

PROPR. NEMENAI GEMMERT KESZÁRSZÁNY SÖLLÉK VERBESZKY BRUNY KÉTTY FODOR SCHÉTTNER FLAUSZNER SÁNDOR MÁRGA
 TÁBÉ JÁNYI LÁSZO TITKOS LÁSZO JÁNYI KÁROLY JÓZSEF GÁZTAY SÁNDOR BÉKÉSI MÁRGA TÁBÉ
 KÖVETŐZŐK: MANDLI JÁNOS FODOR JÁNOS ZÁNYAI VILMOS BEP. S. JÁNOS KÁROLYSOK JÓZSEF JENŐVÉRSÉK JENŐ KÁROLYSOK FERENCZ BÉKÉSI KÁROLY

A KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM ORVOSTANÁRI TESTÜLETÉNEK 1875.

AZ
ORVOSI TUDOMÁNY
MAGYAR MESTEREI

BALASSA JÁNOS
MARKUSOVSKY LAJOS
SEMMELWEIS IGNÁC

KORÁNYI FRIGYES
ID. BÓKAI JÁNOS
FODOR JÓZSEF

KIADJA
A MARKUSOVSKY-TÁRSASÁG

MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK SAJTÓVÁLLALATA
R. T.
BUDAPEST, 1924.

Magyarországnak aránylag sok talentumot nem a véletlen adott a múlt század második felében. Talentumok fölött fajtájában rejlő képességei szerint minden nemzet minden időben rendelkezik. Érvényesülnek, hivatásukat betöltik, vagy háttérben maradnak, életüknek nyoma vész, aszerint, amint tehetségük, karakterük, gondolkodásuknak természetadta iránya, amelyet csak elősegíteni, vagy eltorvasztani lehet, de megváltoztatni nem, az idők szellemének megfelel, attól idegen marad, vagy azzal ellentétbe jut. Nemzetek életében a történelmi erők változó befolyása alatt váltakoznak az emelkedés és hanyatlás korszakai. A tömegpszichológiának e változásokkal karöltve járó fordulatait mi sem jellemzi jobban, mint azoknak egyénisége, akiket felszínre hoznak. Azért egy-egy kor vezető embereinek életrajzgyűjteménye több mint emberek, emberi sorsok, alkotások emlékének megőrzése. Az egy kornak tömegpszichológiáját világítja meg. Hiszen azoknak sikerei, akikről szól, annak a szellemnek illusztrációi, amely számukra a tett föltételeit megadta. Történetünknek rövid, de termékeny korszaka nyílt meg az abszolutizmus megingásakor. A fejlődést, amelyet megindított, elvágta a világháború. Egyik szerencsétlenségből a másikba jutva új idők küszöbéig ért el történetünk. Mi az, amit megérlelni fog, attól függ, hogy egyik szélsőségből a másikba távolgató nemzetünk, megnyugodva, milyen irányt fog huzamosabban követni. Ez fogja eldönteni, kik, milyenek lesznek azok az emberek, akik Magyarországot újraépítik. Jövendőjére ők fogják rányomni egyéniségük bélyegét. Új időkben új emberek, új módszerek kellene. De az újak tanulhatnak a régiektől. A kultúra minden része, ha nem is egyformán, de párhuzamosan halad, s a haladás általános iránya, az, ami benne lényeges, minden részében felismerhető. Orvosi kultúránk fejlődése a többivel egyenértékű módon illeszkedett bele az

egésznek nagy harmóniájába. Azért mint rész bizonyos mértékben megvilágítja az egészet is és e gyűjtemény nemcsak arról számol be, kik hogyan csinálták meg, hanem arról az atmoszféráról is, amelyben. mindnyájuk eredményei megérlelődhetnek. Nem régen nélkülözzük vezetésüket. Még élnek az öregedők közt olyanok, akik velük dolgoztak, akiket hozzájuk közös törekvésben megerősödött barátság vagy az a kötelék fűzött, amely a tanítványt mesteréhez köti. Bennük érlelődött meg az a gondolat, hogy emléküket felélevenítsék. A forma, melyben megállapodtak, talán szokatlan, de közvetlenül ható. Emlékbeszédeket gyűjtöttek össze, amelyeket annak idején nagyjaink fölött hozzájuk közelálló kartársaik mondtak el. Azokat egységbe fűzi annak a férfinak bevezetője, aki még a ma élők között koránál és működési körénél fogva munkatársuk lehetett. Ha az ő tollából eredő korrajzot és az azt követő megemlékezéseket átolvassuk, nagy tanulságként domborodik ki előttünk sikerüknek magyarázata. A természet kérlelhetetlen törvénye mindent elpusztít, ami korához nem alkalmazkodik. Nemzetek életében az alkalmazkodásnak szükséges foka nem jelent gyáva meghunyászkodást. Azon túl, ami szorosan nemzeti, aminek épségben tartása minden nemzet önfenntartásának, becsületének legfőbb föltétele, az általános emberi következik, tetőfokán mindazzal, ami a kultúra tartalmát adja meg. Ez az a tér, amely minden művelt nemzetnek közös tulajdona, amelyen alkalmazkodni lehet, alkalmazkodni kell. Azt, hogy Magyarország nemzeti egyéniségét meg tudja tartani, ezeréves története mutatja meg. A XIX. század második felének vezetői pedig arra tanítottak, hogy azon a területen, amelyen alkalmazkodni kell, nemzetünk helyét szintén megállta. Az egymást követő katasztrófák után nemzeti egyéniségünk megmentése az, ami legfontosabb. De szállóigévé vált, hogy jobb jövőnk reményét csak kultúránk fölénye élteti azoké fölött, akiknek a ma korlátlanul hatalmasok bosszúja kiszolgáltatott. Ha ezt a fölényt meg akarjuk tartani, ezen a téren vissza kell kerülnünk az alkalmazkodás ösvényére, amelyen más művelt nemzetekkel egy irányban kell haladnunk. Az idők mások, mint voltak a régiek, de köztük a hasonlatosság még sem hiányzik. Akkor az osztrák elnyomás reakciójaként tört elő fejlődésünk. Ma annak az igazságtalan-

ságnak kell minket tette serkenteni, amelyet Trianonban követtek el a történelem szelleme, erkölcsé ellen vétve ellenünk. E hasonlatosságból folyik, hogy elődeinktől tanulhatunk. Ha az az orvosi generáció, amelyre orvosi kultúránk megmentése, továbbfejlesztése vár, a múlt vezető szakembereinek fölidézett példájában bátorítást talál arra, hogy általuk kivívott helyünket e téren a többi nemzet között újra elfoglalja és útmutatást, hogy azt mi módon, milyen szellemen tegye, akkor ők a síron túl is szolgálatot tesznek nemzetüknek.

Ma a történelmi érzék hiányának korszakát éljük. Pedig ez nagyon sajnálni való, mert hálátlanná és önhitté teszi az embert. Valami kínos érzés azt látni, milyen gyorsan élnek és mily könnyen felednek az emberek. Hálátlanság megfeledkezni arról, amit elődeink értünk tettek; mert ha minden korszak egy csomó olyan értéket visz is magával a sírba, amelyért kár, hogy elveszett, úgy mégis a múlt mindig ad a maga nagyságából azoknak is, akik túlélik őt. In diebus nostris, amikor a lelkiekben olyan nagy eltolódások álltak elő, az emberek nagyon könnyen eltelnek magukkal és a mai napot kizárólag saját érdemüknek tartják, nem számolva azzal, hogy a letűnt nemzedék lépcsőfokán emelkedtek magasabbra. Gondolhatnának *Galenusra*, aki már 1700 évvel ennekelőtte szerénységre intett minket: hogy mi epigonok úgy állunk elődeink vállán, mint a törpe az óriás vállán. Mindez azonban a jellemnek inkább egyéni gyengéje.

Csakhogy annak a hiánynak az összesség is kárát vallhatja; mert aki kivájt szemmel tekint a múltba, azt nem ismeri, meg nem becsüli és annak tapasztalatairól fölényesen lemond, az annak tanulságai nélkül a jövőnek biztos útjára nem igen talál és ekkor csakugyan: „nem a csillagunkban a hiba, hanem önmagunkban“ . Ott, az igazi tradíciók hazájában, az öreg Disraeli nagyon jól tudta, miért mondotta, hogy: „a múltnak tisztelete hatalmunknak egyik eleme“.

Évekkel ezelőtt Brunetiére a tudomány csődjét hirdette; egy ideig szinte szállóigének használták. Akár átvitt értelemben, akár a szónak betű szerint való értelmében vesszük ezt a nagy mondást, mindkét esetben rácáfol — a többiekéről itt nem is szólva — az az óriási haladás, amelyet az orvostudomány az utolsó században tett és az a mérhetetlen áldás, ami ebből a haladásból az egész emberiségre fakadt.

Saját hazánkban pedig szó esett egy hanyatló korról és ha utána nézünk a kalendáriumban, akkor azt találjuk, hogy ez a hanyatló kor pontosan egybeesik a magyar orvosi tudományosság újjászületésével és legfényesebb lendületének korszakával. Mind a két kiszólás megkívánja, hogy a mi orvosi fakultásunknak éppen a múlt század második felébe eső epokáját történelmi felfogással rögzítsük.

Erre nemcsak az időbeli távolság biztosítja ma már a szükséges perspektívát, de még élesebb plaszticitással domborodik ki a kép ama háttér előtt, amelyet a bécsi orvosi fakultásnak ugyanegy időbeni viszonyai nyújtanak.

De még egyet. Washington utolsó üzenete halálos ágyáról ez volt: „educate the people“; ez magyarul annyit tesz, hogy legyen minél több népiskola és legyen minél kevesebb analfabéta, hogy minél szélesebb és biztosabb alapon fejlődjék az általános kultúra, amelyet már ő is egyik legnagyobb állam-erőnek ismert-fel. Mi tulajdonképpen csak a háború után, amikor az európai kultúra megrendült, elszigeteltségünkben ébredtünk kellőképpen ennek a hétköznapi igazságnak tudatára, csak azóta kezdjük kellően értékelni és ápolni a kultúrfölénynek nemcsak nemzeti, de ezen túl kiható nagy nemzetközi jelentőségét, csak azóta vált meggyőződésünkkel, hogy minket lehanyatlásunkból csak a közművelődés ereje emelhet fel.

Elfogultság nélkül állíthatjuk és a külföld is tartózkodás nélkül elismeri, hogy a mi kultúránknak egyik legkifejlettebb tényezője, amely a nyugattal kiállja a versenyt, a mi orvosi művelődésünk és orvosi tudományosságunk, amely ebben a rohamos fejlődésében éppen a múlt század közepén indult meg; érdemes tehát, hogy annak az elmúlt időnek képét magunk elé állítsuk.

De mivel nem egyszerű korszakot akarunk festeni, hanem — akár a geológus — az átalakulásoknak módját és menetét is kívánjuk feltüntetni, azért itt annak a hat férfiúnak életrajzát foglaljuk egybe, akik orvosi tudományosságunk újjászületésének és gyors fejlődésének úttörői voltak, akiknek munkája a szónak legteljesebb értelmében korszakalkotó volt. Ahogy Rómának története tulajdonképpen csak néhány nagy embernek története, úgy ezek az életrajzok is hű képét adják annak a fényes haladásnak, amely akkor a személyek és az események kölcsönhatásából indult ki.

Adjuk itt az emlékbeszédeket változatlanul, úgy, ahogy azok annak idején megjelentek, mert semmi szükség, hogy a mi célunkra külön lencsét köszörüljünk, annál kevésbbé, mert ebben az esetben is áll az, hogy minden igazi nagyság maga írja meg saját élettörténetét.

Ex oriente lux. Ebben az esetben ellenkezőleg nyugatról jött akkor, amikor a huszonnyolc éves *Balassa János* 1843-ban a sebészet tanára lett; Bécsből jött. A bécsi egyetem orvosi kara akkor már ragyogó fénykorát élte; Rokitsansky, Skoda, Hyrtl, Hebra és a többiek híre az ő új tudományos bűvárkodásuk korszakalkotó eredményeivel már az egész világon annyira elterjedt, hogy a világ minden tájáról sereglettek hozzájuk a külföldi orvosok, hogy az ő tanaikkal közvetlenül megismerkedjenek és így tudásukat az akkori legmagasabb színvonalnak megfelelően kiegészítsék. Az alapvető és irányadó eme pezsgő tudományos életnek légköréből — melyben addig ő maga is dolgozott — került Balassa Pestre, annak a bécsi iskolának a veretót hozva magával.

Különös volt az az orvosi kar és annak környezete, amit ő itt talált. A nagyszombati egyetemen 1770-ben állították fel az orvosi kart. Amikor az időközben Budára átköltözött egyetemet Pestre hozták, akkor — 1786-ban — az orvosi kart a jezsuita prokurátorok volt rezidenciájában helyezték el, ahol addig a *causarium regalium* direktorátusa székelt. Ez az épület a Hatvani- (ma Kossuth Lajos-) és Újvilág- (ma Semmelweis-) utcáknak sarkán állott; a Hatvani-utca felé földszintes, az Újvilág-utca felé kétemeletes épület, egy barokkstílusú főkapuval. Itt helyezték el nemcsak az egész orvosi fakultást, dekanatust, az összes klinikákat és intézeteket, a bonctani múzeumot, de még a vegytant i^o, mindezt a szerzetesi cellákból és folyosókból úgy ahogy átalakított helyiségekben; itt szorongott egyik a másik hátán. Ma alig tudjuk megérteni, hogy ebben az ósdi épületben hogy férhetett el annyi tanterem, amelyek közül a legtágasabb a Hatvani-utcai rész földszintjén volt — Brambilla mellszobrával díszítve —; ez volt Lenhossék és Stockinger tanárok tanterme. Ezt a termet különben más tanárok is használták felváltva. A konyha az Újvilág-utcai homlokzatnak utcára néző részében volt elhelyezve, míg a bonctani intézet mind földszinti udvari helyiségekben volt elhelyezve, a nagy boncterem pedig — melynek

leírása rémregénybe illenék — egy mellékudvarra nézett. Rosszul esik ma visszagondolni arra, hogy a betegek az emeleti szűkös klinikákon hogyan voltak elhelyezve, de hát akkor más szemmel nézték a világot, ahogy bizonyítja egy 1820-ban megjelent pesti német kalauz, amely külön kiemeli a klinikák rendjét és tisztaságát.

De politikai emléke is volt ennek a háznak. 1848 március 15-én „a Pilvaxból legelőször is idejött a márciusi fiatalság, hogy csatlakozásra hívja a medikusokat. A Hatvani-utcai szűk bejárón tódultak befelé, az eleinte kicsiny csoporthoz akkor már sokan csatlakoztak az utcán, ölestermetű jurátus vitte elől a háromszínű magyar lobogót: Éljen a szabadság! Éljen az egyenlőség! Jókai székre állott: „Testvéreim, követeljük jogainkat, legyen béke, szabadság, egyetértés” — invitálta az orvosnövendékeket, ezek otthagyták az előadást, Petőfi tomboló hatással elszavalta a „Talpra magyar”-t, az Univerzita egy ember gyanánt állott a szabadság zászlaja alá, Petőfit, Jókait, Vasvárit, Egressy Gábort vállukra emelték s hatalmas seregben mentek tovább toborzó útjukon az Egyetem-tér felé, a pálosok egykori klastromához, a jogászkért, filozopterekért.“ (Magyar É.)

Amilyen a test, olyan a lelke. Ennek az épületnek felelt meg maga a fakultás; is. Kegyelettel szólva: sűrű közepszerűség terült el rajta.

Kezdetben a kar élén egy főigazgató állott, akit már II. József császár a tudományos haladás akadályának tekintett. A karnak úgynevezett bekebelezett tagjai is voltak, az orvosi karba tudniillik fel lehetett venni minden jelesebb doktort hat, illetve tizenkét arany lefizetése mellett. 1802-ben kimondották, Hogy a dékáni hivatal szabad választás útján tölthető be a tanárok és a bekebelezett tagok közül; de már 1815-ben meghagyatott, hogy jövőre kari dékánul tanárt ne válasszanak; 1830-ban azonban ezt újból megengedték. Ennek a rendszernek az volt a következménye, hogy hol tanár, hol kültag volt a dékán, aszerint, ahogy a két részről folytatott korteskedős szülte. Mert tudnivaló, hogy a tanárokkal szemben a kültagok külön — néha csakugyan ellenséges — tábort képeztek; ez utóbbiak, egyébként igen tiszteletreméltó jó urak — de akiknek nagy része a világot csak a szülőfaluja ablakából ismerte —, sehogy sem tudtak a tanárok eltérő újabb fel-

fogásába beilleszkedni. A két csoport egyes tagjait, akár a hordódongákat, csak az érdek külső abraoncsa tartotta együtt. 1848-ban Stáhly a szervezetet még szélesebb alapra akarta fektetni, de az orvos-sebész tanárok ellenmozgalmat indítottak és 1848 július hó 4-én — mint Hőgyes írja — Reisinger János senior elnöklete alatt felolvasták, hogy a miniszter Balassát osztálytanácsossá és az orvosi kar igazgatójává nevezte ki. Balassa tervezetet dolgozott ki, mely szerint az orvosi kar csak tanárokból — rendes, rendkívüli és magántanárokból — álljon. Ezt a tervezetet a miniszter 1848-ban helybenhagyta. A harc tehát az orvostanári testület győzelmével végződött. 1847/48-ban Schmidt János gyakorlóorvos és Pest megye fizikusa volt az utolsó dékán a kültagok sorából. A tanulmányi igazgatóság rendszere is véget ért 1848/49-ben, az utolsó direktor Balassa János, volt, elődjei voltak Pfisterer András, Lenhossék Mihály, Bene Ferenc és Stáhly Ignác.

Az 1848-i törvény az egyetemet a közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyezte, egyszersmind kimondotta a tanítás és tanulás szabadságát, amin már Balassának kezenyoma meglátszik. Az egészségügyet a kereskedelmi tárcához csatolják és Stáhly lett a vezetője. Felette öröndetes, hogy ezt az egész reformot a szabadságharc után beállott politikai reakció sem akasztotta meg.

A tanítás nyelve az orvostanhallgatóknak 1860-ig latin volt, az ötvenes években egyes tárgyakra német és csak 1860 után adtak elő az orvostanhallgatóknak kizárólag magyarul.

Az orvosi kar — most már tanári kar — beléletéből a kültagok kiszorulván, a fennállott ellentétet tovább szították, összetartásukat minden módon ápták és külön álláspontjuknak — különösen felmerülő személyi kérdésekben — minden rendelkezésükre álló úton érvényt szerezni iparkodtak. A külön tömörülésre igen alkalmasnak kínákozott a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének a negyvenes évek elején létrejött intézménye, amelyben a hegemoniát hosszú éveken át sikerült megtartaniuk, kivéve a pozsonyi nagygyűlést, amelyre — a tanárok pártja — elnökül Balassát bírt megválasztani és, amelyen a megnyitó előadást Korányi Frigyes tartotta.

Az említett kormányintézkedések Balassát így hivatalo-

san is a kar vezetőjének ismerték el, csakhogy egyelőre nem volt kit vezetnie.

Dacára annak, hogy még ellenfelei is feltétlen tisztelettel voltak iránta és elismerték nagy tudását és sebészi képzettségét, a karban mégis nehezen tudott reformeszméinek érvényt szerezni. Ismét beigazolódtott a régi igazság, hogy nem sokat jelent az intézmények átalakulása, ha nem tudja átalakítani az embert is. A tanárok egy része még mindig a kültagok táborához vonzódott; egy másik töredéke teljesen közömbösen viselkedett, mert az ő korukban ilyen nagy ugrás nehezükre esett. De csak nehezen bírt emelkedni a kar színvonala, már annak összetétele miatt is; egyikre-másikra ráillett Buckle-nek az a mondása, hogy: „olyan emberek, akik tudásukkal teljesen meg vannak elégedve, azok nem iparkodnak azt gyarapítani“. Hol pályázat, hol ismét meghívás, útján töltötték be a tanszékeket; nem egy tanár szakembere sem volt annak a szakmának, amit előadott; különben is napirenden volt, hogy több heterogén tárgyat ugyanazon tanár adta elő és hogy egyik tanszékről a másikra ment át és így ma ezt, holnap amazt a tárgyat adta elő; a minősítés persze nem volt megállapítva, nem egy tanárt a Bécsnek tett — nem éppen hazafias — politikai szolgálatainak elismerésül neveztek ki. A főbaj pedig az volt, hogy a fakultásnak nem volt meg a kellő faiskolója, mert a tanszabadság behozta ugyan a magándocensi intézményt, de ez az ötvenes évek elején csak nehezen tudott megindulni és csak a hatvanas évek elején indult meg ez irányban élénkebb mozgalom. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a modern bűvárlati irány csak az ötvenes évek vége felé mutatkozik. Az első, aki a modern kísérleti irányt itt meghonosította, a bécsi születésű Wertheim Tivadar volt, akit 1853-ban neveztek ki a vegytan tanárává; a másik a prágai születésű Czermak János volt, aki 1859-ben lett az élettan tanára, a zseniális Schordann Zsigmond halála után. Az ő kezdeményezésének köszönhető, hogy az élettani tanszéket 1858-ban az Országúti Kunewalder-házban helyezték el; ez volt az orvosi karnak első modernebb intézete, melyben csakhamar élénk tudományos élet indult meg, sőt mondhatjuk, hogy ez az egész karon a tudomány modernebb művelését is élesztette. Ugyanilyen szellemben dolgozott — de inkább visszavonultan és csendesen — harmadik idegen ajkú társuk,

Seidl Manó, 1855 óta a kór- és gyógyszer-tanára. Mindhárman azonban néhány évi ittműködésük után elhagyták tanszékeiket. 1860-ban az egyetem tanácsa folyamodott, hogy magyar legyen a tanítás nyelve és mikor Czermakot a sajtóban is megtámadták, megvált tanszékétől, még pedig úri módon. Zokszó nélkül érzékeny búcsút vett sok barátjától, akiket itt magának szerzett, teljesen méltányolva, hogy a nemzet jogainak érvényesítésére törekszik; hogy ezt ő mennyire őszintén érezte, bizonyítja legjobban, hogy még évek múlva is visszalátogatott ide, hogy régi barátaival — elsősorban Markusowszkyval — kezet szorítson. 1860-ban vele együtt Wertheim és Seidl is elhagyták tanszéküket.

Amikor Balassa 1843-ban idejött, a Hatvani-utcai régi kolostor-épületben elhelyezett klinikáján összesen tizenhárom ágy állott rendelkezésre; ő, aki a bécsi Allgemeines Krankenhaus gazdag beteganyagán nőtt fel, itt nagy böjtre volt fogva. De ez munkakedvét nem vette el, dolgozott fényes sikerrel, sebészi híre egyre terjedt és a modern sebészetet hazánkban o^l alapította, meg. Alapos tudása ée ritka sebészi képessége volt, technikája éppoly biztos, mint elegáns volt; Dumreicher még a hetvenes évek elején egy alkalommal akkori segédjei, dr. Albert és dr. Hofmockl előtt így nyilatkozott: „von Allén die ich je gesehen, hat Balassa am elegantesten operirt“. Emellett serény volt irodalmi működésében is, de eleinte nehézségekkel küzdve. Igaz ugyan, hogy Bugát Pál már 1831-ben alapította Toldy (Schedel) Ferencsel az Orvosi Tár-t, amelyet azután 1848-ig Flór Ferencsel együtt szerkesztett; de ennek a folyóiratnak irányától Balassa idegenkedett, úgyhogy az Orvosi Hetilap megalapításáig — 1857-ig — értekezései az österr. és a Wiener med. Wochenschrift-ben jelentek meg; ezentúl az Orvosi Hetilapnak volt egyik legbuzgóbb munkatársa. Végre, tizenhat évi küzködés után, 1859-ben sikerült elérnie, hogy a sebészi klinikát az Országúton (ma Múzeum-körút 6. szám) a régi állatorvosi tanintézet I. emeletére helyezték át; itt huszonhét ágy állott rendelkezésre.

Az állatorvosi tanintézetnek ez a régi épülete hosszú éveken át jelentős helye volt a mi fakultásunknak, melyben több orvosi generáció fordult meg. Kétemeletes ormóttan nagy épület volt ez, két kapubejáróval; az udvart kétoldalt földszintes istállószárny szegélyezte, maga az óriási, rendezetlen

és gondozatlan udvar elterült hátul az Ötpacsirta- (ma Esterházy-) utcáig, ott állott a mai élettani és vegytani intézet helyén — a „patkolda“. A főépületnek földszintjén baloldalt volt elhelyezve az állattani intézet, jobboldalt pedig az élettani intézet. Az első emeletre ide áthelyezett sebészi klinika — a mai igényekhez mérten — felette szerény volt. A bejáróban — úgynevezett előszobában — szorongtak a járó betegek, akiket a soros „betegfelvezetők“ itt kérdeztek ki és vizsgáltak meg; a kórtermek elég világosak voltak, de padlójuk parkéta és ami a legnagyobb baj volt, hogy az egész klinikának csak két bejárója volt, az egyik az előszoba, a másik a tanterem felől, úgyhogy a klinikai szobákon végig folytonos járás-kelés zavarta a betegeket és tette lehetetlenné a megkívánt tisztságot. A tanterem ablakai az udvar felé néztek; az egyik nagy ablak előtt a terem sarkában egy puhafa dobogó — ezen ültek a segítők és növendékek, itt tartotta a tanár az előadásokat, itt végezte a műtéteket és ide vezették fel sorjában a nagyszámú járó betegeket. A tanársegéd két szerény kis szobája közül az egyiket „tanári szobának“ nevezték ki, de helyszűke miatt a hivatalos teendőket, aláírásokat stb. a tanár a tanársegéd szobájában, ennek íróasztalán végezte. Ilyen külső körülmények között tudott ő olyan eredménnyel működni, hogy vele nemcsak országos hírnévre tett szert és az uralkodócsalád bizalmát is megnyerte, de még a külföld figyelmét is magára vonta, ahonnan kétszer is kapott meghívást tanszékre, de hazafisága itt tartotta. De nemcsak mint orvos nőtt a többiek feje fölé, hanem egyéniségének sajátos varázsa, nyájas, de úri modora, amely az intimitást kizárta és amely mindig tompított hangon beszélt, minden nyersebb kifejezést óvatosan kerülve, a magyar társadalomban is olyan kiváltságos helyzetet biztosítottak számára, amilyennel előtte magyar orvos nem dicsekedhetett. Mindeme tulajdonságaival a szó szoros értelmében az volt, amit a francia „homme de facade“-nak mond, aki született arra, hogy egy testületet és egész rendet méltóan képviseljen. És ezt a helyzetét ő még az akkori politikailag kényes viszonyok között is minden oldal felé tartani és védeni tudta, egy iskolázott diplomata ügyességével.

Szónok nem volt; de előadásait keresetlen modorban, gördülékeny nyelven és tiszta logikai szerkesztésben tartotta, mindig a hallgatóság igényeihez alkalmazkodva. Tantermét

a hallgatóság állandóan zsúfolásig megtöltötte, mert érezte, hogy hogyan válik ott számára hozzáférhetővé a tudomány és még — a járó betegek bemutatása közben — hogy miképen kell a betegekkel bánni, hogy bizalmukat megnyerjék. Hallgatói szerették és ezért örömmel ragadták meg az alkalmat, hogy hálás ragaszkodásuknak kifejezést adjanak azzal, hogy tanársága huszonötödik évfordulóját nagy ünnepséggel üljék meg. Életnagyságú arcképét megfestették és a tanteremben nagy ünnepség keretében leleplezték — most az I. sebklinika tanári szobáját díszíti —, este pedig a régi lövölde helyiségeiben estélyt rendeztek; de nem maradt ez az egyetem családi ünnepe, mert részt vett benne az egész magyar társadalom.

Országos tekintéllyé nőtt Balassa, aki a tanári karban most már igazán vezetett, annyival is inkább, mert az évek során a karba került újabb tagok majdnem kivétel nélkül az ő hívei voltak, akiknek kinevezésére többnyire már döntő befolyást gyakorolt, habár a volt kültagok tábora minden ilyen alkalommal — így a kerítésen kívül is — meglehetősen élénk mozgalmat indított és a harcot különösen egyik-másik esetben elég éles fegyverrel vívta.

Ezzel a táborral még egy nagy csatát kellett végigküzdenie. A magyar orvosok és természetvizsgálóknak az interregnum után Pesten tartott nagygyűlésén Csatóry Lajos dr., Bihar akkori t. főorvosa indítványt tett az ország közegészségi és orvosi ügyeinek rendezésére; az indítványt elfogadták és Havas Ignác dr. — egy volt kültag — elnöklete alatt kiküldött bizottságot bíztak meg a tervezet kidolgozásával, amelyet a rimaszombati ülésen elfogadtak és küldöttség útján Wenckheim Béla báró belügyminiszternek nyújtottak át. Ekkor Balassa, Korányi, Jendrássik és Markusovszky egy másik emlékiratot nyújtottak be, amelyet a szakbizottság tanácskozásainak alapjául el is fogadott és amelynek harmadik pontja egy országos egészségügyi tanács szervezését mondja ki szükségesnek. Hosszas és elkeseredett harc után a szakbizottság túlnyomó többsége az emlékiratot magáévá tette, az annak alapján szervezett közegészségi tanács jóváhagyatott és elnökévé ugyanazon évi június 14-én Ő Felsége Balassa Jánost nevezte ki; a megalakított tanács 1868 július 30-án tartotta alakuló ülését. Az egész kampány tehát a tanári kar táborának győzelmével végződött, bár a felvert hullám-

gyűrűk még sokáig nem tudtak elsimulni. Ez volt Balassa utolsó sikere, mert egy félévig sem volt elnöke a tanácsnak.

1868. évi december hó 9-én reggel az előadásokra siető orvostanhallgatókat azzal fogadták, hogy nem lesz előadás, mert Balassa tanár hajnalban váratlanul meghalt. A megdöbbenés általános volt, a fiatalok csoportokba verődve tárgyalták a gyászesetet és lestek az újabb híreket. Este Markusovszky lakásán értekezleten beszéltek meg a temetés részleteit, jelen volt Bókay, Hirschler, Jendrássik, Korányi, Wagner; az öreg urak megilletődve, szótalanul ültek és maga Markusovszky könnyezve, el-elcsukló hangon alig tudta a tárgyalást vezetni. A temetésen sok-sok ezernyi ember tolongott a gyászház körül és a menetben, amely először a Deák-téri evangélikus templomnál állott meg, ahol Székács püspök egyháza nagy halottját remek beszéddel búcsúztatta, melyben azt az alapgondolatot fejtegette: „erkölcsi nagyság volt, mely körünkből távozott“. Továbbhaladva, másodszor a volt klinikája előtt állott meg, ahol Osváth Albert orvostanhallgató búcsúzott a fiatalság nevében a szeretett tanártól. A gyászszertartás délután két órakor kezdődött és sötét éjszaka volt, mikor a koporsót este hét órakor a kriptába süllyesztették. Gyászolt a bécsi egyetem is; a sebészet egyik tanára, Dumreicher, lejött a temetésre; a másik sebésztanár pedig, Billroth, mikor a halál hírért vette, másnap az előadás előtt megható beszédben emlékezett meg Balassáról, magasztalta nagy sebészi képzettségét és kiváló emberi tulajdonságait, egy sorba állította őt a külföld leghíresebb sebészeivel és mérlegelve azt a nagy veszteséget, amely halálával a sebészetet érte, beszédét e szavakkal fejezte be: „Ich fordere Sie auf, meine Herren, zum Andenken an diesen trefflichen Mann, sich zu erheben.“

Beteljesedett rajta a római kívánsága: Mors cum gloria.

A temetés utáni napon az esti órákban mindenütt keresték a klinika szolgáját. Hosszú keresési után a tanársegéd — Verebély László dr. — végre ráakadt az öreg Müllerre, amint a klinika erkélyére kitűzött gyászlobogó rúdja borulva, ott a csikorgó hidegben csendesen zokogott. Ez az összegémberegett, csoszogó emberke ebben az órában az országot szimbolizálta; ő áldott jó főnökét, Magyarország pedig egyik legkiválóbb és legértékesebb fiát siratta.

XVI. Lajos szökése után a Tuileriák kapujára egy cédu-

lát tűztek ki azzal a felírással: ez a ház kiadó. Ezt a felírást amely tulajdonképen minden pályázat kiírásnak az őstípusa most már itt is kiakaszthatták volna: ez a klinika kiadó.

Balassa szűkebb baráti körének egyik legérdekesebb alakja *Markusovszky Lajos*, a férfiú, akinek nevével a magyar orvosi tudományosság úgy összeforrott, mint kardvas a markolatával. Sajátszerű pályafutása az akkori időket jellemzi. Voltaképen egy félbenmaradt sebész volt. Ahogy — Voltaire szerint — annak, aki hazáját szolgálja, nincs szüksége ösökre, úgy ő bebizonyította, hogy egy országos nagy ügyet — a tudomány ügyét — hogy lehet eredményesen szolgálni a tudomány hivatalos fémjelzése nélkül is. Mint Balassának tiszteletbeli segédje kezdette, a magyar stipendium helyén Wattmann klinikáján Bécsben műtő volt és 1847-ben Balassa rendes segédje lett; a szabadságharc után ezt az állását vissza nem nyerte, tehát újból magánsegéd lett és néhány év múlva magántanári képesítésért folyamodott, de vallása miatt visszautasították, nem bocsátották be annak a háznak kapuján, melynek ő később úgyszólván ura volt és a sors iróniája, hogy később oly sokan éppen öneki, az ő éleslátásának és igazságérzetének köszönhatték tanárságukat. Külföldi útjain leginkább a sebészet és a közegészségügy iránt érdeklődött, de itthon azután természetével nem igen tudta összeegyeztetni a mindennapi kurrens praxis igényeit. Folyton tanult és képezte magát, az orvosi és orvoskari ügyek iránt élénken érdeklődött, az orvosegyesületnek egyik legszorgalmasabb tagja volt. Az akkori német világban, a tompa merengés idején, mikor a zöld asztal körül nem igen tanácskozhattak, egyes asztaltársaságok nagy jelentőséggel bírtak. Így a mai M. F. T. R.-nak helyén, a Dunapart (ma Mária Valéria-utca) és a Színház- (ma Vigadó) utca sarkán állott régi Körmendi-féle házban volt a híres „Licinius“ vendéglő; ez volt törzsfészke egy nagy asztaltársaságnak, amely magát „Roast-beef club“-nak nevezte. Az akkori intelligencia legelőkelőbbjei tartoztak ehhez a válogatott társasághoz; mind válogatott férfiak, európai látkörrel, kik nem politizáltak, hanem leginkább a magyar közművelődés kérdéseivel foglalkoztak. Az ebben a körben folytatott eszmecserék még inkább csiszolták Markusovszkynak amúgy is fogékony lelkét és Kazinczyról, gróf Telekiről, Szalay Lászlóról, gróf Dessewffy Emilről, báró

Eötvösről írott cikkei tanúskodnak arról, hogy abban az előkelő körben milyen szellemet műveltek és ápoltak. De közben mindinkább egyre gyötörte őt a mi szellemi ínségünk és különösen orvosi irodalmunk elmaradottsága; nagyon helyesen tudta, hogy megfelelő folyóirat nélkül a magyar orvostudomány fejlődés béna marad. Bizva a sajtónak lelkeket formáló hatásában, 1857-ben megalapította az Orvosi Hetilap-ot és ennek szerkesztője és tulajdonosa volt majdnem harminckét éven át, Fáradhatlan buzgalommal toborozta a munkatársakat és a kezdet nehézségeivel küzdödé, jóidég egymaga végezte a szerkesztés minden munkáját. Természetes, hogy a lap Balassa irányát követte és szolgálta, ami az ellentáborra vitte, hogy 1861-ben saját lapot indított. Sok — néha igen heves — vitatkozás folyt a két folyóirat hasábjain és ekkor derült csak ki igazán, hogy Markusovszky flegmás angol alapvonása dacára mégis milyen militáns természet és milyen éles ellenfél tudott lenni.

Hat évvel utóbb — 1863-ban — pedig Markusovszky a magyar orvosi könyvkiadó társulatot alapította és józanul mérlegelve nemzeti erőinket, ezzel akkor kettős célt ért el; először a vidéki kartársakat juttatta olyan művekhez, amelyeket különben nem igen tudtak volna megszerezni, másodszor pedig a magyar szerzőket buzdította, kik így biztos kiadóra számíthattak. Ezek után neki volt köszönhető, hogy szellemi elszigeteltségünk megszűnt és hogy a magyar is szóhoz jutott az orvostudományban. A lap alapításának 25-ik évfordulóját nagy ünnepséggel ülték meg; munkatársai aláírásukkal egy díszalbumot adtak át neki és a III. osztályú vaskorona-rendet kapta. Az Orvosi Hetilap első tíz évfolyamában az egyetemi tanításról, a tanszékekről és az egyetemi építkezésekről írt cikkeivel egyre markánsabb kifejezője lett egy nagy értelmi törekvésnek, aki hivatva van ennek vezetésére és irányítására, és jó sorsunk úgy akarta, hogy ez be is következett, mikor őt 1869-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz mint titkárt meghívták; itt eleinte az orvosi később pedig az összes egyetemi ügyek előadója volt. Az egyetemi oktatásnak és tanulásnak, de a tudományos búvárkodásnak is egy új epochája indult meg ezzel. Még az abszolútizmus alatt mentek instanciák a kormányhoz az egyetemi építkezések ügyében, de azért az orvosi fakultás mégis csak

a régi jezsuitaházban maradt. Később az orvoskari tanártestület 1866—67-ben újabb emlékiratot nyújtott be a helytartó tanácshoz a szükséges klinikai és intézeti építkezésekről. Markusovszky most már egymásután, de nem öletszerűen valósította meg előre jól megfontolt programjának részleteit és erre a sietségre szükség is volt, mert amúgy is nagyon lekéstünk. Ismét kedvezett nekünk a szerencse, hogy ebben az iparkodásában főnökeiben, Eötvös, Trefort és Csáky miniszterekben rokon gondolkodású, megértő támogatókra és segítő társakra akadt. Minden további gondja arra irányult, hogy az új keretnek a megfelelő új tartalmat is biztosítsa és hogy a modern bújázkodásnak szellemét honosítsa meg és biztosítsa, amely tekintetben helyes judiciuma nagy segítségére volt; kipróbált emberismerete alig tévedett. Moliére elve szerint a jót onnan vette, ahol találta, és mellékes körülményekkel — ha a cél úgy kívánta — nem törődött. Megmutatta ezt például akkor, mikor sokoldalú ellenzés dacára Bécsből lehozta Scheuthauer tanárt és a következmények neki adtak igazat.

Ugyancsak 1867-ben nevezték ki Balogh Kálmánt a pesti egyetemre, és ekkor az Orvosi Hetilap főmunkatársa lett; ritka munkabírása és hogy másokat is buzdítani tudott, a lapot csakhamar föllendítette és tudományos színvonalát rohamosan emelte. Nemsokára Balogh a kar jegyzője lett, és aki őt ismerte, az tudhatja, hogy ilyen szűk munkakörökre nem szokott szorítkozni, csakhamar kinőtt ebből a keretből és éveiken keresztül a karnak amolyan koronázatlan dékánja volt, amíg Rupp N. János halála után csakugyan dékánná is választották és az maradt nyolc éven át. Úgy is, mint a hetilapnak főmunkatársa és mint a kar jegyzője is, Markusovszkyval sűrűn érintkezett, ami oda vezetett, hogy közös ügyeik megbeszélésére egyszer-másszor Michaleknek éttermében találkoztak, mely a Dorottya-utcában, a régi Vogel-felé házban (a mai Hitelbank helyén) volt. Itt akadunk a későbbi Markusovszky-társaság első gyökérszállaira. Később már határozott napon — szombatoként — szoktak vacsoránál találkozni és nemsokára mások is, Korányi, Thán, Luniczer és Csatáry hozzájuk csatlakoztak. Amidón Michalek helyiségét a Szervita-térre tette át, akkor a szombati társaság a Nemzeti Kaszinónak egyik különtermébe vonult, ahol

Marchal volt a bérlő és innen nevezték el őket éveken át Marchal-társaságnak, amely az orvosi kar fiókjává nőtte ki magát. A karnak minden ügyét ebben a barátságos körben fesztelen módon megbeszélték, mielőtt az még hivatalos tárgyalásra került volna; új eszméket pendítettek meg, új tervekvetet fel és addig vitatták és szöttek, amíg testet öltöttek. Tárgyalták itt új tanszékeknek kérdését épp úgy, mint üresedésben levő tanszékeknek betöltését és személyi kérdését, és tárgyalták egyúttal az egyetemi építkezések ügyét is és ezek kedvéért szívesen látták körükben mindig Weber Antal műépítész, aki ebben az időben az egyetemi építkezésekbe kezdett. De lassan-lassan bővítették is a kört. újabb, fiatalabb tagokkal; különösen Balogh végezte az ő saszemével a szelekciót, ő nézte ki azokat, akiknek jövőt mert jósolni és bevonta ezeket a „juvenes optimaespei“-eket a szombati körbe, és alig csalódott egyszer is. Ezeknek a fiataloknak előmenetele és haladása vezetett azután arra az optikai csalódásra, hogy a jövő boldogulás útja a Marchal-társaság asztalától indul ki és adott okot arra a tévhitre, hogy elég, ha az embernek sikerül ebbe a társaságba bejutni, a többi azután — magától jön és megy. Pedig éppen megfordítva állt a dolog.

Nem volt az az orvosi közügy, amely ennek a körnek figyelmét elkerülte volna, viszont alig került ekkor olyan nagyobb közügy napirendre, amely nem innen indult volna ki — és kívánatos volna erről meg nem felejtkeznünk.

A nyolcvanas évek legelején Fodor József azt a tervet pendítette meg, hogy idősebb kartársaink ismeretének kiégésére és felfrissítésére nekünk is szünidei orvosi kurzust kellene rendezni; az eszme általános helyeslésre talált, elsősorban különösen Markusovszkynál is, csak Balogh ellenkezésében odáig ment, hogy Fodornak fogadást ajánlott, hogy a kurzusnak húsz hallgatója sem lesz. Fodor tartotta a fogadást, a bizottságot — Markusovszky elnökségével és Fodor alelnökségével — megalakították és a rendelkezésre állott hihetetlen primitív eszközökkel megcsinálták az első szünidei orvosi kurzust, amely fényesen sikerült nemcsak azért, mert százhusznál több hallgatója volt, hanem abban is, hogy a tanárok milyen önzetlen buzgósággal tartották meg

előadásait, a hallgatók pedig mennyire meg voltak elégedve az eredménnyel. Tudvalevő dolog, hogy ez az ügy nem mindig sima és egyenes mederben fejlődhetett, de fejlődött és ma mint az orvoscépzés jól megalapozott intézménye virul és orvosművelődésünknek egyik nélkülözhetetlen tényezője.

Az 1885-i országos kiállítás alkalmából, egyre-másra rendezték a kongresszusokat és a kiállítás elnöksége egy orvosi kongresszus rendezését is javaslatba hozta. Ezt a tervet is a fehér asztal mellett tárgyalták, megállapították ott a kongresszus tervrajzát is és a tisztikart is kijelölték, úgy, hogy a kiállítás végrehajtó-bizottságának ülésében teljesen kidolgozott tervvel jelentek meg; a tervezetet — öt szakosztállyal — elfogadták és Markusovszky elnöke alatt a bizottságot is megalakították. Markusovszky — aki nem volt barátja a sok bizottsági tárgyalásnak — hozzáfogott és Fodorral meg a kongresszus titkárával maga készítette elő és vezette az egész kongresszust, amely az első ilyenmő összejövetel volt, nem remélt sikerrel, mert 807 tag jelentkezett és 168 hivatalos képviselőt jelentettek be. Egy volt ez a kongresszus a maga nemében még azért is, mert semmiféle evés-ivással nem járt; de a záró ülés estjén Markusovszky a rendezőseget látta magánál vendégül, ahol Trefort miniszter is megjelent, fesztelen, közvetlen modorában nagy megelégedését fejezve ki a kongresszus komoly és érdekes tárgyalásai felett.

A közegészség ügyei állandóan napirenden voltak és alapos vitát tárgyát képezték. Markusovszky ilyen alkalommal külföldi tapasztalatain indulva, mindig azt hangoztatta, hogy jó közegészségügyet a népnek kellő felvilágosítása és a társadalom érdeklődésének felkeltése nélkül nem lehet csinálni; a kongresszus tervrajzának megbeszélésekor ezt a témát újból fölvetette, és ekkor a társaság úgy határozott, hogy a kongresszus egyik délutánján tartandó külön értekezleten Markusovszky és Fodor mint társreferensek adják elő a kérdést. Így is történt és az egészség egyéni, társadalmi és nemzetgazdasági jelentősége iránt a közvélemény felvilágosítására egy egyesület alakítását indítványozták, melynek előre megállapított és húsz aláírással ellátott tervezetét is beterveztették. A kongresszus az indítványt nagy lelke-

sedéssel elfogadta és e határozat alapján alakult a reá következő évben az Országos Közegészségi Egyesület, mely még ma is lankadatlan buzgalommal iparkodik az egészségügyi felvilágosítást terjeszteni — eszméje pedig ennek is a mellett a — sokszor megszólt — fehér asztal mellett született.

Londonban tartották 1891-ben a nemzetközi közegészségi és demográfiai kongresszust. Mikor ennek meghívója ideérkezett, ismét a Markusovszky-társaságban merült fel az eszme, hogy a legközelebbi kongresszust Budapestre kellene meghívni; többheti megbeszélés után tényleg így határoztak, magánúton puhatolódtak kormánynál és fővárosnál és mikor mindenütt a kellő hajlandóságra és készségre találtak, nyomon megindították a hivatalos tárgyalásokat is és a hivatalos meghívást elfogadva, Londonban úgy határoztak, hogy a legközelebbi kongresszust 1894-ben Budapesten fogják tartani. Ezt az ünnepet már meg nem élte, mert időközben egészsége megrendült, mint miniszteri tanácsos nyugalomba vonult és 1893-ban meghalt. Az az európai orvosi kultúra, amellyel ma méltán büszkélkedhetünk, az ő érdeme; orvosi oktatásunk, búvárkodásunk modern iránya és a magyar orvosi karok színvonala az ő emlékezetéhez van kötve. Végnapjait az a megnyugtató tudat tette derűssé, hogy elmondhatta magáról, hogy: *Vixi et quam dederat cursum fortuna peregi.*

Kroisos királynak Solon azt mondta: *Nemo ante mortem beatus*; ráillik ez szegény *Semmelweis Ignácra* is, sőt szinte kísérti az embert az a paradoxon, hogy az ő életrajza tulajdonképpen halála után kezdődik, mert elvégre az igazi nagyságot nem annyira egyéni tulajdonságaiból, mint életének hatásából lehet helyesen rekonstruálni.

Cicero szerint „*Brevis a natura nobis vita data est*“ — különösen neki, aki csak 47 évet élt. Élete pedig két külön részből áll. Jó eszű, élénk természetű, szorgalmas ifjú volt, kitűnő úszó és táncos. Orvostanulmányait Bécsben végezte, melynek orvosi karán akkor már fénykorának legelőkelőbbjei működtek. Ma sokan már egyetemi éveik kezdetén egy bizonyos szakma felé irányulnak, ami az egyenletes, általános orvosi képzettség rovására megy. *Semmelweis* ekkor még semmi külön szakmára nem határozta magát, amit az ő inaguralis dissertatiója bizonyít, melyet „*De vita planta-*

rum“ írt és az ő tézisei közt sincs egy sem, amely különösen a szülészetre vonatkoznék. Sőt tanulmányait végezve ő első-sorban belgyógyász és tanársegéd akart lenni Skoda mellett, aki őt nagyon kedvelte, de itt érte őt első csalódása, igaz, hogy az emberiség nagy hasznára, mert ha ő csakugyan bel-orvos lett volna, ki tudja meddig maradt volna megoldatlan a gyermekági láz kérdése. Közben különösen kórbonctannal foglalkozott és Rokitanskynak külön engedélyével nagyon sokat boncolt. Csak akkor, mikor nem juthatott be Skodához asszisztensnek, és jövője egy nagy kérdőjel volt előtte, akkor fordult a szülészet felé és két évi gyakornokság után Klein tanár mellett lett tanársegéd, hol figyelme mindinkább a gyermekági láz felé irányult, mert ennek nagy halandósága, sőt még az a csengetyűszó is, melynek kíséretében a halotti szentséget vitték a haldokló gyermekágyasokhoz — őt egyre izgatta. Kórbonctani készsége alapján, az orvostanhallgatók és a bábák számára rendelt két külön szülőosztály anyagának és statisztikájának elemzésével a két klinika különböző szolgálati viszonyainak számbavételével akadt a nagy kérdés kulcsára és mikor a bizonyítékok birtokában volt, akkor zseniális eszmemenetének eredményét — most már mint meggyőződését — nyílt és bátor szóval kimondotta, de azzal együtt eszméjének mártírjává is avatta önmagát. Itt kezdődik életének második része. Megváltozott körülötte a légkör. Az Allgemeines Krankenhaus tanárainak legtöbbje, a főorvosok és az asszisztensek, mind furcsa — majdnem gyanús — szemmel kezdték nézni, Skodát és Rokitanskyt kivéve, akik az ő okszerű levezetéseit helytállóknak tartották. Nem szűnő hálával gondolt is ő mindig vissza erre a támogatásra és jó kedélyére vall, hogy ennek jeléül évente egy nagy balatoni fogast küldött nekik. Szóval sajátságos hangulat támadt körülötte — helyesebben ellene — amely újabb csalódást hozott számára azzal, hogy a két év leteltével szolgálati idejét nem hosszabbították meg. Egy évvel később — 1857-ben — nagy nehézségek és ellenkezések leküzdése után magántanári képesítést nyert ugyan, de ebben sem volt köszönet, mert a sok nehézség miatt előadásait meg sem kezdhette. Ezen az újabb csalódáson elkeseredve visszajött Pestre, ahol barátai támogatásával sikerült neki, hogy a Szent Rókus-kórház fizetés nélküli főorvosa lett, és bár elég

mostoha viszonyok között talált ott egy osztályt, egyelőre megelégedett azzal, hogy valahol megvethette lábát. Az át-szenvedett csalódások és a méltatlan bánásmód egyre fokozták idegességét és mind izgatottabban hirdette és védte igazát és ebben itt nálunk különösen Markusovszkyban talált biztató támaszra. Egyre gyűjtötte a bizonyító adatokat, folyton dolgozott, mint kiváló szülésznek a híre egyre nőtt és terjedt, úgy, hogy a zürichi egyetem szülészeti tanszékére is meghívták, de ő itthon maradt, míg végre 1855-ben a szülé-szet rendes tanárává nevezték ki. Mindnyájunknak, de az utókornak is okulására álljon itt kinevezési okmányának teljes szövege: „10696/469. Mit der allerhöchsten Entschliessung vom 18-ten Juli 1855 habén Seine k. k. apostolische Majestät Sie zum ordentlichen Professor der theoretischen und praktischen Geburtshilfe an der Universität in Pest mit dem Gehalte jährlicher Dreizehnhundert Gulden und mit dem Vorrückungsrechte nach 10 und 20 jährigen Dienstleistung in die höheren Gehaltsstufen von 1600 fl und beziehungsweise 1900 fl allergnädigst zu ernennen geruht. Es gereicht mir zum Yernügen Sie hievon mit dem Auftrage zu verständigen, dass Sie nach erfolgter Enthebung von Ihrer jetzigen Anstellung, sich wegen Ablegung des vorgeschriebenen Dienstweides beim Präsidium der k. E. Statthalterei Abteilung in Ofen, welche unter Einem bezüglich der Veranlassung jener Enthebung und der Anweisung Ihres Gehaltes die nöthige Weisung erhält, geziemend zu melden und das Ihnen allergnädigst verliehene Lehramt ungesäumt zu übernehmen habén. Wien, am 23. Juli 1855. Für den Minister der Unterstaatssekretar Helfert.“

Klinikája ekkor még a régi jezsuitaházban, annak második emeletén volt elhelyezve, ablakai egy szűk mellékudvarra és ebben a szemétdörré nyíltak, alatta az első emeleten a vegytani, a földszinten pedig a bonctani intézet. Egy szülőszobája és gyermekágyi szobákban összesen huszonhat ágya volt, tanterem nélkül, úgy hogy az előadásokat a kórtermekben kellett tartania; nőbetegek befogadására helyisége egyáltalán nem volt; könnyű megérteni, hogy ebből a tarthatatlan helyzetből mielőbb szabadulni kívánt, de mégis négy évet volt kénytelen itt tölteni, amíg végre sok sürgetésére klinikáját a Kunewalder-ház második emeletére — a Balassa-

klinika fölé — helyezték át. Itt is csak huszonnyolc ágya volt és igaz, hogy a termek világosak és elég szellősek is voltak, de oly szerencsétlen beosztással, hogy a klinikának egyetlen bejárója a szülőszobába nyílt, úgy hogy az egész intézet forgalma, a hallgatóknak, bábáknak, látogatóknak folytonos jövés-menése egész napon át a szülőszobán bonyolódott le, természetesen a rend, a csend, a tisztaság és még egyebek rovására.

A tanártestületben természetesen Balassa táborába állott, kivel különben is jó barátságban volt, pedig soha különbözőbb két embert, mint ők ketten: az egyik a halkszavú, tartózkodó, sima diplomata, a másik a hangos beszédű, közvetlen, szókimondó harcos. Három évvel utóbb közölte az Orvosi Hetilapban dolgozatát a gyermekágyi láz kóroktanáról, újabb három év után pedig — 1861-ben — jelent meg az ő nagy alapvető munkája, amelyet — saját szavai szerint — a világ számára írt. Tanának akkor már valósággal rabja volt, arról beszélve egyre impetuózusabb lett. Egymás után írta az ő ismert nyílt leveleit, ezeknek kéziratát kisebb-nagyobb körben ismételtlen felolvasta, oly élénken kifakadva az ő hitetlen kartársai ellen, hogy meglátszott rajta, hogy szívét és lelkét vitte meggyőződésének megalkotásába. Nyílt leveleinek és szavának elevenbe vágó éle egyre növelte ellenfeleinek számát, úgy hogy ekkor már nagy ember számba mehetett, mert temérdek ellensége volt. Egyre fokozódó hévvel fejtegette úton-útfélen az ő tanának csalhatatlan helyességét és aki látta őt, amint nagy panama-kalapját állandóan a kezében tartva az utcán állította meg kartársait és hangos szóval cáfolta elleneit és bizonyította saját tanának helyességét, annak önkénytelenül is Archimedes jutott eszébe, amint heurékát kiáltva mezítláb futott végig Siracusa utcáin. Közben folytatta orvosi gyakorlatát, a legelőkelőbb körök keresett szülészé és főorvosa volt, nagy rendelése volt, de ő — aki külsőségekre nem adott semmit — egy egyablakos szerény kis udvari szobát tartott rendelőhelyiségnek, ha pedig valaki esetleg ma tudakozódik az után a szoba után, ahol ő nagy munkáját megírta, akkor azt a lakásnak mai konyhájába vezetik.

Tovább hadakozott angolokkal, németekkel, oroszokkal és propagálta tanát olyan lángoló hévvel, hogy senki nem

kételkedhetett abban, hogy keresztfáig kitart mellette. Fok-ról-fokra idegesebb, izgatottabb lett, míg végre 1865-ben — amitől környezete és barátai már jó ideje tartottak — különösen egy tanártestületi nagyon heves ülés közben idegrendszere végleg megtorpant. Bécsbe vitték és ő oda tért vissza, ahonnan kiindult, a „Wiener allgemeines Krankenhaus“-ba, hol augusztus 13-án meghalt „an Gehirnlähmung“. Ideiglenesen a sehmelzi temetőben helyezték nyugalomra.

De az ilyen halottak glóriás fővel szállanak ki sírjukból. Egy évtized után győzött az ő tana végig a világon, hulláját visszahozták szülőföldjébe és az 1894. évi közegészségi kongresszus alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében tartott ülésen Hüppe — akkor prágai tanár — a nemzetközi társaság előtt emelt neki tudományos értékű emléket, az ülés után pedig a hallgatóság kivonult a kerepesi temetőbe, hogy hálás kegyelettel leplezze le síremlékét. Nemzetközi hozzájárulással emlékszobrot állítottak neki az Erzsébet-téren, amely előtt az 1909. évi orvosi kongresszus alkalmával az egyes nemzetek képviselői külön szónoklattal hódoltak az ő emlékének.

És ekkor előállottak a németek és német hangzású nevén indulva, most maguknak reklamálták „den Pester deutschen Semmelweis“. A franciáknak volt egy miniszterük, akit Spullernek hívtak, vájjon merte-e valaki kétségbevonni, hogy — azért, mert német a neve — nem francia? Nekünk pedig volt egy közoktatásügyi miniszterünk, akinek Trefort volt a neve, akinek éppen az orvostudományt annyit köszön, mint senki másnak; vájjon merte-e valaki kétségbe vonni, hogy magyar, azért — mert francia hangzású a neve? Ezzel szemben azonban ők du Bois Reymond-ot sajátjuknak — németnek — vallják. Ha éveken keresztül támadták és tagadták a magyar Semmelweist, akkor, nem hagyjuk ma azt a Semmelweist sem, akit a világ végre elismert.

Nemes csúfolódása a sorsnak, hogy rendjel, cím és rang nélkül halt meg, de ott ül lábainál az anyaság remek képe és az idők végzetéig ő reá szegezi hálás tekintetét — az emberiség egyik legnagyobb jötevőjére.

Az egyes embernek a halál kijátszhatlan végzet, az emberiségnek pedig megújulás. Most is így volt. Érdekes és több tekintetben tanulságos az, amit a derék Sauer Ignác-

nak, a belorvostan tanárának 1863-ban bekövetkezett hirtelen halála alkalmából Markusovszky az Orvosi Hetilapban írt. Ezeket mondja: „...nem enyhül bánatunk, ha körültekintvén, kérdezzük, ki legyen ezentúl azon fontos ügy méltó képviselője, melynek élén ő eddig állott. Most ismét, úgy, mint a növénytudomány tanszéke megürülésénél, be kell vallanunk, hogy szegények vagyunk, hogy nincs szerencsénk oly kész emberekkel rendelkezni, kiket a szakférfiak osztatlan bizodalma hivatottnak ítélné a sors által váratlanul reánk mért feladat megoldására; meg kell vallanunk, hogy keresnünk kell a boldogultnak oly utódot, s várunk oly emberre, ki a természettudományok alapján kiképezve s azoknak búvárlati módszerében jártas, a kór- és gyógytan terén higgadt tevékenységének oly félreismerhetlen tanúbizonyosságait adta legyen, miszerint tőle tudományunk fejlesztését azon irányban elvárhassuk, mely a mai kor haladásának s hazánk szükségeinek megfelel“.

De *Korányi Frigyes* az Orvosi Hetilapnak — annak első számától kezdve — szorgalmas munkatársa volt, sőt Markusovszky már akkortájt is annyira becsülte benne a kiváló képzettségű kartársat, hogy vele együtt külföldi tanulmányútra ment, Balassa pedig, aki mindig hálásan emlékezett meg arról, hogy mikor Világos után fogságba került, akkor szabadonbocsáttatása érdekében éppen Korányi vezette a diákságot a rendőrfőnök elé, maga mellé vette tiszteletbeli segédnek, de besegítette őt Bécsben Schuh mellé műtőnövendéknek is, azonfölül már addig is kifejtett irodalmi működése — mindez már akkor olyan ázsiót adott Korányi egyéniségének, hogy *éisé* olvasásra nem igen tudja vele összeegyeztetni Markusovszkynak idézett sorait az, aki az akkori párt- és ezeken belül a személyi viszonyokat nem ismeri. Tudnivaló, hogy a volt kültagok pártjának már jó ideje volt nyíltan be nem vallott — de azért köztudomású — két jelöltje is erre az állásra; mindaz az abszolút negatívság, amely azokból a sorokból kihangzik, ezekre vonatkozott és leplezetten tudomására hozza az egész pártnak, hogy őket a Balassa-tábor mint jelölteket kombinációba nem veszi. Az a kritika egyenesen és kizárólag nekik szólt, de óvatosságból egyelőre saját jelöltjét még nyíltan be nem vallja. Kevés vártatva ez is megtörtént, mikor Markusovszky a megüresedett tanszék

kérdésére újból visszatérve, az Orvosi Hetilapban a többi között ezeket írja: „Meg vagyunk győződve, hogy különösen a megürült szakmának buzgó és avatott képviselő nélkül soká lennie nem kellend... Mi nem kételkedünk a felett, hogy vannak sorainkban oly jeles kapacitások, kiknek csak idő, alkalom s hasznos és díszes működési térre nyíló kilátás kell, hogy rövid időn képességeiket bebizonyítsák s a szabatos búvárlatnak kór- és gyógytudományunkban új lendületet adjanak.“ Minden diszkrét fogalmazása dacára ezt mindenki megértette, és a benne kifejezett pozitívtságot mindenki úgy értelmezte, hogy az névtelen ujjmutatás — Korányi Frigyesre, kinek kiváló képességeit Balassa és Markusovszky nemcsak hogy ismerték, de akinek egyéniségét ők aszerint értékelték, hogy ő a képességeit mire és hogyan használja fel. Sauer megürült tanszékére kiírták a pályázatot és ha a küzdelmet már a kiélesedett pártállás önmagában is elég hevessé tette volna, két körülmény ezt még inkább fokozta. Korányi már évek óta szülőföldjére volt száműzve, sem Pestre, sem Bécsbe nem mehetett. Ez az internáltsága akkoriban egy kedvező véletlen folytán megszűnt és ő, dacára annak, hogy szűkebb hazájában nagy hírnévnek és tekintélynek örvendett, — amit ott jó ideje már mindenki sejtett — elhagyta Zabolch földjét és Pestre — az ádáz küzdelem színterére — költözött; ott volt most már személyesen is ellenfelei között. De nem elég ez hozzá, még azonfelül — hogy minősítvénye formailag is teljes legyen — magántanári képesítésért is folyamodott. Igaz, ez sem ment egészen simán, mert az ő politikai megbízhatósága igazolva nem volt, de ennek a hiánynak pótlása után mégis elnyerte. Az orvostanári kar irattárában bőven van igen érdekes documentum humánum a pályázat érdekében folytatott küzdelem nyílt és hátmögötti részleteiről, a többi között az egyik érdekelt félnek különvéleménye, mely arra támaszkodik, hogy igaz ugyan, hogy Korányi docens, de eddig még ilyen minőségében reátermetségét bebizonyítani alkalma nem volt, tehát a tanszékre kombinációba nem jöhet. Ez a nem éppen épületes viaskodás úgy elhúzódott, hogy csak két év után nevezték ki Wagnert — quasi a jus successionis érvényesítésével és ennek érdekében — Sauer utódjává. Ezzel megürült most már a sebészek számára rendelt belorvosi tanszék és az egész viadal második — nem javított, de még élesebb — ki-

adásban újból megindult. Mind a két párt minden rendelkezésre álló módot és utat felhasznált a maga jelöltje érdekében, míg végre az esélyek hullámszásának egy válságos fázisában Deák Ferencnek és Mailáth Györgynek személyes közbenjárásával sikerült elérnie, hogy 1866-ban őt nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. Egy új tanár ült egy régi tanszékbe. De történt ennél lényegesen több is, mert Korányival egy új hang és új szellem került a klinikai tanításba. Wagner János nagy tapasztalatú gyakorlóorvos és lelkiismeretes, tanár volt, akitől sok gyakorlati dolgot tanulhatott a hallgatósága, de előadásai még sem érték el a tudomány aznapi színvonalát, előadási módja pedig inkább pongyolának volt mondható. Ezzel szemben Korányi a tudomány színvonalának megfelelő előadásait olyan szónoki készséggel tartotta, hogy mint formailag is tökéletes egészek, a régi ötvösmunkákhoz hasonlítottak. Mindenkit meglepett, Wagner hallgatósága megritkult, mert az orvosnövendékek nagy száma inkább Korányi előadásain hospitált és onnan az amúgyis szűk teremből a sebészeket — a jogosult hallgatóságot — majd kiszorította. Az adott helyzetben félreismerhetlen volt az az anomália, hogy a magasabb színvonalú előadásokat a sebészek élvezték, ez azonban csak 1873-ig tartott, amíg a sebészek tanfolyamát beszüntették, Korányi koródája pedig az orvostanhallgatók számára mint parallel tanszék, rendeltetett. A tanártestületben pedig kezdettől fogva kiváló képességeinek megfelelő befolyáshoz jutott, annyira, hogy mindenki Balassa altér egójának tekintette, akit mestere ezentúl semmiféle nagyobb és, komolyabb ügyben már nem nélkülözhetett, mert szónoki és írói képességével pótolta éppen azt, ami önála hiányzott.

Klinikája két kórszobából állott, tizenkét, utóbb tizenhat ágygal, az intézet személyzete egy tanársegéd s két ápolónő volt, inventáriumát egy Nachet-féle görcső képezte. Modern tudományos működésről ilyen sanyarú viszonyok között szó sem lehetett; saját irodalmi működésén kívül tehát egy új klinika építése képezte lelkének legfőbb gondját, ez iránybani iparkodása döntő helyen teljes megértésre talált és így az ő saját építési programja szerint — a mostani belső klinikai telepen — az ő új koródája 1886-ban megnyílt és innen fogva a modern belorvosi kutatásnak és tanításának csarnoka lett; az az irány és szellem, amelyet Korányi ezen új intézetének

működésében megszabott és meghonosított, az emelte a külföldi legmodernebb hasonló intézetek szintjére, reményteljes zarándokhelye lett a szenvedőknek és úgy a kórodai, mint a laboratóriumi működés során nevelt Korányi-iskola alapította meg nemcsak hazánkban, de a külföldön is annak mai napig is tiszteletben tartott hírét. Saját és segédeinek irodalmi működése nemcsak számszerint tett tanúságot az intézet intenzív tudományos működéséről, de a belorvosi tudománynak nem egy alapvető fontos haladása van minden időkre a Korányi-klinika nevéhez kötve. Külföldön élvezett tekintélye nyilatkozik meg abban, hogy számos külföldi gyűjtőmunkának munkatársául kérték fel; itthon pedig betetőzte gazdag irodalmi munkásságát azzal, hogy a kilencvenes évek elején harmadmagával a belorvostan hatkötetes magyar kézikönyvét szerkesztette egy egész sor szerző közreműködésével és ha a mű maga ma — harminc év után — nem is állhat a tudomány színvonalán, de mindenkorra mérföld jelzője marad annak, hogy a hatvanas évektől kezdve milyen meredeken lendült fel a mi orvosi tudományosságunk. De nem szorítkozott ő szorosan vett tanári kötelességeire. Termékenyítő és gyümölcsöző volt az a működése, amelyet az orvosegyesületben kifejtett, melynek elnöke, majd tiszteleti tagja volt. Hosszú sorát tartotta ott az önálló előadásoknak, élénken részt vett a hozzászólásokban és vitákban. Olyan időben, amikor még nem volt divatos a tuberkulózissal foglalkozni, ő már felhívta az orvosegyesület figyelmét erre az országos csapásunkra és indítványára elnöklété alatt külön állandó bizottságot alakítottak a kérdés tanulmányozására. Reális hazafisága vezette Őt abban is, hogy az orvosegyesület külön gondozásába ajánlotta úgy orvosi, mint nemzetgazdasági szempontból a hazai fürdőügyet és ennek kapcsán alakították meg a balneológiai bizottságot, amely a még ma is eredményesen dolgozó balneológiai önálló egyesületnek volt a kiinduló alapja. Koch Róbert tuberkulinjának idejében pedig szinte ő vette kezébe az orvosegyesületnek egy külön e célra alakított bizottságával a kérdés tanulmányozását és az a higgadt, józan eredmény, mellyel a tárgyalások befejeződtek, elsősorban az ő meg nem téveszthető ítéletének volt érdeme.

Mi sem természetesebb, mint hogy ilyen körülmények között az ő személyes híre egyre terjedt és nőtt, nevéből úgy-

szólván visszhangzott az ország, a közbizalom letéteményese lett és ahogy Márta Lázár sírjánál siránkozott: „Ó, Uram, ha te itt lettél volna, bátyám meg nem halt volna“ — úgy bizakodtak őbenne is, hogy még a halálos beteget is meg tudja menteni. Olyan orvosi keresettségnek örvendett, mint előtte még senki más, amit nagy tudásán kívül annak a ritka szugesztív hatásnak is köszönhetett, amelyet a betegre és a környezetre egyaránt tudott gyakorolni.

Balassa halála után a fakultásban minden küzdelem nélkül hirtelen és önként Korányi került, mint arra leghivatottabb, annak élére és annak vezető alakja és ereje maradt végig, de mint Balassa, úgy ő is reprezentánsa maradt úgyszólván az orvosi rendnek is. Aki őket ebben az egymásutánban észlelhette, annak érdekes tanulmány volt látni, hogy Korányi nemcsak az iránytadó nagy vonalakban, de a részletekben is milyen mérlegelt okossággal iparkodott Balassa módjait követni és azok szerint eljárni, amit nem is volt soha oka megbánni.

Orvosi működése egy irányára szerencséje volt Korányinak, hogy éveken át vidéken volt gyakorlóorvos és ott színről-színre megismerkedett a mi közegészségügyünk nagy hiányával és mint azoknak alapos ismerője azután itt a fővárosban közegészségügyünk érdekében sokkal alaposabb hivatottsággal tudott állást foglalni és utat mutatni. Alig hogy Pestre került, itt a közegészségügy rendezése kérdésével kezdtek foglalkozni, még pedig a rimaszombati vándorgyűlés által elfogadott egy emlékirat kapcsán, amelyben a fakultás régi kütagjainak csoportja még egy utolsó erőpróbával iparkodott hatalomhoz jutni azáltal, hogy „az orvostudori kar“ helyreállítása képezze az egész reform alapját. Balassáék ezt természetesen elleneztek és ekkor Korányi másodmagával egy ellenmemorandumot dolgozott ki, amelyet négyük aláírásával nyújtottak át Wenckheim miniszternek, aki azt helyeselte, elfogadta és az e célra egybehívott országos értekezlet elé terjesztette; az értekezlet is elfogadta és ennek alapján alakult meg az Országos Közegészségi Tanács, melynek Korányi kezdettől fogva tagja, majd másodelnöke, végül pedig elnöke volt. Ez a kudarc nagy haragra lobbantotta az ellenpártot, amely sajtójában éles hangon jutott kifejezésre. De végre elhallgattak és a vándorgyűlések területére vonultak vissza,

ahol azonban hegemoniájuk később szintén véget ért. A tanács első fontos teendője a közegészségügy rendezésére vonatkozó törvényjavaslat készítése volt, amely munkából — részint mint bizottsági elnöknek, részint mint előadónak — Korányinak jutott az oroszánrészt. Éppen vidéken szerzett tapasztalataiból kiindulva, egyre sürgette a járványtörvényt is, míg végre elnök korában saját vezetése mellett hosszú tárgyalásokkal elkészítették a törvényjavaslatot, amely mint javaslat ott porladozik még ma is a belügyminisztérium irattárában. Ha vidékre hívták őt orvosi tanácskozássra, alig mulasztotta el egyszer is, hogy az ottani kórházat meg ne tekintse; úgyszólván az egész ország kórházait ismerte és a mi kórházügyünk így tapasztalt deplorabilis volta adta ajkára azt a tételt, hogy „Magyarország közegészségügye tulajdonképpen kórházügy“. Az 1894-ben Budapesten tartott nemzetközi közegészségi kongresszuson Leyden akkori berlini tanár egy előadása kapcsán Korányi megindította élete egyik legnagyobb akcióját, a tuberkulózis elleni küzdelmet. A kormánynak figyelmét és a társadalomnak érdeklődését fel tudta hívni a mi népünk e nagy bajára, országos mozgalmat indított, ennek központjában pedig egyesületet létesített, amiknek fonalán a küzdelemnek országos, szervezése is megindult és szép reményekre jogosított; a háború óta az ügy sorvadásnak indult, de ő maga a budakeszi Erzsébet-szanatóriummal maradé emléket állított magának.

Régi időkben nem ritkán a fiú azért lépett az apja pályájára, mert a szükséges könyvtár már megvolt a háznál. Korányi nem azért lett orvos, mert atyja is az volt, hanem mert — mint azt egész fényes életfolyása bizonyítja — igaz benső hivatást érzett e pályára. Tudta ő jól, hogy az élet ingyen nem ad semmit, azért egész életét az orvosi kultúrának és embereszeretnek fáradhatlan munkájában töltötte. Aki a magas kort szép kornak mondja, az visszaél a licentia poeticával, mert azok nemcsak hogy nem szinonimák, sőt ellenkezőleg, a vénülés csúnya dolog. Vannak azonban a sorsnak kiváltságosai és ilyen volt ő is, de nemcsak azért, mert doktorságának ötvenedik és tanárságának negyvenedik évfordulóját megérte. Magas kort ért, de megtartotta az ő szellemi rugékonyságát, nyugalomba vonult ugyan, de nem pihent, folyton védekezett a Falstaff-pihenésnek rozsdája

ellen. Magas kora dacára tartotta a Markusovszky-előadások sorozatát és tartott előadást az orvosegyesületben is. És mintha csak tüntetőleg Seneca-nak akart volna igazat adni, hogy: „homines dum docent discunt“, még nyugalomba vonulása után is az egyetemen tartotta az ő tuberkulózis-előadásait. Nemcsak magas, de csakugyan szép kort ért el, mert nemcsak hosszú, de egyben tartalmas, tömör életet élt. Ennek köszönhető, hogy mikor világi dolgainak vége lett, akkor életének azzal a megnyugtató egyenlegével hajthatta le fejét, hogy én az életnek, az élet viszont nekem, kölcsönösen egymásnak nem maradtunk adósok semmivel.

Nagy Frigyes egyik levelében Voltaire-íriek azt írta: „Mindent jól megfontolva, nem tudom, nem helyesebb-e, ha a népesség gyarapodásáról gondoskodunk, ahelyett, hogy rosszszul filozofálunk“ Ezt a hadvezér írta, aki elsősorban inkább a katonáira gondolt, mint a nemzetgazdasági erőre. De bármint legyen is a dolog, bizonyos, hogy mi ma többet tudunk, mint ő tudott; tudjuk nevezetesen, hogy a születési abszolút többletet pozitív módon befolyásolni nem bírjuk és a népese-
déspolitika útja ma nem a natalitás növelése, hanem a mortalitás csökkentése. Minthogy pedig mindenütt a tuberkulózison kívül különösen a gyermekhalandóság szabja meg a mortalitás fokát — innen ered az állam szempontjából a gyermekgyógyászat nagy fontossága.

Id. Bókay János egyénisége minden ízében megtestesülése volt ennek az igazságnak: „Den moralischen Gehalt eines Jünglings bestimmt immer der Familienboden.“ Különösen nálunk ma már kivétel számba menő korrekt neveléssel indult ő a szerény szülői házból élete útjára. Tanulóévei alatt ön-maga tartotta fenn magát és mint fiatal orvos nem rögtön határozta magát arra a szakmára, melynek hazánkban megalapítója és később a külföldön is általánosan elismert — egyik erős oszlopa lett. A nagy árvíz és a szabadságharc döntöttek az ő és a magyar gyermekgyógyászat sorsa fölött. Az 1838-i nagy árvíz elpusztította Schöpf-Mérei orthopádiai intézetét, aki a reá következő évben megalakította a szegénygyermek-kórház-egyletet és ezzel együtt alapította az öt pacsirta-ima Esterházy)-utcában a gyermekkórházat tizenkét, később tizenkilenc ágygal, mely eszerint akkor Európában a negyedik volt. Mint a legtöbb szakma, úgy a gyermekgyógyászat

is előbb az orvosi gyakorlatban mint ennek külön ága kezdett hajtani, egyelőre még rendszeres tudományos művelés nélkül, de Schöpf-Mérei mégis előadásokat is tartott, ami mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a kis intézetnek kezdetől fogva jó híre volt, ami kitűnik abból, hogy Pest megye 1844. évi közgyűlései egyikében Koasuth Lajos indítványára azt a határozatot hozta, hogy megyeorvosi állomások betöltésekor azok, „kik a pesti gyermek-gyógyintézetbeni orvossebészi rendeletekkel egybekapcsolt kór- és gyógytani előadásokról bizonyítványt mutatnak ki, különös tekintetbe vétesenek s hogy e végzés országszerte a megyék figyelmébe ajánl tassék“.

A kórház 1845. évben az ősz- (ma Szentkirályi)-utcai új épület első emeletének egy részébe helyeztetett át harminc ágygal. Ebbe az intézetbe lépett be id. Bókay 1847-ben mint segédorvos, de még mindig nem mint gyermekorvos, mert Balassa mellett óhajtott segédorvos lenni, de ennék fogsága közben ő mint protestáns nem állhatta a versenyt és bár ez akkor nagyon bántotta, mégis mintha ebben maga is a sorsnak ujjmutatását sejtette vagy érezte volna —, ekkor szántó magát végleg annak a szakmának, amely az országnak annyj áldást, öneki pedig annyi dicsőséget hozott.

A szabadságharc idején id. Bókay is a honvédségnek kívánta főljánlani szolgálatát, de Markusovszky kérésére megmaradt Pesten kórháza érdekében és az események e kérést nagyon is igazolták. Amikor t. i. Schöpf-Mérei hazáját elhagyni kényszerült, de oda vissza sem térhetett, hanem Törökországon és Párizson át végre Angliába ment, ahol Manchesterben ismét gyermekkórházat alapított — a pesti szegény-gyermekkórház kizárólag az ifjú segédorvosnak, id. Bókaynak gondjaira maradt, aki mint helyettes igazgató a választmánnyal vezette a kórház ügyeit; a kórház ez időben annyira küzdött anyagi nehézségekkel, hogy a betegek létszámát harmincről tizenkettőre kellett leszállítani, de még így is csak nagy erőmegfeszítéssel voltak képesek egyik napról a másikra tengődni. És a küzdelem közepette id. Bókay még arra is ráért, hogy egyideig Markusovszkyt — midőn ezt a megsebesült Görgeihez Komáromba hívták — helyettesítse.

Fordulópont volt az 1854. év nemcsak azért, mert négyévi szünet után az egyesület újból közgyűlést tarthatott, hanem mert

ezen az egyletet új védnökő alatt úgyszólván újjászervezték, de különösen azért is, mert ezen választották meg id. Bókayt az intézet igazgató-főorvosává.

Eleinte csak félkézzel dolgozhatott, mert a másik kezével az egylet néhány olyan tagja ellen kellett hadakoznia, kik kétszínűséggel beadva derekukat, az intézetet is hajlandók voltak az akkori kényuralom centralisztikus iparkodásának feláldozni, de azonfelül le kellett szerelnie néhány választmányi tagot is, akik minden áron le akarták törni id. Bókay uralmát, így kereszttelve eí azt az önfeláldozást, hogy az egész ügymenetért a felelősséget ő egymaga vállalta. Mind a két küzdelemben ő maradt felül.

Csak Angliában találunk sok olyan intézetet, amelyet — mint a mi szegénygyermek-kórházunkat — a közjótékony-ság tart fenn, és ebben id. Bókay nekünk egy fölötte tanulságos pszichológiai példát állít elénk, hogy ő egyenes és szerény egyéniségének jellegét hogy tudta átvinni az egész egy-letre. Akik a hangosan dolgozó mai úgynevezett közjótékony-ságot kénytelenek túrni, azok tudják csak igazán csodálattal méltányolni, hogy a sokszor nagy anyagi gondokkal küzködő egylet még mai napig is milyen diszkrét módon bírt azokkal mindig dacolni.

Id. Bókay szakmájában autodidakta volt és ennek dacára rövid idő alatt elismert tekintéllyé küzdötte fel- magát, ami neki csak úgy sikerülhetett, hogy -mint orvos lelkiismeretes vizsgáló és pontos észlelő volt, akinek figyelme a jelentéktelen mellékkörülményekre is kiterjedt, higgadt, szoros logikát köve-tett diagnostikai levezetésében éppúgy, mint megfontolt előre-látást orvosi eljárásának megállapításában, minthogy pedig mindezeknek részletes rögzítésére a kórtörténetekben nagy súlyt helyezett, nagyon természetes, hogy kórháza csakhamar egy klinika irányával és jelentőségével bírt, amelyet a fiatal orvosok egyre nagyobb számban látogattak, annál szívesebben, mert ő fáradhatlan volt az oktatásban is és hallgatói az ő egy-szerű, tiszta előadásából mintegy ösztönszerűen kiéreztek az ő saját hivatásukra szóló hasznot.

A medicus nascitur mondás kétszeresen áll a gyermeke orvososa, mert nemcsak a beteggel, hanem a szülőkkal is kell hogy tudjon bánni, már pedig olyan nyájasan, szívélyesen és

biztatóan, megvigasztalóan, ahogy id. Bókay viselkedett a szülőkkel szemben és meg tudta nyerni a kis betegek vonzódását is, erre csakis azokkal az egyéni tulajdonságokkal volt képes, amelyeket abból a bizonyos családi talajból hozott magával, amelyből származott; ezt megtanulni nem lehet.

Nem csodáltnivaló, ha így az ő személyes tekintélye egyre nőtt és orvosi híre mindjobban terjedt, ha az ország legkeresettebb gyermekorvosa lett, akihez még messze vidékről is felhozták a betegeket, de akit az uralkodó is megtisztelt bizalmával, hogy reá bízta legfiatalabb leányának orvosi gondozását: az a szerény ház ott az Ősz-utcában valóságos fogalommá nőtte ki magát és az minden reggel hangos volt a kis emberek nagy ambulanciájától. Ahol emberileg segíthetett, ott segített, ahol pedig a természet kérlelhetetlenségével ő sem tudott megküzdeni, ott a szülők ő benne találtak a melegszívű vigasztalóra, innen van az, hogy abban az időben a széles néprétegekben alig volt népszerűbb ember, mint ő és ami az ő alakját még jobban emelte, az az volt, hogy nagy keresettsége közben és dacára annak, hogy a bizalom minden oldalról feléje irányult, az orvosi gyakorlatból, Plinius felfogásához híven, soha üzletet nem csinált.

Amikor pályáját kezdte, akkor még a gyermekorvoslást mint külön szakmát nem ismerték el általánosan, sőt némelyek annak jogosultságát még kétségbe is vonták, de csak addig, amíg a pádiatria szigorúan tudományos művelés alá nem került, ebből a nagy munkából pedig id. Bókay derekasan kivette a maga részét irodalmi működésével is. A szónak kettős értelmében volt alapvető a „Garatmögötti tályogokról“ írt dolgozata, alapvető nemcsak a tárgyalt kérdésben, de azért is, mert alapját vetette meg az ő külföldi hírének, általa neve, mint lelkiismeretes és megbízható orvos és kutató neve ott künn egyszerre ismertté lett, mely további gazdag működése során tekintélyben és súlyban egyre nőtt; id. Bókay tehát nem egy kész orvosszakmát honosított meg hazánkban, hanem ott volt kezdettől fogva az elsők között, akik az ő erre hivatott munkájukkal ezt az új külön szakmát tudományosan megalapozták, és annak létjogosultságát, sőt szükségességét bizonyították. De még tovább ment, és magának a gyermekorvoslásnak terén is egyes külön szakmáknak művelését és működésétette lehetővé azáltal, hogy kórházában a sebészi, a szem-

és gégebetegyek ellátására külön rendelő szakorvosoknak nyújtott alkalmat.

Végre a valláskényszer is engedni volt kénytelen á maga merevségéből és ekkor — 1861-ben — magántanárrá képesítette magát, majd rendkívüli tanár lett és végül az orvosi karnak és az egyetemi tanácsnak azon ajánlatára, hogy „érdemeihez méltó előléptetésben“ részesüljön, nyilvános rendes tanárnak neveztetett ki, dacára annak, hogy szakmája rendszeresített tanszékkal nem bírt. Ezzel a gyermekgyógyászat rendes tanszéki jellegét az egész kontinensen nálunk nyert először. Értékes tagja volt az Országos Közegészségi Tanácsnak. Tudományos működése elismerésül az orvosegyesület elnöke lett és e székben is buzgósága és még a legfiatalabb tagok iránt is tanúsított előzékenysége miatt köztiszteletnek örvendett.

Dacára annak, hogy időközben újabb helyiségeket is csatoltak a régiekhez, az egyre növekvő forgalom számára az ősz-utcai kedélyes ház napról-napra szűkebbnek és elégtelennek bizonyult. De id. Bókay, aki a tudomány haladásával szorosán lépést tartva, betegek érdekében a hygienés követelményeknek is mindenben meg akart felelni, mindkét okból egy a modern követeléseknek mindenben megfelelő új kórház eszméjét kezdte táplálni és ezentúl ennek a tervnek részletes megállapítása és végrehajtása képezte lelkének belső gondjait. Korára cáfoló energiával és szívós kitartással sikerült neki ezt a kedvenc eszméjét megvalósítani, létesítette és egy hálás utókornak hagyta a Stefánia szegénygyermek-kórházat, ezt a mintaintézetet, amelynek igaz, hogy időelőtti halála miatt sokáig nem örvendhetett, amely azonban továbbra is az ő dicsőségéről tesz tanúságot, mert féltékenyen őrzik és ápolják benne azt a nemes emberbaráti és tudományos tradíciót, amelynek ő egész életét szentelte.

Mert féltékeny volt ő az intézetére maga is; még pályája első idejében, mikor a kórház folyton anyagi nehézségekkel küzdött és néha válságos helyzetbe is jutott, többféle szanalási terv merült fel és a többi között nem egyszer az intézet államosításának terve; id. Bókay ezt mindig a leghatározottabban ellenezte és inkább a körülményesebb utak és módok nehézségeit egymaga vállalta, csakhogy ezt elkerülje; amikor pedig rendes tanárrá kinevezték, akkor is természetesen a tanítás

céljaira bocsátotta a beteganyagot, de minden lényegbeli kapcsolat nélkül, úgy hogy kórházának függetlenségét és egy-? létének autonómiáját még ebben a kapcsolatban is meg tudta óvni.

Mint Ibsen Solness mesterének a maga építette háza volt a veszte, úgy id. Bókaynak is ez okozta halálát; mikor új kórházát a t. főorvosnak bemutatta, az udvaron elcsúszva, elesett és oly súlyosan megsérült, hogy ennek folytán hosszú kínlődés után kiszenvedett, túlkorán a magyar gyermekgyógyászatra és a magyar gyermekekre.

Olyan országban, mint a miénk, ahol a bölcső olyan közel áll a koporsóhoz, hogy nem ritkán mind a kettőt ugyanabból a fatörzsből faragják, ott a gyermekgyógyászatnak — és az ennek talaján felsarjadzott minden szociál-hygiénés és humanitárius intézménynek — kétszeres jelentősége van, hiszen a jövőnek nemzeti ereje függ attól, hogy azt a fontos szakmát a tudományosságnak milyen színvonalán művelik; id. Bókaynak köszönjük, hogy ezt a színvonalat elértük és hogy az általa nevelt iskola a jövőben is ezen a színvonalon fogja tartani.

„Egy nemzetnek legcsodásabb gazdagsága sem éri fel elveszőleg csekély értékét sem, annak az értéknek, melyet gyermekei számában bír“, hogy pedig ezeknek minél nagyobb számát a pusztulástól meg tudjuk ma menteni, az id. Bókay halhatatlan érdeme. Halhatatlan — mert nem halt meg az, akinek emléke egy nemzet hálás szívében él.

A görögök minden levelüket azzal kezdték, hogy: *ύραινε*, a rómaiaknál pedig minden levél utolsó szava az volt, hogy: *salve*. Vagyis mindenki hosszú életű és egy hosszú életen keresztül egészséges akar lenni. Sajátságos, hogy az ember ebből a természetes ösztönből afféle veleszületett jogot formál és azt hiszi, hogy az egészség úgy magától jár neki, akár a levegő. A legkevesebb ember törődik azzal, hogy az egészséget ápolni lehet és kell és ezért voltak kénytelenek a hatóságok már a legrégebb idők óta törvényekkel és rendeletekkel az egészség védelméről gondoskodni, annyival is- inkább, mint-hogy vannak ártalmak, amelyek az egyéni egészségügy körén kívül esnek, amelyekkel szemben az egyes ember tehetetlen és amelyek ellen küzdeni ilyenformán a hatóság kötelessége. Így keletkezett a közegészségügy, amely az egyes népeknél a műveltség foka szerint fejlődött és amely viszont vissza-

hatott a népesség jólétére is. Empírián, általános tapasztalatokon alapult. *Fodor József*, akinek megadatott, hogy gyermeke korától fogva az életnek vajas oldalát élvezhette, nem a kenyérkereset szerint volt kénytelen magát erre vagy arra a szakmára határozni. Hajlama után indulva, egy elméleti szakmára adta magát, még pedig olyanra, amely aljkor jóformán még alig létezett — a közegészségre. Tanársegédnek ment Rupp N. János mellé, aki az egészségügyi, az orvosrendészetet adta elő; ez alatt értették akkor a közegészségügyet, holott az nem volt egyéb, mint az empiria alapján kiadott rendeletek halmaza. Mi ezen a téren szép rekordot értünk el, amint azt Linzbauernek Codex sanitario-medicalis Hungariae-je bizonyítja és az a, német jogtudós valószínűleg erre a hét vaskos kötetre mondotta: „Wenn die Natur so viele Gresetze hätte wie der Staat, der liebe Gott selbst würde irre werden.“ Fodor akkortájt átmenetileg belvárosi halottkém is volt, amely működéséről mindig úgy emlékezett meg; „mikor én is még gyakorlóorvos voltam“; majd külföldi tanulmányútra ment és különösen Münchenben dolgozott hosszabb ideig Pettenkofernél; visszatérve, lement azután rövid időre Kolozsvárra orvosrendészetet előadni, de még mielőtt elindult volna, mikor Balogh Kálmántól elbúcsúzott, csupa lelkesedés volt, nem az orvosrendészeti tanszéke, hanem a közegészségtan iránt, melyet akkoriban erre mifelénk inkább még csak hírből ismertek. Hivatásának érezte és tartotta, hogy ezt Magyarországon ő honosítsa meg. Balogh az ő élces pesszimizmusával évődött és Fodort mindjobban feltűzelte, aki a félreismerhetlen közvetlenség egész hevével egy emberéletnek úgyszólván egész munkaprogramját fejtette ki. Balogh pedig hallgatott és csak az ő ismert széles mosolyával árulta el azt az igaz örömet, hogy íme van az orvostudomány egy új ágának egy hivatott művelője.

Fodor a szó szoros értelmében jó órában született. Egyrészt Markusovszky mindig élénken érdeklődött a közegészségügy iránt, külföldi útjain is mindenütt a közegészségügyi viszonyokat és intézményeket tanulmányozta és az Orvosi Hetilap első évtizedében a közegészséget illető cikkeket majdnem kivétel nélkül ő maga írta; másrészt a múlt század hatvanas éveinek közepén Pettenkofer kezdte tanítani, hogy a közegészségügy — a Hygiene, amint ő mondotta — egy külön,

önálló tudomány, amelyet a természettudományi bűvárkodás módszereivel kell induktíve művelni és fejleszteni, úgy, hogy ezáltal az empiriás közegészségügy a posteriori tudományos, biztos alapot nyert a közegészségtanban, amelynek a müncheni egyetemen külön — az első — tanszéket emeltek. Mi sem természetesebb, mint hogy Markusovszky ezt a lendületes új irányt melegen felkarolta. Az Országos Közegészségi Tanács és az Orvoskari Tanártestület 1873-ban indítványozták, hogy az egyetem orvoskarához tartozólag egy közegészségtani tanszék felállíttassék. Minthogy pedig Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter volt az első azon államférfiak között, kik a közegészségügy fontosságát fölismerték, Markusovszkynak könnyű volt az indítványt, amely saját kedvenc eszméjét fejezte ki, megvalósítani. Erre predesztinálva csak Fodor József lehetett, ki előző külföldi tanulmányútjain erre hivatásszerűen képezte magát; második szakemberünk akkor még nem is volt; így volt a mi közegészségtani tanszékünk a müncheni utáni a második és így lett a székben Fodor a közegészségtannak tanára és a modern közegészségügynek megalapítója hazánkban. Felette becses volt az ő egész működése azért, mert bár elméleti szakmának tanára volt, mégsem volt szobatudós, hanem azt az elvet követve, hogy minden tudomány csak annyit ér, amennyit az életnek használni képes, nemcsak a közegészségügy és az élet közt amúgy is fennálló kapcsolatot tartotta mindig szem előtt, hanem egyre még szaporítani iparkodott a kettőnek egymásra való vonatkozását is; működésének útmutató csillaga az a tétel volt, hogy az egyes embernek egészsége nem az ő magántulajdonai. Persze a jövődöbe vetett reményeknek csak egy részét tudta valóra váltani. Legnagyobb koncepciója abban — az Országos Közegészségi Tanács által elfogadott és fölterjesztett — alapvető tervezetében nyilvánult meg, hogy a közegészségügynek egy központi nagy tudományos intézetet kell állítani, a perifériának innen kiinduló és ide visszatérő szervezetével; ez a terv nem valósulhatott meg, többszörös sürgetésre még később sem, dacára annak, hogy a főváros már telket is jelölt ki az intézet számára, de igenis megcsinálták azt Németországban, mint a világszerte elismert mintaszerű Reichsgesundheitsamtot. Egészségügyi közigazgatásunk egy tudományosan megalapozott, megbízható központot nyert volna, és egy-egy kolera-

gyanús eset nem okozna mindjárt országos rémületet. De érdemes volna egyszer kiszámítani azt is, hogy abból a sok-sok millióból, amelyeket a háború alatt rögtönzött intézkedésekre és hevenyészett, tehát tökéletlen intézményekre kellett kiadnunk, hány milliót takaríthattunk volna meg, ha ilyen intézettel már a békében rendszeresen előkészítették volna közegészségügyünk országos szervezését. De hát a közegészségügy a magyar politikumnak mindig elhanyagolt mostohája volt. Fodor vetette föl és valósította meg az iskolaorvosi és egészségügyi intézmény eszméjét is, ezzel megelőzve a nyugati országokat; ez intézményt tőle telhetőleg ápolta, noha ennek dacára is csak lassan és nehezen tudott fejlődni, sőt később, Markusovszky halála után, pangani kezdett és a jelekből ítélve félok, hogy egyre mind jobban sorvadni fog.

Már a talajra, víz- és levegőre vonatkozó háromkötetes nagy művével, de különösen az ennek alapjául szolgáló több ezer vizsgálatával megbecsülhetlen értékes tükröt szolgáltatott a főváros közegészségi állapotáról és föltételeiről, de úgy is, mint a főváros törvényhatósági bizottságának tagja, a főváros minden közegészségi kérdése iránt melegen érdeklődött, ahol tanácsára szükség volt, azt szívesen megadta, segített, ahol lehetett. Mind e mellett ernyedetlen szorgalommal folytatta tudományos vizsgálatait, mindig a tudomány aznapi színvonalán, abban az irányban is, amelyet a higiénés kutatóknak Pasteur és Koch adott; ebbe az irányba fordulva sem érte be azzal, hogy egyszerűen napimádónak állott volna be, hanem önálló vizsgálati eredményekkel, különösen a vér baktériumölő tulajdonságára és a vér alkalicitására vonatkozó dolgozataival ő maga szabott újabb irányt nemcsak további vizsgálódásoknak, hanem ezen vizsgálati eredmények gyakorlati értékesítésének is.

Sok minden másképp alakult volna, valószínűleg a közegészségügy is, ha többet törődtünk volna a nép értelmi emelésével. De nemcsak a népről van itt szó. Évekkel ezelőtt egyik vidéki városban száz fiatal földmíves számára internátust készültek felállítani; a bemutatott terveken az orvosszakértő azt kifogásolta, hogy az egész épületben egyetlen fürdő sincs, mire a bizottság egyik tagja tiltakozott a fürdő létesítése ellen, mert ha azok a fiatalok — úgymond — egy éven át ott megszokják a fürdőt, azokból sohasem lesz többé — paraszt.

A piszok tehát a magyar paraszt fogalmát egészíti ki, ami egy országra szóló reveláció, amely megérdemli, hogy Markovszky egyik elnöki megnyitójában nekiszegezze a „Cleasmlinass is next to godliness“ angol tételt, de főleg bizonyítéka annak is, hogy milyen helyes és szükséges volt, hogy Fodorral az ő közegészségi programjukba kezdettől fogva fölvevették azt, hogy a népességnek minden rétegében az érdeklődést, a fogékonyságot fel kell ébreszteni, a közegészségi felvilágosítást kell terjeszteni; ezért alapították együtt az Országos Közegészségi Egyesületet, ezért indították annak folyóiratát, az „Egészség“-et; Fodor szerkesztette, aki különben is lelke volt az egyesületnek, és abból az időből, mikor korábban még a Természettudományi Társulat főtitkára volt és mint ilyen ennek a „Közönyét szerkesztette, olyan bő tapasztalatot hozott magával, hogy biztos kézzel tudta, még népszerű felolvasások rendezésével is az egyesület rövid időn belül felvirágoztatni.

Saját tapasztalása összevágott egy volt kiváló államtitkárnak azzal a megállapításával, hogy közegészségi adminisztrációnk csak dőcög és akadozik. Az egészségügyi közigazgatás reformja szakadatlanul foglalkoztatta és megérlelte benne azt a meggyőződést, hogy ezt a közigazgatást a jogászgyámkodás alól föl kell szabadítani; a reformot az ország tisztifőorvosainak e célra külön egybehívott ankétjén készítette elő és a legközelebbi államosítási javaslat tárgyalásával kapcsolatban terjesztette be az Országos Közegészségi Tanácsnál és adta ki „A tisztiorvosi kiképzés és minősítés reformjáról“ szóló füzetet. Főlegesen talán külön fölemlíteni, hogy ezt a tervet is néma fölénytel félretolták.

Mikor tanszékét felállították, intézetét az élettani intézet földszintjének néhány szobájában helyezték el ideiglenesen; ez az ideiglenesség még ma is tart és ő végig az élettani intézet szállóvendége maradt. Minden iparkodása hiába volt, nem tudott magához és kiváló működéséhez méltó intézetet kapni. A Londonban tartott VIII. nemzetközi közegészségi kongresszus alkalmával a cambridgei egyetem őt nagy ünnepélyességgel tiszteleti doktorává avatta; egyik barátjának azon megjegyzésére, hogy milyen öröme lehet valamennyiünknek, hogy egy magyar tudóst külföldön igazság szerint méltányolnak, ő a fejét csóválta és azt mondta: „Hidd

el, az egész ünnepség alatt szégyelltem magam és pirultam, elgondolva azt, hogy annak az embernek, akit Cambridge-ben tiszteleti doktorrá avatnak, annak otthon, Budapesten — még saját intézete sincs“. Mikor azután a nemzetközi közegészségi kongresszust 1894-ben ide várták, akkor még egy kísérletet tett; maga mellé vette a kongresszus főtitkárát, fölmentek Eötvös Lóránt akkori közoktatásügyi miniszterhez és előadták neki azt a lehetetlen helyzetet, hogy éppen egy közegészségi kongresszus ne találjon itt közegészségi intézetet, holott a tanszéknek általánosan elismert működése szerint azt mindenesetre keresni fogják; a miniszter teljesen méltányolta az előadottakat és megígérte Fodornak, hogy az ő utasításai szerint sürgősen elkészíteti egy új, modern közegészségi intézet terveit^ arra nézve azonban, hogy azok szerint mikor fogják az intézetet tényleg fölépíteni, kötelező ígéretet nem tehetett. Fodor kedvetlenül jött vissza és otthon rövid megfontolás után lemondott még a tervek készítéséről is, mert a kérdés ilyen megoldását nem tartotta komoly dolognak.

Az éveken keresztül tapasztalt rendszeres mellőzésnek kiélesedett személyes élet azonban akkor érezte igazán, mikor a kilencvenes évek elején a tisztiorvosokat vizsgáló első bizottságba nem őt — mint arra legilletékesebbet és legméltóbbat — nevezték ki vizsgálónak.

Mindezek az utolsó években az elkedvetlenedésnek egy alig észrevehető vékony porrétegével vonták be munkakedvét és különösen a jövőbe vetett bizalmát.

Könyveinek, értekezéseinek és közleményeinek száma több mint másfélszáz; a szünidei orvosi kurzus az ő eszméje volt; az 18854 kiállítás községi kórházának és a millenáris kiállítás „Gondviselés“ kórházának eszméje, terve és kivitele is az ő érdeme. De ami értékét teljessé tette, az az a körülmény, hogy elméleti professzor létére élénken kifejtett érzéssel bírt az orvosi rendnek minden gyakorlati és etikai kérdése, különösen a testületi szellem iránt; ennek volt természetes következménye, hogy az orvosi kamarák kérdése körül támadt nagy zajlásban szívesen vett részt és meggyőződése szerint, a kamara-ellenesek táborában küzdött a szövetség mellett.

Gyászos csapás érte őt csapás után a családjában, ami még inkább beárnyékolta egyébként derűs kedélyét, és innen

van, hogy mikor Korányi Frigyesnek távozása után őt — mint a leghivatottabbat és legméltóbbat — kínálták meg az Országos Közegészségi Tanács elnökségével, ő a hangulatára való hivatkozással kérte, hogy az ő jelölésétől tekintsenek el.

Azoknak pedig, akik Fodor minden javaslatát utópiának szerették bélyegezni, azoknak utólag Tisza István — aki maga is csak a háborús tapasztalásokból és tanulságokból ismerte föl a *szomorú* valóságot — válaszolt, mikor alkalomadtán azt mondotta: „Minden, amit ezen a téren eddig tettünk, az mind csak pepceselés.“

Ennek nem Fodor József volt a hibása. Mint tanár, egyszerű, keresetlen, de tiszta logikával szerkesztett előadásai-
val kitűnően tanított, a komplikált kérdéseket is a megérthető vázlat alapvonalai-
val tudta magyarázni és megértetni. Nagyon kellemes debatter volt, előzékeny és sima, soha nem bántott és nem sértett senkit; szerette a természetet, különösen az ő mártonhegyi naspolyását, szerette a művészetet és lelkes pártolója volt a magyar képzőművészetnek; mindenkor megbízható jóbarát volt és úriember, a Markusovszky-társaságnak pedig egyik leghívebb és legkedvesebb tagja.

Tragikus halála a magyar tudományosságnak, a magyar orvosi rendnek és irodalomnak, az ország közegészségének egyaránt nagy vesztesége volt, mert végzete őt azok közé sorozta, akik felett Lassay sajnálkozik, hogy elmennek, mielőtt még minden portékájukat kipakolhatták volna...

Aki elfogulatlanul járja meg a maga útját, az léptenyomon látja és érzi, hogy az élet összes mellékkörülményeivel együtt milyen szorosan összefügg a tudománnyal. Olyan országban, ahol minden szónoklatra van alapítva, ahol a meddőnek bizonyult olcsó politika túlon-túl leköti a közfigyelmet, ott kétszeresen szükséges a köztudatba belevinnünk azt a felfogást, hogy nem a fórumon mentik meg a hazát, hanem — amint Gambetta mondotta — „csak egy dolog van, amely a társadalmak biztos alapját képezi és amely az embert föl-emeli — ez a tudomány“.

Az orvostudomány különösen nemcsak az egyes ember egészségére és életére van befolyással, de a tudománynak — hygienének és szociálhygienének — mai állása szerint olyan tömeghatással bír, mely egy egész ország népességére döntő

lehet. Még csak a háború tanulságai bizonyították, hogy nem a nagy hadvezérek vannak az emberiség hasznára, hanem a jó orvosok.

Az orvostudománynak természettudományos művelése, mely Bichat-val indult meg, a mi hazánk határain csak nehezen tudott áttörni, amíg végre a múlt század második felében a sors szinte tervszerű egymásutánban adta nekünk azokat a jeles férfiakat, akik — mindegyik a maga szakmájában — úttörők voltak, kezdték és meghonosították az orvostudomány modern irányú művelését és ezzel a mi fakultásunk újjászületésének alapvetői lettek. Már az Ilias-ban is meg van írva, hogy „egy orvos annyi, mint sok ember együtt“ —, ami azt akarja kifejezni, hogy a jó orvos egy komplex természet, mely sok különböző egyéni jó tulajdonságokat egyesít magában, és éppen ezáltal válik az ő működése értékessé. Ilyenek voltak a mi nagyjaink, és áldhatjuk sorsunkat, hogy egykori tanártársaikra, utódaikra és tanítványaikra épp ezért olyan hatással lehettek, hogy ezek folytatták az egyenletes, céltudatos haladás útján az általuk megkezdett nagy reformmunkát zökkenés és fennakadás nélkül.

Hogy a Budapesten tartott XVI. nemzetközi orvosi kongresszuson a földkerekség minden részéről idesereglett nemzetközi areopag előtt a mi hazai orvostudományosságunk oly fényesen megállotta helyét és általánosan elismerték, hogy minden késedelmet és mulasztást pótolva utolértük és elértük a legelőhaladottabb nyugati tudományosság magas szintjét, azt elsősorban ennek a hat korszakos férfiúnak köszönhetjük. Nem lehet az, hogy ezek a kidőlt nagyok kijátszott sakkfigurákként számításon kívül essenek. Erkölcsi kötelességünk, hogy nevüket a kopástól megóvjuk, és úgy, ahogy mi magunk azt hálával őrizzük, úgy bizton reméljük, hogy emléküket az utókor is nemzedékről nemzedékre kegyelettel fogja átvinni. Faxit Deus.

A Markusovszky-társaság.

BALASSA JÁNOS

BALASSA JÁNOS.

Írta: *Jendrássik Jenő.**

Balassa János emlékére szólalok föl ez ünnepélyes alkalommal az akadémiának megbízásából.

Mélyen érzem erőm gyengeségét, midőn azon férfiú életének jellemrajzát kellene adnom, ki, hogy nagy költőnk szavaival éljek, „szakjában messze földig páratlan, fáradhatlan, csaknem utolsó percéig a szenvedő emberiség jóltevője volt“; ki huszonöt éves munkássága alatt hazájában úgy részese és hathatós lendítője volt minden üdvös haladásnak, mely az orvosi téren felmutatható, valamint buzgó terjesztője és fejlesztője szaktudományának, melynek elsőrendű képviselői is készséggel elismerték jeles érdemeit; kire egyaránt büszkeséggel és szeretettel tekintett föl nemzete; kinek hírneve kiemelkedett a külföld láthatárán is; kinek másfél évvel ezelőtt váratlanul bekövetkezett vesztesége fölött azért nemcsak családja és kik hozzá szorosabb baráti viszonyban állottak, fájdalomosan feljajdultak és meghatva bánkódtak nemcsak munka- és pályatársai annyiféle tudományos és közügyekkel foglalkozó körökben, nemcsak a tanítványok nagy serege a jelenből és a múltból, de akinek vesztesége fölött országos volt a részvét és a gyász, mert nem volt társadalmi réteg messze terjedő határig, a kunyhótól fel a királyi lakig, melyben a megmentő iránt kegyelettel viselt hálás emlékezet a bú könnyeit ne fakasztotta volna, és összegyülekezett ravatalánál egy fővárosi népesség áttekinthetlen sokasága, képviselve benne minden rendű osztály, végbúcsúját veendő tőle, ki iránt annyi tisztelettel, hálával és szeretettel viseltetett, s letették hantjaira a felséges fejedelemasszonytól megindult szívvel küldött koszorú mellé a nagyrabecsülés és elismerés babér-zálogát a bécsi egyetem küldöttei, emlékének áldozva az ottani szaktanártársak és tanulók nevében, kik felejthetlen tanárukat ott is meggyászolták.

Egy élet volt befejezve, melyből áldásos hatás áramlott szét annyi irány felé. Be volt fejezve idő előtt, mert munkássága tetőpontján, váratlanul, midőn éppen reá számítva tápláltuk reményünket orvosi közügyeink fejlődésének jobb iránya iránt a közelebbi jövőben.

Megdöbbenve állottunk a hézag előtt, melyet ez élet oly rögtön maga után visszahagyott. S miként a hézag, mely visszamarad, midőn nagy mesteri mű hirtelen rombadól, bár kezdetben meghatja mindenki érzékeit, ki azt szemlélni megszokta, később mégis mind kevésbé tűnik fel, amint a benyomás elhalaványul, mit a

* A M. T. Akadémián 1870 május 28-án mondott emlékezés.

szemlélők nagyobb részére a mű csak érzékileg gyakorolt, vagy új ivadék lép az elhaló nemzedék mind több és több tagja helyébe; azok előtt azonban, kik a mű nagy becsét bensőbben ismerték, még midőn azt szemlélni talán már el-el is szoktak, nemcsak betölthetlenn marad a hézag, hanem inkább mindjobban érezhető és a kipótolhatlan műre mindinkább emlékeztető lesz: úgy nemcsak betöltetlen marad a hely, melyet Balassa életében elfoglalt mindazoknak emlékében, kik nagybecsű működésének méltányos szemtanúi voltak, hanem még ha a megválás éles fájdalma tompult volna is a baráti kebelben, melyre az idő írként a régi sebre talán újabb keserűséget mért; folyton mégis, sőt mindinkább súlyosan nélkülözzük a férfiú közreműködését mindazon közügyeinkben, melyekben mind irányadó szelleménél, mind pedig a benne helyezett közbizalomnál fogva az üdvös haladást biztosítani éppen ő oly kiválóan hivatva és képesítve volt.

És most, midőn csak visszatekinthetünk a magaslatra, melyen e férfiú állott, sok mást felülmúlva érdem és tiszteletben, tekintély és befolyásban, és hírnévben; midőn csak emlékezetünkben idézhetjük vissza a látkörünkből oly hirtelen letűnt alakot, melyet munkássága díszében ragyogni láttunk, de nem az aggkor kódében előbb elhomályosodni mielőtt letűnt volna; most, midőn a küzdelem be van fejezve és a közelismerés koszorúzza a hős emlékét, melyet rágalommal illetni többé a rút Önérdék sem merészel; most, midőn e testi élet teljesen átszellemült és csak gondolatát bírjuk, melyen már új esemény változást nem ejthet, most illeti meg mindenekelőtt a fennmaradt kortársakat ez élet foglalatja fölött elmélkedve, kimutatni az összeható tényezőket, melyek annak fejlődésére befolytak, a munkát, melyet az teljesített, a hatást, melyet általa korára és környezetére gyakorolt, és miként lett az így tényezővé még a jövő nemzedékek fejlődésében is.

Ily feladattal szemben inkább kellene kívánnom, hogy a tisztelt Akadémia, midőn tiszteleti tagjai sorából e jelesének emlékét kegyeletesen megünnepeli, megbízásával mást tüntetett volna ki, mint engemet, ki a dicsőült működésének csak egyik irányban voltam tanúja, de azon téren éppen nem, melyen ő a kórággy előtt nagyságának alapját vetette meg és míg egy emberéletet megváltott, egy időben annyi ember életének megmentésére tanítványainak seregét avatta fel. Mint üggytárs részesültem ugyan nagybecsű barátságában és alkalmam volt érezni a varázst, melyet e férfiú tiszta jelleme, felkent lelkülete, őszinte szerénysége által annyinak szíve szeretetét hódítva, gyakorolni tudott, és hálára kötelezett le engemet is irántam tanúsított jóakarata; de pályafutásának már magasra ért tetőpontján szemlélhettem őt csak, és nem voltam küzdelmeinek beavatott részese, miket odáig kivívott; csak a már befejezett mesterműnek lehettem szemtanúja, de nem láttam, mint képződött.

De ha így életrajz helyett inkább csak vázlatot adhatok, talán elnézésre számolhatok mégis, hogy a nyújtott alkalmat készséggel ragadtam meg én is, bár gyenge szavammal kifejezést adni azon hála és kegyeletes érzületnek, mellyel nagy fia emlékének egy egész nemzet áldoz; és míg ott, hol annyiaknak ajkain csak a nagyrabecsülés és köztiszteletnek szava szólal meg és egyhangú a kortársak magasztaló tanúsága, nincs mit tartanom attól, hogy

többet mondhatnék, mintsem, az igazság elfogulatlan ítélete elfogadhatna; másrészt azon közelebb fekvő aggodalmamban, hogy hiányos lesz nagyon is, amit mondani bírok, megnyugtat a gondolat, hogy Balassa János élete amily tiszta jellemében, oly egyszerű, titkot nem rejtő lefolyásában, hogy munkásságának gyümölcsei le vannak rakva az irodalomban, őriztetnek számos tanítványok emlékkincstárában, mint üdvhozó ereklyék a szenvedő emberiség számára; ápoltatnak egy egész ország ezer meg ezer lakóinak hálatelt, kebeleiben, kikben mind Balassa neve említésére fölmerül szelleme, mint a szenvedők megváltója, mint tanítványainak eszményképe hivatásuk, törekvésük pályáján, mint kószszívű emberbarát, mint buzdító és támogató üggyár, mint hű és áldozatkész hazafi, és mindannyian készek betölteni és kiegészíteni vázlatom hiányait.

És e gondolat, mely engem megnyugtat, midőn annyifelől segedelmet ígér, nyújtja kezembe kulcsát is azon jelentőségnek, mellyel korában Balassa élete bírt.

A működési tér, melyet valamely hivatás az egyesnek megnyit, tágabb vagy szűkebb korlátok közé szorítja a befolyást, melyet ő abban egyeseknek sorsára, a közügyek menetére, az emberi nem szellemi működésére és anyagi jólétére gyakorolhat; de megvan minden hivatásnak a maga saját mértéke, melyet tisztán emberi erény mellett ki mint megüt, aszerint emelkedik állása kortársai becsülésében, bár sokszor csak az utókor elfogulatlanabb ítéletében.

Alig van hivatás, mely nemesebb lehetne, hálásabbnak látszanék, mindenesetre pedig nehezebb volna, mint az orvosi. Tudományt bírni és fejleszteni, mely az emberi nem lehetséges védelmére, jólétének előmozdítására szolgál és azt ily irányban alkalmazni embertársainak javára miként az orvos, ki betegének életét talán önmagáéénak feláldozásával váltja meg, bizonyára csak nemes hivatásnak tekinthető; és úgy látszik, hogy az orvos e hivatásában eljárva mindenkit csak hálára kötelezhet le, kinek jóltevője lett, — ha háládatosság az emberek közös tulajdonsága volna és elismerő hála jel oly gyakran a kiszolgált bér bélyegét magán nem viselné; de ott is, hol nemes fáradozásának legbiztosabb jutalmára, a jó tett öntudatára számít egyedül, egyaránt mint mindenütt, nehéz az orvos állása, ki hivatva van mint őrző szakadatlanul a védelemre és támadásra elkészülve lenni, hogy rögtön kiszálljon a küzdelemre, vezér és harcos egy személyben, ismerje fel az ellenséges tényezők tömkelegéből az irányt, honnan új meg új alakban a veszély előretör, állapítsa meg a tervet, válassza meg az eszközöket, mely szerint és melyekkel azzal szembe szállhat, és alkalmazza azokat tüstént; legyen elhatározva az eset szüksége szerint cselekedni azonnal, mert pillanatnyi késedelem talán máris végvesztést okozhat. S amily boldogító érzés szállhatja meg az orvost egy általa megmentett élet felett, oly gyötrő helyzete sok más esetben, midőn tudománya csak addig terjed, hogy lépésről-lépésre követhesse a természetet hatásában, midőn az művét, melyet alkotott, ismét elpusztítja; nézze mindezt tehetlensége teljes öntudatában, talán még arra is képtelen, hogy a halál kínjait enyhítse.

Ily hivatásnak szentelte volt Balassa életét, és teljesítette feladatait minden irányban. Tudós, bűvár és művész volt ő egy

személyben, s ha őt méltán „szakjában messze földig páratlannak“ nevezzük, tehetjük azt nemcsak mert ő mint nagy sebész és elsőrendű műtő abban oly kiválóan tündöklött, hanem még azért is, mert birtokában tartva az orvosi tudomány összeségét, annak minden eszközével rendelkezett és egymagában egyesített annyi-féle képességet, mint amennyit máskor egyesekben csak külön-külön szoktunk találni.

Régi mondás szerint, költőnek születni kell. De áll ez, sőt talán még nagyobb mérvben, az orvosi és minden oly hivatásra nézve, melyhez nemcsak kiváló tehetség a szellemi működés bizonyos irányában kívántatik meg, hanem úgy az ész, mint a jellem és hajlam részéről is megfelelő tulajdonok szerencsés összecsoportosulása, melyek összesége adja csak meg a hivatottság azon fokát, melyen valaki hivatásában kedvező körülmények közt nagygyá válhat; ily egyezményes tulajdonok hiányában ellenben, bár legyenek azok egymagukban még oly kitűnők, egyik a másikának állva útját, egymás hatását hiúsítják meg és ki félreismerve önmagát, tévedett hivatása megválasztásában, az előbb-utóbb mint pályavesztett elmarad.

Hogy ez értelemben Balassa született orvos volt és hivatását helyesen választá meg, azt tanúsítja a magaslat, melyre abban eljutott.

Ámde feltenni azt, hogy a pályáját választó ifjú már oly beható önismerettel bírjon, minő minden későbbi ellentétnek ki-rekesztésére saját jelleméből fejlődő hajlamok és a hivatásból folyó kötelezettségek közt megkívántatnék, annál kevésbbé lehet, mert nemcsak a jellem hajlamai fejlődésük közben az élet viszonytagságos befolyása alatt megváltoznak, előtérbe lépnek olyanok, melyek az ifjúban csak szunnyadoztak, míg mások visszafejlődnek, hanem még a szellemi működés is megváltoztatja nem ritkán irányát, midőn egyes kérdések megoldásával foglalkozva, új látókör nyílik meg előtte, mely azt elidegenítve a régitől, legőzhetlenül készletti ezután új ösvényen haladni. Azért az ifjút is, midőn magát bizonyos pályára elhatározza, inkább szellemi képessége és jelleme nyilatkozó többé-kevésbbé élénk vágy és sejtelen, inkább önérzet indítja, mintsem tisztánlátó és szigorúan mérlegező önbírálat vezérli.

S minő volt az indító, vágyódó, sejtelmes önérzet az ifjú Balassa lelkében, mely a reá, de nem kevésbbé nemzetére nézve is oly szerencsés csillagzatnak befolyása alatt őt az orvosi pályára elvezette? melyek voltak a belső és külső tényezők, melyek közt az benne fakadott?

Inkább csak sejtelen az, mit részemről válaszul e kérdésre adhatok, mely Balassa életfolyamának átkutatásánál, az oly nagy sikerrel befejezett hivatásának kiinduló pontján önként fölmerül.

Balassa János hat testvér közül második szülött volt, mellyel Balassa János evangélikus lelkészt neje, Kucsán Terézia Sz.-Lőrincen Tolna megyében 1814. május hó 5-én megajándékozá. A szent-lőrinci algimnáziumon megkezdett tanulmányait Sopronban és később három éven át a pozsonyi ev. lyeeumon folytatva, ugyanitt 1832-ben végzé be. Kitűnő előmenetelét valamennyi tantárgyban, jelesen a matematikai és természettudományiakban is, fennmaradt iskolai bizonyítványai tanúsítják.

De ez *egymaga még* nem elégséges bizonyíték arra, hogy benne már élete ezen szakaszában a természettudományok iránt kiváló hajlam nyilvánult volna. Sőt ha visszaemlékezünk az akkori gimnáziumi és lyceumi tanrendszerre, azt még kevésbé mint a jelen rendszert tekinthetjük alkalmasnak arra, hogy az elmefejlődésnek oly irányt adjon, mely egyedül képes kedvet és képességet a természettudományok művelésére ébreszteni. Mert noha azon tanrendszer a természettudományi tanokra is kiterjedt, mégis nemcsak a legelementárisabb vázlatára szorítkozott, de azoknál is, úgy mint a tárgyuknál fogva elvontabb és még inkább előtérbe állított többi tudományoknál, oly módszert követett, mely ellentétben az elme-tehetségek természetesen előhaladó rendszerinti fejlődésével, a helyett, hogy előbb helyes érzéki felfogás alapján szabatos képzeletek alkotására szoktatta volna az elmét, ez előzetes működést nagyobbára mellőzve, inkább általános fogalmakból vette kiindulását; de midőn így fogalom és ítélet alkotására az elmének szavakat szolgáltatott, melyek fel nem fogott értelmét alig pótolta csak ködös képzelgés is, azokkal nagyobbára csak az emlékezetet fárasztá ki idő előtt és elejtve az érzéki felfogásban a természettől nyújtott vezérfonalat az elme fejlesztésében, ezt inkább elidegenítette azon józan és szigorú eszmeláncolat követésétől, mely folyton a valónak ellenőrizete alá helyezve, a természettudományok művelésének kiindulásánál már nélkülözhetetlen.

Sőt ha kétségbe sem vonom, hogy bár ha az akkori tanrendszer általában nem is volt kedvező arra, hogy fiatal erőket a természettudományok számára hódítson és neveljen, mégis az egyes tanárok jobb belátása akkor is pótolhatta a tanrendszer hiányait, miután éppen a pozsonyi ev. lyceum részesült akkorában azon elismerésben, hogy jeles, a tanításra hivatott tanárokkal bír, melyek közül többeknek, mint pl. Kováts-Martini, Zsigmondi emlékét a még élő tanítványok ma is tiszteletben tartják.

Még mindemellett is inkább vagyok hajlandó mindazon tényezők közt, melyek Balassa életpályája választásánál befolyással lehettek, a végelhatározó indítót éppen az orvosi hivatásra azon későbbi jellemében is változatlanul fennmaradt, és őt mint embert annyira ékesítő vonásában keresni, melynek megfogalmazása és fakadása már zsenge korában éppen szüleinek oltalma és ápolása alatt vehette legjobban kezdetét.

Atyja családdal áldott evangélikus lelkész volt, ki vallása igéit hirdetve, híveit szóval és példával tanítá felebarátaikat szeretni és bajban és Ínségben készségesen segélyükre lenni. Bajnak és Ínségnek tanúja lenni pedig elég alkalom volt nyújtva az éber értelmű és rendkívül szelíd jellemű ifjúnak éppen a lelkész házában, kit erélye, készszívűsége, tiszta jelleme miatt nemcsak hívei tisztelve szerettek, de kit az egész megye is mint a valódi lelkész példányát nagyrabecsült, kihez azért számosan fordultak bizalmuk szerint tanácsért, segélyért nemcsak lelki gyötrelmekben, hanem testi ínségben is. S itt ébredhetett elégszer az ifjú kebelben az érzés, mellyel a bú meghálálja a gyámolító részvétet, mely keserűségének könnyeit szárítani tudta; itt ébredhetett benne a vágy is felavatni magát oly pályára, melyen embertársainak javára élhessen közvetlenül. És atyja példájára pappá lett ő is, nem ugyan, hogy szóval hirdesse: „Szeresd felebarátodat és tégy

jót vele!“, hanem példával, cselekedeteiben, mint a szenvedők hű nemtője, melynek élte hosszaiglan bizonyult.

S valóban, hogy Balassa már orvosi pályája küszöbén is ily szempontból fogta azt fel és ily szándékkal avatta fel magát bajnokául, arra legkitűnőbb bizonytságot szolgáltat azon értekezése, melyet néhány évvel később 1838-ban tudori felavatása alkalmával, „De juvene medico“ cím alatt, a fiatal orvostól írt. Ugyanis e szavakkal kezdi meg értekezését:

„*Vivere aliis, non sibi* constituit essentiam medici, nec non basim medicanae artium praestantissimae, coelestibus ereptae; officia enim medici cum primis religionis humanitatisque legibus intimé eoincidunt et aninram «uper communes vitae relationes elatum divino, unde effluxit, fonti adproximant. — Intima hominis morális persvasio cum voluntatis executione puleherrima unitur harmónia in ejus nmnere, qxii altiori quadam vooatione perculsus conamina quaeque in focum sacrum conoentrat, ex quo benefica pro miseris promanet iinda.“

És egy további fejezetben, „Uti est, et esse oportet veruim medienm“ így szól az orvos rendeltetéséről:

„Vitám aliorum conservandi, sanitatem amissam restituendi, planctusque miserorum pro viribus alleviandi sacer medici finis esto, ad quem omnes ejus actiones, quin non vita integra sit directa. Altion haec vocatio est, benigno spiritu corda animans, religionis puriösimaeque moralitatis filia, — *Deus in nobis, agitante calescimus itto*, comis et segura semper per labyrinthum salebrosum Ariadne.“

Balassa orvosi tanpályáját 18 éves korában a pesti egyetemen kezdette meg, s itt három évet eltöltvén, Bécsbe ment a két gyakorlati évét bevégzendő. Jeles tehetsége mellett kitartó szorgalmat fordított itten nemcsak a rendes előadásokra, melyek közül különösen Hildebrandt és Wattman tanároké említendő, hanem buzgón látogatta már ekkor is a nagy kórháznak egyes bel- és kül-kór-osztályait, ott szélesbítve ki tapasztalatainak alapját még azután is, midőn már 1838-ban az orvostudori és a szülésmeisteri oklevelet elnyerte. Eljárt ezalatt Kolletska és később Rokitanszkynak kórbonctani tanfolyamára, valamint Skodának előadásaira, melyekben ez a mellkórok isméje körül tett búvárlatainak remek eredményeit közíé. Ott találjuk tehát Balassát a bécsi orvosi iskola új korszakának hajnalán, tudományszomjas kebellet szedve magába annak első sugarait, és jelesen a kórbonctan és a kórjelzés fizikális módszereinek tanulmányozása által azon alapok egyikét vetve meg, melyen később tanári működése a sebészi szakban annyira gyümölcsöző lett.

Éppen döntő befolyást gyakorolt pedig később sorsára azon, addig talán példátlan kítüntetés, melyben 1839-ben részesült, midőn egyikét a két ösztöndíjas állomásoknak, melyek a bécsi műtő-intézetnél orvostudorok számára fennállottak, 16 versenytársai közt, magyar származása dacára szerencsés volt elnyerni, és Wattmann sebészi koródáján, e jeles férfiú vezetése alatt tanulmányait éppen azon irányban kiegészíthetni, melyben később annyi diadal volt számára fenntartva, egyszersmind tanárában magának nagytekin-télyű pártfogót és őszinte barátot szerezhetni. Még műtői tanfolyama alatt, 1841-ben volt alkalma főnöke nagy meglegésére

felváltva egy másik társával, több hónapon át, a tanársegédnek közbejött halála folytán, mint helyettes.. tanársegéd működni. Ez állomás végleges betöltésénél Dumreicher pályatársa ellenében, bár tanára által pártfogoltatott, mellőzve lett ugyan, alkalmazást nyert azonban mégis mint másodorvos a IV. sebészi kórosztályon, melyen, miután még ugyanazon évben sebésztudori és műtői oklevéllel ellátatott, majd egy éven át az osztályfőnöki állomást önállóan, mint rendelőorvos látta el.

Átlépte volt így már bevezetett tanpályájának küszöbét és elérkezett az idő, hogy magának tért hódítson, melyein szerzett képzettségét értékesítse és magasabb cél felé utat nyisson. De az élet e fordulópontján Balassát is mostoha sors látszott üldözni. Folyamodott egymásután a tanársegédi állomásért a bécsi kórház egyik szülészeti korodáján, sebészosztályi főorvosi állomásért ugyanott, még egy vasúti orvosi állomásért is a Bécs—győri vonalon —, de mindenütt siker nélkül. Mondhatjuk most, szerencséjére és szerencsénkre. E közben folytatta működését mint másodorvos, kitartó munkássággal, máris jeles készültségét *még* tovább öregbítve és előjáróinak becsülését mindinkább kiérdemelve, míg 1842 október hóban Schuh tanár oldalán a II. sebészi korodán tanársegéddé lőn kinevezve,

De már is kitűnő sikerrel részt vett ekkor a pesti egyetemen ez időben üresedésben állott sebészstanári állomásra megnyitott pályázaton, és még mielőtt tanársegédi állomásán egy évet betöltött volna, már 1843 március 21-én, élete 29. évében ki volt nevezve

rendes tanárként a pesti sebészi korodánál. S ezzel meg volt előtér nyitva azon hatáskör, hová eljutni képességénél fogva hivatva volt. A buzgó törekvés elérte célját, s elérte azt önerejéből; mert ha őt abban tanárainak nagytekintélyű ajánlata és még magasabb állású pártfogóknak hathatós gyámolítása lényegesen elősegítették is, úgy sorsának ezen lendítőit csak kitűnő képzettsége, erényes jelleme, fáradhatlan kitartása és meggyerő magaviselete hódították meg.

Ahol pedig a pártfogolás ily alapon nyugszik, ott díszére válik az egyaránt a pártfogónak, mint a pártfogoltnak. Valamint előbb a műtői állomás elnyerésénél Nemeskéri Kis Pál akkori államtitkár, később a magyar tengerpart és Fiume gubernátora, meg gróf Eszterházy Károly tolnamegyei főispán voltak szószólói, úgy lettek később tanári kineveztetésénél azon kitűnő siker alapján, mellyel a tanszéki pályázatot kiállotta, ügyének erős felkarolóivá Wirkner Lajos és Lónyay János m. Udvari tanácsosok. Ez utóbbi, ki akkor a m. udvari kancelláriánál az egyetemi ügyek előadója volt, szólítá föl Balassát, hogy beteg fivérét látogatná meg, ki addig más orvos kezelése alatt állott. Balassa eltérőleg a házi orvos nézetétől a baj okául a nyak mélyebb rétegeiben fekvő tályogot ismervén fel, indítványára orvosi tanácskozmány hivatott össze, melynél azonban még Wattmann sem osztá Balassa nézetét, ki szerényen csak a tanácskozmány után közlé vele nézetének érveit, mely azután egy második tanácskozmány alkalmával el is fogadtatott és helyesnek bizonyult, midőn Balassa segédkezése mellett Wattmann a tályogot felnyitván, abból a geny bőven kiömlött. Ekképen a betegnek élete mentve lőn, de Balassa is ez eset folytán újabb pártfogókat nyert Majláth Antal, Somssich és István főher-

cegben, kiknek köszönhető, hogy a tanári kineveztetése ellen protestáns vallásából fölmerült nehézség is legyőzve lőn, és noha ő a helytartótanáctól nem volt első helyen ajánlva, mégis tanárrá kineveztetett.

De jeles tulajdonai koszorújában befoglalva volt még egy drága gyöngy, mely nemcsak ékesít, de amelyet éppen a tudománynak élő férfiú veszteség nélkül nem nélkülözhet, az önmaga iránti szigorú bírálat és ennek folyománya, a szerénység. El nem bízakodva máris kitűnő szakképzettségében, hanem inkább kétkedve annak elégséges volta fölött szemben új állásával, még mielőtt ezt elfoglalná, külföldre utazott és jelesen Párizsban több hónapon át időzve, midőn ott szakjának nagyhírnevű hőseit, mint Malgaigne-t, Velpeau-t tanulmányozta, kiszélesbíté egyszersmind ismereteit a tájbonctan körében, mely a műtősebésznek világító szövétnekül szolgál művelési terének annyi számos nehézségei közt. Sokat látva és megfigyelve, nemcsak öregbedett tapasztalata, de szilárdult önereje iránti bizalma is, s el volt készülve tanszékebe lépni Stáhly Ignác utódjaként, kit úgy mint előbb tanári minőségében most országos főorvosi állomásán mint nagyhirű orvost, az egész ország oly nagy kitüntetéssel tisztelt.

Már az első műtétei, melyet Balassa koródájában végrehajtott, bebizonyítsa, hogy az elsőrendű mesterre van bízva. A külső fejtér tágulata miatt a közös fejüteret kötötte le egyik betegénél a szegykulcs-csecszom két feje közt. Valóban alig is vállalkozhatott volna egyhamar más műtéteire, mely a műtő részéről a helyviszonyok legtüzetesebb ismerete mellett, könnyűséggel párosult biztonságot és a legfeszültebb figyelemnél az önmagát fékező lelki nyugalmat nagyobb fokban követelné, mint ez, melynél nemcsak a műtétei kisebb-nagyobb sikere vagy sikertelensége forog kérdésben, hanem minden egyes pillanatban, a műtő majdnem minden egyes kézmozdulásánál a beteg élete. S midőn a két óránál tovább tartott műtéteit szerencsésen befejezte, egyhangú volt az ez előadásán számosan egybegyülekezett orvostársainak nyilatkozata, hogy ennél nagyobbyszerű műtéteinek még nem voltak szemtanúi.

S ezzel még volt állapotva tekintélye mint jeles tanár és elsőrendű műtő. Méltányolva elismerték azt ügyfelei, maga Stáhly is, utódjának rendkívüli képzettsége felől értesülvén, melegen üdvözlé őt pályáján; a nagy közönség pedig mind növekedő bizalommal fordult hozzája és el volt ragadtatva nemes, művelt és egyszerű viselete, gyengéd bánásmódja, részvevő és tapintatos társalgása által. Nőttön nőtt így népszerűsége nemcsak a fővárosi lakosság minden rendű osztályainál, de az ország legtávolabb vidékeiről is hozzá zarándokolt a betegek serege. — Alig folyt orvosi tanácskozmány a fővárosban, alig fordult elő nehezebb kóreset az országban, melynél az ő tudománya és művészete igénybe nem vétetett volna. Kívánta azt egyaránt a tanácsra szorult lelkiismeretes kezelőorvos, mint a beteg is, kinek már enyhültek fájdalmai, midőn tekintetében a részvétet látta feléje sugárzani és reménye éledt biztató szaván, mellyel még ott is vigasztalni bírt, hol életet megtartani már nem állott tehetségében.

De ha nem volt nemcsak széles hazánkban, de még messzebb földön sem orvos, ki gyakorlatában elfoglaltabb, egyszersmind azonban betegei iránt buzgalmasabb lett volna, mint ő, úgy ezen,

távol sem tanári állásából, hanem személyéhez kötött érdemeiből származott előnyös Helyzete mellett nemcsak el nem mulasztá hivatalának kötelmeit, hanem éppen koródája volt az akna, melyben fáradhatlan munkássággal kettős kincs után ásott, beható búvárkodásával szaktudományát fejlesztve és nagybecsű vívmányokkal gazdagítva, útmutató oktatásával pedig mint tanár, hazája számára orvosokat nevelve, kik nemcsak nagy mesterük példája által számosan a műtevő sebészet mezejére lettek vezetve, hanem arra is képesítve, hogy a kórágynál mint természetbúvárok szabatosan észlelni és helyes módszer szerinti következtetéssel gyógyel járásaikban biztos irányt nyerni tudjanak.

Volt tanítványainak tanúságára vagyok azonban utalva, midőn megkísérlem Balassa tanári működésének vázlatát előadni.

Előadásaiban mindig tárgyilagos volt, és ha nem is állott módjában az ékesszólás gördülékeny nyelvezetével kecsegtetni hallgatóinak füleit, teljesen le bírta kötni figyelmüket, midőn egyszerű beszédben, de szabatosan és világosan fejtegette tanítványainak az előtte fekvő kóresetet minden részletében úgy, mint azt jelentősége megkívánta. A betegvizsgálatban mindig a legnagyobb pontossággal eljárva és felhasználva minden segédeszközt, melyet az előhaladó tudomány az orvos kezébe szolgáltat a kórviszonyok okozatos láncolatának fejtegetésében, mi sem kerülte ki figyelmét, annál fogva képes is volt gyorsan és biztosan a kórhatározatot megállapítani

Azon magas állásponton, melyet orvosi tudományában általában elfoglalt, a természetnek józan, előítélettől ment felfogásánál fogva gyógyeljárása is csak egyszerű lehetett, mint a természeté, melynek útmutatását követni iparkodott; kerülte a gyógyszerek halmazatos tömkelegét, de el sem mulasztá a vegytan újabb terményeit gyógyhatásokra megkísérlem; a fősúlyt azonban az életrend szabályozására fekteté, úgy, hogy nem egyszer gyógyjavaslata egyszerűsége fölött megütköztek betegei, de szintűgy megörültek annak váratlan sikerén.

Mint sebész híven azon elvhez ragaszkodva, hogy meg kell tartani mindent, ami ép, és eltávolítani mindent, ami kóros, kerülte ahol csak lehetett a csonkítást, és nagy lelkesedéssel karolta föl éppen az újabb sebészet törekvését: a test épségéből amennyit csak lehet megmenteni.

Ily elv és hajlam mellett különösen vonzó hatást kellett a képző műtételeknek Balassára gyakorolniok, melyek midőn visszaadják az egyénnek legnemesebb részében emberi külsejét, visszaadják az egyént a társadalomnak, melyből visszatetsző alakja ki-rekeszté. Nagy kedvvel működött ő e téren, időt és fáradságot nem kímélve hónapok lefolyása alatt, naponként meglátogatva betegét, vetette-hányta meg leleményes gonddal az újjáalakítás tervezetét és lépésről-lépésre haladva elő a terv kivitelében, a műtét sorozat minden egyes szakaszát kifogyhatlan türelemmel és azon kimért pontossággal hajtotta végre, melyre csak mesteri keze volt képes, úgy hogy midőn fényesen sikerült műtétei sorozatából „Új műtétmodorok az orrképlés körül“ című értekezésében két példányképet mutatott be szaktársainak, méltán mondhatta, hogy azokat a gyógyművészet azon munkaköréből mutatja fel, „melyen hazánk, úgy hisszük, nemcsak kiállja a versenyt a kül-

földdel, de önálló és eredeti működés által az alkotásnak és gyarapításnak szerepére is tarthat némi igényt“. S tovább folytatva még így szól: „Korántsem kérkedés az, ami velünk az iméntieket mondatja; — az exakt tudás és cselekvés terén hiú minden önbírálat; itt maguk a tettek és a szakértők szava az egyedüli bírálók.“

Valóban e bírálók szava fényes tanúságot tett a mester érdemeiről a sebészetnek nemcsak ezen, hanem több más körében is. Bizonyára pedig csak növeli érdemeit, hogy ő távol állott azon vérengző műtők fájától, kik kérkedésből inkább, semmint betegek életének védelmére, szeretnek nehéz műtételeket végrehajtani, megelégtelve ha az áldozat a boncolás befejezte előtt még el nem halt. Balassa nemcsak nem kereste a véres műtéteit, hanem inkább iparkodott, hol csak siker várható volt, azt más eljárással pótolni; így nem késett ütértágulatoknál több esetben újabb időbeli eljárás szerint, érlelés helyett ujjnyomást alkalmazni. Ott azonban, ahol csak a műtét nyújthatott egyedül még reményt a beteg megmentésére, merész is tudott lenni annyiban, hogy vállalkozott még a legnehezebb műtetre is, melyet ő kívül csak kevés sebész bírt volna Európaszerte végezni; s míg nem egy ily sikerkoronázott vállalatról tudnak tanítványai beszélni, nem emlékeznek másfelől, hogy őt zavarba jönni látták volna; mert mielőtt a műtethez fogott, latba vetett minden előre látható körülményt, s ha mégis műtét közben váratlan akadály merült fel, tudta azonnal tervét a viszonyokhoz képest megváltoztatni, vagy rögtön beállott életveszély esetében villámgyorsan, úgy, mint a pillanat engedte, a mentő tettet végrehajtani.

A mester ily kítűnő tulajdonai mellett mindig tanulságos előadásai vonzó hatást gyakoroltak nemcsak a tanulósgóra, melyben a sebészet iránt élénk érdekeltséget keltettek, hanem még oly szakfőfiakra is, kik maguk már a sebészet mezején jó hírnevet szereztek, kik e korodán vetették meg nagyobbára ismereteiknek alapját és volt mesterük új diadalainak még később is kívántak tanúi lenni; s úgy, mint a helybeliek, nem mulaszták el a vidékről vagy a külföldről jött szakfőfiak sem, főlekeresni a kórodat, melynek tekintélye túl hazánk határain is elterjedt. Annál nagyobbak pedig Balassa érdemei e kóroda fejlődése körül, mentül ínségesebb volt azon állapot, melyben ő azt átvette és mellyel ő maga is hosszú évek során át küzdött. Csak tizennégy ágy állott e kóroda rendelkezésére; a vizsgálatokra, járó betegek kihallgatására és más egyéb célokra szükségelt helyiségek teljesen hiányoztak, sőt még a műtételeket is más tanszékekkel közös tanteremben kellett végrehajtani. A kórodai ágyak csekély száma által föltételezett tananyag-hiányt pótolta ugyan részben legalább a járó betegeknek jelentékeny száma, kiket a tanár iránti nagy bizalom segély végett a kórodára vezetett; de a legszorgasabb felügyelet mellett sem pótolhatta Balassa azon hiányokat, melyek a korodának egészségtelen helyi viszonyaiból fejlődtek, és nemcsak veszélyeztették az ott tartózkodó betegek életét, hanem tetteleg áldozatul ejtették azok nagy számát, részint midőn már a műtételen szerencsésen túllestek, részint még mielőtt az alá kerültek volna. — S valóban leverő a gondolat a haladás minden barátjára, midőn annyi irányban tapasztalja, hogy valamely üdvös intézmény létesítésében még távol sem elég üdvös voltának felmutatása, szükségének fölisme-

rése, hanem a tétlen közönyösség: legyőzésére még erősebb rugó szükséges, kell, hogy az ügy előbb nyilvánvalóan veszélybe jött vagy éppen már beható kárt vallott légyen, hogy elhanyagoltsága botrányossá vált vagy az esett áldozatok közfelindulást keltettek légyen. Minden panasza, minden kérvényezése dacára, melyet Balassa az ötvenes években az akkori kormányhoz intézett, hogy koródája tágíttassék és életveszélyeztető állapota javíttassék, mindaddig célt mégsem ért, mígnem az 1858. és 59-i években kétízben is a korodán kiütött seborbánc több betegnek halálát nem okozta és a kórodat egy időre bezárni kellett. Ekkor lett az csak a mostani jobb helyiségekbe áttéve, néhány ággyal szaporítva és külön műtőteremmel is ellátva.

Meg nem elégelve tovább, hogy tanítványait szakjával csak megismertesse, Balassa azon is törekedett, hogy kikben hivatást és igyekezetet lát, azokat szakjában teljesen felavassa. De tanári pályája első szakaszában csakis inkább tanársegédei voltak azon szerencsés helyzetben, hogy elégséges ideig vezetésében részesülhettek, miért is abban fáradozott, miszerint korodáját hasonló műtőképző intézettel lássa el, minő a bécsi és prágai egyetemen már fennállott. És övé az érdem, hogy ki bírta eszközölni előbb — 1865-ben — két ösztöndíjas műtői állomás rendszeresítését, néhány évvel később engedélyt még két növendéknek fölvételére ösztöndíj nélkül, végre a jelen kormány alatt még két ösztöndíjas állomás létesítését.

Tíz tanársegéd és huszonhét műtőorvos került így ki vezetése alól, és valamint az elismerés, melyet ezek szakjukban kiérdemeltek, volt tanárunknak jelessége mellett is bizonyít, szintűgy azon hódolatos baráti ragaszkodás, mellyel iránta viseltettek életében és a kegyeletes visszaemlékezés holta után, legjobban tünteti fel azon nemes viszonyt, mely tanító és tanuló közt fűződött, ő lévén az igyekező képességnek mindig készsége támasza és meleg szószólója, és tanítványai későbbi jólétének nem egy esetben megalapítója.

De a tér, melyen Balassa gazdag szaktudományát terjesztette, nem szorítkozott egyedül tanszékére, hanem az irodalomra is kiterjedt.

Kórodai működésének első termékeit azonban nem maga ültette át az irodalomba, hanem első tanársegéde, Kovács Seb. Endre mutatta be Balassa kórodai előadásai szerint „Gyakorlati sebészet“ címe alatt 1844-ben kiadott első füzetében, melyben a lob, a genyedés, tályogképződés, a fene, a térdízbántalom, a lábtöcsontszú, külfejütdrag és húgykőkórnak a korodán előfordult eseteit tekintettel a kórjellem-, lefolyás és gyógykezelésre előadva, képét nyújtja azon munkásságnak, mellyel a tanár fontos hivatásában már első időben is eljár.

Ha eltekintünk ezen nem közvetlenül általa szerkesztett műtől és a már fentebb jellemzett, tudori felavattatása alkalmából írt első dolgozatától, úgy azon feltűnő jelenséggel állunk szemközt, hogy Balassa éppen akkor lép ki hazai orvosi irodalmunk terére, midőn az 1848. és 49-i fényes reményekkel és erőfeszült lelkesültséggel megindult, de véresen befejezett küzdelmek után gyász és végső reménytelenség zsibbasztott el a nemzetben minden munkaképességet. Midőn a győztes idegen jelleget törekedett erő-

szak ölni a nemzetre és még a civilizáció és tudomány hatalmas fegyverével is kivetkőztetni öröklött jelleméből, nemhogy az előhaladó emberi művelődés munkarészes bajnokká avassa fel, hanem hogy meghódítsa eszközül a hatalomnak, és e célra tanintézetekből is, amennyire csak lehetett, édes anyanyelvét kitiltva, elfojtani törekedett azon forrást, melyből a nemzet irodalma is közvetve és közvetlenül éltető nedvét kapja; midőn egyetemünkön is csak még azon előadásokon lehetett magyar szót hallani, melyekre az alsóbb fokozatú szakműveltségre utalt sebészstanulók is eljártak, a magyar orvosi irodalomban pedig néma csend uralkodott, ekkor, 1853-ban adta ki Balassa „A hassérvekről“ szóló munkáját, felajánlva azt egykori tanárának, Wattmann J. Malcampo-Beaulieu bárónak.

Míg e munka, mely később német nyelvre is lett fordítva, igen becses művel gazdagítja a szakirodalmat, mert úgy a baj gyakorisága, valamint életveszélyességénél fogva nagyfontosságú tárgyát szabatosan és érthetően adja elő, sok részben homályos fogalmakat tisztáz, a jelzésben és eljárásban pedig helyesebb irányt jelöl ki: addig növeli e munka jelentőségét még azon körülmény, hogy az az orvosi irodalom terén első olajág volt még a pusztító vízözön leáradata előtt, melyet nem is félelmes galamb szakított le, hanem férfijellem nyújtott, mert ha bűn volt akkor valamely egyetemi tanár részéről tanszakját magyar nyelven művelni, úgy Balassa részéről volt különösen ily tennél bátorságra szükség, ki nemcsak közvetlenül a forradalom után Kossuthhoz intézett levele folytán, melyben két osztrák tisztet honvédekül ajánlott, három hónapi fogságra volt ítélve és két hónapon át fogva is tartva, de ki még később újra incselkedő bevádolás folytán, igazolása végett kérdőre vonatott, mert esetleg egyszer előadása közben, midőn egyik német tanítványa magyar ajkú betegét nem tudá kikérdezni, mondani merészeiét, hogy soknyelvű hazánkban az orvosnak többféle nyelvet kell tudnia.

Azonban még elég sokáig kedvezőtlenek maradtak orvosi irodalmunk viszonyai. Idősb munkásainak erejét lankasztá a kor és kifáradás az élet nehéz küzdelmei közben; a serdülő nemzedék nem érezhetett magában hivatást oly téren próbálni meg erejét, melyen kívül nevelkedett és nyerte készültségét; azon szakférfiak pedig, kik koruk képzettsége magaslatán álltak, maguk is részben más irányban visszatartóztatva az adott viszonyok közt, annál kevésbbé voltak képesek zilált helyzetükben a munkát ott ismét fölvenni, hol az még alig haladván át első kezdeti szakaszán, annyiféle egyéb vállalatok meghiúsulta közben megszakadt, mentül nehezebb szaktudományunk jelen fejlődési szakaszában befejezett, nagyobb egészét képező művet alkotni, mely több legyen, mint idegen munkákból szedett gyűjtemény, és mentül inkább e téren is a munka sok közt oszlik fel, és nagy kérdések megoldása egyszerre számos munkát foglalkoztatva, úgy az egyesnek, mint a tudománynak fekszik érdekében, haladék nélkül közölni a szak társakkal az egyes munka eredményét. Éppen azért bírnak korunkban a tudomány, de jelesen a természettudományok fejlődésére nagyobb befolyással még mint a társulatok, az irodalom azon közegei, melyek mint a folyóiratok, társulatok időszaki közleményei, egyesek fáradozásának bárha sokszor csak mulékony értékű

eredményeit azonnal tágas körben megismertetik. De még ilyféle közeg is, mely a meglevő munkaerőt egyesítve, annak a működésére tért nyitott volna, hiányzott orvosi irodalmunkban 1849 óta teljesen, midőn egyetlen szaklapja is, az „Orvosi Tár“ megszűnt. Nem csekély azért érdeme azoknak, kik közreműködésük által iparkodtak e nagy hiányon segíteni, és kilencéves szünet után ismét az „Orvosi Hetilap“-pal az első tudományos folyóiratot megindították. Ez érdemben pedig Balassának is lényeges része volt.

„A húgykövekről hazánkban“ című cikkével díszítve, vette e folyóirat 1857-ben kezdetét, és alig találunk ezután évfolyamra, melyben e lap Balassától egy vagy több értekezést nem közölt volna; Becsesek voltak azok mind, mert úgy, mint a húgykövekről szóló értekezése a tizenkét év lefolyta alatt korodáján véghezvitt 197 kőmetszés és 87 kőmorzsolás alkalmával szerzett hosszú tapasztalásnak eredményét foglalá magában, úgy volt valamennyi többi értekezése is gyümölcse azon fáradhatlan buzgalmának, mellyel a korodáján előfordult nevezetesebb eseteket valódi bűvár szellemmel tanulmányozva, azokat szaktudománya fejlesztésére szintűgy törekedett felhasználni, valamint felkarolt minden szakjában fölmerült haladást, és nem késett minden újabb vívmányt az összes orvosi tudomány mezején, amint csak alkalmasnak látszott, szakjában is értékesíteni.

De meg kell hogy tagadjam magamtól e helyen tartalmuk szerint egyenkint elősorolni jelentékeny számú dolgozatait, melyek az „Orvosi Hetilap“ megindítása óta, 1857-től 1868-ig annak hasábjain megjelentek, és amelyek legutolsóját: „Adatok a hólyaghüvelysipoly műtételéhez“ azon héten lejezé be, melyben beteg lett, úgy. hogy e folyóirat 1868-i 50. száma, mely ez értekezését tartalmazza egyszersmind gyászkeretben írja halálát is jelenti.

Értekezéseinek* nagyrésze fordításban német nyelven is megjelent, és nem hagyhatom említlenül azon nyilatkozatot, mellyel egyik legilletékesebb szaktudós ezen értekezések értékét elismeré. Billroth bécsi tanár, midőn Balassa halálának gyászjelentését vette, előadásában hallgatósága előtt e szavakkal emlékezett meg róla: „Már régtől fogva ismerem nevét azon jeles dolgozatai folytán, melyeket német nyelven közölt, nagy érdekltséggel olvastam utolsó munkálatát is, melyet a gégeében végrehajtandó terjedelmesebb műtételeknél szükségelt elhasításról írt; az a sebészet

* E dolgozatok sorozata — a szövegben említettekén kívül — a következő: „Idült combficamok helyreigazításáról.“ Orvosi hetilap 1858. „Heveny combficamok visszahelyezéséről.“ Orv. Hetilap 1858. „A gégemetszés.“ Orv. Hetilap 1885., 1862. „Tájékozás a sebzések által indokolt csonkítások javalatai körül.“ Orv. Hetilap 1859. „Adalék a faniv feletti hólyagmetszés (hoher Blasenschnitt) méltánylásához.“ Orv. Hetilap 1859. „A villanyégetőről mint sebészi műhatányról.“ Orv. Hetilap 1859. „Adalék a húgycsőszorok kórtanához.“ Orv. Hetilap 1860. „Adatok a gége-tükrözéshez kór- és gyógytani szempontból.“ Orv. Hetilap 1860., 1861. „A szemhéj-képzésről.“ Orv. Hetilap 1861. „A szabatos vizsgálat fontosságához, körjelzési tekintetben.“ Orv. Hetilap 1861. „A holló orny nyujtványon belőli idült ficamról.“ Orv. Hetilap 1862. „A hasvízkórról és a lépdagról.“ Orv. Hetilap 1862. „Eekedtség és nehézlégzés gümös gégelob következtében.“ Orv. Hetilap 1862. „Adatok a hólyaghüvelysipoly műtéteiéhez.“ Orv. Hetilap 1863., 1868. „A dextrinkötésről.“ Orv. Hetilap 1864. „Adatok az ujjali nyomás értékéhez ütérdagoknál.“ Orv. Hetilap 1864. „A gégehabarcok kiirtása gégefelhasítás által.“ Orv. Hetilap 1865., 1868. „Az agy-sértések bírálatához.“ Orv. Hetilap 1866., 1867. „Állandó vízfürdőknek a sebészeti gyakorlatban való hasznáról.“ Orv. Hetilap 1867. „Petefészkek kiirtása.“ Orv. Hetilap 1867. „Újabb adatok az ujjal való nyomás értékéhez ütérdagoknál.“ O. H. 1868.

valódi meggazdagítását képezi és mutatja, hogy Balassa nagy gyakorlati elfoglaltsága dacára, soha meg nem szűnt dolgozni és a haladást előmozdítani.“

A folyóiratokban megjelent munkálatain kívül közölt még más kettőt a képző műtetek köréből; egyikét 1863-ban a már fentebb idézett „Új műtétmodorok az orrképlés körül“ cím alatt tizenegy kömetszetű táblával, egy-egy példányával megajándékozva a magyar orvosok és természetvizsgálók pesti nagygyűlésének tagjait; másikat pedig képezi azon díszmunka „A képző műtégekről“, mely a Magyar Tudományos Akadémia 1867-i évkönyveiben mint akadémiai székfoglaló értekezése jelent meg, és melynek jelentékeny kiállítási költségeit felerészben ő maga fedezé. Mindkettő mint remekmű van a szakirodalomban elismerve, mert nemcsak nagy művészetéről, hanem alkotó eszéről tesznek csalhatlan tanúságot.

De orvosi tudományos szakirodalmunknak hathatós buzdítója volt Balassa még azáltal is, hogy az 1864-ben megalakult magyar orvosi könyvkiadó társulat létrehozása körül mind kezdeményezése, mind pedig ügyfeleinek példás buzdítása által fáradozva, oly vállalatnak ügyére gyakorolt döntő befolyást, melynek magas célja legjobban kitűnik az 1865-i közgyűlésen elmondott saját szavaiból: „Óriási mérvű és haladású szaktudományunk vívmányait szemmel tartva, azok legjobbjait nyelvünk tulajdonává tenni s az ennek folytán keletkező és könnyebben megerősödő honi szakirodalmat önálló és eredeti művek kiadása által buzdítani, — szóval szaktudományi életünkben azon eleven mozgalmat előidézni, mely a tökéleteshez való jutás kútfeje.“ S csak kiérdemelt elismerését fejezé ki a társulat Balassa iránt, midőn őt úgy első megalakulásánál, valamint az első hároméves időkor lefolyásával 1867-ben ismét elnökének megválasztá; nemkülönben elhalt alapítója iránt érzett kegyelet vezeté e társulatot 1869-i közgyűlésén azon határozatnál, hogy Balassa összes munkái a társulat költségén adassanak ki, és a műhöz szerzőnek arcképe mellékeltesék.

Sőt tetézve még szakirodalmunk körül máris sok és sokféle érdemeit, Balassa mint a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi nagygyűlésének alelnöke, 1865-ben 100 darab aranyat tűzött ki díjul három év alatt megjelenendő oly orvos-szaki vagy abba áthajló természettudományi eredeti magyar munkára, mely nemcsak aránylag legkitűnőbb, hanem a tudományosság mértékét minden tekintetben megüti.

Nagy tehetségeinek üdvös értékesítésére azonban tér nyílt előtte még más irányban is. 1848-ban az első magyar minisztérium kormányzata alatt tanácsnokká neveztetett ki a vallás- és közoktatási minisztériumnál, egyezzersmind az egyetemi orvosi kar igazgatójává; de a nemsokára bekövetkezett gyászos események nemcsak megghiúsíták a reményt, melyet a haladásnak minden őszinte barátba a kinevezetthez jelleme-, erélye- képességénél fogva kötött, hanem utókövetkezéseikben veszélyeztették Balassát még tanári állásában is, melyből nemcsak fölfüggesztve maradt, miután már két hónapig tartott fogságából több száz tekintélyes pesti polgár közbenjárására kiszabadult volt, hanem még miután az 1850-i február hó 22-én kelt kormányrendelettel végleges igazolása fenntartása mellett állomásába visszahelyeztetett, a katonai tör-

vényszéktől hozott utóbbi ítélet folytán abból újra és teljesen elmozdított, míg végre 1851 kezdetével tanári hivatásának véglegesen visszaadatott.

De tekintve azon kiváló álláspontot, melyet Balassa kitűnő tulajdonainál fogva ügyfeleinek becsülésében és mindenrendű polgártársainak bizalmában elfoglalt, nagyon természetes, hogy közreműködésére szaktudománya körében az akkori kormány is már az ötvenes évek folyamataiban mindinkább súlyt kezdett fektetni; s ha szilárd jellem tartózkodni fog működésével oly kormányzatot támogatni, melynek elveivel meggyőződése ellenkezik, magasabb emberi kötelessége érzetében mégsem fogja megtagadni közreműködését mindenütt ott, hol azzal embertársainak javát mozdíthatja elő és szemben Balassa életének nyitott könyvével, elfogulatlan ítélettel senki sem mondhatja, hogy midőn ő az alkotmány visszaállítása előtti kormánytól szakügyekben többrendbeli megbízásokat elfogadott, azok teljesítésében őt egyéb vezérelte volna, mint az öntudat, hogy azokban csak az emberiség ügyét szolgálja.

Ekképen nem vonakodott elfogadni 1860-ban a meghívást, mint rendes tag, a Magyarország számára fennálló orvosi bizottmányba; midőn pedig 1863-ban több egyetemi tanártársaival az akkor felállított cs. kir. közoktatási tanács kültagjának, lemondása ellenére, kineveztetett, tanártársaival együtt e kinevezetésben csakis azon, a legfelsőbb kormányzékától nyert válasz folytán nyugodott meg, hogy „a közoktatási tanács, mint csupán véleményadó testület, egészen függetlenül a birodalom országainak alkotmányos viszonyaitól s eltekintve minden politikai színezettől, kizárólag a tan- és nevelésügy érdekében állítatván fel, kívánatos, hogy hazánk kitűnő szakférfiai is a magyarországi tanügy érdekében befolyásukat ezen testületnél érvényesítsék“. Hogy itt is csak a legnemesebb szándék vezette hazája érdekében, arról semmiképen nem kételkedhetünk oly férfiú irányában, ki hazájához hű maradt, és mindvégig csak annak kívánt élni még akkor is, midőn két ízben azon kitüntetésben részesült, hogy egyszer a bécsi orvosi József akadémiánál, másszor pedig a bécsi egyetemen megürült sebészi tanszékbe meghivatott. De hazájához kötve tartotta szíve hajlama mindkét esetben.

A közegészségügy érdekében fáradozott ő ezenkívül még, midőn Pest városa által a képviselőtestületbe, Pest megye által a megyei bizottmány tagjává és 1867-ben tiszteletbeli főorvossá megválasztatván, a pestvárosi Szent Rókushoz címzett kórház orvosi személyzetének szervezetére, mint a megyei egészségügyi bizottság elnöke pedig a megyei egészségügy kezelésére vonatkozó javaslatait adta. Nemkülönben az 1868-ban felállított országos közegészségügyi tanács is, melynek elnökévé kineveztetett, felállítását és szervezését legnagyobb részben öneki köszöni.

Már mindezen, annyiféle megbízások, annyiféle kitüntetések is az iránta nyilvánult közbizalom és köztiszteletnek jelei; azonban továbbra terjed még e kitüntetések sora, ő Felsége a király részéről 1859-ben, a tanítás és orvosi gyakorlat körében kifejtett munkássága elismeréséül tanácsosi címmel, 1867-ben pedig a Lipótrend lovagkeresztjével lón feldíszítve. Ő Felsége a királyné, Pesten tartózkodása alkalmára, bizalma szerint őt választá orvosául. Nemkülönben bel- és külföldi tudományos társulatok részéről szaka-

datlan láncolatban követték egymást a megtiszteltetések. A pesti orvosi kar több éven át prodékánjának választá meg; a Budapesti Orvosegylet már 1843-ban, a Természettudományi Társulat 1847-ben rendes tagjául, a Magyar Tudományos Akadémia pedig elismerése legnagyobb fokát fejezte ki irodalmi érdemei iránt, midőn őt 1858-ban tiszteleti tagjai sorába fölvette. Továbbá még megválasztatott: 1863-ban a bars megyei gyógyászati egylet tagjául, 1864-ben a magyar orvosok és természetvizsgálók XI. nagygyűlésének alalnökéül, és ugyanazon évben a Pozsonyi Természettudományi Társulat tiszteleti tagjául; szintűgy külföldi egyletek részéről 1845-ben a bécsi orvosegylet, 1854-ben a bukaresti orvosegylet levelező tagjául, 1859-ben a párisi német orvosegylet, 1863-ban a csehországi orvosegylet tiszteleti tagjául.

Ha nemes törekvés és a közjóra irányzott üdvös munkásság után aratott elismerés a szerény, minden hiú dicsvágytól ment férfiúra is kellemes hatást gyakorol, úgy ez csak abból értelmezhető, hogy ő abban jelét találja, miszerint sikerült életét mások javára értékesíteni; de midőn ez öntudat önerejének érzetét élénkíti és őt munkás törekvésében további kitartásra biztatja, mégsem fogja őt semmiképen igénytelen jelleméből kivetköztetni. Így volt ez Balassánál is. A kortárs, ki szerencsés volt vele ifjúkorában érintkezhetni és benne a szerény, jószívű, meleg kebelű, nyájas és emberszerető ifjút szeretni tanulta, megtalálta e tulajdonságokat mind a hírneves, tekintélyes férfiúban is, kiben a jóakarathoz azonban még a jótett képesség csatlakozván, a jóakaróból jótévő vált. Jószívűsége nem tagadta meg magát soha, mert még ha valaki által megsértve is, rosszakarója nem tudott lenni. Amint legbensőbb fiúi szeretettel ragaszkodott volt szülőihez, úgy lett ő később áldozatkész szeretetében testvéri körének rendületlen támasza. Aki e férfiút rokonai, vagy meghitt barátai körében nemes kedélyének fesztelen melegével szemlélhette, az érteni fogja a boldogságot is, melyet ő még életének néhány utolsó éveiben szíve hajlama után választott nejeének szeretetében és apai örömeiben talált, mellyel egyetlen kis leánykája lelkének első ébredése atyai szívét eltölté.

Sokféle az alak, melyben az egyesnek életszerencséje fel és alá lengedez; magasra feltornyosuló vagy törpén össze vonuló, mélyen behasadozó vagy sekélyen maradó hullámokat vet, melyek majd egyenként az élet hosszabb szakaszára kinyúlnak, majd pedig apróra összevontan abból rövid szakaszokat kiszeldelgelnek; majd egyenként az élet hosszabb szakaszára kinyúlnak, majd pedig tétes viszonyban egymást átszelve, nehezen szétfejthető alakzatban összefolynak. S miként a természetbúvár a testvilág bonyodalmas folyamatait megfelelőleg fel és alá szálló vonalak alakjában szokta az áttekintésre alkalmasan följegyezni, úgy fogna az emberi életsors történésze is tanulságos rajzot nyújtani, ha képes volna ily hullámvonalak alakjában az egyesek életszerencséjének lepergését híven és az összehasonlításra alkalmasan előtüntetni. Ámde erre ő képtelen, mert a szerencse, boldogság érzetének mérlegét kiki saját öntudatában csak önmagára nézve kezelheti és nem bírja benne mások érzetének mértékét is. Amit azért a külső életviszonyok után másnak boldogsága menetére föltevényesen saját keblünk sejtelmei szerint következtetünk, mindig kisebb-nagyobb fokban

kérdéses fog maradni. De mindemellett talán mégsem csalódunk, midőn Balassa életmenetére visszpillantva azt következtetjük, hogy boldogságának solarisa alap jellemére nézve sem szakadatosan hanykódott, sem egyenletesen elhúzódó, hanem egy szakaszban egész élettartamára kiterjesztve folytonosan, bárha talán gyenge ingadozásokkal emelkedő alakban fejlődött mind tovább fölfelé, élte azon évéig, melyben életszerencséje tetőpontján, családi örömeinek háborítlan élvezetében, tanári működésének negyedszázados évfordulóját elérve, újabb bizonyítékát vette azon elismerésnek, mellyel a szaktudománya körének annyiféle irányban kifejtett működése találkozott mindazon testületek, társulatok és hivatásosztályok részéről, melyek nagybecsű munkásságának részesei, tanúi lévén, mindannyian sietve ragadták meg az alkalmat, nagyrabecsülésüket, szeretetüket és tiszteletüket iránta kifejezni.

Számosan voltunk tanúi mi is azon ünnepélyeknek, melyeket ez alkalomból az 1868. év tavaszán tisztelői oly nagy részvét mellett rendeztek. Legelőbb is régi és akkori tanszéki segédei és műtöndövédei vitték meg neki tiszteletük jelzőlogát, május 16-án nyújtván át házánál Engel által carrarai márványból készített mellszobrát, arcképeiket tartalmazó díszes album kíséretében; és ugyanaz nap este tiszteletére rendezett díszlakomán újból üdvözltek mesterüket kedélyes körükben. Másnap az orvoskari tanárok testületileg jelenve meg lakásán, fejezték ki nagyrabecsült tanártársuk iránt meleg üdvözlétüket. Következett ezután a budapesti orvosegylet küldöttsége, mely az egylet nevében jelenté ki tiszteletét. Megjelent a szerencsét kívánók jelentékeny sorában még a Budapesten állomásozó cs. kir. tábori orvosi kar is, valamint megküldték díszlevélben üdvözlétüket a bécsi egyetemenél és kórháznál működő ügyfelek és az ottan tanuló magyar ifjak. Díszpontját érte pedig ez ünnepélyek sora, midőn május 20-án a pesti egyetem orvoshallgatói szeretett tanárukat koródája tantermében Barabás által olajba festett arcképével tisztelék meg, melynek leleplezésénél fényes vendégkoszorú előtt, Eötvös báró vallás- és közoktatási miniszter, az egyetemi rektor, a karok dékánjai, számos tanár és tudor, valamint az orvostanhallgatók nagy sokasága jelenlétében tolmácsolá hallgatóinak szónoka a forró érzelmeket, melyekkel az ifjúság ünnepelt tanára iránt viseltetik. E nap ünnepélyét ismét fényes táncestély rekeszté be, melyen a vigadozó ifjúság körében főrangú vendégek is számosan részt vevének. És még következtek tiszteletük nyilatkozataival Pest megye hatósági orvosi és több vidéki orvosi egylet, úgyszintén az izraelita hitközség és kórházi bizottság, ezüst serleg kíséretében megköszönvén a tanárnak kórintézetüknél és felekezetükbeli szegény betegek irányában tanúsított önzéstelen szolgálatkészségét. Végre még Hall városa is megküldé díszpolgári oklevelét, és hogy teljesen befejezem e kitüntetések hosszú sorát, főlemlítem még azon magas elismerést, melyet a királyné öfelsége orvosa irányában tanúsított, midőn nevének kezdőbetűivel ellátott gyémántgyűrűvel őt ez alkalommal megajándékozta.

De végre Balassa is tanársága negyedszázados évfordulóját önmagához legméltóbban azáltal ünnepié meg, hogy az orvoskar tanártestületeihez intézett levelében kinyilatkoztatá, miszerint tanári működése alatt hallgatói részéről tapasztalt munkakedv és

lelkes tudományvágy feletti örömeinek és elismerésének állandó tanújelét adandó, négy oly ösztöndíjat alapít, melyek egyenként százhuszonöt forinttal, a sebészet körében tanúsított szorgalmuk és képességük által magukat leginkább kitüntető, szűkölködő negyed- és ötödéves orvoshallgatók közt minden évben a tanári testület ítélete szerint kiosztandók. Ezen adományozást egyelőre tanári működésének tartamára kiterjesztve, fenntartá magának azon időn túl még tovább intézkedni.

A jubiláris ünnepély öröméhez azonban legtöbbnyire bizonyos bánatos érzületnek keserősége is szokott vegyülvé lenni, mert egy rövid emberélet már előbbrehaládt szakaszának határával találkozván össze, midőn azon a jelen mint a leélt múltnak becses hagyománya áll előttünk, általa ennek visszaidézhetlen napjaira emlékeztetve, mentül hosszabb ezek sora, annál félelmesebbé tétünk a kétes jövő kegyességének tartóssága iránt. De amily ritka volt Balassa negyedszázados ünnepélye annyi kebelnek hála, szeretet s szívélyes vonzalommal telt nemes érzelmei által, még ritkább volt azáltal, hogy midőn azon a jelen nagyságát magasztaltuk, nem bánkódtunk a letúnt múlt felett, mert annak napja érlelte a jelen gyümölcs bőségét, és nem aggódtunk a jövő iránt sem, mert ingatlanul állott előttünk a terebélyes törzs, ép, lendületes erővel mind magasabbra emelve ki hatalmas ágait. — Azonban a remény, mely ezelőtt két tavasszal kebleinket oly erősen biztatá, megsemmisült még ugyanazon év őszén már. Senki által nem sejdítve, rövid három nap alatt, a feregnyújtványból kiindult roncsoló hashártyalob vetett véget 1868 december 9-én, élte 56. évében Balassa nemes pályafutásának; és a rémületes szó futotta be ezek ajkait: Balassa János nincs többé!

*

Ámde midőn ma felejtethlen emlékének áldozunk, nem szabad, hogy keblünk sajtó bújával fejezzük be ez ünnepélyt. Bánatunk gyászfátyolán hasson át a tudomány világoossága, mely midőn a természetben az erő állandóságát, elenyészhetlenségét hirdeti, minket se hagyjon kételkedni, hogy azon erő is, melyet nemzete művelődése körül Balassa szellemével kifejtett, melyet számos tanítványai lelkében felszabadított irodalmi műveiben lezárt, mind ez erő el nem halt, hanem önmagát folytonosan másokban megújítva és sokasítva él, és úgy, mint ő benne, mind továbbra is a jó és igaz felé rendületlenül előretörni fog.

És miként mi ma elismerjük róla, hogy versenyezve szakjának elsőrendű hőseivel, fáradszatlan munkássággal járult annak fejlesztéséhez és számára nemzetében is munkaképes erőket nevelt: hogy mint a szenvedők nemesszívű nemtője, élte majd végső lehetéig segélyét tőlük soha meg nem tagadta; hogy hírnevének tekintélyét és a bizodalmat, mélyet ő a legmagasabb és legszelebb körökben oly ritka fokban bírt, soha nem önérdékből, hanem tiszta szándékkal és erény teljes jellemmel, mindig csak a közjó előmozdítására érvényesíteni és tehetsége, képzettsége szerint ingatlan hűséggel hazájának szellemi műveltségét emelni őszintén törekedett: úgy fogják még késő ivadékaink, visszaemlékezve múltjuk jeleseinek fáradaimaira, Balassának áldva őrzött emlékét is tiszteletben tartani.

MARKUSOVSKY LAJOS

MARKUSOVSKY LAJOS.

Írta: *Korányi Frigyes.**

Néhány hónap múlva tíz éve lesz, hogy Egyesületünk volt elnöke és tiszteleti tagja: *Markusovszky Lajos* meghalt. Az Egyesület mélyen tisztelt Igazgatótanácsának megbízása folytán ma feladatom, hogy szemlét tartsak élete fölött, vázolvva a t. Egyesület előtt annak tartalmát és folyását.

Hálás volna ez a feladat akkor is, ha beszámolásszerű vázlat alakjában akarnám életfolyásának jellemzését nyújtani! Markusovszky azon halandók közé tartozott, akikbe a természet a maga termő erejének egy energiateljes részét oltja be, akiknek lelkébe nem hat be semmi anélkül, hogy magas értékű individuális jelleget öltene, s ha nyilvánulásra jut, az eleven erő fokozott energiájával hat be ismét mások lelkületébe, tetteket szül és tettekbe ragad! Azért életét mindenütt maradandó nyomok jelzik. Elég volna felsorolni, mit tett és mit hozott létre a magyar orvosi irodalom, az orvosi tanítás és tudományfejlesztés, Magyarország közegészségügyének terein, miként emelte az orvosi állás becsét kifelé és ethikai tartalmát befelé, hány szállal járult azon, ma már erős kötelek létrehozásához, amely a Magyar Tudományegyetemet a nyugati kultúrával és azok központjával összeköti; ezeken szeméinket végig vezetve, előttünk állana a tetterős, tett-dús, nagy kihatású férfiú, s ha lelkületének alapszínét akarnám felmutatni, előttem függ a kifejezésteljes arckép, mélyreható tekintetével, nyugodt, szilárd jellemének öntvényévé alakult arc-kifejezésével, s azzal a valamivel, ami a meleg, emberbaráti szívet, a belső szellemi lénynek önmagán kívüli érdekekbe való átolvadását, az önzetlen, nemes, áldozatkész és mégis higgadtan mértéktartó jellemet árulja el!

Ha ezeket sírkövére vésetnők, akkor úgy állana ott a sorozat, mint egy tartalomdús könyv végén a sokatmondó tárgymutató.

De a tárgymutató még nem a mű, aminthogy a méz még nem a méh, a festmény még nem a festő és Tizian vagy Rafael műve hatásának egész melegétől csak akkor lehet áthatva a szemlélő lelke, ha bemélyedő gondolatának láthatárába beemelkedik Tizian és Rafael az ember, érzéseivel, lelkének mozgó rugóival, érzési és művészi fejlődésének körével és korszakával. Ilymódon kellene nekem vázolni *Markusovszky*-t is, amint a tett mezejére készült, fejlett, nőtt, küzdött, szorongott, örvendett; a nemes siker csendes boldogsága és a csalódások rágó érzései között haladt

* A Budapesti Kir. Orvosegyesület 1902. évi október hó 14-i, LXV. nagygyűlésén tartott emlékbeszéd.

teljes ötven éven át — az utolsó pillanatig. Ez volna — jól tudom a méltó alak, amelyben Markusovszky emlékűnépét megüli a Budapesti Kir. Orvosegyesület.

Ámde ilyen egy kiterjedésű feladat meghaladja erőmet és hivatott történetíróra vár, de egy ilyen életleírás egy ünneplő ülésre szánt idő határai közé nem is illeszthető. A történetíró meg fogja találni az útmutatást azon mélyen átgondolt, tartalomdús emlékbeszédben, amellyel tisztelt barátom, *Hógyes Endre*, a Tudományos Akadémiában Markusovszky emlékét megörökítette. Itt nekem meg kell elégednem azzal, ha sikerül ezen eszmékben és gondolatokban gazdag élet egyes olyan momentumait feltüntetnem, amelyek Markusovszkyt jellemzik hatásában és belső lelki életében, és amelyeket, részben legalább, vele való személyes összeköttetésem szolgált.

Szinte azt mondhatnám, hogy évtizedek során át úgy fonódott össze saját életem az övével, mint a tanítványé a mesterével, akit becsülni, szeretni tanult és kinek nyomát követni igyekezett. Több, mint 50 lefolyt évnek történetén kell visszatekintennem, azon 50 év történetén, amelyben hazánk összes intézményei, emberei, társadalma és közviszonyai átalakultak, amelyben az újkori Magyarország létrejött.

Ezen nagy események ezerszeres szálaiból alakult emlékszövevényen mint fátyolrétegeken kell áthatolni szememnek, hogy feléledt világosságában tűnjék fel előttem az idő, amelyben Markusovszky alakjával először megismerkedtem.

1847-ik év egy napján az orvostanhallgatók között elterjedt a hír, hogy Balassa előadást fog tartani egy új, epochalis felfedezésétől; egynéhány hallgatótársammal mi is bementünk az előadóterembe.

Az újvilág-utcai alacsony és elég szűk tanterem pódiumán ült Balassa János, könnyű, nádszövetű karosszékén, a szék mögött állt a bécsi műtőintézetből hazakerült Markusovszky — aki ott Rokitansky, Hebra, Schuh, Semmelweis baráti körében élt — mint asszisztens, kettejük körül egy csoportban Kovács Sebestyén Endre, Arányi, Wagner János, Lumniczer Sándor, Bókai János, Sass István, Ozorenszky Károly, Pété Zsigmond, megannyian a talentum stigmájával felruházott, választékos megjelenésű, szimpatikus ifjú alakok, akik feszült figyelemmel kísérték a sajátságosan ígézetes hanglejtésű Balassa szavát. Balassa lelkesült hévvel fejtegette az orvosi tudomány nagy, új felfedezését, a pár hónappal előbb a Massachusetts-Hospitalban Warren által sebészi műtétnél először használt aether-narcosist. Bámulatos hatásának bemutatására nem sokkal azután egy kőmetszés vitetett végbe, azzal a precízióval, amely Balassát az akkor élő európai műtevő sebészek legelsőjévé, vagy legalább a legelsőik egyikévé tette, s azzal a tökéletes szabátosságú segédkezéssel, amelyet Markusovszky nyújtott.

Sajátságos, egymást kiegészítő két alak! Balassa nyúlánk termete, a nyugati klasszikus formákra emlékeztető fej, selyemszálú, finom hajzattal borítva, szinte nőiesen finom, fehér arcbőre, elegáns mozgásai, szinte lebilincselő szelídségű és mégis éles tekintete; mellette Markusovszky vállas alakja, nyakára hulló dús hajzattal, széles homlokzatú feje, nyílt, határozott, szinte kihívó arca, erőteljes tagjai, nagyméretű, élénk, de precíz mozgásaival. Mind-

kettő a tudomány, a nemes eszmék és törekvések génusza által besugározva, mindkettő a kompakt, gyakorlati eszmék által sarkalt, iniciálé elme, de az egyik az „odi profanum vulgus et caveo“ jelmondat zománcával bevonva, a másik a tettek arénájára hivatott küzdőnek kifejezésével. És valóban, életük ennek megfelelően folyt le. Balassa minden súrlódás és akadály nélkül hódította meg tanárait, főnökeit, a tanügyek intézőit, mint huszonnyolcadik életévében tápárrá kinevezett ifjú környezetét, betegeit és csakhamar egész Magyarországot a föld. népétől a királyi családig; Markusovszky keresve és kísérletezve hivatási körét, előbb jogász, azután orvos, filozófiai és pedagógiai tanulmányokba mélyedő nevelő, végzete által különböző irányba terelve, minden téren a nehéz feladatokkal szembeállítva, azokat legyőzve, megszeretve és a küzdelmekben erősödve. És olyan volt Balassa életének vége, küzdelem és haldoklás nélkül röppent el közülünk aránylag fiatalon, neje azt hitte, hogy alszik, és megdermedő lélekkel érezte meg fagyos kezén, hogy meghalt. A Balassa ideális lényének egy olyan erély-vertezett munkatársra volt szüksége, mint Markusovszky s egy providenciális intézkedés volt, hogy ez a két férfiú egymást megtalálta, megértette és a lélek egész melegével szerette.

Az aether-kísérletek után kevés idővel léptem mint hallgató a sebészeti kóroda kapcsolatába. Ez az átmenet reám egy ma alig elképzelhető légkörváltozás jelentőségével bírt; tanfolyamunk első három évében a tanítás fő alakjai voltak Csasz, Schorclann és Tognio. Mindhárman komoly, tudománytisztelő és kivált Schordann, tudományért lelkesedő férfiú, Csasz előadása imponált komoly szabatossága által, Tognioé gyönyörű latinsága, élénk előadása, amellyel Hartmann Fülöp általános pathológiáját fejtegette és sarcastikus megjegyzései által, amellyel az akkor Sauer és Balassa által képviselt újkori pathologiai tanokat gyakran kísérte. Schorclann a tudomány és logika lelkesült hirdetőjeként szólott hozzánk katedrái emelvényéről. Tartalomra nézve azonban mindezen előadások szárazak voltak és demonstratív tartalmuk vajmi szegény! Ismeretet, gondolkodást tagadhatlanul szegényesen ébresztettek. A negyedik évben Sauer, Arányi és Balassával álltunk szemben. Sauer Skoda lekesült tanítványa volt, mint Arányi a Rokitanskyé. Balassa szorgalom és génusz által képesített, az akkori sebészet magaslatán álló nagy sebész, ajki az akkor már megszilárdult kórbonctant és fejlődésben levő histológiát bírta és értékesítette, emellett általánosan képzett, nagy látkörű orvos. Míg első három évünkben csak kevéssé kecsegtetett hallgatótermünkbe a tantárgy, a negyedik évben szemünk előtt csakhamar nimbusz vette körül tanárainkat és orvosi hivatásunkat. Lankádatlan szorgalommal látogattuk az előadásokat és szinte mohósággal lestük a betegfelvételt. Első kórodai betegem egy üszkös alszár-fekélyben szenvedő volt, a délutáni vizit alatt ennek ágyánál álltam először szemben Markusovszkyval. Azontúl Markusovszky szívesen mutogatta meg a fekély fokozatos tisztulási és sarjadzási folyamata jeleit és ismert alaknak tekintett.

Tanulási buzgóságunkba azonban belevegyült egy eltérítő irányú elem is. A pesti egyetem fiatalságában kezdett egy addig ismeretlen szellemi mozgalom feltűnedezni, amely Kossuth Lajos hírlapi cikkei és az általunk többször látogatott pestmegyei gyűlé-

seken tartott elragadó beszédei, más oldalról Petőfi hazafias költeményei által élesztetett. Már 1846-ban Oroszhegyi Józsa elnöklete alatt alakultunk vagy húszan egy társulattá, amelyben költészeti, történelmi és politikai felolvasások tartattak. Louis Blanc, Lamartin, Ledru-Rollin, Michelet munkáit mohón tanulmányoztuk és fejtegettük. Az 1848-i februári francia forradalomnak hozzánk elszivárgóit híre kezdte háttérbe szorítani az orvosi tanulmányok vonzó erejét. Március 14-ike estéjén elterjedt volt a bécsi forradalom híre s az egyetemi fiatalság jobb elemeit már előkészítve találta március 15-ike.

Március 15-én éppen Sauer előadása ért véget, midőn az újvilág-utcai egyetemi épület szűk udvaráról szokatlan zaj hatott fel az épület második emeletére. A folyosóról letekintve, ott láttuk a Hatvani-utcáról nyíló ajtón belül egy széken állva *Petőfit*; mellette Jókai, Vasvári Pál, Bulyovszky Gyula, körülvéve húsz-harminc ifjú által; lesiettünk a lépcsőn, az udvar csakhamar szorongásig megtelt és felhangzott a krétahalvány Petőfi ajkáról a „Talpra magyar“. A folyosó ablakában feltűnt Balassa és Markusovszky arca is. Az utcán csoportban állottak a joghallgatók, kiknek körében előzőleg jelent volt meg Petőfi, az ifjak azután együtt vonultak a hozzájuk csatlakozott tömeggel a Hatvani-utcai Horváth-ház elé, amelyben elhelyezett nyomdából adták ki mint első cenzúra nélküli nyomtatványt, a „Nemzet követelményeinek“ címzett tizenkét pontot, amelyeket az épület emeleti erkélyéről ismertetett Irányi Dániel és szórtak a hallgatók közé a körülötte állók.

Az egyetemi tanulmány rendszeressége ezen naptól megszűnt volt és nemsokára formaszzerűen is be lett szüntetve. Az egyetemi ifjúság szervezkedett, kebelében egy bizottság lett alakítva, melynek elnökéül lettem választva s midőn március 19-én egy küldöttség indítatott Pestről a pozsonyi országgyűléshez: a fiatalság képviselőjében Meixner Jánossal és Vasvári Pállal együtt küldettünk fel a bizottsággal. Midőn március 19-én a küldöttség rendelkezésére bocsátott dunai gőzhajóra léptem: ott találtam Balassát, mint a küldöttség tagját. Ezen út és a Pozsonyban töltött két emlékezetes nap szolgáltatta az első alkalmat arra, hogy Balassával közelebbi érintkezésbe jussak.

Nemsokára megalakult a felelős magyar minisztérium. Báró *Eötvös József*, mint közoktatásügyi miniszter a minisztériumban az orvosi tanításügy előadójaul és az egyetemi orvosi kar igazgatójaul Balassát nevezte ki, aki az orvosi tanításnak a tanszabadság alapján való szervezését munkába vévén, a nézetek és teendők tisztázása végett májusban egy értekezletet hívott össze. Az értekezleten jelen volt Markusovszky és az egyetemi hallgatók képviselőjében én is; tanúja lehettem azon benyomásnak, amelyet Markusovszky a tanszabadságra vonatkozó, mély tanulmányt és átgondoltságot eláruló megjegyzései mindenkire tettek. De legnagyobb figyelmet keltett felszólalásai azon alkalomból, hogy indítványba hozatott az orvosi történelem rendszeres tanításának eltörlése, Stockinger, aki a theoretikus sebészet és műszertan mellett ezen szakmának is tanára volt, érzékenyülten és nyomott hangon védte szaktanításának ügyét, az értekezlet tagjaira azonban szavai kevés hatást gyakoroltak, s midőn ügyét már csaknem elveszettnek lehetett tekinteni, felállt Markusovszky. Felszólalása elején ki-

fejezte, hogy azok előtt, kik a história medicat kimerítve tartják lenni az események kronológiájában, a történelem tanítása méltán szükségtelennek látszhatik. Azután elkezdette kifejteni, hogy viszont milyen szellemserkentő és nevelő hatása van a fiatal elmékre annak, ha bevezettetnek annak ismeretébe, hogy miként keletkeztek az észleletek, eszmék, hogy jönnek létre a felfogások és tanok, hogy küzdtek egymással, hogy tisztultak, milyen befolyást gyakorolnak a tudományok fejlődésére az egyes emberek és közviszonyok, az egyes tudományszakokra a többi tudományos szakok fejlődési foka, s midőn Markusovszky felszólalását bevégezte, egy percre mély csend következett, amelyet Balassa szakított meg azon kijelentéssel, hogy azt hiszi, ezen kifejtések után senki sem fog kételkedni a história medica fontosságáról és tanításának jogosultságáról. Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy Markusovszky jelentőségének a szélesebb körök előtti elismerése ezen fellépése által lett bevezetve.

Aktuális hatása azonban ezen tanácskozásoknak nem volt. Parendornál megdördültek az ágyúk, a tantermek bezáródtak, az ország ifjúsága a csataterekre vonult.

A Balassa és Markusovszkyval való érintkezésből származhatott, hogy midőn az egyetem sebészeti és szemészeti klinikája Balassa főnöksége és Markusovszky vezetése alatt sebészi honvédkórházzá lett berendezve, én be lettem rendelve a muraközi hadseregtől Markusovszky mellé alorvosul s így érintkezésem vele ismét gyarapodást nyert. Ez tartott január 1-ig, midőn Windisch-graetz közeledtével Pestet elhagyta, az egyetemi honvédkórház feloszlott, Markusovszky pedig az ácsi csata után a súlyosan sebesült *Görgey* gondozása végett táborba szállt.

II.

A szabadságharc epepeája 1849-ben Világosnál véget ért. A magyar hadsereg kezéből a fegyver kiesett. Az egész széttagolt országban a reakció közegei jutottak uralomra. A csaták és politikai élet hősei hazátlanokká vagy mártirokká lettek. A hadjárat alatt elnémult iskolák ajtain is csak halk, bizonytalan lépésekkel vonultak be az új viszonyokban járatlan tanítók, tanárok és növendékek s az egyetemen aggályos bizalmatlansággal indult meg a tanítás, senki sem tudta, mit hoz a holnapi nap!

Balassa is megjelent ismét tantermében — de Markusovszky nélkül; ő, mint a Görgei hadseregében és személye körül működött orvos, valamint Sass István, aki honvédorvos volt, tanársegédi állásuktól meg lettek fosztva és néhány hét lefolyása után Balassa is, egy, a Kossuth Lajos felkutatott iratai közt talált hazafias hangú levele miatt el lett mozdítva tanszékétől és az Újépületbe bebörtönözve.

A pesti egyetem orvosnövendékeinek évkönyveiben méltányló hely illeti meg azt a tettet, hogy akkor, mikor a kar dékánja: Tognio maga elé idézte azokat, akik alacsony, úgynevezett magyar kalapot hordtak, vagy nevüket magyarosították volt és úton-útfélen úgy nyilatkozott, hogy Balassát egy sebészeti „virtuoz“-nak tartja, kire az egyetemnek semmi szüksége sincsen, amikor a pesti rendőr-

főnök: a hírhedt Prottmann előtt az egész város remegett és három-négy embernek összejövele már a rendőrség közbelépését vonta maga után, akkor a klinikának Balassáért lelkesülő hallgatói elég bátorsággal bírtak maguk közül egy küldöttséget választani, amely megjelent Prottmann előtt és kérte Balassa visszahelyeztetését tanszékébe. Prottmann, akit csak kegyetlen intézkedéseiről ismert a világ, a küldöttségnek általam kifejezett kérését meghallgatván, megilletődéssel felelte, hogy óhajtásának is megfelelné, ha kívánságunk teljesülne. Balassa befolyásos tisztelői ugyanezen irányban tettek lépéseket és kéthavi fogság és ezt követő zaklató tárgyalások után Balassa tényleg vissza lett helyezve tanszékébe.

Az országban ez időben néma csend és tétlen megadás uralkodott minden téren, úgy a tudomány terén is; nem létezett tudományos társulás, sem tudományos irodalom, a külföld ez időbeni epochális, élénk orvosi tudományos életéről a „Prager Vierteljahr-schrift“, a Hebra bécsi folyóirata és egypár francia lapból vettek tudomást azok a kevesek, akik egyáltalában a tudományos étellel érintkezésben álltak. Az itthon itt-ott feltűnedező tudományos törekvések már jóformán sarjokban elfonnyadtak, hiányában a szellemi érintkezésnek és támogatásnak, hiányában a véleményalakulás és eszmék körüli csoportosulás lehetőségének.

A fogságból kiszabadult Balassa igyekezett régibb barátait és elvtársait ismét maga köré gyűjteni. Markusovszky magánsegéde lett, s azok, akik az egykori aethernarcosis-kísérletnél jelen voltak, nagyobbreszt meg szoktak volt jelenni lakásán, vasárnaponkinti szegényordinációja befejezésének idején. Itt azután egy-egy szivar mellett, mely éppen olyan finom volt, mint minden, ami ezen esztétikailag is kimagasló egyéniséget környezte, meg lett beszélve múlt és jövő, orvosi és társadalmi élmények, remények és a sokkal bővebb családások. A társaság tagjai többszörösen változtak, voltak, akiket a viszonyok kényszerítettek a fővárost elhagyni; viszont gyarapodott a társaság értékes új tagokkal, ezek egyike volt a Bécsből leköltözött halhatatlan *Semmelweis*, egy másik a Párizsból hazatelepedett kimagasló szellemű *Hirschler Ignác*.

Pest még kis város volt, az ország közlekedési viszonyai kezdetlegesek. A fővárost egy vasútvonal kötötte össze Béccsel, egy másik Szolnokkal, hajózás csak a Dunán és a Tisza kisebb részén állott fenn, az idegenforgalom csekély volt s ennek megfelelt az orvosok elfoglaltsága. Az ország jelentőséggel bíró minden iránya orvosi gyakorlatának legnagyobb része a Balassa kezében összpontosult, ezen óriási gyakorlat mellett is voltak neki napjai, melyeket pihenésre és üdülésre fordíthatott. A vasárnapi összejövetelek mellett még egy más társasági alakulás jött létre. A hadsereg feloszlása után Markusovszky hazahozta hűséges sárga paripáját, amelyen Görgey oldala mellett szokott volt lovagolni, nem egyszer ágyúk dörgése közt, egészen Világosig. Nemsokára Lumniczer szegődött hozzá lovagló társnak. Mindkettőjüknek elég idejük volt reá. Lumniczer egy hozzám írt levélben keserű humorral írta: „Párizsból Luertől hozott műszereim közül egyedül azon késnek veszem hasznát, amellyel tyúkszememet vágom.“ Balassa is kedvet kapott lovagolni, példáját követték Kovács Endre és

Halász Géza és ez volt szándéka Semmelweisnek is, szándékának azonban a sors nem kedvezett, lovardái gyakorlatainak egyikén a ló levetette és jobb karja eltört. Balassának két paripája lévén, az ő szívességéből néha a paripátlanok s köztük én is, résztvehettünk a társaságban, amely utóbb a „faculte de médecine á cheval“ elnevezést nyerte.

A rendőrök gyanús szemmel kísérték ezen rendszeres találkozásokat. Ekkor azonban már védelemre tett szert a társaság. Prottmann neje súlyos beteg lett s hozzá Balassa lett meghíva. Személyének varázsa Prottmannra sem tévesztette el hatását s ezt annyira felmelegítette, hogy mint Balassa egyszer mosolyogva elbeszélte, őt „kollégájának“ fogadta azon címen, hogy „Sie, Herr Professor entfernen das Schädliche aus dem Körper des Menschen und ich aus dem Körper des Staates“. Ezen, Balassának nem éppen inye szerinti összehasonlítás révén Prottmann megadta a Balassatársaságnak a *salvus conductus*. Az akkor létező viszonyok közt szinte a tespedéstől mentő hatása volt ezen kis társulásnak, amely rokontörekvésű, tudománykedvelő, amellet egyenesjellemű és egymás iránt szimpátiával is telt férfiakból állott. Ezen tulajdonságokban feküdt a kapocs, amely tagjait egymáshoz fűzte, azok, akiknek gondolatiránya vagy ízlése másnemű volt, lassankint kiváltak, viszont csatlakoztak hozzá mások, mint Than Károly, Jendrássik Jenő, Orzovenszky.

A viszonyok további alakulása közben újra érvényesülni kezdett az a befolyás is, amellyel Balassa Bécsben régibb összeköttetéseivel fogva az ottani tanároknál bírt, s ezt fölhasználni kívánta arra, hogy Markusovszky pályája ismét bevezetessék azon mederbe, amelyből a forradalom eseményei kikököntették. Minden oldali megfontolás után meg lett állapítva köztük, hogy Markusovszky a sebészeti propaedeutica docenturájára habilitáltassa magát. Balassát ebben nemcsak személyes barátsága vezette, hanem főképen Markusovszky kiváló talentumának és sebészeti képzettségének méltánylása, amelyet már tanársegédi állásában tanúsított s amelyre nézve Balassával egy értelemben voltak: Markusovszky volt főnöke: Wattmann, valamint Rokitansky, Skoda, Hebra, Sigmund, akikkel szintén szorosabb személyes viszony kötötte össze. Hogy Balassa mily melegséggel igyekezett Markusovszky docenturáját keresztülvinni s az ellene feltornyosuló akadályokat elhárítani, azt mutatják levelei, melyeket Markusovszky hátrahagyott iratai között találtam. Az egyikben Bécsből 1851 szeptember hó 21-ről keltezve ezt írja Balassa: „Folyamodásod pakettjét tegnap vettem. Ügyedben, mint magaméban fogok eljárni. Az öreg Wattmann éppen most voit nálam, ígérte, hogy ügyedet Wellnél ajánlani fogja.“ A másikban Bruck a/d. Muhrból, 1852. évi szeptember hó 15-ről keltezve ezt írja: „Voltam Bécsben az egyetemi ügyek referense Wellnél. Well, miután ellenvetéseit megcáfoltam, célszerűnek tartja az eszmét. Felőled így nyilatkozott: ‚Er gefällt mir recht gut.‘ A docenturára nézve pedig akként utasított, hogy a szaktárgyból készíts egy értekezést, amely, ha nem ‚originell‘, kimutassa, vajjon mi módon tudod a mások művéből származott anyagot egybeállítani; továbbá előadást kell tartanod, amiből kitéjnek az előadás modora ‚und was er für ein Organ hat.‘ Mind-

erről azután véleményt ad a fakultás. Készíts egy értekezést a sebészi bonctan céljáról, feladatáról. A vasat verni kell. Türelem, kitartás!“

A docentúra habilitálásához kötött követelmények tehát nem lettek volna valami nagyon súlyosak még akkor sem, ha valamivel magasabb színvonalon álltak volna. Egy körülményt azonban számításán kívül hagyott Balassa. Pedig az idők akkori folyása szerint az egy áthághatatlan akadálnak bizonyult, tudniillik azt, hogy Markusovszky protestáns volt. Az ez ellen való küzdelemben belefáradtak mind a ketten s Markusovszky nehéz szívvel bár, lemondott a docentúra tervéről és ezzel együtt megszerzett jeles sebészeti képzettségének szakszerű értékesítéséről. A tág orvosi gyakorlat terén azonban mind kiterjedtebb elismerésre tett szert s nem hosszú idő múlva a főváros legbecsültebb orvosai sorába emelkedett. Megfelelően magas értelmi fejlettsége, roppant olvasottsága, kiváló modora, puritán, egyenes jellemének, gyakorlatának köre is az intellektuális tekintetben kimagasló emberek körében fejlődött ki. Helyzete ezáltal állandósított alakot nyert, nem forgácsolta többé erejét s idejét nem realizálható törekvésekre, hanem férfias elhatározottsággal fogadva az adott viszonyokat, további élettervét ezen alagra fektette.

*

Balassát, valamint körének tagjait megszakítás nélkül foglalkoztatta tudományos és közviszonyaink szerfölötti elmaradottságának nyomasztó érzése és a helyzet javítása fölötti eszmecsere; de a kibontakozásnak a meglévő viszonyok között alkalmas útját, s eszközzésére vonatkozólag tisztázott tervet megállapítani nem bírtak.

Markusovszky iratai között ezekre vonatkozólag egy sora a leveleknek és tervezeteknek található, amelyek azonban egyes részükben, vagy egészükben a gyakorlati kivihetőség hiányában szenvedtek. Hiányzottak a szakemberek, hiányzott valamely, a fejlődésre alkalmas tér, az érintkezés, egyszóval minden, ami egy sikert ígérő társadalmi vagy tudományos akcióra szükséges.

Ezen eszközök keresése közben merült fel egy magyar orvosi lap megindításának eszméje s az eszme egyszer megszületve, abban minden érdekelt egyetértett, hogy annak vezetésére senki sem lehet úgy hivatva, mint Markusovszky. Így keletkezett az Orvosi Hetilap.

Keletkezése, első alakulása és fejlődésének útja sokkal ismeretebb e körben, semhogy ennek vázolásába bocsátkoznom indokolva volna. A lapnak Markusovszky kezében elért jelentőségét nem lehet plasztikusabban feltüntetni, mint ahogy azt tisztelt barátom, Högyes Endre, akadémiai emlékbeszédében tette.

„Markusovszky — mondja Högyes — 1857 közepétől (a lap júliusban indult meg) 1888-ig, tehát harminckét és fél éven keresztül állott az Orvosi Hetilap élén. E lap hasábjain találjuk meg az ő közéleti működésének és azzal együtt a hazai orvosi és közegészségügyek három évtizedre terjedő fejlődésének naplóját. Az első évfolyamokból mindjárt látjuk, mint csoportosítja maga körül a buzgó szerkesztő orvosi rendünknek legkiválóbb és legmunkaképesebb tagjait: Balassát, Lumniczert, Semmelweist, Hirschlert, Korányit stb., látjuk, mint lelkesíti évről-évre az egyetemi év meg-

nyitása alkalmával szorgalomra, önálló tudományos gondolkodásra és az öntevékenységre, helyes irányú tanításra az ifjú és az egymásután következő generációkat. Látjuk, mint hinti el az ő elmefuttatásaiban és vezércikkeiben a helyes felfogás magvait a modern orvos hivatásáról, feladatáról, az egyetemi tanításról és tanulásról, mint fejtegi az egyetemi oktatáshoz szükséges intézkedések lényegét, orvosi és természettudományi karainak fennálló szükségleteit, mint veti meg alapját a hazai közegészségügy érdekében később megindult mozgalomnak. Nincs oly kiválóbb orvosi és felsőbb közoktatási alkotás, ami az elmúlt három évtized alatt nálunk történt, melynek csiráit fel ne találjuk az Orvosi Hetilapnak már legelső évfolyamaiban; a különböző évfolyamokat áttekintve, látjuk, mint van elvetve valamely eszmének a magva, mint kel az ki és fejlődik lassankint és mint testesül kulturális alkotássá Markusovszkynál és munkatársainak és ügybarátainak kezében.“

„Valóban az Orvosi Hetilap által azon időben kifejtett tudományos és publicistái mozgalom szilárd alapul szolgált azon nagyszabású reformoknak, melyek egy-két évtizeddel később lendületbe jöttek és még befejezésükre, vagy legalább folytatásukra várnak mai nap is.“

„Minden valamire való eszme a hazai orvosi ügyek e reformkorszakában vagy Markusovszkytól magától keletkezett, vagy legalább átszűrődött az ő agyán keresztül.“

Az Orvosi Hetilapnak eszme- és munkaserkentő hatása minden téren észrevehető volt. Az irodalom terein megnyilatkozott az más orvosi lapok keletkezésében és íróik számának előhaladó gyarapodásában; egyre élénkebben kezdte az orvosokat foglalkoztatni az egyetemnek, a kórházaknak, a közegészségügy és a fürdőügy állása; Európa politikai viszonyainak alakulása folytán az egész országban fellendült a bizalom hazánk sorsának javulása iránt, mindinkább közeledni láttuk az időt, amelyben az orvosi tudomány terén életet szervezni kell s a helyes irányzat meghatározására szükségét éreztük annak, hogy közvetlen szemlélet útján ismerkedjünk meg hazai viszonyainkkal és a külföldi iskolák állásával.

Ebből a meggyőződésből indult ki a levélváltások egy sora köztem és Markusovszky meg Hirschler közt, amelynek folyamán megérlelődött a tervzet, hogy egy tanulmányutat tegyünk Európa nevezetesebb egyetemi városaiba. Ezen tervünket ki is vittük, dacára Markusovszky azon időben ingadozó egészségének s e célból beutaztuk Bécset, Prágát, Német-, Franciaországot és Angliát. Ezen utazás alatt szerzett tapasztalásaink közölve lettek az Orvosi Hetilap 1858 és 59-i évfolyamaiban. Londoni tervezgetéseink egyike folytán jött létre az első pályadíj is, amely az Orvosi Hetilapban megjelenendett legjobb munkára kitűzve lett, s amelyből utóbb a Balassa-díj és az Orvosi Hetilap-díj kifejlődött.

A tudományos világ ezen zászlóvivő személyeivel való megismerkedés után hazatérve és saját elmaradottságunkat szemlélve, szinte sajgó érzés hatása alá jutottunk. Markusovszky fokozott hévvel foglalkozott a hazai tudományos szükségletekkel és ki-elégítésük“ eszközeinek kifejtésével lapjában és állandó levelezésben állott itthoni törekvő és rokonirányú kartársainkkal a vidéken is.

Ugyanezen eszmemenetből és Balassa régibb utazásának egy

levelébeni lelkesült leírása által serkentve határoztuk el azt is, hogy 1859-ben az ország felvidékének jelentékenyebb városait és nevezetesebb fürdőit meglátogassuk. 1859 július elején indultunk útnak: Markusovszky, Hirschler Ignác, a gégetükrészletnek akkor dicsfényvel körülvevett egyik megalapítója, Czermák tanár és én. Vasúton csak Miskolcig lehetett utazni, onnan két kocsival utaztunk Kassára és Eperjesre. Markusovszky, úgy mint előbbi utunkban, az utazás alatt is állandó kocsi- és hálózobatársam volt, így alkalmam nyílt életszokásait részleteiben megismerni; egyszerűség, célszerűség volt általános jelleme, mindnyájunk között neki volt legkisebb úti poggyásza, de abban semmi sem hiányzott, ami egy ilyen útra szükséges és bámulatos térkihasználással csomagolva, minden a leggyakorlatibb alakban és minőségben. Edzetségénél fogva ő sohasem fázott, sem melege nem volt. Az út tervét és irányát Markusovszky állapította meg, az utazás naponkinti rendét és beosztását, ökonómiai részét, néha még az úti ruházatot is: könnyű legyen-e vagy meleg, Hirschler kormányozta, olyan ellenmondást nem tűrő, orosz zamatú, abszolutisztikus szigorral, amely neki Czermák részéről és közös helyeslésünkkel az „Absolutzki Korutzki“ tréfás elnevezést szerezte meg.

Eperjest elhagyva, kocsinkat előre küldve, Sáros megye gyönyörű vidékein és kitűnő utain gyalog mentünk. Így gyalogolva érkeztünk Sirókáról egy mélyen vágott kigyózó úton estefelé a *Branyiszko* gerincére. A látvány, amely előttünk megnyílt, elragadó hatású volt. A gerinc alatt meredeken nyúlt a mélységbe a gyéren fiatal fákkal borított hegyoldal, amelyen 1849. év február 5-én Görgey hadtestének három fiatal honvédszászlóalja, a rettenthetetlen Guyon Richárd tábornok által személyesen vezetve és követve a golyók zápora közt egy magasan tartott feszülettel elől haladó piaristát: Erdősi Imrét, a hóval fedett sikamlós területen alulról felfelé törve, halálmegvetéssel küzdött reggeli kilenc órától estig minden lépésnyi földért a Deym osztrák tábornok jóval erősebb seregének felülről lefelé irányzott öldöklő tüze ellen, mígnem estefelé a diadalmas nemzeti zászlót kitűzhette azon szerpentinnek legmagasabb pontján, amelyen mi felmentünk. A *Branyiszko* alatt terült el a Szepesség keskeny síkföldje, amelynek túlsó határán legalsóbb alapjuktól csúcsaikig állottak előttünk a Kárpát-láncolatnak égbemeredő bércei. Szótlanul állottunk jó ideig, leghosszabban szótlanul Markusovszky. Az ő szemei előtt nemcsak a bércek, nemcsak a történelmi emlékek merültek fel, azon bércek túlsó oldalán látta lelki szemei előtt feltűnni születési helyét: Csorbát, ahol növekedett és a mély szellemű protestáns lelkész, rajongva szeretett édesatyja ajkáról szívta először magába a vallásnak, a tiszta jellem, a tudománynak és hazájának szeretetét.

Lassú lépésekkel haladtunk le Korotnok felé és más napon Tátrafüredre értünk. Az ott töltött két hét bőséges „alkalmat nyújtott bejárni a Tátra természeti szépségeit s elmélkedni viszonyaink fölött, s azután Szepes, Liptó, Túróc és Gömör megye fürdőit meglátogatva, utazásunk utolsó részét Szucsánytól Illavaig a Garam és Vág folyón tutajon téve meg két napon, még meglátogattuk Trencsén, Pöstyén, Szliács, Vihnye és egypár kisebb fürdőt.

A következő években Markusovszky még számos alkalommal tett tanulmányutakat külföldön és különösen 1862-ben ismét meg-

látogatta Angliát, ahol közel négy hónapig behatóan foglalkozott a közegészségügyi viszonyokkal s kormányzattal és ezen utazásból hozta haza az orvosi könyvkiadó-társulat létrehozásának eszméjét is, amelynek a New Sydenham Society mintája szerinti létesítéséhez haladék nélkül hozzáfogott.

Az Orvosi Hetilap több cikkében szemlét tartott a magyar orvosi irodalom elmaradottsága, ennek káros befolyása felett az orvosi tanításra és az orvosok tudományos színvonalára. Az orvosi magyar könyvek hiánya annyival érezhetőbb volt, mert az előbb dívott erőltetett germanizáció visszahatása gyanánt a fiatal nemzedék körében a német nyelv ismerete mind hiányosabb lett. Markusovszky a társulat feladatát egy 1864 március 4-i cikkében következőkben foglalja össze: „A társulat első feladata kétségtől oly munkákat állítani ki, melyekre leginkább s közöttünk a legnagyobb résznek szüksége van; a második feladat: megnyitni a magyar orvosi közönség számára a művelt népek orvosi búvárlatának forrásait s erejéhez képest a bármily nyelven megjelent munkákkal gazdagítani orvosi irodalmunkat; a harmadik, ezekkel párhuzamosan járó feladat végre, oly eredeti, hazai művek megjelenését elősegíteni, melyek a tudomány színvonalán állanak s a társulat tagjai kívánalmainak megfelelnek. A harmadik azon szép szereppel ruházza fel társulatunkat, hogy szűk időben s mostoha irodalmi körülmények közt segédkezet nyújthat a hazai búvárlatnak. Az egyik munka ki fogja egészíteni a másikat s társulatunk könyvtára idővel a művelt világ orvosi irodalmi remekműveinek nagy részét fogja tartalmazhatni eredeti munkákon kívül.“

Egy év lefolyása után a társulat megalakult s a hangulatot, melyet az orvosok közt megalakulása keltett, legjobban kifejezi azon elnöki megnyitó beszéd, amelyet a társulat első elnöke: Balassa 1864 február 20-án tartott. Ez a beszéd ma is megérdemelné, hogy szórói-szóra felhangozzák a magyar orvosi világban; hazaszeretet, az orvosi hivatás magasztosságának hitvallása, a magyar kultúra orvosi tudomány fejlődési feltételeinek hiánya feletti őszinte fájdalom; a magyar orvosok sanyarú és a tudománnyal való lépéstartást akadályozó helyzete, az önálló tevékenység általi kiemelkedésnek szüksége és az erre való egyesülésre való riadószerű felhívás lángoló szavakban hangzik fel benne. A könyvkiadótársulatról így szól: „Orvosrendünknek oly nagy hazai cél körüli csoportosulása magasztos látvány“. Angolország nyelve két nagy és hatalmas nemzetnek nyelve és mégis hasznosnak és szükségesnek látszott egy olyan orvosi egylet alakítása, mely részint az eredeti angol irodalmi működést támogassa, részint az idegen orvosi szellemi munkának becsebb termékeit átplántálni segítse és így az angol orvosi közönség az egész művelt világ orvosi száktudományának gyors haladását követhesse.

„Mennyivel indokoltabb ezt nekünk tennünk, kik kevesen vagyunk, az európai népcsoportok között elszigetelten állunk, hogy gyenge szakirodalmunk lábra kaphasson. A tény, a Magyar orvosi könyvkiadótársulatnak gyors megalakulása, világosan mutatja, mennyire éreztük mindnyájan annak szükségét, hogy hazai orvosi irodalmunk elevebb lendületnek induljon.“

Balassa azután átmegy az örvendetes változásokra, amelyek az egyetemen létrejöttek a magyar tanítási nyelv általános jogosultságának elismerése által, a magyar orvosi szaklapok szaporodása és fiatal tudósok generációjának fejlődése által felemlíti Bene, Csausz és Schordann tudományösztönző nagy hagyókat és beszédét így végzi: „lehet-e a hazai tudományosság felkelő napjának fényesebb jelét felmutatnunk, mint amilyen a „Könyvkiadó-társulat“ alakulásában nyilvánul, ahol az adott jelszóra öregek és fiatalok, erősek és gyengék tettkeszen felkeltünk. Olyan ügy, melynek ilyen apostolai vannak, olyan haza, mely ilyen fiakkal dicsekszik, meggyőződésem szerint, felvirágzásnak megy elébe.“

*

Balassa jóslata tényleg valósulásnak indult. Az 1863-i óriási szárazság okozta alföldi inség alkalmat szolgáltatott arra, hogy néhány politikai kiváltságunk érintkezésbe jöjjön az uralkodóval. Báró Eötvös József azon benyomással jött haza Bécsből, hogy az uralkodó közvetlen közelében Magyarországra kedvező áramlat indult meg, Erzsébet királynéban a közvélemény sejteni kezdte ezen áramlat ápoló védjét; az alkotmányellenes kísérletek egymásután kudarcot vallottak és végre Sadovánál a fegyver alkotmányunk ellenségeinek kezéből esett ki, *Deák Ferenc, Eötvös József* és *Andrássy Gyula* tűntek fel a szintéren.

III.

1867-ben az Andrássy-minisztérium megalakultával Magyarország önkormányzati jogának tényleges birtokába lépett. *Báró Eötvös József* közoktatásügyi miniszter lett s ezzel Markusovszky életpályája, értékessége próbakövének állomásához ért. Az Orvosi Hetilap megindulása idejétől tanulmányokat és terveket hirdetett, oktatott és ösztönzött. Most báró Eötvös a tettek terére szólította s felhívta a közoktatási minisztériumba, mint az egyetemi ügyek előadója belépni.

Az állásnak, amelyre meghivatott, külső attribútuma nem volt fényes, sem kecses. Az 50-ik életévét meghaladott Markusovszky, aki elismerten az ország intellektuális kitűnőségei és a főváros legjelesebb orvosai közé tartozott, teljesen független állással is rendelkezett, akit személyes baráti viszony kötött össze báró Eötvös Józseffel, Treforttal, Horvát Boldizsárral, Wenckheim Bélával és a közélet más legjelesebb férfiival, a hivatalos hierarchia igen alacsony fokán, mint titkár lépett be a minisztériumba. Egész jellemiránya szerint azonban előtte az volt a kérdés sarkpontja, mit lehet a neki felajánlott téren tenni a maga elé tűzött életfeladat: a hazai kultúra előmozdításának érdekében. És e tekintetben az állás háládatosnak ígérkezett; báró Eötvös bizalmát már régen korlátlanul bírta, Balassának támogatásáról biztosítva érezte magát s a miniszterhez való viszonyát nem a rangfokozat, hanem a kölcsönös becsülés és bizalom határozta meg a hivatalos érintkezésben is. Ily körülmények között most meg kellett várni, mennyi értékkel bír alkotási képessége a tettek mezején?

Eötvös miniszterségének első idejében a közoktatás terén nagy és különböző természetű nehézségekkel kellett küzdenie.

Ezeknek egy példáját szolgáltatja az egyetem törvényes szervezésének kérdése. Az 1848: XIX. törvénycikk ugyan kimondta az oktatás és tanítás szabadságának elvét, de az elvek alkalmazásának módja a közoktatásügyi miniszternek egy jövő országgyűlésen hagyatott meg előterjeszteni, s a viszonyok megváltozása folytán két évtizedre letűnt a napirendről.

Az új alkotmányos éra ezen idejében pedig a tanítás és kivált a főiskolai tanítás feladatai és módszerei tárgyában a fogalmak még a törvényhozói körökben is meglehetősen tisztázatlanok és sok tekintetben ellentétesek voltak. Báró Eötvös ezért szükségesnek látta, hogy az egyetem szervezésének alapelveit, különösen a tanzsabadság biztosítása tekintetében törvénybe iktathassa.

Markusovszky hátrahagyott iratai között megtalálható nyoma annak a sokoldalú, a különböző nyugati államok felsőbb oktatására kiterjedő beható tanulmányozásnak, amellyel ő Eötvös erre vonatkozó megbízásában eljárva, a törvényjavaslatot előkészítette. Érintkezésbe lépett a külföld legjelesebb egyetemi férfjaival, fogalmazványjaiban fáradhatatlannak mutatja magát a vezető eszmék tisztázott megállapításában és a félremagyarázást kizáró stílárís kifejezés keresésében. Egyes pontoknak három-négy átdolgozására lehet akadni, míg egy egészen tiszta fogalmazvány alakjában megállapodott.

Eötvös szándéka ellen több oldalról fel lett hozva az, hogy az egyetemek szervezetét országos törvényben meghatározni nem volt szokás. Eötvös azonban az 1870-i országgyűlés elé terjesztett egyetemi törvényjavaslatának indokolásában egyenesen kimondta, hogy „ezen ténynek tudatában részemről már azért is szükségesnek láttam az új szervezetnek legalább alapvonalait törvényjavaslatban terjeszteni elő, mert óhajtom, hogy a tanszabadság és annak minden következményeiben való szigorú alkalmazása törvénnyel biztosíttassék“, és egy másik pontban, hogy: „a tanárok tudományos működésükért és annak irányáért soha semmiféle veszélynek kitéve ne legyenek“. Ha ezen szavakból a sorok között ki lehet olvasni, hogy milyen irányban látszott szükségesnek védelemről gondoskodni, egy másik része a törvényjavaslatnak az egyetem felekezeti jellegére vonatkozó bonyodalomra mutat. El lehet képzelni, milyen természetű áramlatok lehettek azok, amelyeknek hatása alatt a törvényjavaslat a különböző retortákban oda alakítottatott, hogy a róm. kath. teológiai fakultáson kívül még egy gör. kath. és egy protestáns fakultás felállítását is tervezze az egyetemen. Ezen törvényjavaslat ellenében az egyetem filozófiai fakultása nyújtott be egy emlékiratot, amelyben reáutalt arra, hogy ilyen alaphól kiindulva, a vallásegyenlőség még egy zsidó teológiai fakultás felállítását is követelné, és reáutalt arra is, hogy mennyire megzavartatnék az egyensúly az egyetem vezetésében a teológiai tanároknak egy létre jövendett aránytalan nagy száma által. Szóba jött még az is, hogy egy polytechnikai fakultás csatoltassék a tudományegyetemhez. Hasonló zavaros fogalmak más közoktatási kérdések körül is felmerültek, s csak lassankint sikerült a közvélemény és törvényhozás terén tömöríteni az átgondolt elemeket és megállapítani azon rendszabályokat, amelyek az egyetem egészséges fejlődésének alapját

megadták és hozzá lehetett fogni azon égetővé vált feladat tervszerű és következetes megoldásához, hogy egyetemünk az előhaladott nyugati kultúra modern követelményeinek megfelelőleg átalakíttassék.

Már 1867-ben felhangzott Markusovszky ébresztő, serkentő szava. Egy, az „Orvosi Hetilap“-ban február 27-én megindult cikksorozatban így szól:

„A legközelebb múlt napok egy nagy eseményt jegyeztek fel nemzetünk történelmének évkönyveibe, amiért hazánk népei századokon át küzdöttek és szenvedtek: az önhatóság és önkormányzat helyre lőn állítva. Az ország visszanyerte ősi jogait, a nemzet ismét urává lett életének és hozzáfoghat annak rendezéséhez.“

A cikk folyamán azután kifejti az egyetemi, különösen az orvosi tanítás, másrésről a közegészségügy fontosságát és szükségleteit és ezek teljesítésének útját. Ezek megállapítására bizottmányok kiküldését ajánlotta a közélet jelentékeny férfiaiból.

Eötvös alatt tényleg megindult ezen kétoldalú munkásság. 1867 október 9-én az orvostanári kar fel lett híva egy új tanítási és szigorlati rend tervét elkészíteni, valamint a szükséges intézetek és eszközökre nézve felterjesztést tenni. Megindultak az erre vonatkozó tanácskozások az egyetemi karok, valamint a képviselőházi bizottságok körében. Az ezekhez kötött vérmes remények teljesülésének azonban nem kedvezett az áramlat. Létrejött ugyan a Than Károly mintaszerű vegytani intézete, de a politikai kérdések küzdelmei, a pénzügyi nehézségek s végül azon mélyen sújtó veszteség, melyet a végzet hazánkra mért, midőn a magasztos szellemű báró Eötvös Józsefet hosszas betegség után életkora javában elragadta közülünk, mindezek késleltetőleg hatottak a haladási eszmék rendszeres keresztülvitelére és a Pauler-éra sem vitte azt lényegében előre.

Néhány évi lankadás után jutott a közoktatási tárca a nagy látókörű, a természettudományok jelentőségétől áthatott, energikus és az utak megválasztásában gyakorlati *Trefort Ágoston* kezébe, akinél Markusovszky befolyása ismét teljes érvényre jutott. Újra fel lett véve a tanácskozások fonala. Ki lett küldve egy parlamentáris bizottság, mely Csengery Antal elnöksége alatt személyes szemlét tartott az orvosi kar intézetei felett, és meggyőződött azoknak tarthatatlan állapotáról; a tanári testületek megkezdték Pesten és Kolozsvárott a reformokra vonatkozó értekezleteket, felterjesztéseket, ezeket a megfelelő hivatalos támogatással és alakkal ellátta Markusovszky. 1872. év április havában Trefort saját elnöksége alatt hívott össze egy értekezletet, amelyen részt vettek: Rupp, Wagner, Kovács József, Tormay, Hollán és magam is. A tanácskozás tárgyát képezték a tanintézetek, a szükséges korodáknak és egy országos kórháznak felállítása. Ezen mélyreható előkészületek után sikerült Trefort meggyőző érveléseinek, amelyeket nagy befolyásával támogatott *Tisza Kálmán* is, a szükséges hiteleket a törvényhozástól kieszközölni és így létrejöttek azok a rohamos, szinte bámulatot gerjesztő átalakulások, melyeket teljes joggal szoktak feltüntetni azon szimbolikus két képben, amelyek egyikében fel van mutatva a rozzant kinézésű két-

emeletes ház a Hatvani- és Újvilág-utca sarkán, amelyben a fiziológia és sebészet kivételével az összes orvostani intézetek el voltak helyezve, mikor Eötvös a minisztériumot átvette: a másikon pedig azon nagy csoportja a modern berendezésű tanintézetek díszes épületeinek, amelyekben az újkori igényeknek megfelelően folyt az orvosi és természettudományi tanítás és tudományművelés Trefort minisztersége végén.

Ezek az építkezések olyan impozáns jeleivé váltak a tudományegyetem fejlődésének, hogy nem csoda, ha a szemlélők nagy részének gondolata ezeken akadt meg. Ennél azonban sokkal nagyobb horderejű és sokkal nehezebben elérhető is volt a modern irányú átalakulás azon része, amely az egyetem és legkiválóbban az orvosi tanítás tudományos szellemének terén létrejött és ebben nyilvánkozik legfényesebben Markusovszky kimagasló hatása. A bécsi körök előtt, ahol a tanszékek betöltésének ügye végeldöntés alá jutott, a pesti egyetem jóformán egy „quantité négligable“ volt. A pesti tanári testületek pedig, eltekintve a szakemberek gyér voltától, akik közül választani lehetett, még a felekezeti tekintetek nyomása alatt is állottak s legjobban kigondolt javaslataik is előbb a helytartótanács, azután a magyar kancellária merőben laikusokból álló bírálatán kellett hogy keresztülmenjenek. Hogy ezen heterogén természetű testületeknél hány és minemű befolyások küzdöttek egymás ellen, azt el lehet képzelni, így alakult meg az orvostanári testület, amelyben egy csoportja a magánjellemükre nézve igen tiszteletreméltó férfiaknak a tudományos haladás mezején nemcsak maguk képviselték a mozdulatlanságot, hanem a succrescentia megválasztásában is többé-kevésbé idegenkedtek azoktól, kik az újkori álláspontokat képviselték.

Egyik igen vérmes és kemény szavairól ismeretes képviselő, aki az abszolút rendszer alatt kinevezett tanárokat már ez okból is minél előbb nyugdíjazandóknak tekintette, egy beszélgetésében azt kérdezte Eötvöstől, hogy mikor fogja már megtisztítani az egyetem rossz szagú Augias-istállóit? A bölcs és szelíd lelkű Eötvös azt felelte: „Az Augias-istálló megtisztításának két módját ismerem, az egyik a benne rossz levegőt termelő szörnnyetegek elpusztításában áll, a másik az istálló levegőjének olyfokú fel-frissítésében, amelyben a szörnnyetegek magukat kényelmetlenül érzik és megszöknék; én az utóbbit választom és gondoskodni fogok, hogy oda olyan emberek jussanak, akik a légekört felújítják.“

Markusovszky sem volt a rohamos újításoknak szószólója, mert szükségesnek tartotta előbb a talentumos embereket felismerni, azokat a nekik való térre irányozni. Törekedett az ilyen képességűeknek a fejlődés eszközeit szolgáltatni, azokat serkenteni és ha beváltak, érvényre jutásukat keresztülvinni. Ennek a tevékenységnek Markusovszky fáradhatatlanul kitartó mestere volt.

A pályán, amerre sorsa vezette, nagyértékű adományt képezett az ő élénk, rugalmas kedélye és mélyreható gondolkodás által szilárdra tisztult világnézlete. Kedélyének melegségéből származott érdeklődése minden dolog és minden személy iránt, amelynek lényegében a magáéval rokon irányzatnak elemeire akad. Világ-

nézetének alapeszméje az emberiség fejlődési képessége és előhaladó fejlődésre való destinációja volt, fejlődésre testi és szellemi tekintetben, intellektuális, morális és esztétikai irányban. Gondolatvilágában az emberiség úgy állott, mint egy egységes szervezet, melyben az egyes egyének vagy nemzetek, mint megannyi részek különböző életképességgel, tartóssággal, jelentőséggel és a destinatio útján egymást felváltó kiegészítő kihatással bírnak. Ezen világnézet azonban nála nem fajult fellengző kozmopolitizmussá, hanem észjárásának egészen gyakorlati iránya és a Magyarország történelméből, családi életéből és ifjúkori benyomásaiból kinőtt lángoló hazaszereteténel fogva odasarkalta, hogy a maga körében, a maga hazájában mozdítsa elő mindazon tulajdonságok fejlődését, amelyek az embert nemessé, a nemzetet naggyá tehetik. Lényének ezen alapelemei vezették az emberek értékének mérlegelésében is és a finom megkülönböztetésben az egyes emberek jellemének lényeges és mellékes sajátságai között. Talán legszembeszökőbben nyilvánult ez a *Balogh Kálmán* iránti viszonyában; mikor Balogh kétkötetes physiologiáját rövid idővel tanárszegédi idejének betöltése után megírta, volt főnöke; Czermák, egy levelében azt írta Márkusovszkynak: „ich hätte nicht gedacht, dass Balogh einen so kurzen Entdarm hat, und so schnell entlehrt, was er gestern zu sich genommen hat“. Markusovszky midőn ezt nekem elmondta, hozzátette, azt feleltem Czermáknak: „würden Sie das Buch Balogh's in deutscher Uebersetzung lesen, dann würden Sie, glaube ich, meine Meinung theilen, dass Balogh nicht nur einen thätigen Darm, sondern auch einen ausgezeichneten Magén besitzt, er isst zweimal so viel, wie gewöhnliche Menschen, verdatit alles gut, leidet nie an verdorbenen Magén und gedeiht dabei vortrefflich“. Balogh iránti rokonszenvének foka fényes próbát állott ki, midőn Pesten az általános kórtani tanszék betöltésének kérdése napirendre jutott. Többen voltunk, kik Balogh nagy munkaerejét a pesti egyetemnek akarván megnyerni, a tanszékét Baloghhgal óhajtottuk betölteni, ez azonban még némely leghívebb elvrokonainknál is nagy nehézségbe ütközött és még egy olyan tudománytisztelő és meglelklkü férfiú is, mint *Wagner János*, vonakodott befolyását érvényesíteni Balogh Kálmán érdekében, akinek a szigorú konvenciáktól elütő ruházkodása, nehézkes beszéde és mozdulatai, néha szilajságig menő vidámsága és némely a pathológiába vágó irodalmi művei a formák korrektségét és kategorikus igazságokat magasra becsülő, minden zajtól és feltűnéstől idegenkedő Wagnerben ellenszenvet keltettek. Markusovszky fáradhatatlan volt a Balogh felőli vélemények helyreigazításában és különösen a nagytekintélyű Wagner megnyerésére sem időt, sem fáradságot nem kímélt. Hirschler Ignác és magam is közrehatottunk ebben s midőn nála egyizben együttesen találkoztunk, sikerült őt meggyőzni Balogh physiologiai és experimentális képzettsége felől, óriási munkakedvéről, aranytiszta jelleméről és arról, hogy Balognak általa leginkább difficultált cikkei a pachymeningitisről nagyrészt ezen pathologiai fejezet akkori kezdetleges fejlődését tükrözik. Ekkor Wagner, mint végső ellenvetést, Balogh külső megjelenési módját és modorát hozta fel és azon aggodalmát fejezte ki, hogy fölvétele a tanári testületbe ott egy nyugtalan, zavaró elemet képezne.

Markusovszky, aki humoros ötletekkel mindig készen állott, mosolyogva e szavakkal lépett az agglegény Wagnerhez: „Kedves barátom, ha feleséget akarnál választani, akkor én neked egy olyan mozgékony lényt, mint Balogh Kálmán, igazán nem ajánlanék, de miután nem háztartásodat osztod meg velem, a tanári testületben pedig elég nyakravalós ember leszek, aki fékezi, ha szilajkodik: azért én neked nyugodtan ajánlom Balogh Kálmánt.“ A tréfának megvolt a hatása. Wagner meg volt nyerve s nem sokkal utána Balogh felterjesztetett a tanszékre, amelyen neki teljesen sikerült Wagner barátságát és becsülését megnyerni.

A tudományos erők felismerésére és megszerzésére minden más tért és alkalmat is felhasznált Markusovszky. Ha az Orvosi Hetilap által egy olyan fórum publicumot teremtett, amelyen mindenki megjelenhetett, aki az orvosi nyilvánosság elé viendő gondolattal vagy tudományos adattal rendelkezett, viszont létrehozott egy másik tért, amelyen a formák által nem korlátozott, feszélyezetlen társalgásban érintkezett azoknak szűkebb körével, különösen a fiatal orvosi nemzedék azon tagjaival, akikben irány- és eszmerokonságot ismert fel s akik a jövő hivatott munkásaivá lenni ígérkeztek,

A szabad érintkezés ezen terét egy hetenkint — rendszeren szombaton — tartott vacsora képezte. Az így összealakult társaság, a vendéglői terem nevére, amely találkozási helyül szolgált, egyszerűen előbb Mihalek-, később Marschal-társaság nevet viselte. Itt az írói, tanári, akadémiai és egyéb cothurnusok nélkül jelentek meg a vacsorázók, kényelmes szellemi pongyolában, kinékinék természet, megszokás, képesség és szellemi irányzat által megállapított belső lénye került felszínre, a napi feladatoktól fáradtak pihentek és ha tetszett hallgattak, az élcesek elméskedtek, az élmények és hírek kicseréltettek, azután sorra kerültek a gondolatok s csakhamar felmerült egy-egy tudományos kérdés, melynek különböző oldalai találtak reprezentánsokra, vagy egy-egy eszme, amely közérdekű volt. Többnyire Markusovszky maga szolgáltatott ilyet, néha egy váratlan ötlet alakjában, többször egy készületben lévő, vagy már kész, kis vagy nagy horderejű, vagy valamely aktuális kérdés alakjában. Gondolatai mindig tiszták, kifejtései mindig rövidek, hangja halk, modora mindig kedélyes volt. A modorosság ezen társaságban mindig lefoszlott még azokról is, akiknek reá talán lett volna hajlamuk, s ha nem foszlott le magától, lehámozta Fodor József elmés, Balogh Kálmánnak caustikus egy-egy megjegyzése, s ha nem is állott a falra írva, de a terem levegőjében lengett a „hony soit qui mai y pense“. El lehet képzelni azon bensőséges viszonyt, amely idő haladtával a társaság tagjai közt kifejlődött és el lehet képzelni, mennyire előmozdította Markusovszky éles és éber elméjének a betekintést azok képességeinek, cselekvésének és cselekvési motívumainak mélyébe, akiknek összehatására utalva volt nyilvános pályáján. Hogy ezen társas érintkezés közben conniventiák mégsem kaptak lábra sohasem, annak kulcsa elsősorban a tagok kiforrott gondolkodásában és önérzetes jellemében feküdt, amely nem egyszer nyilvánult abban, hogy ott, ahol kellett, meggyőződésüket egymással szemben is élesen megvédték és érvényesítették; azontúl pedig Markusovszky egyenes, nyílt jellemében és megveszteget-

hetetlen ítéleteiben. Véleménybeli eltéréseit homályban sohasem hagyta, amit gondolt, azt hímezetlenül és néha elég drasztikusan mondta ki, de sohasem sértett. Állások betöltésénél sohasem az volt előtte a kérdés, hogy mit nyer általa a személy, hanem az, hogy mit nyer az ügy. Nem egy fontos közéleti eszme érlelődött meg ezen összejövetelek alatt és nem egy fiatal képesség cselekvési körének előkészítése indult ki innen.

Évenként egyszer azután meg szokta volt elvbarátait hívni saját asztalához egy estélyre, melyet Balassa emlékére adott, s amelyen Balassa emlékére pohárköszöntőt szokott volt mondani. Aki egyszer résztvett ezen estélyeken, az előtt bizonyára feledhetetlen marad annak otthonias, meleg benyomása. Markusovszky lakása többször változott, de mindig teljesen kifejezte gondolkozását és jellemét. Szobái mindig tágasak és világosak voltak, a padlószőnyeget nem kedvelte, a falain függő rézmetszetek vagy olajfestmények a koncepció klasszicitását és a kivitel művészeti tökélyét képviselték, bútorzata minden pompázástól ment, de a leg-tökéletesebb angol kényelmességet lehelte, ahol egy zöldlevelű dísznövény elhelyezhető volt, ott az nem hiányzott, s itt-ott egy mellszobor tekintett ki, mely a világ legszebb remekei mintázatát képezte. Otthonának kedélyvidító génusza neje volt, aki a legbensőbb harmóniában olvadt össze Markusovszky életirányával, gondolkörével, ízlésével és szellemileg, mint fizikailag állandó kísérője volt életének.

Ezen estélyeken többször jelen volt Trefort miniszter is, a feszélyezetlen társalgásban élénken nyilvánult a résztvevők különböző, sokoldalú eszmeiránya és képzettsége s rendesen késő éjjelig lankadatlanul folyt az érdekesítő társalgás, amelynek élénkítésében Trefort Ágoston a szó legnemesebb értelmében művész volt.

Ezek az érintkezések képezték Markusovszky gyér, pihenő óráinak egyik legkedvesebb részét azon szakadatlan megfeszített munka közben, amelyet kifejtett egyrészt hivatalos feladatainak, másrészt az orvosi közélet és a közegészségügynek terén.

Az egyetemi szakkörök és a közoktatási kormányzat összehatása folytán mind szélesebb körben lehetett rendelkezni azon szakerők felett, amelyekkel a két egyetem orvosi karának részint számos újonnan felállított tanszékeit betölteni lehetett. Markusovszky hivataloskodásának idején 13-ról 22-re emelkedett a rendszerezett tanszékek száma. Jelentékeny újítások jöttek létre a gyógyszerészeti, valamint a polytechnikai tanítás teréfi. Ezen hivatalos tevékenység kapcsában nagy horderejű fejlődésnek indult az általa megalapított „Magyar orvosi könyvkiadótársulat“ tevékenysége. Egymásután jelentek meg magyar nyelven írt eredeti és fordított tankönyvek és tudományos dolgozatok, ki-fejlődött a magyar orvostudományi nyelvezet s mindezekben ismét Markusovszky tevékenységének volt előkelő része. Tizennyolc éven keresztül viselte a könyvkiadótársulat első titkárságának terhes feladatát és szellemi része volt a Balogh által írt „Magyar orvosi szótár“ létrejöttében is.

Nem kevésbé gazdag volt tevékenysége a közegészségügy terén, amelynek elsőrendű fontosságát mindenkor és minden alkalmas helyen hangoztatta. Közegészségi eszméinek nagy részét az

angol közéletből merítette, melynek egész iránya megfelelt az ő szellemi irányának. Az egyes ember testi és szellemi energiáját lehető teljesen kifejtteni, az egyesekből alakult nemzet összesített energiáját egy nagy, kulturális irányú államhatalom megalapítására egyesíteni: ez volt ideálja. Tudta, hogy az ember energiája csak a felvilágosodás, a szabadság atmoszférájában és szabad mozgás mellett fejlődhetik ki. Ennek az eszményképnek a testesülését látta ő Angliában és ez vezette számos utazásaiban is az angol földre.

Az Orvosi Hetilapnak már legelső számában programként nyilatkozta, miszerint a lap feladatául tekinti, hogy az ország közegészségügyét szolgálja.

A Balassa-társaság körében ezen kérdés mindig ébren lett tartva, s midőn 1867-ben az alkotmányos kormány életbe lépett, e téren is megkezdődött a szervezkedési munka, de úgy, mint a közoktatás terén, itt is csak lassan tisztultak a fogalmak. Markusovszky hátrahagyott irományai között fekszik Balassának sajátkezűleg írt tervezete két, némileg egymástól különböző alakban, mindkettő megegyezik abban, hogy az ország közegészségügyét, valamint a törvényszéki orvosi véleményezést el kell választani a tanári tevékenységtől és külön testületre bízni. Ilyenül egy, a párisi „Acad. de médecine“ mintájára alakítandó testület javasol, amelynek tagjai azonban ne legyenek számhoz kötve, önmagát a tudomány terén kitűnő orvosok közül titkos szavazással egészítse ki, választmányi tagjait elismert érdemű tagok közül az ország összes orvosai beküldött szavazattal válasszák. A testület Üvátási körébe tartoznék a kormány kívánatára bírálni és felülvéleményeket adni az orvosi ügyek minden ágazatában. Ezen tervet azonban Balassa későbbben elejtette, s a most már szűkebb körben Balassa, Jendrássik Jenő, Markusovszky és személyem között folyt tanácskozásokban lett megállapítva az ország közegészségügye szervezésére vonatkozó azon emlékirat, amelyben az „Orsz. Közegészségi tanács“ tervezési javaslata is bennfoglaltatik s amely a nyilvánosság előtt bőven ismeretes. Ezen emlékirat báró Wenckheim belügyminiszterhez be lett nyújtva, egy értekezleten behatóan tárgyalva és számos és heves ellenvélemények leküzdése, részben megnyerése után elfogadva. Az 1868-ban megalakult Egészségügyi tanácsba a közoktatásügyi kormány képviselőjében Markusovszky lett kiküldve, s itt éppen olyan buzgón szolgálta az ügyet, mint az „Orvosi Hetilap“-ban, amelynek hasábjain szinte egymást követték fontos fejtegetései a közegészségi kérdések tág terén.

Ez időtáiban ismerkedett meg *Fodor Józseffel*, akinek nyílt elméje, közegészségügyi ismeretei figyelmét magára vonták és szeretetreméltó lénye rokonszenvét felköltötte. 1870-ben Fodor már államösztöndíjjal Münchenben Pettenkofer mellett működött, 1872-ben Kolozsváron az államorvostan, 1874-ben pedig már Pesten tanára lett a Markusovszky és a Közegészségi tanács befolyása által létrehozott új közegészségtani tanszéknek, mellyel Magyarország megelőzött minden más egyetemet. Mindnyájunk előtt élénk emlékezetben áll az európai elismertségre jutott képesség és faradlatlan munkásság, amellyel Fodor a közegészségügyet és ezáltal

Markusovszky eszméit is szolgálta. 1875-ben együttesen dolgoztak azon, hogy az a közegészségügy törvény által rendeztessék s ez eszmét Markusovszky vitte be és fejtette tovább az Országos közegészségi tanácsban. 1885-ben egyesült tevékenységüknek sikerült létrehozni az iskolaorvosi kurzust és Müller Kálmán összemunkálásával az az évben tartott országos kiállítás alkalmából az országos közegészségügyi kongresszust, amelyet Markusovszky mint elnök vezetett, s amelynek sokszoros termékeny következményei közé tartozik a Markusovszky és Fodor indítványai alapján megalakított „Országos közegészségi egyesület“ is, amelynek elnökségét Trefort Ágoston vállalta el.

Ezzel az alkotással azok a közegészségügyi intézmények, amelyek a Markusovszky átgondolt irányzásával az országban létrejöttek, be lettek tetőzve. Míg a közegészségi tanszók megszerezte a tért a közegészségtudomány szaki művelésére, addig a Közegészségi tanács és közegészségi törvény az ügyet bekapcsolta a kormányzat rendszerébe, a Közegészségi társulat végre hivatva volt bevonni a társadalom széles köreit, amelyek nélkül a közegészségügyet a gyakorlati életbe bevinni és hatását kifejteni nem lehetséges. Tervezeteinek keresztülvitelében szerencse volt, hogy közte és Trefort miniszter közt egyenlő szellemi irány állott fenn úgy közoktatási, mint a közegészségügy terén és így emelkedett kihatásukkal szöhetette Markusovszky tovább terveit arra, hogy a letett alapokon előhaladólag tovább fejtse a részleteket.

Tevékenysége azonban ezekkel nem ért véget, feszült figyelemmel kísérte tudományos, közegészségi és politikai viszonyaink folyását, felismerte amazok minden felmerülő szükségét és minden kedvezőnek ígérkező alkalmat ezek teljesítésére. Ismertető és buzdító cikkei az „Orvosi Hetilap“-ban egymást érték. Behatólag foglalkozott annak idejében a fővárosi építkezésekkel, különösen a Duna-part beépülésével, állandó figyelmének és számos cikkeinek tárgyát képezte Szeged rekonstrukciója. Igyekezett tért hódítani azon eszmének, hogy az egyetemeket a kor színvonalára emelni és újakkal szaporítani kell. Trefort miniszter meg is indította ezen célból az akciót, személyes vezetése alatt utazott egy vegyes bizottság Pozsonyba, Szegedre, Kassára, hogy egy harmadik egyetem számára a legalkalmasabb helyet keresse. Újra és újra hangoztatta egy budapesti országos kórház szükséges voltát, egyenesen a társadalomhoz fordult, hogy úgy, mint Angliában, úgy nálunk is támogassa a nemzetiségi törekvések mellett a tudományos törekvéseket is, járuljon ahhoz, hogy felállíttassanak az angol collegekhez hasonló intézetek, internátusok, új tanszékek, az önálló búvárkodás ösztönzésére jutalomdíjak. Javasolta, hogy külföldi kiváló tudósok időszakonként meghívassanak a célra, hogy új vívmányokat gyakorlatilag bemutassanak és közvetlen személyes érintkezés hatásával hassanak eszmeserkentőleg.

E közben elnökévé választva a Kir. Orvosegyesületnek, mint ilyen tartotta 1887 október 14-én az ötven éves jubiláris nagygyűlésen nagyszabású előadását: „Észrevételek az orvosi tudomány fejlődéséről az utolsó ötven év alatt.“ A puerperális bizottság az ő elnöklete alatt fejezte be munkáját, feldolgozta a törvényhatóságoktól beérkezett táblázatokot a bábák viszonyairól s a szülészeti állapotokról. Az egyesület az ő elnöklete alatt határozta el (1888

január 28-i rendkívüli ülésén) a házépítést. Az ő elnöksége idejében fejezte be működését a veszettség tanulmányozására kiküldött bizottság s tette le alapját a Pasteur-intézetnek.

IV.

Orvostudományi közéletünk ezen pezsgése közben egy mélyreható gyászos veszteség érte ismét hazánkat.

1888 augusztus 22-én Trefort Ágoston meghalt. A műegyetem épületében tűz ütött ki, az erről értesült miniszter a tűzoltók mentési erőfeszítései közben érkezett a tűzvész helyére. A hír, hogy ezen a műegyetem épületének és belső felszerelésének egy részét elhamvasztott szerencsétlenség egy könnyelműen eldobott égő szivarból indult ki, legnagyobb felindulásba hozta. A fecskendők vizétől átnedvesítve állott hosszú ideig a hideg udvaron; este lázas volt és harmadnapon megfogható rémülettel hallottam mellkasának vizsgálata alatt a szívburok-gyulladás első tünetét. Pár nappal később bekövetkezett a kéthegyű billentyű zöreje. Betegsége hosszú és végzetes volt.

Trefort halálának ideje a Markusovszky életpályájában a tevékenység emelkedési szakasza délpontjának jelentőségével bírt. Alkotó munkásságának eredményei ezen időben fejlettségükben állottak.

Az Orvosi Hetilap fennállásának harmadik évtizedét töltötte volt be és életerős gyökeret vert, gazdagon gyümölcsöző tudományos irodalmi vállalatá alakult, melynek lapjain képviselve volt az akkori orvosi tudomány egész terjedelme és az újkori magyar orvostudományos iskola egész fejlődési folyamata, kezdve a külföldi tudomány meghonosításának szakaszától egészen a hazai önálló észlelés és búvárlatra fektetett munkásság keletkezése és előhaladó kifejlődéséig.

A Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat addig lefolyt öt lusztruma szabatos mérföldmutatója volt a magyarországi orvostudományi irodalom megizmosodási folyamatának, melynek leghathatósabb előmozdítójává, anyagi, mint szellemi támaszává vált. Fennállásának meghaladt ideje alatt összesen nyolcvanegy orvosi munkát adott ki ötven kötetben, s míg az első öt évben kiadott tizenegy munka közt Böke tisztelt kartársunk fülgyógyászata volt az egyedüli magyar eredetű, addig a második lusztrumban huszonegy munka között hat, a harmadikban tizennégy között négy, a negyedikben már kilenc külföldi mellett ugyanannyi eredeti magyar munka lett kiadva, az ötödikben pedig nyolc külföldi mellett kilenc magyar, s az intézmény virágzásának további fejlődését fényesen bizonyítja az, hogy a Markusovszky halála utáni tizedik évben a Könyvkiadó-Társulat összes kiadványai magyar tollból származtak.

Hivatalos tevékenységének és kivívott személyes nagy tekintélyének kimagasló befolyása alatt létesültek egymást követve a budapesti és kolozsvári egyetemen azon számos alkotások, melyekkel ezen főiskolák modern életképes fejlődésének alapjai le lettek téve. Új tanszékek lettek felállítva Budapesten az élet- és körvegytan, az általános kór- és gyógytan, közegészségtan, embryologia, kórszövettan, valamint elmekórtan számára, fel lett állítva egy második leíró és tájbonctani, második belgyógyászati, második

sebészeti és második szülészeti klinika. Hasonlóképpen új néhány tanszék Kolozsváron. Nagyszámú új, a modern tudomány igényeinek megfelelő épület állíttatott fel a két egyetem kapcsolatában, valamint a műegyetemen, amelyek az illető tanártestületek előterjesztései alapján Markusovszky fáradhatlan, lelkes erélye és meggyőző érvelései által lettek a sokszoros pénzügyi és nem egyszer kormánykörökben nehézségeken át a létesülés győzelmére vezetve. Az ő befolyása szerepelt az intézetek vezetésére hivatott fiatal erők ösztönzésében, képzésük előmozdításában, kiválasztásában és munkásságuk ébrentartásában, híven XIV. Lajos minisztere, a nagy Colbert szavaihoz, amelyeket bizalmas beszélgetésben szeretett idézni: „Il faut etre expion des talents et du mérite.“

S úgy, mint a tanítás és tudományművelés terén, úgy szemlélhette törekvéseinek sikerét az ország közegészségügyének terén is, melynek úttörője volt ismeretterjesztő és tette serkentő iratainak szakadatlan sora, valamint alkotásai által. Az Orvosi Hetilapnak közegészségügyi melléklete, a közegészségügyi tanszék, az 1885-i magyar közegészségügyi kongresszus, az Országos közegészségügyi tanács, a közegészségügyi törvény, a Közegészségügyi egyesület, valamennyi általa alapos tanulmányokkal előkészítve, befolyásával létrehozva, munkatársakkal ellátva, szilárd alapra fektetve álltak szemei előtt, s lelkét nyugodt önelégültséggel tölthették volna be, ha a teljesített feladatokban való édelgés természetében feküdt volna. És növelhette volna önelégültségét még az: hogy alkotásai-
ban semmi sem volt a véletlen, vagy ötlet szüleménye, hanem minden előre átgondolt, megtervezett, érlelt és keresztülvitt cselekvés, minden korszerű és életképes gyakorlatiassággal felruházva. Viszont gyakorlati észjárásának bizonyosságául szolgálhatott, hogy egyetlen kezdeményezése sem volt, amely zátonyra jutott volna.

De azon emberek közé, kik az elért sikerekben öntetszelegve édelegnek, Markusovszky nem tartozott. Az ő lelkületében is lüktetett az, amit Goethe a már egy birodalom birtokában levő Faust szájába ad, midőn az öreg Philemon kis lelkéről a kápolna csengője fülébe cseng:

„Verdammtes Lauten!...
 „Vor Augen ist mein Land unendlich...
 „Im Rücken neckt mich der Verdruse,
 „Mein Hochbesitz er ist nicht nein.
 „Der Lindenbaum, das morsche Kirch-
 lein. ist nicht mein.“ — —

Csakhogy Markusovszky lelkét nem a lombos hársfa és a roskatag kápolna bírasi vágya izgatta, hanem a magyar kultúra fejlesztésének vágya, szeme előtt a tudomány hatalma állott; amely a kis Hellast a világoralom útjára sarkalta, mely az újkori Angol-, Francia- és Németországot képessé teszi a világ-kultúra erőteljes vezetőjévé és ezáltal gazdaggá, fénylővé, uralkodóvá lenni; fájt neki a nálunk még mindig elterjedt vélekedés, hogy a tudományt a szobatudós képviseli s ez a luxus legalább is nélkülözhető. Mire már Trefort törekedett: a tudományos központokat szaporítani, új egyetemeket állítani: — ezt előmozdítani és megérni, égett vágya. Hazafiúi önértetét sértette, hogy az ezer éves, már akkor tizenöt-millió lakosra számított Magyarországnak két egyeteme van, mint

Romániának s ezek is még mindig hiányosan ellátva a tudomány-fejlesztés eszközeivel és attribútumaival; az orvosi tanítás csomópontjait képező klinikai tanítás számára a megkívánt anyagot egy országos kórház felállítása által megszerezni, ezek és más ilyen eszmék sarkalták lelkét és nem hagyták nyugalomra jutni, ez a mindig előre sarkaló lelki irány volt, mint annyi más lelki rokonánál az élet elkomorító, sokszor keserű, másik szakaszának forrása.

A magas életkornak mindenkinél megvannak méla érzésekkel terhelő, elkerülhetlen momentumai s ezek legfájdalmasabbika annak a körnek egyre táguló rései, amelyet körülöttünk az ifjúság meleg érzései, közös élmények, közös törekvések, tartós kölcsönös lelki rokonszenv fontak. Akik azon korszakban orvosi haladásunk zászlóvivői voltak, azok képezték Markusovszky körét és ezek közül egymásután tűntek el Balassa, Semmelweis, Hirschler Ignác, Bókay, Lumniczer, Lenhossék, Jendrassik, Wagner, mindegyik egy-egy barátja, nagy részük kor- és elvtársa! Azután legodaadóbb és legtevékenyebb munkatársa: Balogh Kálmán, szintúgy azok, kiknek korlátlan bizalma az egyetemi ügyek vezetését a közoktatási kormányzatban reá ruházta: báró Eötvös József és végül Trefort Ágoston, kinek világnézlete, kulturális hajlamai, zsenialitása és egy együttes benső érintkezésben leélt hosszú élet megannyi szoros kapcsot képeztek kettőjük között, — mind elhunytak!

Kör nélkül ugyan Markusovszky nem maradt ezután sem, az a meleg szeretet, amely a talentumos fiatalság iránt lelkét eltöltötte, ennek részéről viszonyos ragaszkodást hozott iránta létre s a tudományos tevékenység mezején, valamint a Marschall-vacsorákon és az általa évenként megtartott Balassa-émlékestélyen együtt szokott lenni a megifjodott kör is, amely neki mindent nyújtott, amit nyújthatott — egyet azonban nem nyújthatott! A fiatalságban érzéseink, nézeteink és gondolataink a jelen talajából nőnek ki. Minden életműveleteink a jövő felé irányulnak, amellyel egyéniségünk jövője szervesen van összeforrvva; a koros ember érzései és gondolatainak gyökerei a múltnak talajába nyúlnak és részben ebből táplálkoznak; amidőn a jövőnek munkálkodik, érzi, hogy annak a munkának a gyümölcsei nem az ő számára érlelődnek. Ennek a különbségnek megvan a maga lélekemelő oldala, sőt meg lehet a haszna, de az a két lény, mely ezt a két léteit képviseli, mélyében bizonyos diszparitást rejt, amely, ha akaratlanul is, talán csak sejtelemszerűen, de mégis beemelkedik gondolatvilágunk látkörébe s ennek hatása nyilvánult Markusovszkynál is abban, hogy csendesebb, szavaiban válogatóbb és időnkint elvonultabb kezdett lenni. S hogy ezen új összecsatlakozásban kis és nagy iránykülönbségek is merülnek fel, az természetes, valamint az is, hogy az eltérő vagy ellentétes nézetekkel szemben a személyes érzések kapcsa nem mindig bizonyul elég erősnek, hogy megakadályozza a személyes szétválást is. Ezen tapasztalatoktól Markusovszky sem lehetett megkímélve s ez leginkább azért nehezedett lelkére, mert agyveleje még el volt telve tervezésekkel alkotásainak továbbfejlesztésére és újak kezdeményezésére, amelyekhez odaadó munkatársakra volt szüksége.

És nem volt megkímélve az előhaladó kornak egy másik, előbb-utóbb elmaradhatlan kísérőjétől sem: egészsége és testi érzetének megingatásától. Férfikora első idejében Markusovszky vasesztésű szervezettel bírt, testi és szellemi nagyméretű munkareje, egyszerű szokásai, a kényeztetéstől, mint kicsapongástól egyenlően távol álló életmódja kedveztek energiája kitartóan magas voltának, csak egy irányban nyilvánult nála az éptanit meghaladó izgékonyosság: megfeszített szellemi munka közben elhagyta az álom hemicrania folytán, kedélyi felindulások percében akárhányszor falhalvány lett; egyik legnagyobb élvezetét: a tengeren való utazást, rendszerint drágán fizette meg, mert ő, aki a strassburgi torony legmagasabb korlátjának párkányára kiülve szédülés nélkül gyönyörködött a végnélküli látképben és a svájci jégmezőket biztos lépéssel járta be, a tengeri betegség martaléka lett, mihelyt a hajó a kikötőt elhagyta. Ezen idegzeti labilitást azonban teljesen uralta akaraterije és nevetve szokta elbeszélni, hogy legnagyobb kedélyfelindulása is le van csillapítva, ha otthon egypár papírdarabot összegyűr, széttép és kosárba dob. Álmatlanságát többnyire legyőzte egy csésze erős tea, nem egyszer azonban morphin-befecskendésre volt szükség.

Kedélyelete folyásában egy tág depresszió jött létre azon időben, midőn meggyőződött, hogy a docentúrai rehabilitációjáról és azzal sebészeti pályafutásáról végleg le kell mondania. Álmatlansága gyötrővé fejlődött hosszú időre és ismét visszatért évek múlva azon időben, midőn az Orvosi Hetilap vezetési krízise ezen másik pályáját is veszélyeztetni látszott.

Aggodalmassá vált egészségi állapota 1857-ben, midőn velem és Hirschler Ignáccal párizsi és londoni útjára készült. Egy héttel utazásunk megkezdése előtt Hirschler egy hozzám intézett levélben ezt írta: „Markusovszky több héttől óta febricitál, ez minket, barátait, komolyan aggaszt. B. és én is számítunk reá, hogy segíteni fogsz Markusovszkyt arra határozni, hogy mielőtt tanulmány - útunkra nagy városokba mennénk, előbb egy gyógyhelyre menjünk üdülés végett.“

Lipcsébe köhécselve, lázasan érkezett s egy napot ágyban töltött, útja félbeszakításáról szót sem akart hallani; délután közös szállásunkon Coccius adta vissza Hirschler látogatását, s midőn szobánkból kikísértük, kinyilatkoztatta, hogy ilyen egészséges emberrel ő Párizsba semmi szín alatt sem menne. Markusovszkyt azonban önbizalma nem hagyta el; ügyel-bajjal rávettük, hogy engedje megvizsgálni magát Wunderlich által, kinek tanácsára Müggendorfba, egy félreeső, gyönyörködtesítő tájékú, nyugalmas gyógyhelyre mentünk, ahol szinte egy csapásra érvényre jutott szervezeti energiája s egy hét múlva jókedvűen pályáztunk Párizs felé.

A 80-as években fejfájásai gyakoriabbak lettek, csúszszerű izomfájdalmak, főleg a tarkóizmokban járultak hozzá s aki egyszer, kivált téli évszak alatt a minisztériumban meglátogatta és egy börtöncellához közel álló szűk, túlfűtött szobájában, ennek egyetlen ablaka mellett elhelyezett íróasztalánál ülve, dologba merülve látta, nem menekülhetett szívszorongató aggodalmaktól. Ő maga azonban ilyen aggodalmasságokat nem ismert, szenvedé-

seit legyőzte akaraterije és munkaszeretete, testi erejét, legalább látszólag, helyreállították évenkénti szünnapi időzései a svájci vagy tiroli hegyek között, vagy a tengerpartokon.

Egy az organizmusát lappangva aláásó bántalmat egy véletlen hozott felszínre.

1889 június 26-án reggeli 5 órakor felköltöttek Markusovszky egy névjegyével, melyre rajzónnal a következő szavak voltak írva: „Jöjj sürgősen gyomorszivattyúval, tévedésből nagy adag morphint vettem be.“ Kocsival rögtön a klinikára küldtem akkori tanársegédemet. Hirschler Ágoston tanárt kértem, hogy gyomorszivattyúval Markusovszkyhoz jöjjön, magam pedig hozzá siettem. Nejét rémült arccal az előszobában, őt magát falsápadtan, nyitott ablaknál állva a szobában találtam. Kétféle adag morphiumport tartott készletben; ezek egyike utazásra szánva 5 cgm-ot tartalmazott s használatra maga szokta volt elosztani, a másik itthoni használatra 1 cgm-ot. Éppen útról térve vissza, mindkettő hálóasztala fiókjában állott s éjjel, köhögés által álmából felébresztve, álmosan az úti készletből vett be egy port, a tévedést azonban rögtön észrevette, ipecacuanhát vett be, a narcosist legyőzte akaraterijével és járkálással, a többit megtette a gyomorszivattyú és a morphinhatás nyom nélkül eltűnt; de az ezen alkalommal tett vizsgálat alatt először találtam nála a bal szívgyomrocst túltengése és az azt okozó arteriosclerosis jeleit.

Nem sokkal ezután ennek felismerésére jutott maga is. Ezen tudatnak azonban nem volt reá más hatása, mint az, hogy egyik élvezetéről, a tartalmas Havanna-szivarokról hovatovább lemondott, munkás életmódját lankadatlanul folytatta, mígnem 1891-ben egy másik rossz véletlen kóros állapotának alattomos előhaladását a maga teljességében egyszerre felszínre hozta.

Úgy, mint fiatal korában Balassa körében, tavaszi szabad napjait azután is a budai hegyek közt szerette tölteni testének a hegyek megmászása, lelkének a báj teljes tájképek látványa olyan élvezetet nyújtottak, amelyeket sem Európa előtte nagy részben ismeretes alpesi tájainak emléke, sem előhaladó kora legkevésbé sem gyengített.

Egy ilyen, neje és barátai körében töltött júniusi napon este-felé még vágyat érzett élvezni a János-hegy gyönyörűségei kiállítását, nejével felment és ott bevárta a nap leszálltát. Napszállta után egy előtte ismeretes rövidített úton akart a közúti vaspályához jutni; a hegy alján azonban egy újonnan nyitott széles árkot talált, amelyen sem átmenni, sem azt megkerülni nem lehetvén, ismét fel kellett a János-hegyre mennie, hogy a hosszabb rendes úton, az előhaladt est miatt gyorsított léptekkel a vaspályához juthasson. Fáradtan, fejfájással és mellszorongási érzettel ért haza; betegségi érzete éjjel kínossá vált s először vált kínossá érverésének rendetlen, egyenetlen, kihagyó volta is, melyről figyelmét eltéríteni hasztalan igyekezett. Másnap, mélyen meghatva, jelentékeny szívtágulást kellett nála megállapítanunk, nemsokára fellépett a pangási lábvizenyő és az álmatlanság, fej- és nyakszirtfájdalmak növekedése egy éppoly kínos, mint súlyos kórképpé alakultak s a többször fellépett hányással egyesülve, egész komolyságában állott előttem és Kétly tanártársam előtt a kérdés, nem forog-e fenn valamely súlyos agybántalom? Több heti szenvedés

után végre javulni kezdett állapota s annyira eljutott, hogy a várost orvosi tanácsa szerint elhagyhatta.

Üdülése helyéül Visegrádöt választotta, ott egy sziklatalajra épített villa kapujánál várta a fiatal korában leélt nagy idők egyik legkimagaslóbb alakja: Görgey Artúr. A hajdan egy titáni küzdelmet vívott magyar hadsereg fővezérének keze a szikla kopár területét üde kertté alakította át, amelyre mélán tekint le felülről, mint az ős idők regéje, a Salamon tornya, előtte hömpölyög a Duna árja, túl ezen kúsznak a part mentében a vaspálya és távíró vonalai, mint az új alakulású világrend fizikai és szellemi mozgalmainak hatalmás jelzői. Mennyi benyomás egy ponton olyan fogékony szellemnek, mint a hadvezéré és egykori orvosáé! Vájjon nem merült-e fel mindkettőjük előtt Branyiszko képe, amely az egyiket gyermekkori boldogságára, a másikat győzelmesen vívott harcok dicsőségére emlékeztette?!

Visegrádon töltött néhány hét alatt Markusovszky állapota annyira javult, hogy Scheveningen és onnan Blankenbergbe utazhatott s a tengerparti tartózkodás ezúttal is tanúsította jó hatását, úgyhogy onnan újult erővel és ismét élénk munkakedvvel tért körünkbe vissza, ismét megtette régi szokása szerint naponkinti gyalogútját Szép-utcai lakásából a Hold-utcai hivatalhelyiségbe és vissza, újra megjelent kedvelt Marschall-vacsoráin is és csak a vele közelebről érintkezők tudták, hogy szokott életfolyásának látszata mögött egy hosszú életben megedzett akaraterőnek küzdelme rejlik a hanyatlásnak indult testi erővel. 1892-ben, midőn megjöttek a ködös, hűvös őszi napok és velük a növekedő bágyadság érzete, többször szorult arra, hogy útját kocsin tegye meg, sőt hivatalából többször el is maradjon, s minél élénkebben sarkalta tevékeny lelke munkálkodni, annyival nyomasztóbban érezte testi erejének növekedő elégtelenségét. Telve volt termékeny eszmékkel, sőt kész tervezetekkel arra, hogy orvosi intézményeink és közegészségügyünk terén még mindig számos hézagnak betöltése előbbre vitessék, de a hivatalos napi ügymenet követelményeinek eleget tenni többé hatalmában nem állott s mind gyakrabban kezdett foglalkozni a gondolattal, hogy nyugalmaztatását előkészítse.

Mint ahogy cselekvése mindenben átgondolt és rendezett volt, most is áttekintette a közoktatási és egyéb közügyi kérdéseket, amelyeket sarkalatos fontosságúaknak tartott és kitűzte maga elé azokat, amelyeket még befejezni kívánt.

A sors azonban lelki ereje elébe még további és súlyosabb megpróbáltatásokat állított. Hanyatlani kezdett látása, s bár ha barátai tőlük telhetőleg leplezték előtte a szomorú valóságot — a fenyegető amaurosis, ő maga sokkal kiműveltebb orvosi betekintéssel bírt, semhogy arteriosclerosisa, makacs és heves főfájásai és látásának előhaladó gyöngülése közt az összefüggést fel ne ismerte volna. S csak természetes, hogy tettképességével együtt hanyatló önbizalmának tükörképe a vele hivatali kapcsolatban levők érintkezésében is nyilvánulni kezdett, neki néha nyomasztó alakban.

A feladatok mulasztása és a mások sajnálkozásának nyilvánulása nem feküdt természetében és ezzel a cséppel a serleg betelt, bekövetkezett az a nehéz pillanat, midőn ő, a magas célokért egy életen át küzdő férfiú érezte, hogy kezéből le kell tenni a munkát.

mielőtt azt befejezte volna — azzal az érzéssel, amelyet Pasteur fejezett ki gutaütési rohama után: „Szerettem volna hazámért többet dolgozni.“ Lemondását beadta és 1892 júniusában el lett az fogadva.

Midőn hivatalábóli visszavonulása köztudomásra jutott, az érdekelt körök és orvosi testületeink előtt egyszerre egész nagyságában kiemelkedett a férfiú jelentősége, aki huszonöt éven át mint előrelátó, gondos, Önmagára soha, a kezére bízott ügyekre mindig a legélelénkebb figyelemmel örökös vezér tartotta kezében orvosi fejlődésünk fonalát. És valóban a kultúra történetében nem gyakori jelenség, hogy valaki, úgy, amint azt Markusovszky tette, a kezébe vett kérdések összességét előbb teljesen áttanulmányozza, • azután az eszméket önmagában tisztázza, az országban meghonosítsa, munkatársakat neveljen és végül azon szerencsés helyzetbe jusson, hogy a kormányzatban nyert hatáskör segítségével a gyakorlati életbe átvihesse. S a fájó részvét, valamint az elismerés mindenütt és minden alakban megnyilatkozott. Ennek legmagasabb jelvényét nyújtotta neki a budapesti egyetem orvosi kara, amelyet valakinek nyújthat, midőn őt egyhangúlag tiszteletbeli tanárrá választotta meg, hozzá hálaíratot intézett és a budapesti egyetem évszázados jubileuma alkalmából általa kezdeményezett, úgynevezett jubilaris alapot „Markusovszky-alap“ címen örököltette meg. Hasonló módon járt el a kolozsvári egyetem, amelynek bölcsészeti kara tiszteletbeli doktornak választotta, orvosi kara pedig szegény hallgatók segélyezésére „Markusovszky-alap“-ot hozott létre.

Ő Felsége a király, a magyar kormány előterjesztésére, a közoktatás terén kifejtett működése elismeréséül a Lipót-rend kis keresztjével jutalmazta, a Magyar Tudományos Akadémia és a Budapesti Kir. Orvosegyesület már azelőtt tiszteleti tagsággal tüntették ki. A közoktatásügyi hatáskörtől megválván, összes tevékenységét a közegészségügyre fordította, különösen az általa megalapított Országos közegészségügyi egyesületre. Ennek szilárdítása, hatáskörének kiterjesztése töltötték be gondolatait; ő, aki a maga számára soha életében senkitől sem kért semmit, egy aláírási ívvel kopogtatott be a neki hozzáférhető gazdagok és nagyoknál, hogy növeljék adományaikkal a Trefort-alapot és járuljanak más címek révén a közegészségügy társadalmi úton való előmozdításához. Az eredmény nem volt nagy, s szinte szégyenkezve mutatta egy látogatásom alkalmával az ötven forintos bankjegyet, amelyet egy családtalan egyén adományozott, akinek évenként félmillió évi jövedelme volt. Az aggodalmas nyugtalanság, amellyel az egyesület fejlődésének gondja eltöltötte, újra megzavarta különben sem szilárd alvását s az álmatlan éjek hatása nyilvánult az addiginál rendtlenebb szív működésben és szenvedéseinek növekedésében. az egész vonalon.

Mindnyájan jól ismerjük azt a változatos, de minden részében szomorító képet, amelynek alakja alatt az arteriosclerotikus myodegeneratio lefolyik, s amely nála mind sűrűbben érezte hatását. Az időnkint elért megkönnyebbedés napjait Markusovszky igyekezett magánügyeinek és a maga elé tűzött közérdekű ügyeknek rendezésére fordítani.

Szabad levegő és napfény után vágyódott, a város ködét még sötétebbnek látta, mint amilyen az ép látásnak volt s ezen érzések

hullámozása érlelte meg benne a vágyat az Adriai tengerhez Abbáziába utazni.

Utazása könnyebben ment, mint várni lehetett, az első napok a tiszta levegőjű, meleg, zöldelő tengerparton élvezettel töltötték el s talán több erőkifejtésre is ragadták, semmint ereje győzte, néhány nap elteltével azonban ismét előálltak vérkeringési zavarai s napról-napra fokozódtak, dacára az ottani kartársak gondozásának. Nejének aggodalmi a legmagasabb fokot érték el, s az otthon-tóli távollét még súlyosabbá tette szorongását. Április 14-én vettem a táviratot, hogy haladéktalanul utazzam Markusovszky kór-ágyához. Másnap reggel érkeztem oda.

Az állapot, amelyben találtam, a Gheyne-Stokes syndromának legkifejezettebb alakja volt a légzés és szívverés hosszú szüneteivel, eszméletlenség és néha intenzív görcsökkel, a rohamok csaknem minden félórában ismétlődtek. Visszaérkezésemkor feljegyzéseim erre vonatkozó részét tisztelt barátom Hőgyes Endre rendelkezésére bocsátottam az Orvosi Hetilap megható nekrológja számára; a tisztelt kartárs urak fel fognak menteni az alól, hogy azoknak újból leírása által fájdalmas húrokat hozzak rezgésbe. A testi szervezetnek ezen összeomlási folyamatával szemben a pszichológiai kép a legmagasabbak egyike volt.

Ki látta valaha tengerparton állva azon megható jelenetet, midőn a napkorong napi pályája végén egyenletes lassúsággal hanyatlik a tenger tükre mögé, — azt a megragadó képet, midőn a láthatáron függő sötétlő fellegszávok és foltok szakítják meg a nyugati ég sárgálló boltozatát. A szemnek egyre nagyobbodó nap közeledik egy sávhoz, mögé jutva elsötétedik, mígnem alsó szélét elérve, tündöklő sugárnyalábokat lövelve jut ki ismét alóla és így halad lefelé tündöklő fény és elhomályosodás között váltakozó útján, míg a tenger fölött lengő vékony ködben elmosódik képe és végre eltűnik — az éjben.

Ezt a benyomást hagyta maga után emlékezetemben Markusovszky gondolatvilágának kialakítása. Valahányszor eszméletlensége megszűnt, szívverése és légzése ismét folyamatba jöttek, eltűnt halvány arcáról a gyötrelmes rohamok nyoma és vonásaiba visszatért a meleg érzés és mély gondolatokbani elmerülésnek szokott kifejezése. Mintha csak szunnyadásból ébredt volna fel, felvette a roham által megszakított gondolatának fonálát. Gondolatai teljesen rendezetteknek mutatkoztak; élénk érdeklődéssel kérdezősködött az otthoni viszonyokról és barátairól. Sorsával teljesen tisztában volt, megnyugvással beszélte el előttem temetése felől már megtett intézkedéseit, nehogy azokkal a nehéz pillanatokban idegen földön nejének kellessék foglalkozni. Megtette intézkedéseit teteme elszállításáról is Egerszegre, ahonnan nejét, életének hű és vele egybeolvadt társát elvette, ahol rendesen nyugalmi idejének egy részét boldogan töltötte s ahol örök álmát pihenni óhajtotta. Elmondta végső megemlékezéseit és vágyait, csaknem mindenre kiterjeszkedőleg, ami életében foglalkoztatta. Szinte sugárzó tekintettel emlékezett meg az Orvosi Hetilap küzdelmes kezdetéről és elért kifejlődéséről, megnyugtatta komoly, tudományos irányának fenntartása. Benső meglepéssel szólott az ifjú nemzedék testi erejének kifejlésére irányzott társadalmi és állami intézkedésekről és azon barátairól, kik ebbeli törekvéseit támogatták. Megható

melegséggel szólott ismételve Fodorról, kit egészségügyi eszméinek és társulatának deponáriusául tekintett: „Nekünk nagyszámú, értelmileg képzett és testileg edzett emberre van szükségünk, ha önállóságunkat fenntartani akarjuk“, — szólott gyenge hangon. Ismételve visszatért a Budapesti Orvosegyesület tudományfejlesztő hivatására; újra visszatért az országos kongresszusra, „jó sokat és sok jót is határoztunk“, monda mosolyogva, „még jó ideig lehet belőle meríteni utódainknak“. Egy más, tiszta szakaszában szinte ömlengve szólott Budapest természeti szépségeiről.

Dél felé volt, az ablakon át a napsütötte Adrián akadt meg tekintete s még egyszer felvillant szavaiban az élet iránti szeretet. „A világ szép — monda néhány percnyi néma szünet után —, csak túl kell nézni a napi sürgés által felvert porfelleget és az emberek apró sűrűlódásainak csörtetésén.“

A délelőtti nehéz órák alatt ismételve jelent meg ágyánál Glax tanár, tanácskozásunk értelmében coffein-befeeskendezések és nitroglycerin lettek alkalmazva; délután állapota javult, időnkint aludt órákon át, nyugodtan társalgott ott levő rokonával és Balassának Bécsből látogatására megjelent özvegyével. Éjjele is tűrhető volt, hazautazásom előtt egy utolsó, meleg kézszorítással váltunk el — örökre. A javulás rövid volt és állapota 19-én súlyosabbra vált; április 21-én reggeli három órakor megszűnt élni.

Végrendeletében, amely még 1891-ről van keltezve, megemlékezik egy hagyománnyal a csorbái paplakról, melyben szüleinek gondozása alatt első életéveit töltötte; a protestáns egyházzól, a Stefánia-gyermekkórházzól, a két egyetem orvostanhallgatóinak segélyegyletéről, egy összeget hagyományozott a kolozsvári egyetemen angol mintára rendezendő „college“-re és az Országos közegészségi egyesületnek a már előbb adományozott tízezer koronához ötezer korona iskolaalapítvány címén, hogy iskolák ennek kamatai erejéig az egyesületbe, mint alapítók felvétessenek és az egyesület kiadványaiban részesíttessenek. El lehet róla mondani, hogy öntudatos életének egész folyása alatt az utolsó pillanatig magas, ideális eszméknek élt és a humanizmusnak, tudománynak és hazájának szolgálatában törekedett ezeket létesíteni. És ha ezen ideális eszmék egykor teljesezésre jutnak, mint ahogy jutniok kell, ha Magyarország történelmi desztinációja teljesezésbe megyén, úgy, amint ennek teljesezését hazánk tanügyének és egész kultúréletének egyre előhaladó fejlődése és gondozása, amint ezen nemzet ezeréves, szívós, küzdelmes, de mindig győztes életfolyása hinni enged: akkor a történelem vissza fog tekinteni azokra, akik a látszólagos megsemmisülés idején is bíztak, hittek, dolgoztak, küzdöttek és alkottak és tudományos működésünk terén a legnemesebb, a legtermékenyebb és legtermékenyítőbb szelleműek közé fogja számítani Markusovszky Lajost.

SEMELWEIS IGNÁC

SEMMELWEIS IGNÁC

Írta: Győry Tibor*

Tisztelt Orvosegyesület!

Ha végigtekintünk az egyetemes kultúra fejlődésének és előrehaladásunknak történetén, megilletődött lélekkel kell látnunk, hogy minden talpalatnyi tért, melyre az emberiség boldogulásának egy-egy alapkövét tette le: emberérettel kellett beváltania. A társadalmi nagy eszméknek diadálrajutasáért tömegesen véreztek el az emberek, talán öntudatlanul, talán csak árként elragadva a hipnotizáló korszellem által. Megszoktuk a világtörténelemben éppen a szociális eszméknek tömegesen boldogító és egyúttal ezt megelőzőleg: tömegesen, szinte járványszerűen pusztító hatását látni s a legnemesebb eszme sem árasztotta melegítő fényét, mielőtt az ezrek és milliók vérén át nem szűrődött.

Krisztusnak csak az emberiség kihalásával együtt vesztető emlékét éppen az fogja örökké fenntartani, hogy a szeretetnek a népek millióit átölelő eszméjéért *egymaga* áldozta fel életét.

Ámde honnan van, vájjon mivel magyarázhatjuk, hogy azoknak, akik nem a nyílt arénán küzdöttek, hanem szobák falai közé zárkózva, zajtalan munkával fáradoztak a természet rejtélyeinek feltárásán, kik nem a tömeghez fordultak fanatizáló, hanem a kiválasztott gondolkodókhoz higgadt szavakkal — honnan van, hogy az emberiség ezen csendes boldogítóinak fejére is mindenkor hajlandó volt feltenni a töviskoszorút? A természettudományok története és fejlődésének útja is mártírok sírjai közt visz el. Csak-hogy a természettudományok csatamezején nem ezrivel hullottak el az emberek, — itt az ellenfél összes lándzsái *egy* célpont felé röpültek és mindenkor egy-egy embert végeztek ki.

Nem volt-e martir a praerennaissance fényes csillaga, a középkor első elfogulatlan természetvizsgálója, Rogerius Baco, akit, midőn lerázta magáról a scholastika bilincseit, oxfordi szerzetes-társai több mint húsz éven át börtönszerűleg elzárva tartottak csak azért, mert szembe mert szállani a dogmákkal s mert helyes útjára kívánta terelni a természettudományi kutatás módszerét?

Vájjon nem mártírnak sírjai a zantei sír, melyben az előbb lelkileg, majd pedig a szószerinti értelemben is hajótörött: a bonctan kegyvesztett, elüldözött, éhségben és Ínségben elpusztult reformátora: Vesalius pihen?

Vájjon nem martirhalált szenvedett-e Serveto, a kis vércör genialis felfedezője, kit „eretnek“ tanaiért máglyára dobott a

* A Budapesti Kir. Orvosegyesületnek 1906 szeptember 28-i gyűlésén mondott emlékezés.

klérus¹? És nem mártíréletet élt-e Harvey, ki összes betegeinek bizalmát s ezzel együtt kenyerét is elveszítette, mert biztosan állította, hogy a vér kering?

Nem mártíromság volt-e Paracelsus élete, kit igazmondásáért, nyíltszívűségéért, de bizonyára féltékenységet keltő nagyságáért is, éjnek idején lopva menekülni kényszerítenek a bázeli katedráról s ki temérdek hányattatás után szegénységben, férfikora java éveiben halt meg?

Nem volt-e máxrtír a földig alázott, inkvizíció elé állított vak aggastyán, aki észrevette és hirdette a föld forgását: Galilei? s az ínséggel küzködő, üldözött és exkommunikált csillagász, ki Magyarországon keresett és talált menedéket: Kepler? vagy a nemrég múlt időkben a tébolydába hurcolt, kényszerzubbonyban és veréssel meggyötört Julius Robert Mayer?

Leverő érzés fogja el a szemlélődőt, ha látnia kell, hogy éppen azok a férfiak, kik egy nagy darab igazsággal vitték előre az emberiség ügyét vagy annak boldogulásán fáradoztak, ezt csak a saját feldúlt vagy tönkretett életük árán tehették. De viszont felemelő a tudat, hogy az emberiségnek mégis mindenkoron akadtak jóltevői s hogy eljő az expiáló hála ideje is, mely nekik igazságot szolgáltat.

Mi is, t. Orvosegyesület, igazságot kívánunk ma szolgáltatni azon férfi emlékezetének, kit az emberiség egyik legnagyobb mártírjának, de egyúttal legnagyobb jóltevőjének ismerünk.

A férfiú, kinek ma, halálában, két kézzel viszi sírjára és szoborként megelevenedett alakjára a kegyelet, az elismerés és hála legdúsabb babérkoszorúit, de akitől, míg élt, egy szerény virágszálát is megtagadtak kortársai, — a férfiú, ki a gyermekágyi láz kóroktana ellen viselt hadjáratában több emberéletet mentett meg, mint amennyit öldöklő háborúk elpusztítani képesek voltak, — kinek élete a miénk volt, de áldásos működése az egész világé — e férfiú, t. Orvosegyesület: *Semmelweis*.

Amidőn Egyesületünk az ő emlékének felidézésével engemet tisztelt meg, éreztem e feladat örömét s éreztem nehézségét. Igaz, hogy közel két esztendeje, hogy nap-nap után vele foglalkoztam s ezen idő alatt nemcsak tanítását, de tiszta, átlátszó, igazszívű egyéniségét annak bélyegét mindenütt magán viselő munkáiból annyira megismertem, hogy igen gyakran úgy rémlett előttem, mintha személyesen ismertem volna őt. De érzem viszont, mint nehezedik reám, hogy kiváló szakférfiak már foglalkoztak Semmelweis életének és munkásságának méltatásával. S ha mégis úgy állok itt, t. Orvosegyesület, hogy nem érzem feleslegesnek szavaimat, sőt hogy súlyt is ad nekik valami: ama elszomorító körülmény az, hogy Semmelweis tanítását a legeslegújabbban megjelent tudományos munkák nagy része még mindig elferdítve vagy csak töredékében felismerve tükrözteti vissza s hogy tanításának felületes ismerete jogtalan és alaptalan prioritási reklamációkra vezetett már több ízben, így a lefolyt esztendőben is.

A küzdelmeknek, melyeket haláláig vívott Semmelweis ellenfeivel, amelyeknek életét szentelte ez az irgalmas, jó ember — még ma sincs végük.

1905-ig jelentek meg sorjában azok a munkák, melyek az ő

tanítását egyoldalúan hullafertőzés elméletének nevezik, ami ellen Semmelweis, míg: élt, már maga is több ízben „ünnepélyes óvást” emelt. 1906-ban is tart még a küzdelem, melyet saját küzdelmei folytatásaként érette vívnunk kell sírjukból feltámasztott ellenfeivel. Még ma is összetévesztik — szakemberek! — Semmelweis tanítását a contagionisták (Holmes) nézetével. Észre sem veszik a mély hasadékot, mely a kétféle felfogás közt tátong s könnyelműen nyúlnak át rajta, hogy Semmelweis fejről letépve a babért, a contagionistáknak nyújtsák át! Nincs ez ellen más fegyver, csak az, melyet Semmelweis maga kovácsolt: munkáiban kifejtett tanítása. Ezt ismerni, és pedig annyira, hogy ne csak páncélként tudjuk használni a támadások ellen, de fegyverként is forgatni s visszaverni vele a támadásokat: a magyar orvosi kar kötelessége.

De még egy kötelességünk van, mellyel mind e mai napig tartozásban maradtunk Semmelweis iránt. Egy igen sokszor hangoztatott vád ül Semmelweis emlékéen s nekünk meg kell vizsgálnunk, vajjon e vád igaz-e és alapos-e?

Semmelweis ugyanis, amikor látnia kellett, hogy emberi erő meghaladó, titáni küzdelmei sem tudták elismerésre juttatni tanítását; amikor látnia kellett, hogy a szülőházak kapuit becsukták az ő tanítása előtt és hogy ő hiába hirdette azokat, hogy hiába kért, hiába könyörgött — összekulcsolt kezekkel, hiába döngette a szülőházak kapuit — marokra szorított ököllel: a bezárult kapuk nem nyíltak meg sem könyörgésére, sem fenyegetésére, csakis olyankor, mikor megint egy-egy áldozatul ejtett, idő előtt sírba szállt szülőnőnek a holttestét hozták ki rajtuk: ekkor Semmelweis nemcsak ellenfelei ellen, de maga ellen is vádat emelt, hogy könyvének világgabocsátásával miért is várt 1860-ig?

Ha Semmelweis önmagát vádolta: tiszteletben kell tartanunk lelkiismeretének e nagy megnyilvánulását. De ha életrajzának megírói, emlékbeszédek szerzői e vádat folyton ismétlik és egyenesen Semmelweis hosszas hallgatását okolják érte, hogy a világ nem vehetett tudomást tanításáról s hogy hallgatása ezért mulasztás volt: akkor a mai napon, a jelen órában, t. Orvosegyesület, nagy misszió vár reánk; mert én arra kérem önöket, uraim, hogy elmondandóim során ítélőszékké alakuljanak át s az egyetlen és alaptalan vádat, mely őt még síri álmában is megzavarhatná: vegyék le fejről és mentsék fel őt!

Semmelweis nem követett el semmiféle mulasztást. Mert felfedezését már néhány hónap múlva a világnak tudomására juttatta. Gyors egymásutánban jelentek meg a közlemények, melyek tanítását tárgyalták és a világgal megismertették. Nem kisebb emberek vállalkoztak erre, mint Hebra és Skoda; Angliába Kouth, Franciaországba Wieger vitte ki Semmelweis felfedezését, ő maga pedig szinte elárasztotta leveleivel az európai szülőházak főnökeit, melyekben körülményesen megismertette őket tanításával. Bizonyoságul hozom fel reá azokat a leveleket, melyekben a szülőházak főnökei Semmelweisnek válaszoltak s tegyük mindjárt hozzá: melyekben visszautasították tanítását. Hogy pedig Hebra és Skoda írták meg az első ismertetések s nem ő maga: ez ugyan nem volt az ügynek hátrányára, sőt bizonyos, hogy a világ inkább lehetett hajlandó egy Hebra, egy Skoda neve alatt s nevüknek tudományos biztosítékot nyújtó ajánlásával megjelent felfedezésé-

ről tudomást venni, mint ha a teljesen ismeretlen fiatal segédorvos sajátkezűleg írta volna meg azokat. De a Hebra és Skoda által írt közlemények éppoly teljes és kizárólagos szellemi tulajdona Semmelweisnek, mint aminő Miltonnak az ő tollba mondott, nem sajátkezűleg írt „Elveszett paradicsoma“.

És hogy nem követett el mulasztást Semmelweis és hogy nem mondhatja senki, hogy későn bocsátotta világgá nagy művét, ennek szomorú bizonyítéka az, hogy megjelenése után évekig sem térített meg könyve senkit Európa szülész-tanárai közül, A mulasztás nem Semmelweis részen volt, hanem a szülészekén, kik az immár világosan kifejtett és megokolt tanításból sem tudták, sőt részben nem akarták leszűrni az igazságot.

Emlékbeszédem folyamán meg fognak, t. Uraim, erről győződhetni és tudom, hogy igazolni fogják Semmelweis egész életét, minden tettét.

És most, t. Orvosegyesület, szálljunk ki a harctérre és nézzük végig azt a kemény és egyenetlen küzdelmet, melyet Semmelweis vívott ellenfeivel. Nézzük, mint áll ki a harctér legexponáltabb helyére; mint vonul fel az ellenség a legveszélyesebb fegyverekkel: a ferdítés, a kicsinylés és a maradiságban megsőkönysödött ignorancia vaskos fegyvereivel, de az elszántság közössége által összetartott csatasorban; mint áll künn magában, egyesegyedül Semmelweis és igyekszik felfogni minden támadást a saját testével, csak hogy az ellenség előre ne nyomulhasson, csak hogy bántódás ne érje, az ő kedves szülőnőit, kiket logikájának éles fegyvereivel véd a támadó sereg: Európa szülészprofesszorai, szívével pedig a másik ellenség: a gyermekági láz ellen.

Jól tudjuk, hogy e küzdelemben Semmelweis elesett. Mint a hős hadvezér, kinek parancsa és oltalma alatt álló katonáit halomra pusztította már az ellenség s végül maga is bevarja, hogy ugyanazon puszkagolyók egyike őt is halálba küldje: *ugyanazt a halálos sebet* kapta Semmelweis is.

A harctér, melyen a gyermekági láz a szülőnőket, Semmelweis pedig a gyermekági lázat igyekezett legyőzni: a bécsi kórház első szülészeti osztálya volt. Lássuk, hogyan került idei s mely viszonyoknak milieujében?

Semmelweis egy a XVII. században már magyar honos család leszármazottja volt. Minekutána elemi iskoláit és gimnázialis tanulmányait szülővárosában, Budán elvégezte, mint tizenkilenc éves ifjú a bécsi egyetem jogi fakultására iratkozott be, hogy szüleinek kívánsága szerint a hadbírói pályára készüljön. Néhány bonctani előadásnak vendégként való végighallgatása felébresztette élénk érdeklődését a természettudományok iránt s otthagynya a jogi pályát, beiratkozott orvostanhallgatónak. Az I., IV. és V. évet Bécsben végezte, a II. és III-at Pesten. Semmelweist csakis hajlamainak hajtóereje terelte az orvosi pályára, mert vonzópontot: valamely kimagaslóbb egyéniséget ugyan alig-alig találhatott az orvoskari professzorok között.

1837-ben még színtelen csend uralkodott Bécsben. A Mária Terézia korabeli régi, világhírű orvosi iskola, mely Beerhave

tanítványának: van Swietennek köszönhetten virágzását, megszűnt már létezni. Csak egy. hírmondója maradt még — helyesebben szólva: késői hajtása — az élete legvégét járó nagy botanikus Jaquin. Viszont az új bécsi orvosi iskolának nagy alakjai közül egyik sem foglalta el még a helyét: ama tanszékeket, melyek, míg ŐK ültek rajtuk, a tudománynak trónusai voltak.

Dermesztő, téli hó borította, de nemcsak Bécsben, hanem egész Németországban is a természettudományok mezejét, melyen romjaiban hevert minden, ami maradandót a lefolyt XVIII. század tudományunk terén alkotott s még csak eljövendő volt a XIX. század második fele, hogy újra összeillesztessenek a romokban szanaszét heverő nagy kődarabok, melyekből a XVIII. század Albrecht von Hallerje már megkezdte volt a biológia kiépítését, melyekből Hoffmann, Stahl és Boerhave a tudományos alapokon nyugvó, tisztult, sallangjaitól megszabadított gyógyászat szilárd épületét már emelte, éppen csak tető alá nem hozta. Elsöpörve Bécs egykori büszkesége is, a régi orvosi iskola — elfelejtve Haén, Stoerck és Stoll.

Amit az orvosi tudomány történelme megdönthetetlen következetességgel bizonyít és illusztrál Athén hanyatlása óta, hogy kedvezőtlen politikai viszonyok közt sem művészet, sem tudomány nem virágozhatnak s hogy szárnyra kél mind a kettő és elhagyva legősibb fészkeiket is, nyugodt és megállapodott viszonyok közé menekül: így a XIX. század első harmadában a politikai viszonyok kedvezése folytán Franciaországban virágoztak a természettudományok, Párizs lett a tudományos központ. Németország ezalatt mindjobban elmerült a merő spekuláción nyugvó, kalandos s a képzelet Pegazusa által elragadott Schellingnek rendszerbe foglalt természetbölcseletébe. Mialatt Párizsban az ifjú Bichat veszi át az aggastyán Morgagni örökségét s a szervek kórbonctana helyébe a szövetek kórbonctanát alapítja, meg s az élettani princípium bevitelével életet lehel a holt anatómiába; s mialatt a harmincegy éves korában már elhalt Bichat munkáját Andral és Cruveilhier fejlesztik tovább, — azalatt Németországban Hahne-mann készítgeti labdacsait és potenciáit.

Mialatt Magendie a kísérleti módszert honosítja meg az élettani kutatás terén s a pathológiát is a beteg szervek fizio-lógiájává törekszik emelni — azalatt Münchenben Röschlaub harminc csalahatatlan gyógytani axiómájával igyekszik az emberiségét minden bajából kigyógyítani.

S miközben Laénec, a francia iskola tulajdonképeni feje, Corvisart és Piorry segítségével a fizikális semiotikát és diagnosztikát kezdi kiépíteni — eközben a Párizsból már eltávolított Mesmer Németországban magnetizálja az embereket.

És míg Párizsban Désault nagy örököse, Dupuytren, a konzervatív sebészet nagy apostola, új és áldásos irányt szab a chirurgiának, és míg Pinel megszabadítja a tébolydák szerencsétlenéit súlyos láncoktól, — azalatt Rademacher nyíltan kérkedik titkos univerzális gyógyszereivel.

Mily más két világ ez! Franciaországban lüktető, virágzó nyár, — Németországban és Ausztriában még zord tél.

De a telet tavasz követte. Fialat hajtások fakadtak, melyek-

nek magvait egy kedvező szél egyenesen Franciaországból áthozta és elhintette Németország és Ausztria talajába.

A bécsi közkórház fiatal prosectora és belgyógyászati osztályának alorvosa, Rokitsansky és Skoda, megalapítójává lesznek az új bécsi orvosi iskolának, melynek gyökerei Franciaországban voltak elültetve, de tekintélyes fává Bécsbe való átültetésük után fejlődött.

1837-ben, amikor Semmelweis Bécsbe jött, a két férfiú még nem volt a felsőbbség által „felfedezve”; csak az orvostanhallgatók — ezek az érzékeny reagensei a tanítók értékének — s a fiatal orvosi gárda ismerték már jól becsüket és szorgalmasan, szinte áhítattal hallgatták magánkurzusaikat. Mert a kórbonctan még akkor nem volt kötelező tantárgy; majd csak hét év múlva, 1844-ben lesz azzá s Rokitsansky is rendes tanárrá. Skoda is csak ezután fog még folyamodni, és pedig sikertelenül, néhány kór-orvosi állásra, míg eléri, hogy — külvárosi rendőrségi orvossá s végül, a tanártestület kandidálása ellenére és ellenkezése dacára, 1846-ban professzorrá kinevezik.

Semmelweis is a lelkesedők csoportjába tartozott és pontosan eljárta, figyelemmel hallgatta Rokitsansky és Skodának, valamint Skoda segédorvosának: Hebrának kurzusait. E három férfiú nagy befolyással volt Semmelweis egész jövőjére; tőlük tanulta el a természettudományi, feltevéstelen, induktív kutatás methodikáját, mely őt később nagy felfedezésére képesítette. Szinte szemei előtt folyt le e három férfiú tudományalkotó tevékenysége. Láta, mint veszi fel Rokitsansky Bichat kutatásainak fonálát; látta, hogy mint törekszik a francia iskola szellemében kórtani élettanná emelni a kórbonctant s felszabadítani régi feladatától, hogy utólag jóváhagyjon vagy helyesbítsen, avagy kitöltse a hézagokat, melyek a tünetek összességében in vivó mutatkoztak. Mert amíg ezt tekintették a kórbonctan feladatának, addig érthető is volt az alárendelt szerep, mely az orvosi tudományok sorában számára jutott. Ami már Laennechen is ébredezni kezdett, Rokitsanskynek teljes tudatára jött, hogy tudniillik a kórbonctan nagyobbra is van hivatva; arrat, hogy a kórfolyamatok és kórtünetek racionális magyarázatának és a beavatkozások indikációinak válják kiinduló pontjává.

Miként Rokitsansky, úgy Skoda is a századeleji franciák tanulmányozásán kezdte meg kutatásait és pedig a Laennec, Corvisart és Piorry által részben felkarolt (Auenbrugger), részben kezdeményezett fizikális vizsgálati módszerek terén. Az ő kezén keresztül menve a kopogtatás és hallgatódzás exakt vizsgálati módszerré vált, melyen ha később Traube és mások némi változtatásokat tettek is, ezek nem annyira javítások, mint inkább módosítások voltak.

Eleinte Rokitsansky is, Skoda is a maga-maga útján haladt. De nemsokára — a tudomány mérhetetlen hasznára — közös lett az útjuk s a két nagy férfiú működése egymást egészítette ki. Skoda Rokitsanskynek boncolókésétől várta a feleletet, hogy vizsgálatai helyesek voltak-e¹? Rokitsansky Skoda plessimeterétől várta a felvilágosítást, hogy a hullában talált elváltozások megfelelnek-e az élőben észlelhetett tüneteknek? Ily módon Skoda is teljesen kórbonctani alapra fektette a belgyógyászati diagnosztikát; a régi

szimptomatikus kórképek helyét lassankint az anatómikus kórképek foglalták el.

Kórbonctani alapra került a bőrbajok osztályozása is; 1845-ben alkotta meg Hebra is a rendszerét, mely mint monda: „bár mesterséges, de nem mesterkél” — bár nem természetes, de természet-szerű, amennyiben a természetük és lényegük szerint egymással megegyező bőrbetegségeket egymás mellé csoportosítja és az egymással rokon bajokat nem önkényesen határolja el egymástól“.

Látjuk, hogy az új bécsi orvosi iskola nagy vívmányainak tulajdonképeni kiindulási pontja a kórbonctani alap volt. Ebben rejlett a valóban nagy ereje — a múlttal szemben. Azon temérdek kérdésért, melyre a kutató orvosok évszázadokon át az élők vizsgálatától hiába vártak felvilágosító választ, Rokitsansky és társai a halott embereket: a hullákat vallatták. És hogy a hullák megnyire exakt feleleteket adtak, azt az új bécsi iskola tudományos eredményei mutatják.

Csakhogy a feleleteknek szörnyű ára volt.

Az új bécsi orvosi iskolának büszkesége: a kórbonctani irányzat, ez szabadította fel, ez adott szárnyat a gyermekági láz halál-angyalának és minden lépés, mely a kórbonctani kutatás terén vagy segélyével történt, száz és száz szülőnő életébe került.

Egy Semmelweisnak kellett eljönnie, hogy nemcsak ezt a körülményt, de a gyermekági láznak ama teljes aetiológiáját is felderítse, mely érvényben van még ma is és lesz mindaddig, amíg a nő szülni fog.

És Semmelweisnak ezt megalkotnia csakis azért sikerült, hogy nem helyezkedett el teljességgel a bécsi iskola bizonyos vonatkozásaiban negatív szellemében. A kórbonctani alapot, míg kiindulási pontul szolgált, ő sem nélkülözhetette, sőt a tudománynak általa szolgáltatott nagy vívmányát annak köszönhetette. Elfogadta kiinduló pontul, de nem fogadta el végpontul, végcélul.

Nem tette magáévá Rokitsanskynek s főleg Skodának ama reménytelenségig menő felfogását a gyógyíthatóság terén, mely lassankint oly befolyással volt az orvosokra, és pedig mondjuk ki: éppen legjobbjaikra, hogy lassankint legfőbb csendes ambíciójuk az lett, hogy diagnózisaikat a boncolóasztalon beigazolván lássák. Bizonyos dolog, hogy a hippokratesi tisztult vis mediatrix naturae-hoz való őszinte visszatérésre, mellyel a bécsi iskola újra számolni kezdett, nagy szüksége volt az orvosi tudománynak az előző századok nagy polypharmacijája és örökös egyéb beavatkozásai után; csakhogy nem lehetett éppenséggel mindent a természet gyógyító erejére bízni és nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az orvosnak mégis csak igyekeznie kell olyan gyógyító eljárások birtokába jutni, melyek a természet helyreállító működésének mintájára, annak értelmében, annak mindenkori ujjmutatásai szerint bár, de ha kell, egyenesen belemarkolnak a körfolyamatokba. Így vesszük ki a természet kezéből hatalmas védekező fegyverét: a lázat, amint magasságánál fogva a fegyvert maga a szervezet ellen próbálná fordítani. így markolunk be szuverén felsőbbiséggel a lyssa, a diphtheria körfolyamatába. De a bécsi orvosi iskola lassan megfedkezett róla, hogy a legmagasabb tudomány is in ultima analysi csak eszköz; s hogy a legnagyobb haszon, melyet az emberiség az orvosi tudománytól várhat, mégis

csak az, hogy racionális elvek szerint való gyógyítását, mi több: meggyógyítását ~ várja tőle. Sajnos, az orvosi történelem azt mutatja, hogy tudomány és gyakorlati orvostan nagyon sokszor nem hallgattak egymásra, hanem „monológokat tartottak“. A bécsi iskola is a strikte vett tudomány színtere volt, Semmelweis működése pedig egyaránt nagy tette volt a tudománynak s egyaránt áldásos volt a gyakorlati téren is, és emberélet mentés dolgában többet tett, mint összességében az egész bécsi iskola.

Semmelweis 1844 július 1-én, éppen huszonhatodik születése napján, megszerezte a szülésmesteri diplomát s még ugyanazon a napon jelentkezett Klein tanárnál a klinika segédorvosi állására. 1846 július 1-én teljesedésbe ment óhaja s elfoglalta állását a tanártestület legjelentéktelenebb, legszűkebb lelkületű és horizontú tagjának oldalán.

A világ legnagyobb szülőháza, a bécsi 1784-ben megnyílt köz-kórházi s egyúttal klinikai szülészeti intézet, Semmelweis idejében két ingyenes osztályra volt osztva: az I. osztályon az egyetemi hallgatók nyerték kiképzésüket s ennek főnöke az említett Klein tanár volt; a bábánövendékeket a Bartsch tanár vezetése alatt álló II. osztályon oktatták. A szülönők felvétele a két osztály közt huszonnégy óránként váltakozott, csak egyszer hetenként tartott az elsők negyvennyolc órán át. Csodálatos módon az I. osztály halandósága állandóan és lényegesen nagyobb volt, mint a II. osztályé, és pedig 1840—1845 közt átlag háromszorta, sőt 1846-ban ötszörte nagyobb, s volt idő, amikor az abszolút halandóság egyes hónapokban elérte a harmincegy százalékot is.

A két osztály halandóságának e különbségét nemcsak az orvosok ismerték. Nem maradt az titok a lakosság előtt sem. Ismeretes volt a szülönők előtt, hogy az I. osztály mily nagy járulékát szállítja a halottaknak minden esztendőben. Szomorúan ecseteli Semmelweis, mennyire féltek e szerencsétlenek az I. osztálytól. Szívetépő jeleneteket kellett végignéznie, amikor térdenállva, kezeiket tördelve könyörögtek kibocsátásukért, akik a II. osztályra akartak bejutni, de nem ismerve a viszonyokat, az elsőbe tévedtek, melyet a sok férfi jelenlétéből ismertek fel. Gyermekegyesek megszámlálhatatlan verőérlökéssel, meteorisztikusan puffadt hassal, száraz nyelvvel, vagyis súlyos gyermekági lázban szenvedők, kevés órával haláluk előtt kérlelve erősítették, hogy ők teljesen egészségesek — csak azért, hogy ne kezeljék őket. Tudták, hogy a kezelés előfutárja a halálnak.

Mi volt tehát az oka az I. osztály rettentő halandóságának s a két osztály halandósága szembeötlő különbségének? A gyermekági láznak Semmelweisig érvényben volt kóroktana nem adott erre magyarázatot. Azaz, hogy Semmelweis nem tudta vele magyarázni. A többiek azonban nem kételkedtek benne, hogy azokat a rettenetes pusztításokat, melyeket a gyermekági láz az I. osztályon visz végbe, járványos befolyások okozzák.

Az Összes, s talán nem is túlozunk, ha azt mondjuk, hogy a százféle felfogás közül, mellyel a gyermekági láz okát magyarázni igyekeztek, az epidemiológikus felfogást vallották a legtöbben és ezúttal az I. szülészeti osztály halandóságának magyarázatául valamennyien.

Járványos befolyások alatt értették ugyanis a „pontosan meg nem határozható“ atmoszférikus, kozmikus és tellurikus változások eszességet, amelyek gyakran az egész vidékekre egyidejűleg kiterjeszkednek és a gyermekágyas állapot által hajlamossá lett egyénekben gyermekágyi lázat idéznek elő.

Induljunk ki mi is ezúttal ezekből a pontosan meg nem határozható befolyásokból és kövessük induktív gondolatjárásában Semmelweist saját elbeszélése nyomán addig a pontig, míg vele együtt felfedezéséig: a gyermekágyi láz kóroktanánaki pontos meghatározásáig el nem jutunk.

Helyesen vetette fel Semmelweis vizsgálódásai kiinduló pontjával a kérdést: hogyan van az, hogy a járványos befolyások Bécsben esztendőök hosszú során át csakis a szülöház I. osztályán fejtik ki pusztító hatásukat és állandóan kímélik a szomszédos II. osztályt és kímélik magát Bécs városát? Vájjon lehetséges-e, hogy e járványos befolyások huszonnégy óránként lépnek fel s huszonnégy óránként megint el is múlnak, aszerint, hogy a szülönőket az I. vagy a II. osztályra veszik fel?

Már ezek az előzetes szemlélődések magukban is teljességgel oda terelték Semmelweis ítéletét, hogy nem járványos befolyások azok, melyek az I. osztály rettentő halandóságát előidézik. Európa-szerte, és pedig eredménnyel alkalmazott rendszabály volt akkoriban, hogy az elharapódzó gyermekágyi lázjárványok megfékezésére a szülöházakat bezárták. Bezárták őket, de nem azzal a szándékkal, hogy a szülönők ne a szülöházban, hanem valahol egyebütt haljanak meg, hanem ellenkezőleg, azzal a tudattal, hogy ha a szülöházon kívül szülnék, egészségesek maradnak.

Semmelweis előtt ez is bizonyíték volt arra, hogy nem lehet járványról szó, nem atmoszférikus befolyásokról, mert ezek a szülöház határain túl, a város bármely zugában is érnék a szülönőket. Joggal tételezte fel, sőt már ki is jelentette, hogy nem epidémiák dúlnak az I. osztályon, hanem endemiák, vagyis olyan megbetegedések, melyek a szülöház határai közé szorított okoktól függenek.

Mik lehetnek ezek az okok — erről még sejtelve se volt.

Joggal érvelhetett tovább Semmelweis, hogy a járványok sokszor éveken át szüneteket tartanak és fellépésük közben többnyire évszakokhoz, éghajlatokhoz és időjárás viszonyokhoz vannak kötve, holott a gyermekágyi lázjárványok minden évszakban, a legkülönbözőbb éghajlatokban és bármily időjárás viszonyok közt támadnak.

Sokan az I. osztály túlszűfoltságát okolták; ha ez lett volna, a nagy halálozás oka, akkor annak a II. osztályon még nagyobb-nak kellett volna lennie, mert ez még zsűfoltabb volt, mint az első.

Mások ismét az I. osztály rossz hírét okolták; azt mondták, a nagy félelem, mellyel annak küszöbét átlépik, tenné, hogy a nők megbetegszenek és meghalnak. Csakhogy bizonyára hosszabb időnek, hosszabb halandóságnak kellett azt megelőznie, míg az olyan emberek közt, kiknek a szülöházi kimutatások nem állottak rendelkezésére, ismeretes dologgá lett, hogy az egyik osztályon többen halnak meg, mint a másikon. De azt sem tudta, belátni Semmelweis, hogy a félelem, ez a lelkiállapot miként teremthet olyan anyagi elváltozásokat, mint aminőket a gyermekágyi láz okoz.

Megvádolták még a katolikus vallásos szertartásokat is. A pap ugyanis díszben, az előtte haladó templomszolga csengetyűzése közben járult a betegekhez, hogy ellássa őket a halotti szentségekkel; néha napjában többször is meg kellett jelennie, de míg a II. osztály betegszobájába olyképp juthatott el, hogy a gyermekágyasok többi szobáit érintenie se kellett, az I. osztály betegszobájába csakis öt termen keresztül juthatott el. „Elképzelheti mindenki, milyen benyomással volt a napjában többször hallható, végzetes csengetyűje a papnak a jelenlevő gyermekágyasokra. Magam is nagyon kényelmetlenül éreztem magamat, — írja Semmelweis — amikor a csengetyűt ajtóm előtt elsietni hallottam; sóhaj tört ki keblemből az áldozatért, mely megint az ismeretlen ok miatt esik el. Ez a csengetyű kínos figyelmeztetés volt, hogy ennek az ismeretlen oknak minden erőmtől telőleg utána járjak.“ Semmelweis a pap humánus érzéséhez fordult és el is érte, hogy ezután csengetyűzés nélkül és kerülő úton közvetlenül a betegszobába nyitott be. Csakhogy a két osztály halandóságának különbsége erre se szűnt meg!

Voltak, akik abban vélték megtalálni a nagy halandóság okát, hogy a gyermekágyasok túlnyomó része a legszegényebb lakosság köréből való leányokból állott, kik terhességük ideje alatt nehéz munkával, nyomor és ínség közepette, keresték kenyerüket. Ha ez lett volna az ok, akkor a halandóságnak a II. osztályon éppen akkorának kellett volna lennie, mert oda is hasonló sorsú nőket vettek fel.

Azt is mondták, hogy a szülések kíméletlenebbül vizsgálnak, mint a bábanövendékek. Erre azzal felelt Semmelweis, hogy ha ez igaz volna, akkor meg sem lehetne érteni, miért nem végződik minden szülés halállal, hiszen a magzat testének keresztünyomulása a genitáliákon bármely vizsgálatnál is kíméletlenebb behatás.

Megtalálni vélték az okot a nők sértett szeméremérzetében is, mert az I. klinikán férfiak jelenlétében szültek. Semmelweis előtt érthetetlen volt, hogy a sértett szeméremérzet hogyan tudna lobos izzadmányokat létrehozni.

A kezelésben nem lehetett ok, mert hisz az mind a két osztályon ugyanaz volt. Okolták a rossz szellőzést, a meghűlést, a diétahibákat, a klinika elhelyezését, sőt a nagy közkórházzal való összefüggését, és nem gondolták meg, hogy mindezek az ártalmak mind a két osztályon egyaránt megvoltak, következésképpen mind a kettőn egyenlő halandóságnak kellett volna uralkodnia.

De még egyéb oly dolgok is történtek a klinikán, amikhez szintén hiányzott minden magyarázat.

Az összes vajúdok, kiknél a tágulási időszak annyira elhúzódtott, hogy huszonnégy, negyvennyolc, sőt ennél is több órán át tartott, csaknem kivétel nélkül már a szülés tartama alatt, vagy a szülést követő huszonnégy-harminchat órán belül betegedtek meg s gyors lefolyású gyermekágyi lázban meghaltak. A tágulási időszaknak ugyanilyen elhúzódása a II. osztályon teljesen veszélytelen volt. S minthogy a tágulási időszak rendszerint csak először-szülőknél húzódik el annyira, ezért az először-szülők különösen pusztultak a klinikán. „Nem tudtam, miért történik ez így, de sokszor láttam, hogy így történik“ — mondja szokott őszinteséggel Semmelweis.

Viszont feltűnően ritkábban betegedtek meg: az úgynevezett utcai szülések, vagyis azok a gyermekágyasok, kiket a szülőház felé tartó útukban lepett meg a szülés, holott nyilvánvalóan kedvezőtlenebb viszonyok közt szültek az utcán, mint benn, a szülőágyon szülők. Mi védte meg amazokat az I. osztályon működő ismeretlen befolyások ártalmas hatásától? Ugyancsak ritkábban betegedtek meg a koraszülő nők is.

Semmelweis statisztikai táblázatba foglalt számadatokkal szerette volna kifejezésre juttatni az utcai szülések kisebb halandóságát és szembeállítani az I. és II. klinika halandóságának lényeges különbségét, Skoda 1848-ban indítványt is tett a bécsi tanártestületben, küldenének ki bizottságot, melynek többek közt egy ilyen táblázat összeállítása volna a feladata. Az indítványt el is fogadták, a bizottságot menten kijelölték, de a szülészeti tanárának, Kleinnak óvástétele következtében adott magasabb parancsra a bizottság meg sem kezdte működését.

Pedig a nagy halandóság láttára az állami hatalom is több ízben megmozdult; vizsgálatokat indított és tárgyalásokat tartott, vajjon a megbetegedett gyermekágyasoknak nem volna-e az eddiginél nagyobb száma megmenthető?

Egy 1846 végén tartott tárgyalás elhatározta, hogy a nagy halandóságnak a hallgatók, főleg pedig a külföldi hallgatók az okai; feltették róluk, hogy durvábban vizsgálnak, mint a bábák. Ennek következtében negyvenkettőről húszra csökkentették a hallgatók számát s a külföldieket csaknem egészen kizárták. A nagy halandóság ellen azonban ez sem használt.

Az összes bizottsági jelentések megvádolták hol az egyik, hol a másik endemikus okot, csak hogy sohasem endemiáról szóltak, hanem mindig csak epidémiáról. Az endemia és epidémia fogalmának szerencsétlen összetévesztésében látta utólag Semmelweis az okát, amiért a gyermekági láz kóroktanát oly sokáig nem sikerült felfedezni.

Mély lehangoltság vett Semmelweis lelkületén erőt, amikor nap-nap után látta, mint pusztulnak az ifjú nők életük virágjában. Maga írja, hogy mindaz, amit látott, „oly szerencsétlen hangulatot keltett benne, mely az életet nem teszi kívánatosná; hiszen minden kérdéses volt, minden megfejtetlen volt, csupán a halottak száma volt kétségbevonhatlan valóság“.

Gondoljuk el, t. Orvosegyesület, mennyit szenvedhetett e hónapok alatt Semmelweis tehetetlenségének súlya alatt! Míg a laboratóriumi tudós zavartalanul, nem sürgetve, nyugodt hangulattal végezheti munkáját, alkothatja meg, ha úgy tetszik, egész korszakalkotó cellularpathológiáját: Semmelweist nem a tudományos sikerek ambíciója hajtotta, hanem az emberi élet megmentésének sürgős vágya. És bár agyvelejével: tudásával és ritka éles logikájával egyaránt majdan sikerült is megfejtienie a nagy problémát, agyvelejének minden egyes sejtjét nem a tudomány intérdéke, hanem szívének egy-egy csepp vére hozta működésbe.

És éppen akkor, amikor lelkületét és agyvelejét teljesen fogva tartja a gyermekági láz problémája, amikor a megfigyeléseket már kellő világításba helyezte, akkor adják tudtára, hogy állását él kell hagynia és Breit dr.-nak engedni át a tért. Ilymódon

Semmelweis négy havi szolgálat után 1846 október 20-án elhagyta a klinikát. Olaszországba utazott két barátja társaságában, „hogy Velence műkincseinek láttára felderítse hangulatát és kedélyét, melyet klinikai élményei már nagyon megviseltek”.

Február végén azonban Breit dr.-t váratlanul kinevezték a tübingeni egyetem tanárává s így Semmelweis 1847 március 20-án visszaérkezett Bécsbe. Itt csakhamar azt a szomorú hírt veszi, hogy az általa nagyrabecsült és szeretett Kolletschka, a törvényszéki orvostan tanára meghalt. Boncolás közben egyik tanítványa véletlenül késsel megszurta az ujját. Kolletschkának ezután a karján nyirokedény- és vivőérgyulladás támadt s mindkét oldali mellhártya-, szívburok-, hashártya- s agykéreggyulladás következtében meghalt; halála előtt néhány nappal az egyik szemében még metastasis is jött létre.

És Semmelweis lelke elé ellenállhatlan erővel tolult Kolletschka betegségének azonossága azzal a betegséggel, melyben annyi sok száz gyermekágyast látott elpusztulni. Hiszen a gyermekágyasok is vivőér-, nyirokedény-, hashártya-, mellhártya-, szívburok- és agykéreggyulladásban haltak el, bennük is fejlődtek metastasisok. Minthogy tehát a bonclelet, a kóros termékek azonosak voltak Kolletschkában és a gyermekágyasokban, jogosult volt a feltevés, hogy a betegségek is azonosak voltak, sőt hogy azokat ugyanazon oknak is kellett előidéznie. Kolletschkánál az előidéző ok: a hullarészek voltak, melyek az ujjon a sértés helyén át felszívódtak s a véredényrendszerbe kerültek. És Semmelweis immár feltette maga előtt a kérdést: „vájjon azon egyének véredényrendszerébe, kiket egy és ugyanazon betegségben láttam, elpusztulni, szintén hullarészek vitettek be? És erre a kérdésre — mondja Semmelweis — igennel kellett felelnem“. Az ismeretlen helyi ok, mely az I. osztályon rettenetes pusztításokat vitt véghez, a vizsgálók kezéhez tapadó hullarészek voltak. És ezt a bécsi orvosi iskola bonctani irányzata okozta. Tanárok, tanársegédek és a hallgatók részére nagyon sok alkalmat nyújtottak, hogy hullákkal érintkezésbe jussanak.

Maga Semmelweis is 1844-től fogva 1850-ig naponkint, kora reggel nőgyógyászati tanulmányokat végzett Rokitansky baráti engedélyével a boncteremben és igyekezett teljesen a bécsi iskola szellemében vizsgálatainak eredményét a boncolási lelettel ellen' őrizni. Amikor a boncteremben elvégezte teendőit, felment a szülőszobába s megszabott kötelessége szerint végigvizsgálta az ottfekvő vajúdókat; természetesen az ily módon szennyezett ujját számtalan nő genitáliáival érintkezésbe hozta, aminek az lett a következménye, hogy például 1847 április havában háromszázötvenkét szülőnő közül ötvenhét halt meg, vagyis 18.26%.

Tehát váratlanul, mint a géniének évezredekre szóló pillanatnyi szüleménye, tisztán állott Semmelweis előtt a gyermekágyi láz pusztításainak valódi okozója: a vizsgáló ujjhoz tapadt bomlott anyagok.

Vájjon kit ne tett volna boldoggá e felfedezés? Ki ne ujjongott volna a tudatban, hogy íme, nekie sikerült az emberiséget egy régóta suhogó ostorától megszabadítani? Kit ne ragadott volna el a Εὔρηκα pillanatának örömei.. Csak Semmelweis maga-

tartásában nincs öröm. Sehol, sehol, munkáinak egyetlenegy sora sem árulja el, hogy a felfedezés pillanat, örömmel töltötte volna el. Amikor felfedezésének történetét csaknem gyermek előtt is érthető, ragyogó világossággal elmondta már, szinte megrendítő önvallomást tesz:

„Meggyőződésemhez híven, tanúságot kell itt tennem, hogy csak a 30 Isten ismeri azok számát, kik miattam idő előtt szállottak sírba. Én oly mértékben foglalkoztam hullákkal, mint amennyire csak kevés szülész foglalkozott. Ha ezt más orvosra is értem, azzal csak egy oly igazságot kívánok öntudatunkra hozni, amelyet az emberi nem mérhetetlen szerencsétlenségére annyi sok évszázadon keresztül nem ismertek fel. Bármily fájdalmas, bármily nyomasztó ez a beismerés, nem a letagadásban rejlik az ellenszere; és ha nem akarjuk, hogy állandóvá legyen a szerencsétlenség, akkor ezt az igazságot az összes érdekelteknek tudomására kell hozni.“

Semmelweis felfedezésével a régi sok rejtély is megkapta magyarázatát. Világos volt például, hogy az utcai születeket, a koraszülöket mi óvta meg a gyermekágyi láztól. Egyszerűen az, hogy nem használhatták fel őket tanítási célokra, vagyis nem vizsgálták és nem fertőzték őket hullaméreggel szennyezett kezekkel. De meg volt fejtve az I. II. osztály halandósága nagy különbségének az oka is: a bábáknak ugyanis nem nyílt oly gyakori alkalma kezeiknek hullarészekkel való szennyezésére, mint az orvosoknak.

Semmelweis, hogy a szappanos vizes mosások után is még mindig a kézen tapadva maradt hullanyagokat megsemmisítse, 1847 május második felében meghonosította a chlormosásokat. A hallgatók, amint átlépték az I. osztály küszöbét, chloroldatban tartoztak hullarészekkel szennyezett kezeiket megmosni. Ezen rendszabály következtében a halandóság lényegesen csökkent, bár sokszor még az öt százalékhoz közel járt. A II. osztály halandósága azonban még mindig kedvezőbb volt.

1847 októberében történt, hogy egy évesedő méhrákos szülönő került az osztályra és tizenkét vele együtt egy szobán fekvő gyermekágyas közül tizenegy halt meg gyermekágyi lázban. Novemberben egy szuvas térdízületi lobban szenvedő szülönő körül fejlődött ki valóságos kis endemia. Semmelweis erre úgy az aetiológiát, mint a prophylaxist rögtön kibővítette; felismerte, hogy nemcsak hullarészek, hanem bármely bomlott szerves anyag, esetleg a kör lég útján is okozója lehet a gyermekágyi láznak és elrendelte, hogy ezután minden egyes vizsgálat előtt alkalmazandók a chlormosások; végül pedig rájött még arra is, hogy az élő szervezetnek a vitális törvények alól felszabadult élettani termékei, például bomlásba jutó vér, gyermekágyi folyás is gyermekágyi lázat támaszthatnak. Ettől az időtől fogva már nem az I. osztály, hanem a II. mutatott ki kedvezőtlenebb egészségi viszonyokat. Az I. osztály halandósága egy százalék körül ingadozott.

Mily csekély arány a régi ijesztő számokkal szemben!

Semmelweis egy fél év alatt kiépítette egész tanítását. A gyermekágyi láz örök-igaz kóroktanát röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

A gyermekági láz nem egyéb, mint felszívódási, láz, a pyaemiának egyik alakja. A gyermekági láz minden egyes esetét, egyetlen esetet sem véve ki, bomlott szerves anyagok felszívódása idézi elő.

A bomlott anyag az esetek túlnyomó többségében kívülről jut a szervezetbe, ezt nevezi Semmelweis, külső fertőzésnek; ezek azok az esetek, melyek a gyermekági lázjárványok képében lépnek fel, ezek azok az esetek, melyeket el lehet hárítani. Nem atmoszférikus befolyások keletkeztetik, hanem emberek.

Ritka esetekben a bomlott anyag a megtámadott szervezet határain belül képződik; ezek az autoinfekció-esetek és ezek az esetek nem mind háríthatók el, de nem szabad elérniök az egy százalékot. Ide tartozik például az erőszakos fogóműtétek után zúzódott, üszkösödött szöveteknek felszívódása.

A bomlott szerves anyagnak három forrása van, melyből az egyének szervezetébe jutva, gyermekági lázat idéz elő. Első a hulla, és pedig bármely korú és nemű hulla, tekintet nélkül a lefolyt betegségre, tekintet nélkül arra, hogy a hulla gyermekági vagy nem gyermekági; a hullának csakis a rothadási foka jó tekintetbe. Második forrás a betegek, és pedig bármely korú és nemű betegek, kiknek betegségei bomlott anyagokat termelnek, tekintet nélkül arra, hogy a beteg egyén gyermekági lázban szenved-e vagy sem; csakis a bomlott anyag jó, mint a betegség terméke tekintetbe. Harmadik forrás a vitális törvények alól felszabadult élettani szerves termékek, melyek a rothadás bizonyos fokát elérték (pl. a lepedőre száradt vér, lochiák).

A bomlott szerves anyag vivője lehet a vizsgáló ujj, az operáló kéz, a műszerek, az ágynemű, a szivacsok stb., szóval mindaz, ami bomlott anyaggal van fertőzve s az egyének genitáliáival érintkezésbe jut.

A bomlott szerves anyag felszívódásának helye a méhnek belső lapja, a belső méhszájtól felfelé, mely a terhesség következtében nyálkahártyájától megfosztatván, jól felszívó felületet nyújt. Felsebesedés azonban a genitáliák, sőt az egész test minden pontját felszívásra alkalmassá teszi.

A fertőzés ideje legtöbbször a táulás időszaka, nemcsak azért, mert akkor a méhnek belső lapja már hozzáférhető, hanem azért is, mert a gyermek fekvését, elhelyezését kipuható vizsgáló ujjal való behatolás alkalmá gyakoribb.

A gyermekági láz prophylaxisául a következő kettős tételt állította fel Semmelweis: „Ne vigyetek be az egyének szervezetébe bomlott anyagokat“ és: „távolítsátok el a szervezet határain belül termelt bomlott anyagot még felszívódása előtt“.

Semmelweis ezen axiómái a tízparancsolathoz hasonló megdönthetetlen biztossággal hangzanak és teljes joggal mondhatjuk, hogy Semmelweis nemcsak a gyermekági láz lényegét és elhárítását derítette fel, de elmondhatjuk azt is, hogy ami nagy vívmányokat a sebészet Semmelweis után elért, a prophylaxis kettős tételében már bennfoglaltatnak. Hiszen ő maga is sebesültnek tekintette a nyálkahártyája fosztott, felsebzett méhű gyermekágiast.

Vegyük immár nagy vonásaiban szemügyre, hogy mi lett a sorsa Semmelweis felfedezésének.

Az első, ki nemcsak helyeslő tudomást vett róla, de még ugyanabban az esztendőben, 1847-ben, a bécsi orvosegyesület nagy elterjedésű folyóiratában értesíti a világot Semmelweis tapasztalatairól: Hebra volt. Már ebben a chronologice első közleményben is utal Hebra rá, hogy Semelweis szerint a gyermekágyi láz okát nemcsak hullarészeknek, de az élő szervezetek eves váladékainak átvitele is okozhatja. 1848 áprilisában újra szót emel Hebra; ezen közleményében Jennerével egyenrangú felfedezésnek minősíti Semmelweisét. Mindkét cikkének végén pedig felszólítja a szülőházak főnökeit, tennének kísérletet a chlormosásokkal s írának meg akár jóváhagyásukat, akár, megokolt cáfolatukat. Angliába a ma is élő C. H. F. Kouth vitte ki Semmelweisnek személyes tapasztalataiból Bécsben megismert tanítását s 1848 május 29-én beküldte a kimerítő, később könyvalakban is megjelent közleményét a Medico-chirurgicai Transactions szerkesztőségéhez, mely azt nemsokára hozta is. Kouth abban, az időben volt Semmelweis tanítványa a bécsi klinikán, amikor az tanítását éppen kiépítette; közleménye a Bécsben *endemikus* (nem *epidemikus*!) gyermekágyi lázról szól, s abban bőven kifejtette honfitársai előtt Semmelweis tételeit.

1848-ban Haller közkórházi főorvos emlékezik meg egy cikkben róla. Haller volt az első, ki Semmelweis felfedezésének „kiszámíthatatlan jelentőségére“ utalt a sebészet terén.

1849 áprilisban a strassburgi egyetem tanársegéde, a Semmelweis által levélben felkeresett Wieger Frigyes a Gazette Medicale de Strassbourgban francia honfitársait ismertette meg Semmelweis tanításával,

1849 október 18-án Skoda a bécsi tudományos Akadémia elé vitte az ügyet. Hosszas, alapos, elaboratumszerű előadásában többek közt elmondja, hogy Semmelweis őt, Rokitanskyt s még néhány közkórházi orvost először avatott be felfedezésébe és azt írja: „*pillanatig sem kételkedtünk benne*, hogy Semmelweis nézete helyesnek fog bizonyulni“. Elmondja továbbá, hogy Semmelweis az ő felszólítására állatkísérletsorozatot végzett, mely szintén teljesen jóváhagyta nézetét. A kísérletek további folytatását célszerűnek tartaná s kéri a szakoszályt, küldené ki a kebeléből Brücke tanárt is a kísérletekhez. Egyúttal a szakosztály 100 forintot utalványozott a kísérletek költségeire.

Azt hiszem, t. Orvosegyesület, senki sem mondhatja, hogy Semmelweis felfedezésének nyilvánossá tétele körül — és pedig a felfedezésnek már első idején — nem történt meg minden, aminek meg kellett történnie.

Én azt tartom, hogy igaza volt Semmelweisnek, amikor 1860-ban szomorúan visszapillant: „méltán hihettem, hogy a tudomány férfiai előtt, kiknek életcélja az emberi élet megmentése, elegendők lesznek az ezen első közlésekben foglalt utalások, főleg amikor egy oly betegségről volt szó, melyről borzalommal szóltak valamennyien.“

E nyilvános közléseken kívül azonban Semmelweis még számos levéllel kereste fel Európa szülőházai főnökeit. Egyik levél ment a másik után: Edinburghba Simpsonhoz, Kielbe Michaelishez, majd Litzmannhoz, Kopenhágába Levyhez, Amsterdamba

Tilanushoz, Skoda magára vette Nadhernyt Prágában, aki ismét vejét, a würzburgi Kiwisch kereste fel, stb., stb.

Azt hiszem, t. Orvosegyesület, nyugodtan megadhatjuk az abszolutiót Semmelweisnek, hogy igenis szíven viselte életmentő tapasztalatainak széles körben való elterjedését s e célból való ismertetését. Hogy tanításainak el nem ismerése nem a könyve megjelenésén múlt, megmutatta a jövő, mely nem szaporította híveit és nem apasztotta ellenfelei számát.

És hogy tanításáról igenis tudomást vettek, bizonyítja ama támadások hosszú, hosszú sora, melyet 1850-ben Scanzoni nyitott meg. A Prager Vierteljahrssehrift 2. számában Scanzoni egyszerűen hypothesisse degradálja Semmelweis felfedezését, a hullarészek fertőző is chlormosások fertőtlenítő hatását el nem ismeri, a gyermekágyi láznak pyaemiával való azonosságát tagadja s a bajnak epidemikus természetét fenntartja s azzal véli bizonyítani, hogy az évszakhoz van kötve: télen dühöng, nyáron elül. Ugyanez a Scanzoni nemrégiben, de már két évvel Semmelweis felfedezése után, 1849 március 29-én felterjesztést küldött a csehországi tartományfőnökséghez azzal a kéréssel, indítaná meg a gyermekágyi láz lényege felőli vizsgálatok végzését, mert úgy mond „a gyermekágyi láz még mindig rejtélyes betegség és csodálatos, hogy mindeddig még senkinek sem jutott eszébe annak tisztázásával foglalkozni“. És Scanzoni, aki többek közt azt is kifogásolta, hogy Semmelweis állatkísérleti eredményeket is hozott fel tanítása bizonyosságába, melyekkel szerinte semmit sem lehet bizonyítani, felterjesztésének 3. pontjában állatkísérletek végzését tartja szükségesnek a gyermekágyi láz mivoltának felderítésére, melyben többek közt házinyulak, kutyák, macskák és tehének elhelyezését ajánlja a gyermekágyi lázas betegek szobáiban, sőt ágyaiban. Ennyire őszintelen volt Scanzoni.

Méltán bánthatta ez Semmelweist s hogy ellenfeleit meggyőzbe, nemsokára rá el is határozta magában, hogy a bécsi orvosegyesületben előadást tart a gyermekágyi láz keletkezéséről. A történelmi nevezetességű ülés 1850 május 15-én folyt le. Semmelweis minden oldalról, s azt mondhatjuk, a legnagyobb plasztikussággal fejtette ki itt tanításait és érveit.

Az ügy fontosságára való tekintettel az elnöklő Rokitsansky szabad tért engedett a felszólalóknak is, s a vitát június 18. és július 15-én folytatták és végül Rokitsansky elismerő szavaival fejezték be. A hármaskörös ülés valóban Semmelweis diadalával végződött, bár elég számban emelkedtek a hangok, melyek ellene szólaltak fel. Klein professzor némán ült az ülések alatt; azonban felszólalt veje: Chiari, a szülészfőorvos, és pedig melegen Semmelweis mellett. A világnak pedig új alkalma nyílt Semmelweis tanításával megismerkedni, mert az ülések jegyzőkönyvei a bécsi orvosegyesület folyóiratában közzététettek s a szerkesztő titkár, mint „az orvosi bűvárlat valóságos diadalá“-ról emlékezett meg róla.

Csakhogy a támadások sűrű egymásutánban jöttek. Az első, ki Semmelweisnek már említett leveleire felelt: az edinburghi Simpson volt. Kicsinylő, bántó hangon írja, hogy igen csodálja, ha Semmelweis azt hiszi, hogy újat mondott. Angliában már régen tudják, hogy a gyermekágyi láz contagiosus betegség. Ámde amily jól tudta Semmelweis, hogy a gyermekágyi lázat

nem egy specifikus contagium idézi elő, éppúgy nem tudták az angol orvosok — mint ahogy részben ma sem tudják — hogy a ragályossági elmélet és Semmelweis tanítása közt, mely a pyaemiával azonosítja a gyermekágyi lázat, ég és föld a különbség. Ragályos betegség pl. a himlő, mert himlőt csak himlőtől lehet kapni; evesedő méhfákról származó bomlott anyagból még sohase kapott senki sem himlőt; de igenis kaphatott akárhányszor pyaemiát ha a bomlott eves anyag felszívódásra jutott és ha gyermekágyas volt az illető, szintén kaphatott pyaemiát, vagyis gyermekágyi lázat.

Tilanus Amsterdamból udvarias választ írt, de megmarad részben a járványos és részben a ragályossági felfogás mellett.

Nemcsak elutasító, de támadó választ írt a kopenhágai Levy tanár.

Kiwisch, würzburgi tanár, korának egyik legkiválóbb szülész, 1850-ben hosszabb cikket közöl, melyben Semmelweisszal szemben kijelenti, hogy a gyermekágyasokat teljesen veszélytelenül lehet közvetlenül hullabóncolatok után vizsgálni.

Ugyancsak 1850-ben Lumpé dr. a gyermekágyi láz teoriájáról ír s gúnyosan jegyzi meg, ha igaz volna Semmelweis felfedezése, akkor biz azt Columbus tojásának kellene nevezni.

Hamernik, prágai tanár, 1850-ben azt az ellenvetést teszi, hogy gyermekágyi lázjárványok sokkal régebbi keletűek, mint a boncolások s e szerint a gyermekágyi lázat semmi körülmények közt sem idézhetik elő a hullarészek. Semmelweis ellen nyilatkozik szintén 1850-ben Bamberger tanár is.

Csupán egy férfiú akadt mindeddig Európa szülésztanárai közt, ki tanítását elfogadta: Michaelis, kiel tanár, ki hálás elismerését fejezte ki Semmelweisnek, hogy nagy felfedezésével megmentette a bezártság veszélye alól a vezetése alatt álló szülőházat, mert amióta az ő tanítását követte, összesen egy szülőnőt veszített el gyermekágyi lázban.

Csakhogy Michaelisra Semmelweis tanításának meggyőző igazsága oly mélyen hatott, hogy önmagát kezdte vádolni szeretett unokanővére haláláért, kit Semmelweis tanainak megismerése előtt gyermekágyi lázban elveszített; ezen kedélyállapot súlya alatt Hamburg mellett a robogó vonat elé vetette magát, amelynek kerekei szétzúzták.

Fel szokás róni Semmelweisnek, hogy mindezen támadásokra nem felelt mindjárt. Úgy látszik, e vád hangoztatói megfeleltek arról, hogy éppen erre az időre, 1850 októberére esett Semmelweis életének egy jelentőségteljes fordulata.

A bécsi klinikai szolgálatot ugyanis 1849 október 20-án el kellett hagynia. A másoknak mindenkor megadni szokott szolgálati meghosszabbítást tőle megtagadták; később beadta a kérvényt a magántanárságért, ezt azonban visszautasították. Másodszori kérését csak azzal a kikötéssel teljesítették, hogy demonstrálnia csakis phantomon szabad. 1850 október 10-én vette Semmelweis tudomásul kinevezését a záradékkal együtt s 5 nap alatt becsomagolt és hazajött.

Ily módon új életviszonyok közé s idejét teljesen lefoglaló új pesti tevékenységi körébe került Semmelweis. 1851 elején a

Rókus-kórház szülészeti osztályának főorvosi állását foglalta el, mely mellett 1855-től fogva az egyetemi tanszéket is ellátta. E közben egyik támadás a másikat érte. 1851-ben a francia akadémia jelenti ki, hogy Semmelweis tanítása nem bizonyult igaznak. Ugyanezen évben Kiwisch ír cikket, melyben kérkedve említi, hogy ő volt az első, aki kétségbevonta a bomlott anyagok fertőzőképességét. Kiwisch-sel szemben azonban féltékenyen hangoztatta a maga prioritását Scanzoni, mondván: „Én voltam az első, ki ez állítás helyességét kétségbe vontam; hozzám csatlakozott később Kiwisch...” 1855-ben Braun — Semmelweis utóda, kinek tanársegédsége ideje alatt az I. klinika halandósága megint rettenetes módon felszállt — merészelt írni Semmelweis tanítása ellen és felállítani egy új agyrémet: egy 30 pontból álló aetiológiát. 1856-ban, amikor Fleischer a „Wiener medizinische Wochenschrift”-ben Semmelweis pesti klinikájának kimutatását tette közzé, a szerkesztő utána tette a következő mondatot: „Azt hittük, hogy a klórmosások már régen túlélték magukat;... itt volna már az ideje, hogy félre ne engedjék az emberek továbbra is vezetetni magukat”. 1857-ben Martin müncheni tanár tör újra lándzsát a gyermekági láz járványos volta mellett.

Egyáltalán az egész világ ekkor már csak a „hullafertőzés hypothesis”-ról szól és vét rá úgyszólván történelmi visszapillantást.

1858-ban Semmelweis újra több tudakozó levelet írt. Azokhoz írta, akik nem nyilatkoztak, s akiktől tehát remélhette, hogy tanítását elfogadták s kértére majd ki is jelentik ezt nyilvánosan. Remélt, a nagy gyermek! Stoltz, strassburgi tanár válaszolt is neki; azt írta, hogy „észleteim nem kedveznek az ön elméletének a gyermekági láz kóroktanát illetőleg”. Litzmann, Michaelis utóda azt írja, hogy a nagy halandóság miatt két ízben kellett bezárnia a szülőházat, amiből világos, hogy a gyermekági lázat zsúfoltság okozza. Everken Paderbornban csalódásnak nevezi Semmelweis észleleteit. 1858-ban Dubois, a szüléset terén Franciaország orákuluma, azt írja egyik közleményében, hogy: „Semmelweis elmélete nem igazolódott be s valószínűleg az az iskola is elfelejtette már, melyből kikerült.” 1858-ban, tehát 11 évvel Semmelweis felfedezése után, Virchow tartott előadást a berlini szülészeti társulatban, melyben a gyermekági láz aetiologikus momentumaiként állítja oda az időjárási viszonyokat s a simultán megbetegedéseket, főfontosságot tulajdonítva a tejelválasztásnak és az idegrendszer izgalmainak. Erre válaszolt később Semmelweis Virchownak, hogy medikusairól nem is szólva, 823 bábája működik Magyarország területén, akik felvilágosodottabbak a berlini szülészeknél, mert ha Virchow ennek a 823 magyar bábának tartott volna előadást a gyermekági lázról, menten kinevették volna érte.

1850-ben nem is támadás, de — nem találok más szót reája — megalázás érte Semmelweist. Legnagyobb, legrosszabb indulatú ellenfelétől, sőt joggal mondhatjuk: ellenségétől, Scanzonitól jött, de nem az ő neve alatt. Egy fiatal törtető, Silberschmidt nevű asszisztens írt egy munkát a kisebb gyermekági láz történetéről. És ebben elmondja a régi sok téves nézetet, köztük nagy fölénnyel azt is, mi mindent véltek, gondoltak annak

idején Skoda és Semmelweis. És ezt a munkát a würzburgi orvosi fakultás Scanzoni ajánlatára díjjal koszorúzta meg.

Most már tollat vett kezébe Semmelweis, Ennyi támadásra — de hisz ennél is több volt, mert nem valamennyit soroltam fel — válaszolni kellett. Ő, aki eddigelé minden jelét megadta békés, polémiától irtózó természetének, bűnnek érezné, ha tovább hallgatna. Azt remélte tizenhárom éven át, hogy az időre bízhatja az igazság érvényesülését, de reménye nem ment teljesezésbe. „A sors — úgymond Semmelweis — letéteményesévé tett azon igazságoknak, melyeket könyvem tartalmaz. Visszautasíthatatlan kötelességem helyt állani érettük. Feladtam a reményt, hogy az ügy fontos és igaz volta fölöslegessé tesz minden harcot. Nincs többé szó hajlamaimról, csupán azok élete jó számításba, kiknek abban a harcban, vájjon nékem vagy ellenfeimnek van-e igazuk, semmi részük sincsen.“

Körülbelül másfél évig dolgozott 550 lapnyi: a gyermekágyi láz kóroktana, fogalma és prophylaxisa című nagy munkáján s annak első fejezetétül felhasználta az 1858-ban a budapesti orvos-egyesületben tartott előadásának némileg bővített szövegét a gyermekágyi láz kóroktanáról. Munkáját természetesen „azok nyelvén írta, kikre hatnia kellett“: németül. Könyvének első felében higadt, szabatos, induktív logikával írta meg tanítását, melynek rövidre foglalt alaptételeit az imént volt alkalmam elmondhatni. Könyvének második felében pedig egyenként reflektál azokra a támadásokra, melyek nagy részét szintén felsoroltuk. Munkájának ezt a részét lehetetlen mély megindulás nélkül olvasni. Ahány oldala van e résznek, azt mind szíve vérebe mártott tollal írta. „Tanításom nem arra való — mondja Semmelweis —, hogy könyvtárak pora és penésze lepje el, hanem arra, hogy elijessze a szülőházak rémét, hogy megmentse a feleséget a férj, az anyát a gyermek számára.“ „Ha tizenkét év után fölvetem a kérdést: betöltötte-e tanításom misszióját, akkor a felelet erre nagyon elszomorítóan hangzik. Hiszen még mindig kiszámíthatlan, mikor fog az utolsó falusi borbély, az utolsó falusi bába legutoljára fertőzni. Bécsben, ahol fölfedezésem bölcsője állott, 1854-ben megint 400 gyermekágyast ragadott el a gyermekágyi láz.“ „Bűnt követnék el, ha tovább is hallgatnék, s az időre és az elfogulatlan vizsgálatra bízám tanításom gyakorlati elterjedését. Jól tudom, hogy számos kartárs ódiómát fogom magamra vonni. De vigasztalni fog a tudat, hogy válaszom nem cél, csupán eszköz reá, hogy Isten a megmondhatója, hány orvost visszavezessenek az igazsághoz, kiket az emberiség szerencsétlenségére . ellenfeim szirénhangjai még mindig tévedésben fogvatartanak.“

És itt fölvetem harmadszor a kérdést: terheli-e mulasztás Semmelweist? Bármennyire is nehezemre esnék, kimondanám az igent, ha úgy volna. Kimondanám, ha bebizonyosodott volna, hogy tanainak elterjedését csakugyan az gátolta meg, hogy könyvvé nem foglalta őket. De ha azt kell látnunk, hogy Európa szülész-tanárai közül a könyv egyetlen egyet sem térített meg, akkor semmiféle jogosultsága sincs tovább, hogy a Semmelweis ellen stereotypice ismételt vád csak egy pillanatig is továbbra fenn-tartassék.

Tizennégy éven át senkit, de senkit se bántott Semmelweis,

csakis feléje zúdult a kicsinylések, a támadások áradata. S közben egész Német- és Franciaország visszhangzott a gyermekágyi lázban haldokló szülők jaj gátasától. Vájjon nem volt-e most már joga feljajdulni, mondván: „Szegény emberiség! kikre van a te életed bízva!“ és rámutatni, hogy a nem szűnő nagy halandóságot a szüléset tanárai s az általuk nevelt orvosok és bábák okozzák!

A könyv 1860 októberében hagyta el a sajtót. És mi volt a hatása? 1861-ben Zipfl tanár kijelenti, hogy a gyermekágyi lázat járványos befolyások okozzák, melyekben valami miazmának vagy contagiumnak is szerepe kell hogy legyen. Hecker odanyilatkozik, hogy a szüléset-, valamint sebészetben előforduló septikus folyamatok ellen követett nagy tisztaság hangsúlyozása egyoldalú és helytelen álláspont.

Patruban professzor, az „Oesterreichische Zeitschrift für praktische Heilkunde“ szerkesztőbe, Semmelweis alapos tévedéseiről beszél, Breisky professzor külön rajongónak nevezi Semmelweist, ki könyvében újra harcra kelt régi nézetéért s azt elég naiv módon örökigaznak nevezi. Siebold tanár azt mondja: „Elég! a hullafertőzés felett ki van mondva az ítélet.“ A legerősebb ellenállást természetesen a legrégebb ellenség: Scanzoni fejt ki még mindig. Mint régen leveleit, most könyvét is szétküldi Semmelweis a világ négy tája irányába. Hiába! minden hiába! Európa szülőházaiban tovább is úgy pusztultak a szülők, mint 1847 előtt! És Semmelweis újra kimozdul: nem a maga igazát megy keresni; egyik kezét szívére téve, másikkal pallost tartva, kiáll a szülőházak kapui elé s védi a halálnak szánt szülőket, kiknek életéért mindinkább felelősnek érzi magát.

1861 és 1862-ben írta meg híres, vagy aimint mondani szokás: hírhedt nyílt leveleit. Egyet Spaethnek, egyet Sieboldnak, kettőt Scanzoninak s egyet a szüléset összes tanárainak. Ezekben a levelekben minden követ megmozdít, mindent megpróbál, csakhogy ellenfeleit meggyőzze. De kijelenti valamennyi levélben, hogy megrendíthetetlen az elhatározása, hogy mindazok ellen, akik nem fognak megszűnni ezután is pusztításokat vinni végbe a szülők közt, kíméletlenül fog fellépni. Ezekből a levelekből szinte kiérzdk Semmelweis tragikuma. Már mintha nem is a tanárokkal, hanem mintha a sorssal viaskodnék! Hiszen ember talán elgondolni se tudja, mit érezhetett az ő könyörületes szíve ennyi sok esztendő után. Irgalmat kér az ő szülői részére szinte a könyörgés hangján; de fenyeget is, jupiteri mennydörgést és villámokat is szór. Felelőssé teszi isten-ember előtt a szüléset tanárait, amiért már oly sok szülőnt elpusztítottak és még mindig pusztítanak. Különösen Scanzonival bánik el érdeme szerint, akiről kiderült az a páratlan rosszindulat, hogy most már privátim klórmosásokat végeztetett, azonban nem szűnt meg nyilvánosan ellenük írni. Súlyos volt a kard, mellyel Semmelweis síkra szállt az igazságért, s éle ki volt fenve; de pengéje nemes acélból készült.

Jól tudom, hogy e nyílt levelek hangját mily sokszor kifogásolták, sőt meg is rótták. Csakhogy akik így ítélkeznek, egyet elfelejtene, hogy: többé nem a hangról, hanem százezrek életéről volt szó. Csak az vessen követ Semmelweisra, ki teljes biztossággal meg van győződve magáról, hogy ha az igazságért tizennégy álló esztendőn át folytatott önzetlen és szakadatlan küzdelméért

ugyanannyi éven keresztül csakis támadás és bántó mellőzés fogná érni — nem is őt, de azt az eszmét, melynek diadalra juttatása kedvesebb a saját életénél is—, nos, csak az vessen követ rá, aki tudja magáról, hogy mindezekért a kifakadásnak egy szavát sem fogja hallatni. Csak az ítélje el Semmelweis, aki még nem vette észre az emberiség történelmében, hogy a világ előbbreviteléhez szolgáltatott legnagyobb építőköveket sohasem keztyűbe takart kézzel hordták össze a munkások. És csak az emeljen kifogást a nyílt levelek ellen, aki megilletődve nem érzi magát, amikor Scanzoni felé fordul Semmelweis és arra kéri: „Nevezze meg nékem, tanácsos úr, a szülészetnek azt a tanárát, aki tizennégy év után az én tanításomat adja elő; mutassa meg nékem azt az unikumot, hadd köszönjem meg neki!“

Mily tiszta pillantást vethetünk Semmelweis lelkébe, amikor Scanzonihoz intézett következő kijelentését halljuk: „Én fölfedeztem a gyermekági láz örökigaz kizárólagos aetiológiáját. De nem ez az igazi érdeme az én tanításomnak, hanem az, hogy megmutatja, miként kell e szerencsétlenséget elhárítani.“ Másik nyílt levelében könyörög Sieboldhoz: „Én önt egy igen jó és mélykedélyű embernek ismerem, tanácsos úr, és meg vagyok róla győződve, hogy ön nem volna képes tudva szerezni valakinek kellemtelenséget; és ezzel a jó lelkiületével ön, mivel nem ismeri a gyermekági láz keletkezését és elhárítását, mindenütt a tudatlanságból legyilkolt gyermekágyasok hulláiban keres támaszt tanítása számára. Az ég szerelmére kérem önt, tanácsos úr, tegye magáévlá azokat az igazságokat, melyeket könyvem tartalmaz, hogy lelkiületének megfelelőleg támaszt találjon új meggyőződéséhez a gyermekágyasok vidám arckifejezésében és az üres halottas kamrában.“ És Siebold, ki tizenhat órával halála előtt huszonkét szülészeti levelének korrektúráját elvégezte, a hetedik levelében kijelenti, hogy nyílt leveléért nem táplál haragot Semmelweis iránt. Ezen Sieboldhoz írt levele egy fontos dokumentumot is tartalmaz, mely újra világot vet Semmelweisra, hogy nem volt eszköz, melyet kész ne lett volna felhasználni, hogy a világot meggyőzze az igazságról. Levele végén azt írja Semmelweis: „Tanácsos úr teljesen haszon nélkül olvasta munkámat. S minthogy el tudom gondolni, hogy mások is úgy olvasták s mivel én megtántoríthatlanul elhatároztam, hogy az emberiséget megszabadítom a gyermekági láz ostorától, ennek a szent célnak elérésére a következő ajánlatot teszem önnek: Szólítsa ön fel, tanácsos úr, Németország szülészzeit és orvosait, jönnének össze augusztus vagy szeptember havában bármelyik német városban, amelyet ön e célra kijelöl; meg fogok jelenni én is és szóbelileg megértetjük magunkat egymással. Hivatásos kötelességeim nem eresztenek el sem korábban, sem később Pestről, s a német orvosok és természettudósok évi kongresszusával nem egyeztethető meg e megbeszélés, mert az rövid ideig tart; én el vagyok tökével mindaddig maradni, amíg valamennyien, és pedig meggyőződésből, el nem fogadják tanításomat.“

Tudjuk, hogy óhaja nem ment teljesedésbe, bár ez nem okvetlenül Sieboldon múlhatott, aki ugyanazon év, vagyis 1861 októberében már meghalt. De sőt tudjuk, hogy éppen a német orvosok és természettudósok azon évben Speyerben tartott gyűlésén tüzték

ki napirendre Semmelweis tanítását, ahol — mint előre jelzé — pesti kötelességei miatt nem jelenhetett meg. Az egyetlen heidelbergi Lange volt, ki mellette szólalt fel, az összes többi felszólaló — köztük újra Virchow — ellene szólott.

Utolsó nyílt levelét Semmelweis a szülészet összes tanáraihoz intézte. Ebben a levelében újra s újra kifejti tanait. De kijelenti, amennyiben a tanárok régi, téves tanításuk mellett továbbra is megmaradnának, ő egyenesen a segélykereső közönséghez fog fordulni és azt fogja mondani: „Te családapa, tudod-e, mit tesz az, szülést vagy bábát híni a feleségedhez, ki segélyre szorul szülése közben? Az annyit tesz, mint feleségedet és meg sem született gyermekedet életveszélynek kitenni. És ha nem akarsz özvegygé lenni és ha nem akarsz, hogy megszületetten gyermekedbe a halál csirája oltassék be, és ha nem akarsz, hogy gyermekeid anyjukat veszítsék el, akkor vegyél egy pár krajcárért klórmészt, önts rá vizet és ne engedd, hogy a szülész vagy a bába belsőleg megvizsgálja a feleségedet, mielőtt szemed láttára klórral sikamlósra nem mosták a kezüket.“

Ez a levele befejezetlen maradt. Beszéd közben csuklott el a hangja. Ígérte, hogy „folytatása következik“ —, de nem következett. Megszűnt tanait hirdetni, megszűnt értük síkraszállani, mert nem bírta már a céltalan, meddő küzdelmet. Dolgot kereső lelke a nőgyógyászat mezejére terelte, hol viaskodások nélkül, rezignáltan, szárnyaszegetten, de azért el nem fásulva el-eldolgozgatott. Végzetét látta benne, hogy régi eszményei már ne teljesejének s le kell mondania róla, hogy megérje azt a boldog jövőt, amikor az anyák nem fognak többé gyermekeiknek áldozatul esni. És íme, váratlanul, annyi harc és küzdelem után, öröm is éri. Mint a messziről átcsendülő esti harang békekongása, úgy hangzanak át Szentpétervárról az odavaló orvosegyesület tárgyalásai, ahol a felszólalók tekintélyes része — elfogadja tanítását. Hogy mily boldog volt Semmelweis, ugyancsak bizonyítja, hogy a hosszú tárgyalásokat lefordította magyarra és közzétette az Orvosi Hetilapban.

Ez volt hosszú idő után az első öröme, de ez volt az utolsó is. Mert tanainak általános elismertetését Semmelweis nem érte meg. Csakhogy a hosszas támadások ütlegei, csapásai fájó nyomokat hagytak rajta: lelke tele volt kék foltokkal. A régi téma nem hevítette többé, csak könnyeket fakasztott szeméből. Sokszor megesett rajta, ha ismerősei, barátai előtt szóba került a borzasztó pusztítás, melyet a gyermekágyi láz véghezvitt, könnybe lábadtak szemei és elfojtották hangját. Nem egy ízben előadásait is félbe kellett szakítania s a legnagyobb izgalom vett rajta erőt, midőn hallgatóinak elmondta életének szomorú élményeit, tanításának mellőztetését, az anyák rettenetes pusztulását.

A katasztrófa nem is sokáig késett már, 1865 július közepén egy tanári ülésen tört ki. Semmelweis — a jelenlévők nagy meglepetésére, de még nagyobb megindulására — egy bábaesküformulát vett elő s azt felolvasta. Semmelweist rögtön lakására szállították; Balassa, Bókai és Wagner konzíliumot tartottak fölötte s néhány nap múlva, július 31-én elszállították Bécsbe, az alsó-ausztriai tébolydába. Semmelweis darabokban múlt ki; még életében megérte lelki kimúlását; de halálát nem ez okozta, hanem

egy közvetlenül elmebajának kitörése előtt végzett operációja közben szerzett sérülése a jobb középső ujján. A seb gangraenás lett és perforálta az ízületet s a folyamat úrrá lett egész szervezetén és 1865 augusztus 13-án általános pyaemia tünetei közt halt meg, tehát abban a betegségben, mely az oltalmába vett gyermekágyasokat pusztította, s amely ellen küzdeni meg nem szűnt.

Tetemeit 1891-ben hazahoztuk. Idehaza pihen Semmelweis, szeretett hazánk földjében, melynek ő is mindenkor hű fia volt.

T. Orvosegyesület!

Immár hatvan esztendeje, hogy Semmelweis letette tanításának alapját. „Manapság már — hogy Kézmárszkynk szavaival éljek — Semmelweis tanításának alapigazságai szilárd épület alakjában állnak megdönthetetlenül előttünk.“ És állani fognak örökké, míg csak a nő szülni fog. De kihűltén, hidegen pihen a szív, melynek melegsége annyi nemes tettnek, annyi irgalomnak és jóság-nak s amellet az orvosi tudomány egyik legnagyobb diadalának volt forrása: nem érzi többé a sok sebet, melyet küzdelmei között kapott, — csak mi emlékezünk róla.

De emberi természetünk nem éri be a tények bármi fájó s elmélyedő szemléletével, hanem magyarázatot keres a tényekhez.

Nagy emberek elbukását a sorssal vívott küzdelmükben mindig az okozta, hogy a világ rendjével kerültek összeütközésbe, hogy nem állottak a világrendet igazgató korszellem talaján, hanem annál följebb emelkedtek. A világ minden gyengeséget megbocsát és engesztelhetetlen ellenséget csak az szerez, aki erényeivel, aki fensőbbiségével kimagaslik embertársai közül.

Így állott Semmelweis is magasan a maga kora fölött, mely őt meg nem értette. Nem értette, mert *nem látta* a bomlott szerves anyagot, melyre Semmelweis, mint a gyermekágyi láz egyedüli kórokozójára, egyenesen rámutatott.

Vájjon elfogadhatjuk-e ezt Semmelweis ellenfelei mentségéül? Csak tegyük fel a kérdést: látta-e valaha valaki a gravitáció erejét? és mégis elismerjük fizikai hatásánál fogva. És látta-e valaha valaki a levegő hőmérsékletét vagy a levegő nyomását? pedig hogy vannak és léteznek, a természet és saját szervezetünk legkülönbélebb reakciói mutatják. És hogy van bomlott szerves anyag, ezt a szülőházi halandóság érzékeny reakciói mutatták, a klórmosások eredménye mutatta és Semmelweis imponáló statisztikai anyaga bizonyította.

Pasteurnek, Listernek, Kochnak kellett még eljőnnie s még a bakteriológia előtt is a mikroszkópokat kellett tökéletesíteni, míg megmutatták, hogy: igenis van bomlott szerves anyag, s hogy ez a bomlott szerves anyag nem egyéb, mint a pathogen baktériumok mindenkor gyilkolni kész serege. Amint a tudomány eljutott eddig a pontig: nemcsak elismerésben és igazolásban részesítette Semmelweis tanait, de utat is nyitott nekik.

És itt meg kell egy pillanatra állanunk, t. Orvosegyesület és elismeréssel fölidéznünk Markusovszky Lajos nevét, ki nemcsak ifjúkori benső, kenyeres pajtása volt Semmelweisnek, aki nemcsak egész életén át hív serkentője s bús időkben vigasztalója volt, de aki 1861-ben, ugyanabban az évben, amelyben Virchow a leghatá-

Semmelweis György szikrai lakos

I. neje: <i>Kunigunda</i> esk. 1832 szeptember 16.		II. neje: <i>Mária Anna</i> esk. †	
<i>Gertrud</i> szül. 1695.	<i>András</i> szül. 1696.	<i>Anna Erzsébet</i> szül. 1698.	<i>Eva Borbdia</i> szül. 1706.
<i>József</i> szül. †	<i>Erzsébet</i> szül. 1711 (1713 ?)	<i>János</i> szül. †	<i>János</i> szül. †
neje: öv. <i>Reiter Anna</i> esk. 1739 január 11. <i>Kis-Marionban</i>		neje: <i>Gschaidler Anna</i> esk. 1746 november 21.	
<i>Mária Anna</i> szül. 1741 december 12.	<i>József</i> szül. 1744 október 12. neje: <i>Mária Anna</i>		
<i>József</i> szül. 1772 március 3.	<i>Gáspár</i> szül. 1776 október 28.	<i>János</i> szül. 1783 november 23.	
<i>János Péter</i> szül. 1751 október 19. neje: <i>Ladi Anna</i> esk. 1776.	<i>József</i> szül. 1764 február 21. † 1758.	<i>József</i> szül. 1759 december 31.	
<i>József</i> szül. 1778 január 30. neje: <i>Müller Terézia</i> esk. 1810 <i>Buddán</i>	<i>Lipót</i> szül. 1780 február 1.	<i>Julidanna</i> szül. 1782.	<i>Bertalan</i> szül. 1788 június 21. neje: <i>Held Rozália</i>
<i>József</i> szül. 1810 január 22. neje: <i>Waidenhofer Mária</i> esk. 1857 június 7. † 1865 augusztus 13.	<i>Fülöp</i> szül. 1818 július 1. Budán	<i>János</i> szül. 1862 november 22. † 1885 szeptember 14.	<i>Julia</i> szül. 1864 július 26. † 1882 november 4.
	<i>Ignác</i> szül. 1861 május 10. Budán	<i>Agoston</i> szül. 1887 április 27. † 1888 február 8.	<i>Antonia</i> szül. 1889 szeptember 5.
<i>Ignác</i> szül. 1858 október 14. † 1858 október 15.	<i>Mária</i> szül. 1860 március 15.	<i>Márcit</i> szül. 1868 január 22.	<i>Mária Antonia</i> szül. 1894 február 9.
<i>Mária</i> szül. 1863 augusztus 2.	<i>Lehoczký-Semmelweis</i> szül. 1868 január 22.	<i>Béla</i> szül. 1862 november 22. † 1885 szeptember 14.	<i>Mária Antonia</i> szül. 1894 február 9.
	<i>Lehoczký-Semmelweis</i> szül. 1868 január 22.	<i>Béla</i> szül. 1862 november 22. † 1885 szeptember 14.	<i>Mária Antonia</i> szül. 1894 február 9.
	<i>Lehoczký-Semmelweis</i> szül. 1868 január 22.	<i>Béla</i> szül. 1862 november 22. † 1885 szeptember 14.	<i>Mária Antonia</i> szül. 1894 február 9.

rozottabban szállott síkra Semmelweis ellen a speyeri gyűlésen, legszebb apológiáját írta meg tanítása mellett. S amit csak a későbbi jövő kutatásai váltottak be, azt Markusovszky a tudomány múzsájának ihletése alatt már 1861-ben mondta ki és sürgette. „A szabatos fürkészetnek — mondja Markusovszky — azt hisszük, ki kellend még mutatni, mi és milyen azon rothadt szerves anyag — szövet- és vegytanilag —, mely a fertőzést okozza; mi úton és módon jut az a szervezet belsejébe; mint működik ott vegyileg, élettanilag; melyek felszívata és működésének föltételei...“ Íme egy rövid, de fényes lap a magyar orvostörténelemből!

A jövőnek Markusovszky által sürgetett „szabatos fürkészet“ világosságot hozott a bomlott szerves anyag mibenlétébe és ezzel Semmelweis tanítását teljességgel s egyszersmindenkorra igazolta. Évtizedek óta az ő elvei szerint jár el a világ úgy a szülészet, mint a sebészet terén; az ő tanítása tartja életben a szülönőket; ő tette fiziológikus s nem többé pathológikus folyamattá a szülés aktusát és a gyermekágyat — s örvendetes idővé a régen te rettegett, nehéz órát.

Zárjuk szívünkbe emlékezetét ama férfiúnak, ki örök mintaképe marad a szívjósnak, a becsületességnek s az igaz tudományosságának; ki végigjárta, szinte végigfutotta, lihegve, az életet, de soha földi sár még csak a lábát se érte; ki feláldozta életét egy eszméért, mely ikertestvérként forrt lelkéhez; aki elő re vitte az emberiség ügyét egy nagy lépéssel és ki a tudatos bűvár önértével joggal jelenthette ki negyvenöt év előtt, hogy „a gyermekágyi láz kóroktana, fogalma és prophylaxisában nincs már semmi rejtély szerűség; napnál világosabb fény világítja meg a gyermekágyi láz természetét s egyetlenegy pont sem hipotézis többé s a jövőnek nem marad már semmiféle megoldanivalója e pontokban“.

Fáradt testtel, fáradt lélekkel — mindössze negyvenhét éves korában — leroskadva halt meg Semmelweis, mielőtt még babérai kivirultak.

Az ő halálával nemcsak egy ország, nemcsak egy világrész, de az egész emberiség lett szegényebb —, mert Semmelweis mindnyájunkért élt.

SEMMELWEIS IGNÁC.

Írta: *Tauffer Vilmos**

Tisztelt Orvosegyesület!

A hajlék, hol nagy elődünk: Semmelweis 100 éves születési évfordulója alkalmával szellemének ünneplésére egybegyűltünk, a Budapesti Kir. Orvosegyesület. Ez a hely, ahol az üldözött Semmelweis menedéket, megértést, rokonszenvet és elismerést talált, ahol gondolatait kifejtette, ahol szelleme támogatást, buzdítást nyert, ahonnan nagy vitájában az egész világ orvosaihoz szólt. Büszkeséggel és hálával tekintünk fel hazánk nagy fiára; büszkeséggel, mert nemzetére dicsőséget hozott, hálával, mert az emberiség egyik legnagyobb jótéteménye őtöle származik. Hazánk egyik legnagyobb fiát ünnepeljük benne, mert végigtekintve nemzetünk nagyjain és keresve, hogy kinek volt közülük *az egész emberiségre* kiható jelentősége, aligha találunk egyet is, aki övele nagyságban mérkőzhetne, mert Semmelweis felfedezése egy világfordulat jelentőségével bírt, melynek hasonmásával a tudományok történetében csak ritkán találkozunk, mert határtalan az ő felfedezésének hatása térben és időben, áldását ontja az idők végtelenségéig és részese lehet a föld felületének minden asszonya, amikor anyává lesz... E nagy szellem ünneplésére gyűltünk ma össze és nagy megtiszteltetés reám nézve, hogy az igazgató-tanács az én csekélységemet választotta ki a hivatásra, hogy érzelmeinket szavakba öntsem. Őszintén megvallom, hogy a felszólítás megdöbbenett, mert töprengtem magamban és kérdeztem, vajjon tudok-e fölemelkedni oly magasra, hogy Semmelweis szellemének közelébe jussak s ha igen, bírok-e képességgel, szavakba önteni gondolataimat, melyek méltóak legyenek őhöz. S ha hosszabb gondolkodás után mégis vállalkoztam e megtisztelő feladatra, az két okból történt:

1. Azért, mert előttem már oly sokan és oly hivatottak méltóan az ő korszakos felfedezését, annyira kidolgozták e felfedezésnek jelentőségét, hogy azon az én gyarlóságom, ha nem építhet, biztosan nem is ronthat semmit;

2. vállalkoztam azért, mert Semmelweisnek 1865 augusztus 14-én történt halála után pár évig szélcsend következett és amikor új szél kezdte a vitorlákat duzzasztani a gyermekágyi láz kérdésében, már az én élethaj ócskám is az orvosi gondolkodás tengerére indult és az azóta eltelt félszázadban nem kevesebb, mint

* A. Budapesti Kir. Orvosegyesület 1918 október 12-én tartott ülésén mondott emlékbeszéd.

negyven évem át magam is szolgálatában állottam Semmelweis hivatásának és feladatomban volt tanítását a katedráról harmincnyolc évem át hirdetni. Egyike vagyok tehát azon keveseknek, akik lépésről-lépésre átéltek Semmelweis tanításának érvényre jutását; abban az orvosi generációban nőttem fel és éltem át elég hosszú orvosi életemet, melynek megadatott látni az orvosi tudományoknak azt a mélyreható átalakulását, amikor az a biológiába becsatolt oknyomozó tudománnyá lett. Egyike vagyok azoknak, akik átéltek Semmelweis tanításának diadalútját és szemtanúja voltam azon hihetetlen fejlődésnek, mely tanításának nyomában járt. Ez mentse merészségemet, hogy a megbízatást vállalni bátorkodtam.

Tisztelt Orvosegyesület!

Semmelweis életírói és tanításának magyarázóit régen megállapították felfedezésének lényegét, fejlődését, kihatását az orvosi gondolkodásra, az aetiologiás bűvárlati irányra és a prophylaetikus orvostanra, úgyhogy mindezen szempontok általános ismert voltuk miatt ma már közhelyeknek tekinthetők és felsorolásuk itt részemről banalitás volna.

A tudományban minden időre tisztázva van Semmelweis tanításának lényege; Herff monumentális könyvében (Winckel: Handbuch der Geburtshülfe, bearbeitet etc. II. kötet, 3. rész. Das Kindbettfieber. Bergmann, Wiesbaden, 1906.) a gyermekágyi láz tanítását Semmelweis definíciójának idézésével vezeti be, mondván:

„Der zersetzte thierisch-organische Stoff, welcher resorbirt das Kindbettfieber hervorruft, wird in der überwiegend grössten Mehrzahl der Fälle den Individuen von aussen beigebracht und das ist die Infektion von aussen, das sind die Fälle, welche die Kindbettfieberépidemien darstellen, das sind die Fälle, welche verhütet werden können. In seltenen Fällen wird der zersetzte thierisch-organische Stoff, welcher resorbirt das Kindbettfieber hervorruft, innerhalb der Grenzen des ergriffenen Organismus erzeugt und das sind die Fälle der Selbstinfektion und diese Fälle können nicht allé verhütet werden.“

„So 1861 Semmelweis!“

„Setzt man statt „thierisch-organischen Stoff“ Spaltpilze mit den nöthigen Folgerungen, so trifft die Erklärung des Begriffes „Kindbettfieber“, wie sie der grosse Wohlthäter der Frauenwelt gégeben hat, auch heute noch das Wesentliche und kann durch eine bessere nicht ersetzt werden.“ Így Herff!

A felfedezés prioritását Holms-szal szemben és Semmelweis magyar voltát Hueppe¹ meg Schürer von Waldheimmal szemben² Győry Tibor t. kartársunk³ győzelemmel vívta meg a világirodalomban, úgyhogy Semmelweis felfedezésének eredetisége és nemzetünk nagy érdeke, hogy ő a miénk volt, a tudományos világ színe előtt Győry Tibor érdeméből minden időre megállapítottnak tekinthető.

Semmelweis személyiségének méltatása érdekében, röviden bár, érintenem kell a talaját, melyből szellemi egyénisége fejlőd-

¹ F. Hueppe: Ignaz Semmelweis. Festrede. Hirschwald, Berlin, 1894.

² Schürer von Waldheim: Ignaz Ph. Semmelweis. Sein Leben und Wirken. Hartleben, Wien, 1905.

³ Győry Tibor: Semmelweis. Orvosi Hetilap, 1905, 33. szám és Berliner klin. Wochenschrift 1905, 33. sz.

dött. Első ifjúságának idejéből egy olyan tényezőt sem ismerünk, mely irányt adott volna bűvár talentumának s csak medikus korban jutott azon szerencsés helyzetbe, hogy a környezet hatással volt reá.

Más volt akkor a fiatal emberek helyzete, mint most; a mai korban a fiatal tehetség lelkes gondolkozású környezetben a kísérletezés metodikájával már korán megismerkedhetik; megfigyelőképességre nevelve, kiváló tanítók nyomdokában haladva a siker és az elismerés kilátásával aránylag könnyen találja meg az utat, mely a magas célok felé vezet, Semmelweis, szellemi fejlődésének idejében, egy kis polgári család körében, a kenyérkereső feladatokra való nevelés kicsinyességei közepette, vezetés és példa nélkül, pusztán belső ösztöne által vezetettve teszi meg azt a hatalmas lépést, mely őt a kedélyes ifjúsági életből a küzdelmes viaskodáshoz vezette: *az Igazságért!*

Mint eredeti módon gondolkozó fiatal embernek nagy szerencséje volt, hogy a kor áramlata nem ragadta magával; a XIX. század első felében látjuk őt a tudományok terére lépni, amikor a hamis természetfilozófia — a tudomány egyik legsajátosabb eltévelyedése — mljnt ellenállhatatlannak látszó áramlat oly , sok tehetséget ragadott magával és taszított le a helyes irányról. Jó sorsa őt ettől megkímélte; abban az időben kezdette tudományos pályafutását, amikor a bécsi iskolában a fiatal tudósoknak az a nagytehetségű csoportja találkozott össze, akiknek révén Bécs világraszóló jelentőségét elnyerte: Kokitansky, Skoda, Oppolzer, Brücke, Hebra és Arit azok a csillagok a tudomány egén, akiknek fénykörébe az egész művelt világ orvosai sereglettek, kik egyéniségük és bűvárlati módszerükkel lelkesíteni és buzdítani oly nagy mértékben tudtak. Ilyen szellemi környezet baráti melegében élt Semmelweis nagy felfedezésének idejében, itt talált támaszt küzdelmeinek első szakaszában (Schürer von Waldheim id. hely 39. és 220.) és azon ritka szerencsések egyike volt, kiknek a sors már fiatalon egy nagy felfedezést juttatott osztályrészüln, oly nagyot, hogy az az emberiség részére döntő jelentőségű volt, mely saját életboldogságát feldúlta ugyan, de a tudományok Olympusán számára örökös helyet biztosított.

Semmelweis felfedezésének keletkezése és tanítása annyira összeolvadt egyéniségével és sorsával, hogy azt különválasztani nem lehet. Egyénisége, jelleme, vérmérséklete és sorsa határozta meg a formát és módot, amelyen eljár; eljárásának módja, külső formája pedig döntő jelentőségű volt egyéni sorsára.

Átrepülve gondolatban Semmelweis tragikus életsorsán és megszívelve kikristályosodott tanítását, azon időponon állok meg, amikor: Semmelweis meghalt!

A tragédia befejeződött, a függöny legördült; földi maradványait 1865 augusztus 16-án elföldelték Bécsben a smelci temetőben.

Eltűnt ő a világ színpadáról és vele együtt mindaz, ami egyéniségében gyarló volt. Megszűntek a személyes ellentétek, amelyek elismertetésében akadályok voltak; a gyűlölködésnek vége lett és már-már várható lett volna, hogy tanítása érvényre jusson.

Sajnos, az elégtétel ideje még nem érkezett meg; az emberiség még nem léphetett a nagy felfedezés osztatlan birtokába, a gyermekágyasok hekatombáinak még mindig nem lehetett vége.

Előterbe tódul tehát a kérdés, hogy mi gátolta még mindig az oly egyszerű igazság érvényesülését.

Hegar, Semmelweis mártíriumát tanulmányozva, így kiált fel: „Spielten die Zeitverhältnisse, insbesondere der gleichzeitige Stand der Wissenschaft, die Richtung und; der Gang der Forschung die Hauptrolle, lag der ausschlaggebende Moment in der Persönlichkeit der Beteiligten, oder tragen die Zeit- und Berufsgeossen den Hauptantheil?“ (Ignatz Philipp Semmelweis, sein Leben und seine Lehre. Mohr, Freiburg, 1882.) Töprengésében a megváltó felelettel jó részben Hegar is adós maradt

Nagy idő választ el Semmelweis korától; a külső felek mind elköltöztenek, az időtooha benőtte az érdes szögleteket, a szenvedély elült. A gazdag irodalom, mely a gyermekágyi láz tanának kapcsán annak idején kifejlődött, élénken visszatükrözi, hogy a nagy küzdelemben az emberi szellem magas röpte mellett az alacsonyan járó gondolkozás hol áskálódott a nagy felfedező tekintélye ellen, a sértett hiúság miként utasította vissza a másik szellem; szülöttjét és a tekintélyimádás hogyan hódolt be a nap vasalapos hőseinek. Elmélyedve az irodalomban, megértjük azt a mély elkeseredést, mely Semmelweist élete utolsó idejében eltöltötte és< oly elementáris módon nyilatkozik meg irataiban; mindezt megértjük, ha elgondoljuk, hogy ő minden emberi hiúságtól mentem, nem, is a félreértett zseni sértődöttségével és nem egy kedvenc teória érvényesüléséért, hanem száz és ezer anya életéért küzdött, azon sziklaszilárd meggyőződésből, hogy mindezeknek csak azért kell meghalniok, mert ellenfelei tanítását meg nem szívlelik, hogy tanítását lekicsinyelik, agyonhallgatják, elferdítik és sokan olyan hamislelkűek, hogy tanítását tényleg elfogadják, nagy eredménnyel alkalmazzák, de forrását agyonhallgatják, letagadják, a hatás lényegét elmagyarázzák, csak azért, hogy kedvessé vált hipotézisüket (a gyermekágyi láznak miazmás természetét, atmoszférás, tellurikus lényegét) védelmezzék.

Mindez igaz, de ha igazságosak akarunk lenni, úgy keresnünk kell azt is, hogy mennyiben volt az ellenállásnak oka a körülményeknek összességében, mennyi a tudomány és a bűvárlat irányában, mert kétségtelen, hogy az ellenállás legnagyobb része mégis nem a személyes üldözésben, hanem jórészben az előbbieken keresendő, mert Semmelweis nemcsak a szülészet akkori képviselőinek tekintélyeivel, hanem azon közfelfogással is ellentétbe helyezkedett, mely a tudományos gondolkozást uralta; ennek az orvosi gondolkozásnak nagymestere és megteremtője pedig nem kisebb, mint Virchow, maga a nagy Virchow volt.

Tudjuk, hogy az emberiség szerencsétlenségére Virchow szenvedélyes ellenzője volt Semmelweis tanításának és hogy ezáltal ő maga két évtizedre vetette vissza a szülő-anyák megváltásának érvényesülését.

Ez a szomorú tény sokakat gondolkodóba ejtett és érdekes problémát állított mindazok elé, akik Semmelweis tanának fejlődési történetével foglalkoztak anélkül, hogy csak egynek is sikerült volna áttekinthető módon megoldani a rejtélyt, — mindaddig, míg korán elhalt barátom és nagyrabecsült tanártársam: Pertik Ottó, ki Virchow akkori gondolkozásába bámulatos módon tudott elmélyedni, gyönyörű tanulmányában meg nem fejtette a rejtélyt.

Waldeyer Vilmos ötven éves orvos-jubileuma alkalmával történt, hogy egykori segédje és utóbb barátja: Pertik, „Orvostudományi irányok“ cím alatt 1911-ben tanulmányt bocsátott közre, melyet a Közkórházi Orvostársulat tizenhatodik évforduló ülésén is ismertetett. Az orvosi tudományok fejlődésének történetét az utolsó ötven évben klasszikus módon írta meg ő e dolgozatában. Egy másik megnyilatkozása Pertiknek: „In memoriam Semmelweis“, serleg-beszéd alakjában látott napvilágot, melyet a budapesti Orvosi Kaszinó“ Semmelweis-estélyén 1911 január 24-én mondott el; vagy jobban mondva, itt rejtette el szép fejtegetését a tudományos világ előtt. A mély tudás, az óriási latkor, a világos megértés oly felséges módon nyilatkozik Pertik ez utóbbi dolgozatában is, hogy vétek volna, ha végleg elrejtve maradna a tudományos világ előtt; és magam jobb megoldást nem találhatok, mint ha Virchow hibás állásfoglalásának magyarázására Pertik nyomain haladva, igyekszem a rejtély magyarázatát adni.

„Nem megfoghatóan-e majdnem — mondja Pertik —, hogy Semmelweis eseményszerű bécsi orvosegyleti előadásának (1850 május 15) meggyőző számadatai, egyszerűen világos okfejtés és érvelése az egy Chiari kivételével teljesen hatástalan maradt oly férfiakra, aminők az edinburgi Simpson, Tilanus (Amsterdam), Kiwisch (Würzburg 1850), Hamernjik (Prága 1850), Martin, Stolz, Litzmann és Franciaországnak szülész-orákuluma: Dubois.

És epochalis könyve is, melyről a későbbi időben Aug. Hirsch, Schauta, Pestalozza és mások elragadtatással nyilatkoztak, egyetlen egy szülézt sem térített meg, de ellenkezésre igenis talált Zipfel, Hecker, Breisky és persze Scanzoni személyében.

Mit jelentsen mindez? Ezek a férfiak, Scanzonit kivéve, személyes motívumokkal nem vádolhatók és bizonyára nem tartoznak a pórias szkepszis táborába, amely önmagáért úzi rendszeresen a kételkedést. De képviselőiül tekinthetők-e ama harcias szkepticizmusnak, mely a kételkedést tudományos metódussá teszi és mindig több világosságot követel¹?

Fájdalom: nem! ők Semmelweis fölfedezésével szemben úgy viselkedtek, mint az emberek többsége minden fölfedezésnél. Gondolkodásuk, logikai beállításuk megszokott módjától, a beléjük nevelt öröklött tanoktól nem bírtak emancipálódni. Nem bírtak azzal a szellemi szabadsággal, mely *asz*, újat nyugodtan meghallgatja, fontolóra veszi, a tapasztalás ellenőrző kritikájának veti alá, azaz a szabad kutatás álláspontjára helyezkedik.

Ám volt-e a szabad kutatásnak nagyobb apostola, mint R. Virchow? Mégis, fájdalommal látjuk őt Semmelweis ellenzőinek vezérkarában. Három ízben, egyszer szenvedelmes kirohanás alakjában is nyilatkozott ellene.

Hogyan fejtsük meg e rejtélyt? kérdezi Pertik, és a feleletet a következőkben adja:

Az anatómiai uralom, melynek talaján nagyrészt még ma is állunk, megdöntötte a két évezredes szimptomás orvostant. Az életjelenségekben mutatkozó eltérések okát a szervek szerkezetének megváltozásában találta. Anatómiai kóregységeket teremtett. A klinikai kórképeknek bonctani alapot adott.

Virchow felfogásában a bonctani gondolat cellulárisá finomult és az egyes betegségeket, kóregységeket histológiailag töre-

kedett elhatárolni. Az orvosok bonctanilag, részben cellulárisan gondolkoztak.

De a bonctani álláspont két nagy hibában leledzett. A lokalizáció tana munkafelosztáshoz és vele az orvosi gondolkodás feldarabolásához, az orvostudományi egység szétmállásához vezetett: a sebláz, a pyaemia, a septichsemia felől Billroth, Otto Weber, Roser, Virchow egymást nem bírták megérteni.

Az anatómiai éra másik nagy hibáját az oktani kutatás elhanyagolása, képezi. Pedig a bonctani elváltozás végre is csak okozat és a gondolkodás legmagasabb normája a kauzalitás. A contagiумok és miazmák a bonctani éra alatt nevükkel titokzatos voltukat is ezért tartották meg és ezen meddőségen a celluláris felfogás sem változtatott. Ez az oka annak, hogy a prophylaxisra és a higiéniére nem volt termékenyítő hatással és a therápia terén nihilizmusra vezetett.

Midőn Pasteur 1857-ben az erjedést kezdte tanulmányozni, senki és bizonyára ő maga sem sejtette, hogy az orvosi gondolkodás teljes átalakulásának rakja le alapjait. Tíz évi munkával 1867-ig megalapította az erjedések vitalisztikus új tanát; kimondta, hogy nincsen erjedés mikroorganizmusok nélkül s minden egyes erjedést ezeknek egy-egy meghatározott faja idéz elő.

Az új tan, melyet bakteriológia név alatt szokás összefoglalni, a tudomány történetében szinte páratlanul álló rohamos fejlődésnek indult; köszöni ezt annak, hogy ott, ahol a francia iskola megakadt, segítségére jött Koch Róbert az izolálás egyszerű és biztos módszereivel és így vált az egymást kiegészítő e két diszparát zseni együttműködése a tudománynak nagy áldásává.

Az orvostan belépett a mostani kóroktani, aetiológiai szakaszába, mely a baktériumot túlbecsülő, rövid tartamú ontológiai ingadozása után csakhamar a biológia oly magasságaiba emelkedett, hogy a fertőző betegségek okát ugyan továbbra is a baktériumban, hanem lényegét a szervezet reakciójában ismerte fel.

A baktérium a külső ok, mely csak megfelelő feltételek (diszpozíció) mellett létesíti a betegséget, mint a szervek és szövetek különböző reakcióját.

Az anatómiai alapon szétforgácsolódo orvostan az oktani gondolkodás révén az egységesség oly fokára jutott, mint eddig még soha. Az anatómiai therapiás nihilizmust az új megismeréseken alapuló preventív és specifikus curatív therápia váltotta fel új szemhatárral, mert a bakteriológia a specificitás eszméjét tudományosan megalapozta a gyógytan terén napjaink specifikus sero-therapiájában, sőt Ehrlich specifikus chemotherapiájában, a salvarsanban csúcsosodott ki.

Íme a friss élettől lüktető kép: az aetiológia mai időszaka! Semmelweis tételei ismereteseek: „A gyermekági láz a pyaemia egyik alakja; azt minden esetben bomlott szerves anyag felszívódása okozza, mely rendesen kívülről vitetik be. Így keletkeznek a helybeli járványok; azokat nem atmoszférás befolyás, nem miazmák, hanem az emberek közvetítik s ezért elháríthatok. Semmelweis mindjárt az autoinfekció felismerésének magasságáig emelkedett azon ritkább eseteket illetőleg, mikor magában a szervezetben képződik a bomló anyag. A fertőzés forrásaként a hullát, magát a szervezetet vagy rothadó szerves terményeket, például vért stb.

jelölte meg. Hozzáfűzte prophylaktikus szabályát és ennek értéke felől teljesen tisztában volt, tanításának főérdemét abban látva, hogy az a baj elhárítására is utat mutat.“

„És mindezt, Uraim, ő 1847-ben mondta ki! A makroszkopikus anatómia teljes uralmának idejében. A celluláris pathológia éppen akkor volt kijegecedőben. Annak első kiadása. Semmelweis fölfedezése után tizenegy évvel, 1858-ban jelent meg. És Semmelweis minden egyes tétele az anatómiai álláspontnak éppen legsérülékenyebb gyöngé oldalát, az oktani kutatást és a prophylaxist illette.

Csoda-e, mondja Pertik, hogy Virchow, *aki a sejteket tette meg a betegségek székhelyévé, a végletekig védelmezte sejtjeinek anatómiáját és ezek funkcionális, nutrikus és formatív ingereiről szóló tanát, mely ingerekben a betegségek okát is kereste.* Nem válik-e érthetővé, hogy éppen 1858-ban, a celluláris pathológiája első megjelenésének évében intézte első támadását Semmelweis tana ellen, amely merényletnek látszott aa ő sejtautonómiája ellen.

S mert Virchow a bakteriológia későbbi fejlődésében a szerkezeti sejtektől idegen, betolakodó parazita-sejtek kórnemző szerepében a sejt-kórtantól távolodást látott: éppen úgy küzdött az új irány, mint eleinte Semmelweis ellen. Még 1864-ben az anthrax autochton keletkezését vallotta és 1874-ben is csak igen föltételelesen nyilatkozott az élő vírusok jelentőségéről. A miazmák álláspontján maradt és Semmelweist illetőleg különösen a kórházi miazmákat hangsúlyozta, de a tejelválasztásnak és idegrendszernek is jelentőséget tulajdonított; sőt nem átalotta Semmelweist egyenesen spekulatív iránnyal vádolni.“ És ezt Pertik a klinikai érvektől távol álló anatómus részéről érhetőnek találja. Mi azonban csodálkozással látjuk, hogy Virchow, a külső, sejtől idegen tényezőt: a *miazmát'* elfogadja, de már azt a kis lépést, mely a miazma helyett mint kórnemzőt az *állati bomlásban levő anyagot* állítja be — megtenni nem tudta.

„Virchownek akkor egyetemesen elismert vezéri tekintélye a klinikusokat mind magával ragadta, mert azok kivétel nélkül a bonctani állásponton voltak. Egy részüknek ellenkezése így válik részben menthetővé, hogy Semmelweist nem érthették meg. Csak jusson eszünkbe, hogy Ő korának színvonaláról a kórtani megismerés oly magasságába emelkedett, hogy *kór-ok megállapítására épített prophylaktikus szabályaival az aetiológiai kutatás legkésőbbben érlelődött gyümölcseit anticipálta.*“

„Közben a Semmelweis halálát megelőző 1864-i év nagy eseményt hozott: Lemaire munkáját, mellyel chemiai úton bizonyította be Pasteur vitalisztikus erjedési elméletét és a miazmákra is új fényt derített. A karbolsavat tette beható tanulmány tárgyává. Azt találta, hogy a karbolsav 1. minden szerves életet a legrövidebb idő alatt megsemmisít, például a csírázó bab stb. fejlődését megakasztja, 2. hogy kevés karbolsavval minden erjedést majdnem rögtönösen meg lehet állítani, el lehet fojtani, 3. hogy a karbolsav a miazmákat is elöli; ha például a vaccinaoltás helyét karbolsavval lemosta, a pustulaképződés elmaradt; épp így a genyedést is megszünteti.

A legnagyobb rigorozitással vonhatta le Lemaire ezen chemiai érvekből azt a korszakos következtetést, hogy élőlények okozzák az erjedést és élőlény a miazma is.

Semmelweis és Lemaire tételeinek összehasonlításából, egyszerű logikai konklúzió útján, az antiszepszis gyakorlati alkalmazhatósága biztonsággal volt levezethető.

Lister a Lemaire közlését követő évben, 1865-beni kezdette meg a karbolsavval a maga antiszeptikus kísérleteit és tudományos felfogása akkoriban az volt, hogy a baktériumok a gombák conidiumaiból származnak, alakjukat és erjesztő tevékenységüket pedig a közeg összetétele szerint változtatják.“

Ismeretes Listernek Pasteurhoz 1874 februárban írott levele, melyben háláját tolmácsolja Pasteur erjedési tanulmányaiért, melyek neki az antiszepszis kiépítésére biztos alapot szolgáltatottak.“

Hegar úgy vélekedett, hogy „Lister ist viel weniger originál, als Semmelweis, welcher alles aus sich geschöpft hat“. Kussmaul pedig azt írta, hogy „Sein Scharfsinn verdient kein geringeres Lob, als der des englischen Chirurgen. Dieser konnte sich auf Pasteur's epochemachende Untersuchungen stützen. Semmelweis schöpfte einzig und alléin aus der klinischen Beobachtung und dem anatomischen Beiund.“

„Hogy Semmelweis tételei mily gyökeresen nyúlnak bele a mai orvos gondolkodásába és cselekvésébe, arra elég prophylacticus szabályait idézni:

I. tétele, hogy a szervezetbe ne vigyünk be bomlott anyagokat, mai nyelvre fordítva az aszepszist jelenti;

II. tétele, hogy a szervezetben képződött bomlott anyagot el kell távolítani vagy ártalmatlanná tenni, mai szólam szerint: az antiszepszis.“

Hogy Semmelweis az aszepszises sebkezelésnek korát megelőző első megalapítója, azt az akkori prágai hygiénikus Hueppe proklamálta először. „Die Feststellung der Aetiologie und Verhütung des Kindbettfiebers steilen — úgymond — auch eine hygienische Grossthat dar. Jede einzelne seiner Leistungen in Ursachenforschung und Seuchenbekämpfung müsste genügen, Semmelweis dauernd eine hervorragende Stelle in der Geschichte der Medizin zu sichern; zusammen stellen sie eine^ einzige Leistung dar, wie sie wohl nur selten einem der unserigen beschieden sein dürfte.“

A tényeknek ilyen megállapítása után engedjék meg Uraim, hogy Semmelweis küzdelmeinek idejéből arra az érdekes részletre tereljem figyelmüket, amikor látszólag legalaposabb támadója: Breisky intézte filippikáját Semmelweis éppen megjelent klasszikus könyve ellen. Ebben a küzdelmet az ellenféllel Markusovszky vette fel: az a Markusovszky, aki Semmelweishoz a legközelebb állott és akinek a legnagyobb hatása volt hazánk nagy fiára. Bécsben mint lakótársa és elválhatatlan barátja, megszületni és fejlődni látta a nagy gondolatot és szakadatlan láncolatban együtt élte át minden örömét és bánatát. Látta felröppenni a Meteort, amikor nem kisebb, mint Hebra és Rokitansky az orvosegyesületben, Skoda pedig az akadémiában lelkes szavakban hirdette az akkor még szerény fiatal orvos felfedezését, mely hivatva van az emberiség egy nagy csapását elhárítani és a tudományos gondolkozásnak új utakat nyitni. A bécsi orvosegyesület három ülésben foglalkozott a kérdéssel, amiről az egyesület 1849 február 23-i ülésének jegyzőkönyveiből a következőket olvashatjuk (Zeitschrift

der Gesell. d. Aerzte in Wien, 1849): „Die Versammlung beschloss, Herrn Semmelweis zu ersuchen, seine Erfahrungen über diesen Gegenstand in einem Vortrage mittheilen zu wollen.“

Még- mielőtt Semmelweis e megtisztelő felszólításnak eleget tett volna, hangzott el Skodának nagy előadása az akadémiában 1849 októberben és Scanzoninak hatalmas polémiája most már nemcsak Semmelweis, hanem Skoda ellen is (Prager Vierteljahrschrift, 1850 március). Ilyen előzmények után következett Semmelweis előadása a Gesellschaft der Aerzte ülésén 1850 május 15-én.

Az ülés lefolyásának hiteles leírásából tudjuk (Schürer von Waldheim id. h. 77. oldal): „Präses Professor Rokitsansky fasst nun die Hauptmomente der Discussion zusammen und weist auf den *unbestreitbaren Nutzen der Chlorwaschungen hin*, der selbst von Gegnern der Dr. Semmelweis'schen Ansicht zugegeben wird.“ Schürer von Waldheim pedig a következőkben referál ez ülésről: „Und dann erhoben sich der Reihe nach Chiari, Helmi, v. Arneth und Rokitsansky um Semmelweis unbestreitbaren Verdiensten ihre Anerkennung auszusprechen. Es war eine grosse feierliche Huldigung! Die Hauptförderer des Gefeierten, Skoda, Hebra, Haller sahen schweigend zu. Vielleicht hatten sie selbst im Stillen die Huldigung vorbereitet, um der so segensreichen Entdeckung zum Durchbruch zu verhelfen.“

Ezeknek a fejleményeknek volt részese Markusovszky barátjának oldalán és az ifjú lelkesedés ez idejének felemelő örömei után a megaláztatás és üldöztetés idejében is ő volt az, ki a felfedezés igazában sohasem kételkedve, barátjának nemcsak támasza, hanem küzdőtársa is volt és az egyetlen, aki utóbb is mindig felvette mellette a harcot. Markusovszkynak részét a Semmelweis küzdelmeiben legjobban az a polémia jellemzi, melyet ő Breiskyval szemben vívott meg.

„A gyermekági láz kóroktanának bűvárlata — mondja Markusovszky, miután Breisky kifogásait nem annyira megcáfolni, mint valódi értékükre redukálni iparkodott — nincs befejezve, az bizonyos, még akkor sem, ha a rothadt szerves anyaggali fertőzés mindenki által annak forrásául elismertetnék; sőt a Semmelweis tanár adta definíció is csak előlegesnek tekinthető, miután az elemek, melyekből az alakul, még vizsgálat alatt vannak, úgy a pyaemia, mint a felszívódás és a láz fogalma. A szabatos fürkészetnek, azt hisszük, ki kellend még mutatni szövet- és vegytanilag, hogy milyen az a szerves anyag, mely a fertőzést okozza: mi úton és módon jut az a szervezet belsejébe, mint működik ott vegyileg, élettanilag, melyek felszívása és működésének feltételei, miután, úgy látszik, nem mindenkor hat; mifélek azon élettani folyamatok, melyeknek egymásba fűződése által hol gyermekági láz minden termény nélkül, hol pedig bő és terjedelmes izzadmányok és áttételek történnek stb.“ „Ezek eszményi kívánalmak ugyan, de még sem tartoznak egészen azon Hippokrates-féle misztériumok közé. Ezen kérdések még mind felderítendőek, de vájjon a szülés által-e? S vájjon onnan, hogy a. tan minden részletei nincsenek felderítve, azt következtethetjük-e, hogy ez nem áll s hogy jobb a régi exakt és epidemikus sötétség?“

„Ha mindezt meggondoljuk — mondja Markusovszky —, úgy bizonyos nem fogjuk az aránylag új tantól s egyes embertől köve-

telni, hogy ez kivételképen mindazon kérdésekre feleljen, melyeknek megoldása csak az összes természettudományok közreműködésének sikerülhet. Azt igenis fogjuk kívánhatni, hogy úgy a szerző, mint ellenei a fontos tárgy felderítése körül erélyesen és őszintén közreműködjenek s a tapasztalatokat higgadtan és elfogulatlanul bírálják.“

Markusovszky e messze kitekintő előrelátása mutatja és az épp adott idézet is tanúságot tesz látóköréről, amellyel a tudományos bűvárlatnak évtizedekre programot adott, világosan látva maga előtt az utakat és módokat, melyeken nyomról-nyomra haladva érték el az utódok a nagy eredményeket, melyek ma már mint kristályok, tisztán és világosan állanak előttünk. Semmelweis legalaposabb életírója (Schürer von Waldheim, id. hely 184. oldal) Markusovszky e dolgozatáról így szólt: „Allé Achtung vor diesem weitblickenden Gelehrten, der die Grenzen der Semmelweis'schen Entdeckung mit solcher Klarheit schaute und mit solcher Schärfe auf jenen Punkt wies, wo weitergeforscht werden muss. Schade, dass Markusovszky seine Gedamken nur in ungarischer Sprache veröffentlichte! Sie verdienten in allén Kulturspraehen der Erde verkündet zu werden und hätten zweifellos da und dort befruchtend gewirkt.“

Semmelweis életírói közül még Hueppe (i. h. 19. oldal) és Bruek (i. h. 80. oldal) is azon véleményen vannak, hogy Semmelweis aszepszisének empiriás érvényesülése a gynaekológiában és sebészetben egyelőre nem volt lényeges és hogy az csak a Lister-féle eljárás meghonosodása után következett be. Ennek élénken ellent szól az, amit a hetvenes években külföldön utazva a megfigyelő tapasztalhatott.

Amikor e térre vezetem t. hallgatóim figyelmét, arról szándékozom szólni, hogy milyen volt a helyzet, kivált Németországban, a Semmelweis halálát követő tizenöt év alatt, a Lister korát megelőző időben, tehát a Semmelweis-féle aszepszis, azaz a klórmészszel való dezinficiálás és a Lister-féle antiszepszis érvényesülése között időben.

A sors kedvezése folytán abban az időben Freiburgban éltem, hol Hegar és Kaltenbach közt az irodalom termékeinek élénk megbeszélése és megvitatása volt napirenden, tehát mély betekintést nyertem az idő egyik legnagyobb nőorvosának gondolkozásába. Ily alapon mondhatom, hogy Hegar a Lister eljárásában Semmelweis tanának kiépítését látta s ha kifejezést keresnék akkori benyomásaim megfogalmazására, úgy a két tant egymás mellett úgy jellemezném, hogy nagyszerű reneszánsz-épület volt keletkezőben, melynek falait Semmelweis felépítette, tető alá is juttatta; az épület már szűkös oltalmat is nyújtott az idő durva viszontagságai ellen, de távol volt még attól, hogy kényelmes hajlékul szolgáljon a benne menedéket keresőknek; hiányoztak az ajtók, az ablakok és az idő vihara még minden oldalon. betört. Lister e nyílásokat és réseket zárta el, biztossá és kényelmessé téve ezáltal a házat, amelyben a beteg bizvást nézhetett gyógyulása elé, más szóval: Semmelweis felfedezte, Lister pedig használhatóvá tette és általánosította az újkori sebkezelést. Közismert dolog, hogy Lister újítása az orvosi világ különböző területein rendkívül különböző fogadtatásra talált. Legelőször Németországban vert gyökeret, de

nem véletlenül ám, hanem azért, mert egy évtizeddel előbb itt zajlott le Semmelweis tanának vitája és vihara, ahol empiriás alapokon máris aszeptice dolgoztak, ahol a közfelfogás a megértéshez elő volt készítve és ezért találhatott termékeny talajra Lister gondolata. Olshausen, Hegar, Volkmann és Nussbaum voltak azok a vezető egyéniségek, kik az új módszert érvényre juttatni igyekeztek. Tudjuk, hogy ezzel ellentétben Listernek saját hazájában leghevesebb ellenzéssel kellett küzdeni, de nem volt más sorsa Franciaországban sem, ahol a Semmelweis tana által keltett heves vita a francia akadémiában még élénken élt az emberek emlékezetében és a közfelfogás, a sebfertőzés lényegét illetőleg, a közelmúlt nagy vitái által újabban csak még nagyobb megerősítést nyert.

Ily körülmények között különösen érdekes és tanulságos volt a hetvenes években nemcsak Németországban, hanem; Angol- és Franciaországban is a helyszínén látni a forrongó tannak hatását, ami énnekem osztályrészüln jutott. A szellemi küzdelemnek márkáns megtestesítői: Köberle Strassburgban, Spencer Wells Londonban, Pean pedig Parisban voltak. Köberle és Spencer Wells az abszolút tisztaságban, Lister a karbolban vélte találni a panaceát, Pean pedig csakis operatív technikai művészetében kereste sikerének magyarázatát.

Spencer Wells Lister metódusát negligáló álláspontját 1878-ban (Hunter-előadás a Royal College of Surgeonban) azzal magyarázza (Volkmainn's Sammlung klin. Vorträge, 146. sz., 1194. oldal), hogy ő már 1864-ben rámutatott arra, 1. hogy a levegőből ártalmas csirák jutnak a sebbe; 2. hogy Pasteur szerint mindenütt kórmenző csirák tartózkodnak a levegőben; 3. hogy Maivet szerint a túltömött helyiségekben, a kórházak bútortárgyaiban, szöveteiben és a fehérművekben rothadási csirák bőségesen rejtőznek; 4. hogy Polli a kéndioxyd csiraölő hatását kétségtelenül bebizonyította és tanította, hogy pysemiások genyje, septicaemiások izzadmánya beoltva ártalmatlan a kísérleti állatra nézve, ha ez anyagokat kéndioxyddal előbb hatástalanná tesszük és végül 5. hogy szerves anyagokban minden erjedés és putrid elváltozás megakadályozható a kéndioxyd előzetes alkalmazása által. Spencer Wells tehát már Lister előtt felállította a csirák ellen való küzdelemnek lényegét és jog-gal mondja, hogy Lister kísérleteit Glasgowban az ő előadása után két évvel kezdette a karbolsavval és arra hivatkozik, hogy Lister csak 1869-ben Leedsben jelentette be először kísérleteit és még akkor is azt kellé megélnie, hogy az ünnepi szónok, mkit a közfelfogás kifejezője, oly kicsinyre becsülte, hogy azt egyszerűen tudományos tévedésnek jelentette ki és elméskedve még nevetségessé is tette (id. hely 1195. oldal). Spencer Wellsnek tehát elegendő oka volt saját eljárási módjánál megmaradni, melyet eddig soha nem tapasztalt eredmények is igazoltak.

A fordulópont Lister tanának sorsában csak két év múlva, 1871-ben Plymouthban tartott előadása kapcsán állott be és csak ez a dátum az, melytől fogva a Lister-féle sebkezelés az irodalomban méltánylásra talált.

Megállapítható tehát, hogy az aszeptikus sebkezelésnek úttörője Angliában tulajdonképen Spencer Wells volt, de épp úgy, mint Semmelweis a maga idejében, ő is empiriás alapokon dolgozott; tehát ugyanazt tette, mit Semmelweis, azaz, aszeptice igye-

kezett eljárni. Lister ellenzői hazájában, Spencer Wells nagy eredményeire támaszkodva, mondhatták, hogy a Lister által inaugurált operálási és szövevényes sebkezelési mód tisztára hókusz-pókusz és fölösleges, mert íme Spencer Wells mindezek nélkül pusztán a penibilis tisztaság útján ugyanolyan eredményeket ér el és pedig a legnehezebb téren, t. i. a betg hasüregében. Spencer Wells maga mondja idézett dolgozatában (1196. oldal), hogy ez és hasonló nyilatkozatok reá is hatással voltak és soká visszatartották metódusainak megváltoztatásától és csak amikor egy csoport szerencsétlen eset behatása alatt állott, különösen Kocher, Köberle és Olshausen sürgetésére, kik Hegar és Nussbaum sikereire is hivatkozva hatottak reá és végül Listernek Londonba való átköltözése után, amikor annak eljárásait és sikereit közvetlenül szemlélhette, 1878-ban határozta el magát az e módon való kísérletezésre, azzal az indokolással, hogy csak a tapasztalás döntheti el, vajjon Lister sebkezelésének részleteiből melyek a lényegesek és melyek lesznek a mellőzhetőek.

Németországban akkoriban két tábor küzdött egymással a szülészet és operatív nőgyógyászati sebkezelést illetőleg. Az egyikben azok állottak, akik fenntartás nélkül behódoltak Semmelweis tanításának, a másikon azok, kik lelkesedés nélkül, kénytelen-kelletlen, ímmel-ámmal, ellenőrzés nélkül, tehát tessék-lássék módján végezték pusztán a kezek dezinfekcióját, mint például Bécsben Braun Károly, Prágában Breisky és sokan mások. Ez utóbbiakkal fölösleges volna foglalkozni, hisz eljárásukban hiányzott az őszinteség; az előbbieket között Hegar járt elől, kinek klinikája és működése paradigmaként szolgálhat annak az időnek megismerésében.

Hegar mélyen át volt hatva Semmelweis tanításának igazsága által és sorsa tragédiáját érző lélekkel tárgyalta hallgatói előtt már akkor, amikor Semmelweis neve még alig volt hangzatos a klinikai termekben. A sikernek kulcsa, amely Hegar működését jellemezte, e tanítás megszívlelése volt, és' egéfez gondolkozása a Semmelweis szellemében mélyedt el. Szerencse, hogy az operatív gynsekologia kezdete egybeesik Semmelweis aszepszisének megszületésével, melyhez a körbonctannak és a pathológia-histológiánafé ugyanabban az időben való nagy fellendülése járult s ha hozzávesszük Pasteur és Koch nyomán az újkori setiológiás orvosi tudomány megszületését és a Lister által inaugurált sebkezelést, úgy együtt van az alapja annak a mesés gyors kifejlődésnek, mely alig három évtized alatt egy egész új tanszagnak, a nőgyógyászainak felépülését tette lehetővé és a szülészetnek alapjában való átalakulását eredményezte. Sőt tovább mehetünk és merem állítani, hogy a gynsekologia nagy haladása révén tulajdonképen a hasür- és medence-sebészetnek megteremtője lett és a sikerek nyomán a sebészetnek egész jövő perspektívája nyílt meg, úgyhogy szinte mondhatnánk, hogy a lány-tudomány, tudniillik a nőgyógyászat, termékenyítette meg az anya-tudományt, tudniillik a sebészetet, amely a gynsekologusok nagy sikerein épülve, indult meg bámulatos átalakulásának útján.

Az idő kimagasló eseménye akkortájt Hegar és Kaltenbach „Operative Gynaekologie“ című könyvének megjelenése volt, mely esemény széles a birodalomban a legélénkebb megbeszélés tárgyát képezte és a kezdeményezés szenzációjával járt, mert új alapokon

állott, új metódusokat tanított és sok minden, még tekintéllyel bíró, de avulásnak indult tanítást döntött halomra. E könyv pro et contra szokatlan mozgalmat keltett és alig: volt intézet, hol intenzívebb módon ne foglalkoztak volna tartalmával és szerzőivel egyaránt. Különösen Spiegelberg Boroszlóban lépett ez időben előtérbe és antagonistának mutatkozott Hegaral szemben. Az 1874/5. tanév téli félévében egy szemináriumot tartott, melyben a megboldogult Elischer Gyulával együtt vettünk részt. E szemináriumnak tárgya a gyermekági láz tana volt és ehhez a Hegar és Kaltenbach operatív gynaekológiájának megbeszélése csatlakozott. E tárgyalásnak lényege a gyermekági láz tanát illetőleg már előbb a Volkmann's Sammlung ki. Vorträge 3. számában volt közölve, az utóbbi pedig kidolgozva akkori segédjének, Landau-nak tollából az Archív für Gynaekologie 1875. évfolyamában jelent meg. Ez éles kritika csakhamar polémiát keltett, mely alkalom volt arra, hogy az akkori ellentétes felfogások legprononszirozottabb képviselői mérjék össze a tudományos vitatkozások kardját.

Freiburgba érkezésem; után csakhamar keresztülestem azon a nem sejtett vizgán, mit utóbb tanársegéd koromban oly sokszor érdeklél végigszemlélttem, tudniillik olyankor, amikor a hospitáns kért engedélyt a klinikán való foglalkozásra. Hegar szokása volt (és e metódus egészen jellemző az ő gondolkozására), hogy az újonnan jelentkezővel, előzékenység címén, vizsgálatot végeztet nőbetegeken, esetleg terhesen vagy szülönőn, élesen megfigyelve, vájjon gyakorlott-e az illető a kezek dezinficiálásában, vájjon tudja-e, hogy miért kell ez óvatossággal élni, mert ha nem, — úgy csakhamar minden kétséget kizáró módon megérezte, hogy nem juthat be Hegar intimebb körébe.

A rokonszenves felvételt Freiburgban magam jórészt annak a körülménynek köszönhettem, hogy Semmelweis hónából jövék és Kézmárszky klinikájából magammal vittem a szülészeti vizsgálatban való jártasság mellett azt a szülészeti szellemet, melyet Kézmárszky Semmelweis nyomán meghonosított és példája által átültetett tanítványaiába, továbbá azért, mert az említett Spiegelberg-féle szemináriumból kifolyólag két aktuális kérdést, tudniillik a gyermekági láz vitás tanát Semmelweis értelmében és az Operative Gynsekologie-könyv vitájának egyéniségeit és lényegét közvetlenül és alaposan megismertem.

A freiburgi klinikai szülészeti osztályán és a nőgyógyászati műtétek alkalmával az előkészület kiadós részletét tette a környezetnek, helyiségeknek, használati tárgyaknak dezinficiálása után különösen a kezeknek preparálása klórvízben. Hegar mindig hangoztatta, hogy a sikernek jórésze a fertőtlenítés kellő gyakorlásában rejlik, és metódusának kiegészítő részlete volt, hogy az inficiált sebet vagy sebűrt műtét alatt még a hasürben is, úgymint az utókezelésben is, bőséges módon klórvízzel árasztotta el (Volkmann's Sammlung ki. Vorträge 109 (Gynaec. 36. füzet, 820. oldal).

Röviden szólva, a klinika működésében Semmelweis tanítását nemcsak a szülészetben, hanem a nőgyógyászatban is a Lister-féle eljárást jóval megelőző időben teljes mértékben érvényre juttatta.

Ily elvek alapján művelte Hegar a gynaekológiát és ez tette reá nézve lehetővé a sokban úttörő munkásságot.

Könnyen érthető, hogy azokat, kik Semmelweis metódusát a szülészetben és az operatív nőgyógyászatban már kiadós módon gyakorolták, a Lister fölfedezése kevésbé ragadta magával, hisz ők aszeptice operáltak már jó ideje és Lister antiszeptikus sebkezelésében csak módosítását látták annak, amit más alapokon már előbb is műveltek. Bízva eljárásukban e férfiak, már a Lister módszere előtt olyan dolgokra vállalkoztak, amelyek merészségnek, sőt nem egyszer túlmerészségnek látszhattak. Ilyen cselekedet volt különösen a fibromás méhnek kiirtása hasmetszés útján a hetvenes évek elején.

A mai kor fiatal orvosgenerációja alig is képzelheti el, hogy minő nagy cselekedet volt ez annak idején, amikor a hasüri sebészet még kezdetén állott, és pedig nem a könnyű lelkiismeret felelőtlensége mellett, hanem mikor a cselekedet nagyságának teljes tudatában, methodice hozzákészülve, a műtő, egész tudományos reputációjának latba vetésével járt el. Hegar ezen a téren érte el talán legnagyobb sikerét, mert az úgynevezett *extraperitonealis* csonk-kezelésével oly átmenetet alkotott a műtéti technikában, mely útját egyengette a később kifejlődött nagysikerű *intraperitonealis* kezelési módszernek, melynek kapcsán manapság e heroikus beavatkozást ép oly sikerrel végezzük, mint minden más aszeptikus műtétet.

Bízva aszeptikusában, új utakra is merészkedett, például a *castratio* kezdeményezésével nyomás vérzések miatt (Volkmann's Sammlung ki. Vorträge 136—138. Gynaecologie 42. szám), melynek eredményei annak idején igen sokat ígérően indultak meg, s ha az eljárás nem állandósult, ez onnan van, hogy Lister után új utakat tört magának a műtéti technika és a daganatos méh teljes kiirtása útján, kicsiny veszély árán, egy csapásra gyógyította meg a beteget, ki különben, tudniillik a *castratio* útján, csak lassan, az anticipált climax hosszas lepergése útján érthette el célját. Azonban, hogy az anticipált climax gondolata, nimt therapiás eszköz, milyen helyes volt, azt manapság láthatjuk csak igazán, amióta egy új gyógytényező, tudniillik a sugaras kezelés, vértelen úton képesít ugyanannak a ténynek, az anticipált climaxnak elérésére. A nagy horderejű következtetésre vezető gondolattársulás egy szép példája csatlakozik Hegarnak *castratio*-tanához, melynek elmondása talán nem érdektelen, annál is inkább, mert a nőgyógyászat akkori fejlődésének egy momentuózus lépcsőfoka volt.

Abban az időben történt, amikor az első hysterotomiák végeztettek a klinikákon, amikor a műtét heroikus nagysága és igen nagy veszélye miatt az esetek még ritátszámba mentek, hogy az évek óta csaknem csillapíthatatlan vérzésekben szenvedő, jódinjekciókkal és ergotinnal, meg tamponozással agyonkezelt nyomás beteg huzamosabb időre eltűnt a klinikai orvosok szeme elől. Egy szép napon a már-már halottnak tartott asszony a freiburgi Schlossberg sétányain, Hegar nem kis meglepetésére, feltűnő jó kinézésben került a szeme elé. A konvencionális üdvözlés és hogylét iránti kérdészködésre az egykori nagybeteg lakonikus válasza következőleg hangzott: „der Wechsel ist bei mir vorüber und seither bin ich geheilt.“ E szavak a további séta közben mechanikus módon perogtek tovább Hegar ajkain, amikor egy percben egy másik gondolat,

de most már kérdés alakjában, váltotta azt fel: „Könnte man das nicht machen?“ „Könnte man den Klimax nicht anticipiren?“ A kérdés feltevése után a felelet már önként adódott: „Jawohl, durch die Entfernung der O varien!“

E kérdésből és feleletből indult ki Hegar nagy tanulmánya: *Die Castration der Frauen*. (Volkman's Sammlung ki. Vorträge 136—138. szám), melynek eredményei azóta számtalan változatban foglalkoztatták ta nőorvosi irodalmat és meglepő eredményeket érleltek; hogy mást ne említsek, gondoljunk csak az *osteomalacia* gyógyítására a castratio útján, melyet Fehling a körülmények kedvező találkozása mellett, baseli tanárkodása alatt fedezett föl; továbbá a vérző myomák és a metropathia haemorrhagica gyógyítására Röntgen-fénnyel, ami végre is nem más, mint anticipált climax, azaz vértelen castratio, tehát Hegar gondolatának ezerszeres megvalósítása, így vezetett a Semmelweis szellemében való gondolkozás és munkálkodás új felfedezésekhez és vállalkozásokhoz.

Kétségtelen, hogy Semmelweis tana sok mindennek volt megindítója nemcsak a szülészet és a nőgyógyászat, hanem a tudományok széles mezején általában, de hogy minő osztályrész jutott e fejleményekben a Lister, a Pasteur és Lemaire felfedezésének és minő rész az újabkori bűvárlat más téren való megismeréseinek, azt különválasztani lehetetlenségnek látszik. Hogy mégis jellemezzem a szaktudománynak epochalis haladását az átmenet ez idejében, amikor tudniillik már ellenségei is éltek Semmelweis tanításával, de amikor az még nem decomentáltatott mint sebkezelési metódus, legyen szabad egy s más legszembeötlőbb nőgyógyászati haladásra reámutatnom.

A nőorvoslás történetében mint egyik legszebb és legértékesebb siker van feljegyezve a *hólyag-hüvely sipoly* gyógyításának lehetősége, mint annak az időnek egyik legnagyobb vívmánya. E nagy vívmánynak dicsősége Marion Sims nevéhez fűződik és két princípiumon alapult, tudniillik a hüvelyboltozat feltárásának művészetén és a Semmelweis-féle aszepszisen.

Marion Sims véletlen fölfedezése és kanalas tükre (Meine Lebensgeschichte von M. Sims. Deutsch Dr. L. Weisz. Stuttgart. Enke. 1885. 150—154. oldal) lehetővé tette a hüvelyboltozat olyan feltárását, amelynek segítségével a legszubtilisebb plasztikus műtetet vagyunk képesek a hüvely boltozat magasságában elvégezni; a másik tényezőt, tudniillik Semmelweis aszepszisének jelentőségét azok, kik gyakorolták, még soká nem ismerték fel, így maga Sims sem és a sikert hihetetlen módon mindenféle más mellékkörülménynek írták javára. Így a kések és az ollók, meg a tűk és tűtartók legkülönbözőbb formái; a varróanyagok változatai: selyem, a fémsodronyok minden neme: ezüst, bronz, réz, vas; a Bozmann-féle ólomlapos rögzítés stb. mind divatjukat érték és lényegesnek látszottak, holott a siker egészen más helyen, tudniillik ott volt, hogy a Semmelweis által inaugurált dezinfekciót öntudatlanul gyakorolták több-kevesebb eredménnyel mindenütt. A hólyag-hüvely sipoly műtévése művészetté és specialitássá fejlődött ki abban az időben, úgy hogy a legjelesebbek ambicionálták a hírnevet e téren. Hogy mennyire volt ez így, egy kedélyes epizód demonstrálja Spiegelberg műtőterméből, hol a műtéti nehézségek

leküzdése közepette Spiegelberg ajkairól az önelégültséget kifejező e mondat szállt el: „Hja, es gibt eben nur zwei Fisteloperateure in Deutschland; der Andere wohnt in Heidelberg.“ Simon Gusztávot értve alatta, akit egyedül ismert el méltó riválisának e téren. Valljuk meg: művészet a sipoly-operálás napjainkban is, melyben a műtő kezűgyességét a legnagyobb siker koronázza, ha megtanulta Sims módjára feltárni és Semmelweis tanítása szerint aszeptice operálni és bír azon finom beidegzéssel, mely egy komplikált hólyag-hüvelysipoly-műtét végrehajtásánál szükséges.

*

Nem lehet céloom lépésről-lépésre követni a nőorvostan fejlődését a Semmelweis után következő átmenet idejében és nehéz volna megvonni az éles határt, hogy mikor lépett be mint új tényező a sebészetbe a Lister-féle eljárás. Hisz ismert dolog és fennebb már említtem, hogy a hetvenes évek végéig, tehát másfél évtizeden át Semmelweis halála után, minő ellentétes felfogások uralkodtak mellette és ellene, úgy hogy érvényesülése kétségtelenül csak a nyolcvanas évek elején vált általánossá és az eddig való nagy haladás egyedül Semmelweis tanának gyümölcse volt.

Semmelweis tanának hatása itthon, saját hazájában, halála után egyelőre nem érvényesülhetett. Az 1867. év előtt az abszolutizmus tartotta kezében a hatalmat és a helytartótanács korlátlanul intézte a felső oktatás ügyeit is. A forradalom utáni két évtizednek princípiumai érvényesültek a tanszékek betöltésénél is, amikor nem a tanszak érdeke, hanem a jelöltek politikai megbízhatósága volt elsőrendűleg irányadó a tanári kinevezésnél. Ámde valljuk meg, hogy még annak a rendszernek is voltak fényoldalai, hisz tudjuk, hogy maga a nagy Skoda sem lett volna soha a bécsi egyetem professzora, ha az akkori fakultás akarata szerint megy a dolog; hisz Skoda már hátat is fordított a tudománynak és rendőrorvosi állást vállalt a fővárosban, mert a tanártestület akkori vaskalapos vezetői megkeserítették életét és az abszolút kormányhatalom nyitotta meg számára előbb a prágai és utóbb a bécsi egyetemet a tanári kar nyílt ellenzésével szemben. (Schürer von Waldheim. id. hely 7. oldal.) Sajnos, minálunk a hatalom nem vett tudomást Semmelweis tanításáról és kisebb gondja is nagyobb volt annál, semhogy a gyermekágyi láz prophylaxisa szempontjából minő állást képvisel Semmelweis utóda, és böles belátással farmakologust állított a szülészeti tanszékre.

Semmelweis tanítása szerencsére elég erős gyökeret vert már itthon avégből, hogy tovább éljen az utódok közt; így, szűk hatáskörben, egyelőre csak Fleischer főorvosban, 1869 óta a Rókus szülészeti osztályán, mint magántanár a szülészeti műtéttan kapcsán és korán elhalt segédjében, a derék Bruck Jakabban élt az tovább, ki úgy is mint Hirschler Ignác dr.-nak barátja, a Semmelweis-tradícióban élt és kitűnő tanulmányával Semmelweisről az orvosi könyvkiadótársulat 1885. évi ciklusában emléket állított magának a magyar orvosi irodalomban.

Semmelweis szelleme egyetemünkre tulajdonképpen akkor tért ismét vissza, amikor Kézmárszky 1873-ban, mint méltó utód, a katedrára lépett. Mi, Magyarország ma élő orvosi generációja,

kik a legifjabbakat leszámítva, mindnyájan Kézmárszky tanítványai vagyunk, tanúságot teszünk arról, hogy e kiváló férfiú, e nagylelkű orvos, e buzgó tanító, e véghetetlenül jószívú és önzetlen ember mily kifogyhatatlan odaadással, mily soha nem landadó buzgósággal tanított minket, hogy miként óvjuk meg a reánk bízott szülők életét és egészségét Semmelweis tanításának szellemében. Úgy hiszem, nincs ez országnak egyetlen ma élő orvosa sem, aki ne volna tisztában azzal, hogy mit kötött lelkünkre Semmelweis, és azzal, hogy mit tanított nekünk az ő szellemében Kézmárszky a szülészeti klinikán. De tanított ő még mást is, tanított észlelni, megfigyelni, becsületesen gondolkozni, tanított a szülész legnagyobb erényére: türelemmel várni, könnyelműen be nem avatkozni a szülés folyamatába és végül tanított irgalmasan együttérezni az anyával és újszülött gyermekével is. Szerencséje hazánknek, hogy amikor az eljövendő antiszeptikus sebkezelés még nem született meg, amikor Pasteur és Lister tana még nem harogta végig a világot, amikor a szülészet klórmentes aszepszise még küzdött az elfogultsággal, amikor a nagy átalakuláshoz a közfelfogás még csak érlelődött: Kézmárszky lett Semmelweis utóda, hogy fölvegye hazánkban a vezetés zászlaját, mely Semmelweis korai halála folytán gazdátlan maradt.

Kézmárszkyon kívül még két másik vezető orvosunk élt akkoriban Semmelweis aszepszisének gondolkozásában: a sebész Kovács József és Lumniczer Sándor. Kovács Józsefről tudjuk, hogy ő sohasem hódolt be Lister tanának és hókuszpókusznak tartotta a Lister-eljárás körülményességeit, de követelte és gyakorolta az abszolút tisztaságot Semmelweis hagyományában, persze a szónak csak polgári értelmében, de mégis olyan jelentékeny sikerrel a múltak sebészeihez arányítva, hogy nem érezte szükségét a Lister-féle nehézkes eljárásoknak, Úgy volt vele, mint Spencer Wells, mint Köberle és Keath, kik nem csináltak úgynevezett antiszeptiszt, de a végsőkig menő pedáns módon keresztülvitt tisztaság útján azelőtt hallatlan eredményeket értek el a hasúri műtétek terén. A másik Semmelweis szellemében sebészünk Lumniczer Sándor volt. Ez egész valójában európai ember, élénk összeköttetést tartott fenn a nyugati sebészvilág haladásával, az akkori szokásokat messze túlhaladó liberalitással, tudniillik az ifjú orvosi generáció révén, kik külföldi tanulmányútjukról hazatérve, osztályán szívesen látott beltagokul fogadtattak és módjukban volt átplántálni a künn észlelt és elsajátított legújabb haladásokat. Így nyert osztályán foglalkozást a korán elhalt, nagytehetségű Antal Géza (előbb Kovács József segédje), Puki Ákos, ki Listertől visszatérve, amúgy melegében hozta magával az angol sebész úttörő újításait, Haberern J. Pál, mint a hallei híres sebész Volkmann segédje, ki ott a Lister-sebkezelés legelső meglepő nagy eredményeit észlelhette, és több mások között én magam is. Mindnyájan hálával emlékezünk Lumniczer Sándorra, ki az új haladások iránt való nagy érdeklődése mellett oly önzetlen készséggel támogatta érvényesülésünket és nem kis mértékben úttörője volt annak a már általánossá vált gyakorlatnak, hogy fiatal szakembereink külföldi útjukról hazatérve, itthon az e célból szervezett állásokban gyakornoki, tanársegédi, adjunktusi és magántanári stb. minőségben érvényesíthetik szakismereteiket. Ma már természetesnek

tartja mindenki, hogy ily állások elég nagy számmal állanak az ifjúságnak rendelkezésére, kik alig is sejtik, hogy mily nagy küzdelmek árán jutottak viszonyaink odáig, ahol azok ma állanak, s hogy elődeik és ezek között Lumniczer Sándor mennyi kitartással, szívóssággal, egyéni tekintélyük és befolyásuk latbavetésével és az ifjú tag iránti meleg szeretettel fáradoztak a viszonyoknak ily átalakulásán, míg végre odajutottunk, hogy ma minden tehetség, ha egy kis szerencséje is van, megtalálhatja hivatási körét és érvényesülését.

Nálunk sincs különben, mint minden más körben, tudniillik, hogy a világ hihetetlen gyorsan felejt. Nagy igazságtalanságot követnénk el magunk is, ha e helyen nem hangoztatnánk, hogy kik voltak azok a férfiak, akiknek körében Semmelweis nagy küzdelmeinek idejében élt: Balassa, Markusovszky, Hirschler, Bókay, Jendrassik állottak hozzá legközelebb, de mindezen felsorolt legjobbainknál is többet, sokkal többet tett Semmelweis szellemének ébrentartására és ősiecs orvoskari viszonyainknak átalakítása és modernizálása érdekében az a férfiú, ki fakultásunknak jó szeleme volt a nemzet újraébredése idején: ... ez a férfiú, uraim, orvosegyesületünk tiszteleti tagja, Markusovszky Lajos volt.

A szobrász, amikor művében egy nagy szellemet az utókor elé állítva, annak egyéni nagyságát értékelni akarja, allegorice körébe állítja azokat a kortársakat, akikben jellemezni kívánja a hatást, melyet az illető szellemóriás kortársaira, nemzetének sorsára és történetére gyakorolt.

Az Erzsébet-téri emlék nemes férfialakja, könyvvel hóna alatt, önmagában, egy tudós férfi gondolatát keltené a szemlélőben, ki nagy hatással lehetett korára; de azt a gondolatot, hogy az anya a világ végezetéig — addig, míg a nő szülni fog — mindig hálával kell hogy Semmelweis szelleméhez föltekintsen, a művész saját imádott feleségében, csecsemőjével Farján, fejezte ki és a szemlélő ez alakban érti meg Semmelweis tanításának azt a részletét, mely minden embernek szívéhez szól. Ha a művész azt is ki akarta volna fejezni, hogy ki volt Semmelweis szellemének leg-hatékonyabb támasza, világraszóló küzdelmében kardhordozója, sokszor csüggedő lelkének megvigasztalója és már-már lankadó energiájának új ráébresztője: úgy Markusovszky Lajost kellett volna a piedesztálra állítsa, kinek vállain Semmelweisnek jobb keze nyugszik. Igen, uraim! ez így van; mert nagy kérdés, hogy Markusovszky morális hatása nélkül egyáltalán napvilágot látott volna-e Semmelweis epochális munkája 1861-ben, mert tudva van, hogy Bécsből való távozta után teljes tíz éven át apathiás hallgatásba merült, melyből csak környezetének — és különösen Markusovszkynak reáhatása folytán lépett ki ismét.

Semmelweis előtt a szülő-intézet végső és rettegett menedék-helye volt a társadalom azon kiteszített leányainak, kik nehéz óráikban maguk és eljövendő gyermekük részére más hajlékot nem találtak. A halál angyala lesett ez intézetekben áldozataira; és a nép gyermeke tudta, ismerte a veszélyt, melynek elébe néz, amikor a küszöböt átlépte. Szörnyű hát csak elgondolni is, hogy milyen lelkiállapotban kereste föl a szerencsétlen az egyetlen menedékhelyet, mely nehéz órájában részére nyitva volt. Minő

más az asszony lelkiállapota, ha óráját közeledni érzi, ma. Gondoljuk meg, uraim, hogy ezen kézzel nem fogható, de lelkünkkel megérezhető áldás mit jelent az emberiségnek... Ezt a nagy átváltozást a lelkekben, ezt a minden anyai szívet eltöltő biztonságot, ezt a félelemnélküli hitet az anyaság szentségében és szépségében a világ minden asszonya öneki, Semmelweisnak köszöni. Hálával és tisztelettel hódolunk emlékednek, te nagy férfiú és áldjuk a sorsot, hogy téged nemzetünknek: nekünk magyaroknak adott.

KORÁNYI FRIGYES

KORÁNYI FRIGYES.

Írta: Müller Kálmán.*

A történetírásnak külön mestersége az, hogy reánk maradt egyes adatokból valamely kornak képét megrajzolja. Ha orvostanári karunk üléstermében a régibb arcképeket és ezek évszámát nézzük, könnyen rekonstruálhatjuk a fakultásnak képét a negyvenes évek derekán.

Csak a főbb tantárgyakat adták elő. Teljesen doktriner módon; a természetrajzi tudományokban majdnem kizárólag a rendszereket és a morfológiát; latinul adtak elő,** részben németül is; az orvosi kar tanárainak megszabott — a felsőbb hatóságoktól átvizsgált és jóváhagyott könyvek szerint kellett előadni; fel voltak ugyan hatalmazva, hogy előadásaikban felhasználhatják saját észleleteiknek és kutatásaiknak eredményét, csak hogy intézetek s ezek fölszerelése hiányában önálló kutatásnak sehol semmi nyoma; a tankönyvek nagyjából bécsi tanárok könyvei voltak, belgyógyászatot azonban Bene Ferenc s az idősebb Gebhardt könyvéből is tanítottak. Az orvosi kar akkori szervezése mellett sok oldalról vezetett az út a tanszékhez; már csak azért is, mert magán- és rendkívüli tanárok akkor még nem voltak, s hiányzott a mód és az alkalom a szükséges succrescentia biztosítására; ugyan ezen okokból állottak elő többnyire nehézségek, ha valamely tanszék helyettesítése vált szükségessé, Innen volt az, hogy egy és ugyanazon tanár helyettesképen az elméleti orvostant, a szülésetet, de még az általános kór- és gyógyszertert is előadta. Egyes tanárok végre még azzal is foglalkoztak, hogy Bécs számára nyilvántartották a „gutgesinnt“ orvostanhallgatókat, akik beretváltak és viszont azokat is, akik rebellis puhakalapot mertek hordani.

Így festett a mi orvostanári karunk akkor, amikor Korányi Frigyes Szabolcsból ide fölkerült medikusnak. Mindenütt egy rettenetes negatívság mered elénk és nem csodálni való, ha Balassa — aki 1843-ban Bécsnek akkor már igen élénk tudományos életéből került ide a tanszékbe — majdnem teljes szellemi elszigeteltségben találta itt magát.

Korányi már tanuló társainak sorából is kiemelkedett és lelkesedése, de valószínűleg már akkor mutatkozott szónoki képessége folytán is csakhamar az úgynevezett végrehajtó-bizottság elnöke — az ifjúság vezére lett. Amint ő maga mesélte, mint húsz éves

* A Budapesti Kir. Orvosegyesületnek 1913 október 14-én tartott nagygyűlésén mondott emlékbeszéd.

** Hőgyes: Emlékkönyv.

ifjú éppen Sauer belgyógyászati előadásait jegyezte, mikor az utcai lárma hallatára társaival együtt az ablakhoz rohant; az utcán állott Petőfi és halásápadtan a „Talpra magyar“-t szavalta.

Vasváry Pállal és Meixnerrel résztvett a pozsonyi küldöttségben, amely az országgyűlésen Pest kívánságait tolmácsolta a felelős kormány kinevezése ügyében. Május elején résztvett az ifjúság küldöttségében, amely Kolozsvárra utazott az Unió üdvözlésére.

Résztvett a szabadságharcban is. A szabolcsmegyei önkéntes csapat orvosává választotta. Ercsi mellett szemtanúja volt az elfogott Zichyek elítéltetésének és kivégzésének; a szabolcsi zászlóaljjal Perczel táborában több csatában vett részt. Később a Balassára bízott pesti honvédkórházba rendelték be, ahol 1849 újév napjáig működött. Ekkor hazament Nagykállóba, ahol a honvédkórházban alkalmazták. Buda bevétele után ismét Pestre került Balassa mellé; rövid idő múlva Lumniczer ajánlására még mint orvostanulót a szegedi 104. zászlóalj főorvosává nevezték ki. Mint ilyen résztvett a szőnyi s a temesvári csatán, azután Dembinsky hadtestének szétverése után roppant sok baj közt, sokszor éhezve és szomjazva ment vissza Szabolcsba.

Mikor Világos után mesterét, Balassát, vizsgálati fogságba helyezték, a diákság élén ő vonult a rettegett Protmann elé és fulmináns beszédben kérte szabadonbocsátását.

Még mielőtt tanulmányait befejezte volna, 1849—50-ben Balassa oldalán mint tiszteletbeli segéd működött és halála napjáig talizmánként őrizte azt a Luer-féle műszertárcát, amit ez időben Balassától emlékbe kapott.

Tanulmányait befejezve, az 1851—52. tanévben egyetemünkön orvostudorrá avatott és a sebészet irányában indulva, mint műtőnövendék Schuh korodájára került, hol akkoriban két hely magyar növendékek számára volt fenntartva és ezek egyikét nyilvánvalóan mesterének és már akkori mentorának ajánlására ő nyerte el, azzal a reménykedéssel, hogy később ott tanársegéd lesz belőle; s meglehet, hogy e reménykedése beteljesedett volna, ha, mint akkor mindenbe, úgy az ő pályafutásába is a politika bele nem markol.

Egy szép napon — 1852 április havában — a rendőrségre idézték, hol huszonnégy óráig visszatartották; másnap pedig indokolás nélkül tudatták vele, hogy rögtön szülővárosába, Nagykállóba tartozik visszatérni s további intézkedésig ott internálva marad. Kiderült, hogy ismét a rettegett Protmann Pesten egy összeesküvést szimatolva, házkutatásokat tartott s ez alkalommal Korányinak kompromittáló leveleire akadt, amelyek azonban, mint ő mondja, teljesen ártatlan tartalmúak voltak.

Egy megkezdett útirány itt rögtönösen véget ért és bár az ember jövője mindig homokra van írva, mégis kétség nem lehet benne, hogy az ő kivételes képességeivel Korányi a sebészet terén is kivált és sokra vitte volna, de a mi orvosi művelődésünknek az az elsőrendű tényezője és az a nagy alakja már csak alkalom hiányából sem lett volna belőle, aki tényleg lett, ha a rendőrség abban az időben az ő sorskerékének küllőibe bele nem kap.

Ezzel a számkivetéssel mindenesetre fiatal életének egy válságos pontjához jutott; mert „ahogy vannak bányák, melyek java

munka közben beomlanak, jövátéhetetlen, csak egy pár kiásott ércdarab mutatja, milyen gazdag erek veszték el ott mindenkorra“: épp ilyen beomlott bánya lehetett volna akkor Korányi életpályájából, ez egy megkezdett fejezetnél bevégetlenül maradhatt volna.

De Korányit nem fogta el a csüggedés; tehetségeit helyesen mértékelve, bízott önmagában és azt az elvet vallva, hogy az ember ne akarjon véletlenül boldogulni, hanem mindenki jelölje ki magának az útját, lelkes erővel indult neki az új útnak.

Rövid idő alatt a vidék legkeresettebb orvosa lett, a legelőkelőbb családok mind az ő tanácsát kérték ki, egyre terjedt a híre és vitték messze a megye határán túl. Emellett buzgó kitartással folytatta önművelődését és bővítette tudását. Működésének egész módján már akkor fölismerhető volt, hogy céltudatosan egy távolabb, szebb jövőre készül. Mindebben nemcsak nemes ambíciója vezette, de hatványozta nemsokára iparkodását szívének az a hangos sugalma, hogy Bónis Malvinnak, Bónis Sámuel volt igazságügyi államtitkár és híres ellenzéki szónok leányának kezére kell hogy érdemessé tegye magát.

Szakkiképzése érdekében 1854-ben Bécsen kívül Prágában három hónapon keresztül Jaksch előadásait hallgatta; 1855-ben pedig két hónapot Párizsban töltött, Nélaton, Trosseau és mások előadásait látogatva; 1857-ben két hónapot Bécsben, Braun korodáján töltött.

Ezalatt elmúlt a meddő sóvárgás és tétlen kesergés ideje. Amint a közéletnek majdnem minden terén új munkakedvre ébredtek, úgy itt a fővárosban a tudományos élet is megélnékvült és a tudományos orvosi működésre nézve jelentős tényezője támadt; minthogy a harmincas évek elején keletkezett első magyar orvosi folyóirat, az „Orvosi Tár“ 1848-ban megszűnt, „egy napról-napra mind élénkebben észlelhető szükséglet kielégítésére és abból a kötelességből, hogy a nemzet irányában megtartsuk és továbbfejlesszük azt, amit elődeink szakunkban ránk hagytak, hogy kötelességünk a tudomány, a szenvedő emberiség s mind magunk iránt elkövetni képességünk szerint mindent, ami a józan és észszerű gyógyászat terjedését és önálló felvirágzását közöttünk elősegítheti“, a hasoniparkodásúak összetalálkoztak és az ő támogatásukkal indította meg 1857. évi június 4-én Markusovszky Lajos az Orvosi Hetilap-ot. A lap első számában ott találjuk a munkatársak között Korányi Frigyes „Adalék a lép helyváltoztatásai tanához“ című cikkelyével és hű munkatársa maradt a lapnak élete végéig.

Egy kölcsönhatás fejlődött ki itt ezáltal; mert ha igaz is, hogy utóbb Korányi tudományos közlései hozzájárultak a lap színvonalának emeléséhez, tagadhatatlan, hogy kezdetben e lap vitte szerte az országban Korányi nevét, keltette tágasabb körben az ő híret és hívta fel a közfigyelmet ő reá.

Ha talán a mindennapi orvosi gyakorlatra képzettségét kielégítőnek találta is, de nyilvánvalóan hogy a további pályafutása fokozottabb igényeinek minél inkább meg tudjon felelni, 1858-ban Markusovszkyval és Hirschlerrel újból a prágai, lipcsei, párizsi és londoni orvosi intézeteket látogatta; tanulmányútjáról az Orvosi

Hetilapban megjelent „Úti töredékek“ című közleményeivel számol be.

Aki mit ír, vagy mond, meg lehet elégedve, ha visszhangra talál. Korányi meg lehetett elégedve.

Az Orvosi Hetilap szerkesztősége 20 arany pályadíjat tűzött ki annak a két legjobb közleménynek, mely a lapnak 1859-i folyamában megjelent. Az orvosegyesület elnöke egy díjosztó-bizottságot nevezett ki, melynek tagjai „azon meggyőződésből eredett örömrözetet el nem fojthatják keblökben, miszerint a jutalomra érdemes értekezések nevezetes száma azon ok, midőn a tisztelt szerkesztőség elébe azon javaslattal járulnak, hogy az összeg egy kitűzendő pályakérdés díjazására fordíttassák“; a szerkesztőség a két díjat mégis kiadta, az egyiket Korányinak „Tanulmányok a bujasenyvtan köréből“, a másikat Bókaynak „A végbéliszamról“ írt közleményeikért. Korányi a kapott aranyakat átváltotta egy karperecre, melyet menyasszonyának adott és amelyet ő ezen kettős praetiuma miatt családi ereklyének tartott. Az elnyert díj összegét azonban ő is és Bókay is egy az egylet által kitűzendő nagyobb pályadíj alapjául az egyletnek adományozták; Korányinak egy meglehangú felhívására az egyesület tagjai s az ország orvosai e díjalapra 213 drb aranyat, 238 forintot és 30 frankot adományoztak és ebből nőtte ki magát kamatokkal és újabb adakozásokkal egyesületünknek az a díjalapja, amely 1877 óta a Balassa-díj nevet viseli.

Ugyancsak azzal a díjazott közleményével Korányinak vitája is támadt az agygyphilis kérdésében.

Kiterjedt orvosi gyakorlata közben a nép széles rétegeivel való közvetlen érintkezése, életviszonyainak és életmódjának közvetlen megismerése és mindezek egészségi következményeinek tapasztalása indítják ez időben Korányit arra, hogy új és tágabb térre is lépjen, hogy egészségügyünk szervezéséről tárja fel eszméit. Mi sem jellemzi jobban aiz ő alapos gondolkodását, mint az itt kifejtett azon álláspontja, hogy mindenekelőtt tudományosan képzett orvosokról, tehát az orvostudomány természettudományos művelhetéséről kell gondoskodni.

E közben szűkebb hazájában is egyre növekedett tekintélye, nagy hivatottságát úgy orvosi, mint közegészségi ügyekben általánosan elismerték, minek igazolására szolgál — pályázati folyamodványához csatolva volt — egy főispáni bizonyítvány, mely szerint 1861-ben Szabolcs megye főorvosává választották; érdemeiket szerzett az általa tervezett ottani kórház létesítése körül azzal, hogy egy jelentékenyebb orvosi tiszteletdíjat, amelyet azonban annak mellékkörülményei miatt nem akart megtartani, az ottani kórház építésére adományozta, utána ugyanazon célra Czobel szül. Vay grófnő 1000 forintnyi alapítványt tett, és e két példát követték még többen; az általa így megindított kórház építési bizottságának elnökévé választották; de elismerést vívott ki magának egy szükségkórház vezetésével is.

Mindezen munkakörökben kifejtett működésének élénksége, de a nyugati, előhaladottabb felfogásoknak megfelelő iránya mindinkább elárulták, hogy egy megye határai között „a lombik neki „szűk“ és tudták ott is, hogy sokáig maradása már Szabolcsban nem lesz. Minthogy pedig az emberek nemcsak akkor vannak

együtt, ha egymással vannak, ő már akkor ott a vidéken úgyszólván együtt volt azokkal, akik itt a fővárosban a modern eszméramlatnak vezetői voltak és egyengették számára az utat, hogy ide felkerüljön; akik ismerték az ő alapos tudásán és buzgó iparkodásán kívül mindazokat a kiváló tulajdonságait, amelyek őt és közreműködését értékesé tették. Viszont aki a jelenségek összekötő kapóit felismerni és magyarázni tudja s könnyen megérti azt is, hogy mások nem szívesen látták, hogy Korányi ide a fővárosba iparkodik.

De Bécsből és Pestről ki volt tiltva, és bár Balassa és az ő volt bécsi tanárai többször tettek lépéseket a tilalom megszüntetésére, mégsem sikerült a végzést megváltoztatni 1861-ig. Ekkor egy kedvező véletlen jött segítségére. Báró Vécsey Miklós Ugo csából fordult hozzá, hogy betegségében kezelje és hogy közelebb legyen hozzá, báró Sennyey Lajos rokonához költözött; itt ismerkedett meg Korányi gróf Majláth Antal volt kancellárral, kinek elpanaszolta sorsát; ez azután kezébe vette az ügyet és bécsi összeköttetései útján sikerült a felmentést kieszközölni. Szabad volt az út Pest felé!

A régi rendszer szerint az orvosi karnak a tanárokon kívül kültagjai is voltak, amiből egy állandó versengés támadt és tartott 1848—9-ig, hogy majd egy tanár, majd ismét egy kültag került a dékáni székbe. Stáhly ezt a szervezetet még szélesebb alpra akarta fektetni, ami ellen azonban a kar tanárai demonstráltak és aminek folyamán a közoktatásügyi miniszter 1848-ban Balassát az orvosi kar igazgatójává nevezte ki; ebben a minőségében ő mindenekelőtt egy javaslatot terjesztett elő, hogy az orvosi kar ezentúl csakis tanárokból álljon, ezt a kar el is fogadta és a miniszter is így határozott. Ezzel tehát a harc megszűnt, de egy bizonyos elkeseredést hagyott hátra; a volt kültagok egy része nem jó szemmel nézte Balassát, akinek azonban magában a karban sem volt irigyelni való helyzete; és különösen amikor 1860 óta a tanítási nyelv magyar lett és a német tanárok eltávoztak, akkor az így átalakult karban eleinte Balassának csak alkalmi többségre lehetett számíthatnia; maga a kar két táborra oszlott, amely úgy ült együtt a fakultásban, mint az éjjeli méces poharában az olaj és a víz. A kari ülések többnyire igen viharosak voltak, ahol az ingerlékeny kedélyeket szegény Semmelweisnek állandó indulatosága még jobban izgatta. Balassát és körét, mert a nyugati, újabb bűvárlati és tanítási módok meghonosítására iparkodtak, ismételen külföldön jártak és külföldi összeköttetéseiket kultiválták, kozmopolitáknak mondták. Hogy az ellentéteknek ilyen folytonos küzdelmében a csatasort olyan elsőrendű erővel, mint amilyenek Korányi már akkor bizonyult, iparkodtak kiegészíteni s hogy Balassa arra igyekezett, hogy a modern orvosművelődés érdekében a hasonfelfogású fiatalabb kollégáját a fakultásba juttassa, az könnyen érthető.

Ekkor, amikor az orvosi világban minden pártszempontok alá esett, még az 1863-ban alapított orvosi könyvkiadó társulat kiadványai is, amikor minden egyes — különösen személyi — kérdés újból megint hullámvásba hozta a kedélyeket, ebben az időpontban jelenik meg itt Korányi.

Kezdetől fogva szervezetileg meg volt engedve az, hogy

egyres kari doktoroknak bizonyos módozatok mellett a tanítás joga megadassék; úgynevezett szabad előadókul azonban alig vállalkoztak, úgy hogy a mi karunknak összesen csak hat szabad előadója akadt. A tanszabadság behozatala után lépett életbe a magántanári intézmény. Ez azonban a német kormány alatt nagyon lassan indult meg; csak a magyar nyelvnek a tanításban visszanyert jogosultsága után, a magyar provizórium alatt kezdett fejlődésnek indulni.

Hogy azon a területen, amelyen továbbra képességeit érvényesíteni és ő maga érvényesülni akart, vethesse meg kezdetű fogva a lábát, 1864-ben a tanári karhoz magántanári képesítésért folyamodott és ezzel kezdődött Korányinak „Sturm und Drang“ periódusa.

Mindjárt az ezen folyamodás alapjául szolgáló és a karhoz benyűjtott értekezésével igen éles és fordulatos polémiát idézett fel, mely azonban őt útjában megállítani vagy megakadályozni nem tudta, de igenis mélyítette azt az árkot, amely a két orvosi csoportot egymástól elválasztotta.

1864. évi február hó 20-án tartotta meg próbaelőadását a „Chorea St. Viti“-ről.

A habilitációról Wagnernek későbbi véleményezéséből tudjuk meg, „hogy a letett magántanítói vizsga alkalmával jeles szakképzettségének, valamint remek előadása által abbeli képességeinek is annyira kitűnő jeleit adta, hogy azon alkalommal a tanári testületnek legnagyobb elismerését vívta ki magának“.

A fakultásnál tehát rendben lett volna a dolga. Az egyetemi tanács azonban — magától-e vagy nem, azt nem lehet tudni — egy szépséghibát fedezett fel benne; t. i. Jedlik akkori rektor közli a dékánal a helytartótanácsnak következő rendeletét:

„Dr. Korányi Frigyesnek magántanári habilitációja tárgyában felterjesztésben foglalt felvilágosítás által az akadémiái tanácsnak az orvosi kar állítása ellenében felhozott egyedül azon észrevétel, hogy előlnevezett a habilitációra megkívántató előleges kellékeknek meg nem felelt, amennyiben erkölcsi és politikai magaviseletét igazolni elmulasztotta — indokoltnak találtatván, felhivatiik a kir. tudományegyetem akadémiái tanácsa, hogy folyamodótói erkölcsi és politikai magaviseletének igazolását bekövetelvén, a habilitáció érdemben! tárgyalást a pótlándó tanúsítványokrai figyelemmel kiegészítse.“

Minekutána Stockinger akkori dékán ezt a hiányt három bizonyítvánnyal pótolta, a magántanári képesítés felsőbb helyen is jóváhagyatott és így Korányi fajsúlyának értékmérését hivatalosan is elismerték és ő karunk magántanári sorában a 12-ik lett. Tudnivaló, hogy ez időben az orvostanhallgatók számára külön és külön a sebészek számára állott fenn egy-egy belkóroda, hogy az előbbinek tanára, Sauer Ignác, már 1863-ban hirtelen meghalt és így ez a tanszék megürűlt. Hat ajánlkozó közül az orvostanári kar a sebészek számára rendelt orvosi kóroda rendes tanárát, Wagner Jánost választotta helyettes tanáruul, Wagnert pedig eddigi koródáján tanársegéde, dr. Kurtz, majd később Gebhardt Lajos magántanár helyettesítette ideiglenesen. Ez volt a helyzet a két belkórodán, mikor Korányi Pestre jött és itt akadémiái pályáját megkezdette; és minthogy a világ kezdete óta az

emberben mindig legerősebb volt az ember, misem természetesebb, mint hogy őt itt oly szívesen fogadták, mint vasúti szakaszban — a hatodik utast.

Azzal a jó hírével, amely megelőzte, alapos tudásával és Balassa támogatásával különben nem volt neki nehéz érvényesülni s még az évben az uralkodó hagymáz ideje alatt egy nyolc teremből álló fiókkórház vezetésével bízták meg, mely működése feletti elismerését Pest város tanácsa jegyzőkönyvileg fejezte ki.

Lumniczer és Tormay támogatásával 1865 április havában a Rókus-kórház idegosztályának rendelőorvosa lett, ami újabb ellenségeskedésre adott alkalmat, különösen azzal, hogy a kórház-igazgató az osztályt neki már átadta, mielőtt még a tanácsnak írásos engedélye erre megjött volna; alorvosa ezen osztályon Gensich volt. Reá következő évben rövid ideig a Ludoviceumban elhelyezett egyik osztály főorvosa volt.

Időközben a Sauer halála után megüresedett tanszékre kiírt pályázat is lejárt; tízen pályáztak, többi között Bécsből hárman és Korányi is. A tanszék betöltésének kérdése hónapokon keresztül forrongásban tartotta magát az orvosi kart is, de a karon kívül egyes pártcsoportokat is. Tekintettel arra, hogy Wagner már évek óta közmegelégedésre töltötte be a sebészeik számára rendelt belgyógyászati tanszéket, első sorban egyedül őt hozták kinevezésre javaslatiba; ezt a javaslatot az egyetemi tanács azzal küldötte vissza a fakultásnak, hogy a fennálló rendeleteknek megfelelően, hármassal kijelölést terjesszen fel. A nézetek ismét eltérők, sőt ellentétesek voltak, úgy, hogy mivel az orvostanári testület hármassal kijelölést nem akart és újból csak Wagner kinevezését hozta javaslatba, a karnak öt tagja ennek ellenében különvéleményiképpen hármassal kijelölést proponált — Korányi nélkül — és fölterjesztették azonkívül egy tagnak magánvéleményét is. Az ezek egyikéhez csatolt, minden pályázóra kiterjedő véleményezésben Korányiról azt olvassuk, hogy „Nagykallón jó hírt és nevet szerzett magának, orvosi szaklapokban több tanulmányos értekezést bocsátott közre, a folyó évben pedig a magántanítói vizsgálatokat kítűnő eredménnyel tette le és tanúsított képzettsége alapján a tanári testület által az idegkórtan magántanítójául felsőbb helyre ajánlatván, éppen most magántanítónak ki is neveztetett; ebbeli működését azonban eddig még meg sem kezdhett, nyilvános tanításának eredményét sem mutathatta fel, valamint a kórágó körüli eljárásinak a szóbanálló tanszék igényeihez mért kielégítő mivoltát sem; miért is már ezidőben a kérdéses tanszékre ki nem jelölhető.“

A véleménynel az akkori viszonyok között, még negatív konklúziója dacára is, meg lehetett elégedve.

A karnak ezen második előterjesztése, illetve az abban foglalt többrendbeli javaslat ellenében a tanács újabb — eltérő — hármassal kijelölést ejtett meg, szinte Korányi nélkül. A küzdelem hevességét elképzelheti mindenki abból, hogy csak 1865. évi július 20-án — tehát két év után — nevezték ki Wagnert az orvosok számára rendelt belgyógyászati tanszékre.

Evvel megüresedett a sebészek belgyógyászati tanszéke és újból megindult a versengés, csak még nagyobb vehemenciával, mert a hosszúdra nyúlt küzködés a kedélyeket mindjobban felizgatta

és valósággal gyűlölködökké tette az embereket. Minthogy a lefolyt pályázatnak lefolyási módját és a közbeeső sok akadályt sokan úgy értelmezték, hogy azok Korányi érdekében voltaik, így ő a további forrongásnak mindinkább homlokterébe került, amit nem egy alkalommal önmagán elég kellemetlenül érzett hírlapi polémiákban és más alakban is.

Idetartozik a következő is:

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Marosvásárhelyt tartott X. vándorgyűlése azzal a meglepetéssel járt, hogy az 1865-ben Pozsonyban tartandó XI. vándorgyűlés alelnökévé Balassát választották. Valószínű, hogy a vándorgyűlés megnyitó ülését Ő találta jó alkalomnak arra, hogy Korányi az ország orvosi közönsége előtt nyilvánosan bemutatkozzék. Ő tartotta tehát „Az idegességről“ című díszelőadást, egy az ilyen nagyobb és nem kizárólag orvosi hallgatóság igényeihez mért értekezést, amely azonban a közönség egy részének a türelmetlenkedése miatt nem lehetett azzal a hatással, amelyre egyébként joggal számíthatott.

Élénk tülekedés támadt az ő személye körül itt az Orvos-egyesületben is, ahol Balassáék — a haladók — az ó- és az új-konzervatívokkal állottak szemben és ahol tisztújításkor csak egy elhalasztott második közgyűlésén és itt is csak szűkebb szavazással sikerült Korányit a választmányba juttatni.

Ha igaz az, hogy a nagy embert ellenségeiről is meg lehet ismerni, akkor igazán nem nehéz, hogy mindezekből már az akkori Korányit is megítélhessük és megbecsülhessük.

A Wagner kinevezése által támadt üresedés betöltése ügyében azt írja a helytartótanács az egyetemi tanácsnak, hogy tekintettel arra, „hogy az egyetemi tanács a tanügy és a tanulók nem csekély hátrányára az eziránti tárgyalásokat többnyire hónapokig késleltetni szokta“, intézkedjék a pályázatnak tüsténti kihirdetése végett s a pályázati tervezetet *minden legkisebb késedelem nélkül* terjessze fel.

Bajos volna ma eldönteni, hogy melyik oldalon forgott fenn szándékosság, de tény az, hogy a tanács nem igen sietett, amiért három hónap múlva a helytartó tanács írja, hogy „meghagyatik a tanácsnak, hogy — a korábbi intézménynek most már minden késedelem nélkül eleget tegyen“.

A pályázatot kiírták és hat folyamodó jelentkezett; a tanári testület a véleményezőik javaslatának megvitatása után szavazásra tért át, és a harmadik helyre tizenkét szavazatból kilenc szavazattal Korányi Frigvest jelölte ki; a szavazásnak ezen eredménye ellen Balassa különvéleményt jelentett be, mely szerint Korányit tartja a betöltendő tanszékre legalkalmasabbnak. Ezek felterjesztése után Bécsben indult meg és folyt nagy élénkséggel innen és onnan az agitáció, mialatt a várakozás mindkét táborban itt egyre feszült. Tanárrá történt kineveztetését Balassa körének befolyásán kívül gróf Majláth György kancellárnak, Károlyi Miksa alkancellárnak, báró Sennyey Pál helytartótanácsi elnöknek, Bartal György al-elnöknek és Deák Ferencnek köszönhette.

Az akkori idők embereinek egymásközi viszonyát illusztrálja — de talán még jobban jellemzi a mai idöket —, hogy Bónis Sámuel, aki hazafiúi meggyőződésénél fogva mindegyikükkel ellentétben állott, mégis mindegyikükkel jó baráti viszonyban

tudott maradni. Bartal György tudatta vele, hogy Korányi érdekében kívánatos volna, ha a helytartótanácsnak a belgyógyászati tanszék betöltését tárgyaló ülésén ő elnökölhethetne, de ebben őt az akadályozza, hogy ugyanazon időben az országgyűlésen van elfoglalva. Erre a család Deák Ferenczhez fordult, s ő kivitte, hogy aznap a képviselőház ülést nem tartott. Mindezekből úgy látszott, hogy a kinevezés ügye jól áll.

De rövid idővel ezután az első helyen jelölt Gebhardt értesítést kapott Bécsből, hogy kineveztetése megtörtént. Bár a hír lesújtó volt, a család mégis Bécsben rokonához, Károlyi Miksához fordult. Éppen Königggräetz után volt. Károlyi a kancelláriában írásokat rendezett, mert a közelgő poroszok elől készültek Bécsset elhagyni; meglepte őt is a hír, hogy a király nem Korányit nevezte ki és ezt, mint mondotta, annak tulajdonította, hogy Korányi, mikor meg-nősült, református vallásra tért át; később kiderült, hogy ezt a valótlan-ságot valaki Korányi folyamodványának egyik mellékletére ráírta. Korányi azonnal fölkereste Majláthot, ketten felmentek a királyhoz s ők vitték ki, hogy ő Felsége 1866. évi július hó 26-án Korányi Frigyeszt nevezte ki a gyakorlati orvostan s a sebészek részérei orvosi kórtan rendes nyilvános tanárává. Első tanársegédje Kétly volt.

Más ember azt mondotta volna, hogy elérte célját; csak hogy Korányinak egy olyan klinika, melynek csak egy tanársegédje, két kórszobájai, összesen tizenkét ágya, két ápolónője volt, melynek egész felszerelését egy Nacet-féle kis görcső képezte és melynek évi forgalma kétszázötven beteg volt, — nem lehetett célja, hanem csak eszköz mindazok elérésére, amikről Nagyállóban álmodozott.

Az emberek a lelki rokonság törvényei szerint helyezkednek el s így magától értetődik, hogy azokkal, akikkel már ott a távol vidéken össze volt kötve, különösen Balassával, Markusovszkyval, Bókayval, Jendrassikkal, a közös pálya és a közös vergődés, a gondolkodás párhuzamossága és törekvéseiknek azonossága, a barátság szoros köteléke fűzte össze.

Balassa szónokolni nem tudott, írni pedig nem szeretett, természetesen tehát, hogy a fakultásban Korányi az ő kiváló szónoki képességével, azonkívül pedig meggyőző stilisztikával neki csakhamar hathatós támasza lett, akit a régi tagok emiatt sanda szemmel néztek.

Aki figyelemmel kíséri kezdettől fogva, hogy Korányi egyénisége miként fejlődött és bontakozott ki, az mindenekelőtt azt tapasztalhatja, hogy ő attól fogva, hogy a csatát megnyerte, a tompább eszközökhöz nyúlt, letett arról az élességről, amelyet még mint vidéki orvos éreztetni tudott. De Balassa arisztokrata volt a szónak legjobb értelmében, modorában sima, aki soha hangos és kemény szót nem szólt, akinek minden szavából az a nagy emberismeret és bő tapasztalat volt kiérezhető, amely tapintatosságra tanít; lehetetlen rá nem ismerni arra a nagy befolyásra, melyet Balassa e tekintetben Korányira gyakorolt és amely szuggesztíóból alakult ki az a Korányi, akit a mi korunk ismert; de érdekes, hogy ő ennek tudatában mennyire érdemesnek tartotta tovább szuggeralni s így például amikor egy kissé hevesebb vérű és modorú kartársa került az oldala mellé közvetlen munka-

társnak, azt mondta neki: most pedig mindenekelőtt majd lenyírom a körmödet; ő nyíltan kimondotta azt, amit Balassa vele tett, anélkül hogy mondotta volna.

Amidőn tanszékét elfoglalta, előadásai az újdonság ingerével hatottak. Mindjárt első — egy szívbeteg bemutatása kapcsán — a digitálisról tartott előadásával feltűnt. Előadásainak tartalma egybevágott az úgynevezett bécsi iskolának színvonalával, Rokitskynak kórbonctani, Skodának és Oppolzernek klinikai és ebben különösen diagnosztikai irányával. Minden előadása egy elejétől végig jól átgondolt és megszerkesztett egész volt, mely még a formai tökéletességével is hatott és így nem csoda, hogy bár az ő tanszéke a sebészek számára volt rendelve, az orvosnövendékek is szerettek az első emeletről a másodikra szökni, hogy egy-egy előadását meghallgassák. Nem tudta őt tanítói ambíciójában az sem alterálni, hogy az ő saját hallgatósága — a chirurgusok — intellektusukkal az ő fejtegetéseinek gyakran alatta maradtak. Mind e mellett a klinikai tevékenységnek egyéb része teljesen pangott, a szükséges személyzet, a felszerelés és segédeszközöknek teljes hiánya miatt. Érezték — ha talán nem is annyira — és sínylették a többi korodák és intézetek is és éppen Balassa körének volt állandó gondja és iparkodása, hogy az orvostanítást ebből az elsőkélyesedésből és tespedésből egy a kor haladásának megfelelő irányba terelje, annyira^ hogy mikor a fűvészkert igazgatójának akkoriban sikerült legfelsőbb helyen a kert üvegházának építési költségeit kijárnia, méltatlankodva vetették fel a kérdést, hogy a klinikai építkezésekre mikor kerül a sor.

Szerették már akkor is a jelszókat és ahogy a hazán akkor végighangzott a jelszó, hogy itt az ideje, hogy egy új Magyarországot építsenek, úgy azok, akik nyugaton szerzett ismereteikkel és tapasztalataikkal és a jövőbelátás bölcsességével egy nagy értelmi törekvésnek voltak leghivatottabb képviselői, tisztában voltak azzal is, hogy itt egy új orvosi iskolát kell teremteni.

Csakhogy — bár a kort vezető eszmék végzik a maguk munkáját — ehhez a szükséges előfeltételek mégis elengedhetetlenek.

Nem először mondom — bár nem mindenkinek tetszik — hogy az emigráció akkoriban erre az országra nagyon áldásos volt, mert aki nagyjaink közül akkor hazánkba visszatért, mindegyik európai légkört hozott magával, melyben nemcsak az ő fel fogása volt felvilágosodottabb, nemcsak az ő látása volt tisztább és élesebb, hanem ez a légkör szélesebb körben is szerteárannlott.

íme, jött Eötvös, akiről egyik biografusa azt mondja, hogy soha politikusunk érzőbb lélekkel, kiterjedtebb szemkörrrel és európaibb kultúrával nem bírt nála s előtte a hasonló típus egyáltalán ismeretlen volt és kinek akkor, mikor a 67-es kabinetben a közoktatásügyi tárcát vállalta, alkalma nyílt, hogy politikai és művelődési ideáljait megvalósítsa. A haladó orvosi körökben osztatlan örömmel fogadták az ő miniszterségét, mert mindenki biztos volt benne, hogy az orvosképzés jó kezekben van olyan közoktatásügyi miniszternél, aki egyik beszédében nyíltan vallotta, hogy: „tagadhatatlan, hogy korunk rendkívül gyors haladását a természettudományoknak köszönheti“; de kedvezett a szerencse az orvostanítás ügyének abban is, hogy abból az orvosi

körből többen már régebb idő óta baráti viszonyban voltak vele és így módjukban volt, hogy az orvosi kar érdekeit közelebb hozzák szívéhez, még inkább pedig abban, hogy éppen a Balassacsoportnak egyik legmarkánsabb egyénisége, Markusovszky, még ugyanabban az évben mint titkár az ő minisztériumába került, mint minden a kar fejlődésére vonatkozó ügynek szakértő és meleg szószólója.

Már 1868-ban tartották az első miniszteri tanácskozást az orvoskari építkezések dolgában.

Korányi ezalatt szemlátomást nőtt, mint a fakír szeme előtt a bokor és misem bizonyítja jobban, hogy rövid két év alatt mennyire sikerült neki az orvosi karban érvényesülni és tekintélyt szerezni, mint az, hogy Balassának ez évben bekövetkezett halála után hallgatag és önként mindenki Korányiban látta és ismerte el a leghivatottabbat a vezérletre; később pedig, midőn rokon-érzésű és hasonfelfogású társai, mint Balogh, Bókay, Fodor, Lumniczer, Hőgyes a karba jutottak, befolyása túlsúlyban is döntő volt.

Amíg Korányi klinikájának építésére került volna a sor, ennek rendeltetésében állottak be jelentős változások, amennyiben az 1871/2. tanévben a sebészek tanfolyamának első éve és így automaticé 1874-ben az egész tanfolyam megszűnt, a klinika 1873-ban királyi elhatározással mint parallelklinika az orvostanhallgatóknak megnyitott és így nemcsak hogy Korányi most már olyan hallgatósággal bírt, amely előképzettségénél fogva az előadóhoz sokkal közelebb állott, de nagy nyereség volt az orvostanításra abból a szempontból is, hogy a két belgyógykóroda vezetője előadásuk és tanításuk önálló és külön irányával és módjával éppoly előnyösen egészítette ki egymást, mint annak idején Bécsben Skoda és Oppolzer, vagy Berlinben Frerichs és Traube.

Időközben Pauler rövid minisztersége után Eötvös elválaszthatatlan barátja, Trefort lett közoktatásügyi miniszter, akit ugyanaz a benső barátság kötött a mérvadó orvosi körökhöz és aki az orvosi kar szükségletei iránt annyival nagyobb fogékony-sággal bírt, mert maga is orvosdoktor fia volt. Rögtön napirendre is került a klinikai építkezések ügye és miután a belklinikák számára segédi állások engedélyeztettek, Korányi javaslatára gyakornoki állások rendszeresítették, a klinika maga részben átalakítottatott és felszerelésére ezer forintot kapott, 1876 végén a közoktatásügyi miniszter értekezletet tartott a belgyógytani korodák építése tárgyában, melyen Korányi nála szinte szokatlan élénk színekben adta elő az ő klinikája tarthatatlan állapotát; ennek során azután a klinikai építkezések tanulmányozására külföldre ment, a reá következő évben az új klinika építését meg is kezdték és ezt 1880-ban nyolcvan ággal megnyitották.

Több évvel utóbb mondott egyik rektori beszédéből tudjuk meg, hogy Korányi milyen lelkiismeretes bírálta el azt a helyzetet, amelyet az ő új klinikája és a többi egyetemi új építkezések teremtettek. A nem orvosi közönséggel szemben azokat azzal indokolta, hogy az új építkezések belső okát az orvostudomány sajátlagos újkori iránya és fejlődése képezi és hogy megfeleljen arra a kérdésre, vajjon ami az országnak ily jelentékeny anyagi

áldozatával létrehozott, megtermette-e azon eredményt, melyet jogosan és józan számítással elvárni lehetett, sorjában veszi az új intézeteket és ezek működését, hasznos kihatásukat az orvosképzésre és emberiségre.

Jó példát szolgáltatott az ő saját új klinikája. Elsősorban a klinikának teljes és korszerű felszerelése, tehát az összes vizsgálati módok meghonosítása által működésének diagnosztikai része, ezzel kapcsolatban természetesen a therapiája is sokkal intenzívebb lett; a laboratóriumi munkák is sokkal magasabb szintre emelkedtek; a modern klinikai bűvárlat szellemét iparkodott korodáján meghonosítani, amely törekvését támogatta klinikai személyzetének időnkinti szaporítása, hogy különösen a laboratóriumi munkák vezetésére külön segédet, majd adjunktust kapott, időközönként a felszerelés szükséges kiegészítéséről is gondoskodtak és így fokozatosan haladva, elmondhatta, hogy az ő „laboratóriuma magasabb tudományos kérdések megoldására irányított tevékenység helye“; a maga részéről még anyagilag is elősegítette a tudományos működés e lendületét azzal, hogy kétezer forint pályadíjalapot létesített tanársegédek irodalmi munkásságának jutalmazására. Mert nemcsak, hogy az ő klinikai személyzete ötszázhatvan közleményt kitevő tudományos munkálkodásának görbéje ez időpontban meredeken szökik felfelé, de ez a bűvárlati szellem, az önálló tudományos kutatás iránya fluidumként terjedt tovább, serkentő és termékenyítő hatással volt más intézetekre is. Ismert és köszönetreméltó liberalitással engedett helyet és adott alkalmat a klinikáján fiatal magántanároknak, amivel nemcsak ezeknek vált lehetővé a saját pályájuk indítása és hogy saját specialitásuk szűkebb területén mélyebbre szánhattak, de viszont azoknak szabatosabb vizsgálati és észlelési módjai közvetve megint a klinikai betegek javát szolgálták. Ha hozzávesszük még, hogy magában a karban Korányi a további haladásnak nem egy új kellékét hozta napirendre, de a tudományos művelődésnek minden más oldalról megindított szükségletét — új tanszékek, új építkezések, személyzetzsaporítás stb. kérdéseit — a maga részéről is mindig melegen pártolta és támogatta, nyugodtan és igazságosan mondható, hogy az orvosi kar mai tudományos szintje javarészen az ő érdeme.

A nyilvánosság számára tizenkilenc éves korában fogott először tollat, hogy az akkor még fennállott „Orvosi Tár“-ban „Szózat az orvoskar javaslatkészítő választmányához“ című dolgozatát megírja, melyben meleg hangon szólítja fel a választmányt, hogy bár az ő nézete szerint is szükséges a sebészi tanfolyam eltörlése — mégis egy tollvonással ne tegyenek tönkre családapákat és családokat.

Okleveles korában irodalmi tevékenységét Nagyállón — mint körülbelül mindannyian — casuistikával kezdte és minthogy a régi klinikán a modernebb önálló tudományos bűvárlásnak szükséges előfeltételei hiányoztak, az adott szűk határok között jó ideig arra volt szorítva, hogy még általánosabb fejtegetéseit is többnyire casuistikára alapítva közölje.

Előszeretettel foglalkozott az agy- és idegbajokkal, mintegy előkészítésül az ő későbbi docenturájára. Ebből az időből valók az „Idegkörtani esetek“, „Szemgödör fölötti idegzsába“, azután „Szab-

ványos zsába külerőszak behatása után“, „Fél fejzsába“, „Idült agy vízkór“, „Jobb féloldali hűdés“, „Jobboldali félhűdés“, „Aphasia“ és egy közlemény „Az ízlési érzék tanához“. Bár még később is találkozunk az ő százötvennégy közleménye között rokontárgyú dolgozatokkal; így például: „Adatok az idegkórtan köréből“, „Baloldali közepétti és orsó, jobboldali comb és üldög környi hűdése“. De hogy tanár korában mennyire egyenlően művelte szakmájának minden részét, az éppen irodalmi termékein ellenőrizhető.

„A hólyagcsás tüdőlégdagról“ szóló első értekezését „A tüdőlégdag gyógyítását“ tárgyaló második cikkellyel fejezte be. Tárgyalja egy terjedelmesebb értekezésben „A pokolvart“, különösen ennek aetiológiai részét. „Adatok a bélrák tüneteinek ismeretéhez“ című dolgozatában azon hasonlatossággal foglalkozik, mely a bélrák folytán támadt idült hashártyalob által létrehozott daganat és más idült hashártyalobok által okozottak közt fennforoghat; tárgyalja az egészet elsősorban mint kórisméi kérdést. „A te tanús egy esete“ alkalmat ad neki arra, hogy különösen a fokozott izomtevékenység által módosított anyagcserének menetét és a dermének gyógyszerelését fejtegesse. Tizenkét évi időközben megjelent két dolgozatában „A szívbíllentyűk viszonylagos elégtelenségéről“ értekezik, fejtegeti a két-háromhegyű bíllentyűk elégtelenségének viszonylagos természetét kórbonctanilag ellenőrizett esetek kapcsán és közölt „Casuistikus adatokat a szívbántalmak kórismészetéhez“; „A hagymáz gyógyszerelésének mai álláspontját“ tárgyalva, a Brand metódusán kívül különösen a szalicilsavas és krezotinsavas nátrium hatásával és ezek hatási módjával foglalkozik. Irt „Kórodai közleményeket“ és az akkoriban felkapott „Jaborandi hatásáról“. Több közleményben adta közre „A máj-echinococcus kór- és gyógytana“ körében szerzett tapasztalatait, mely kérdéssel egy ideig részletesebben is foglalkozott. Értekezik „A rohadó hörglóból“, különösen exsudatum pleuriticumnál fejtegetve a váladék pangásának jelentőségét a komprimált tüdőben és előadva a corrosiv-oldat alkalmazása körül szerzett tapasztalatait; továbbá „Baloldali mellhártyaizadmány gümös mellhártyalobból“ és „Idült hashártyalob“ két szövödményes esetét. Közölte „A májlüktetésnek egy ritka esetét“, amely komplikált voltánál fogva bírt különös érdekléssel, amennyiben a májlüktetésnek a beteg helyzetváltoztatása szerint való változását egy aneurysmára lehetett visszavinni. „A fertőző betegségek terjedésének gátlására“ az 1885-i kongresszuson előadott referátumában részletes javaslatait terjeszti elő. Több közleményben klinikai adatait nyújtja a „Vegeyes fertőzések, a hasi hagymáz és mocsárgerji vegeyes fertőzvény kérdéséhez“. Értekezik a „Hangrészgörcsről felnőtteknél“, mint funkcionális zavarról. Közölte „Klinikai észrevételeit a fővárosi hagymáz járvány köréből“, részletezve különösen a járvány pathológikus jellegét, nemkülönben „Az influenza járványról“. „A nők vándorveséjének“ egy új kóroktani momentumára hívta fel figyelmünket. Közétette „A pajzsmirigy hevenylobjának“ négy esetét, mint olyan állapotot, mely a véráram útján ható heveny fertőzeti betegségek által idéztetik elő. Leírta „Baross Gábor volt miniszter kórtörténetét“, fejtegetve halálának okát. Két eset kapcsán „A rostonyás tüdőlob“ egyneműsége kérdésében elfoglalt álláspontját tárgyalja és adatokat közöl „A tüdőüszök kór- és

gyógytanához“. Beszámolt az 1867-ben Weimarban tartott kolera-értekezletről. Amidőn pedig 1873-ban a kolerajárvány pusztított hazánk több vidékén, orvostanhallgatók jelentékeny számban jelentkeztek járványorvosokul, ezeknek felkérésére három előadást tartott az ázsiai koleráról, melyek szintén nyomtatásban jelentek meg.

„Die Behandlung der croupösen Pneumonie“ címen jelent meg a belgyógyászok XVIII. kongresszusán Wiesbadenben tartott előadása; a londoni tuberkulózis-kongresszus tárgyalásai során értekezett, hogy mik „A feladataink a tüdő vész leküzdése körül“, majd ismét „Két alkalmi előadást a gümőkórtan köréből“ adott közre. „Die Lungenschwindsucht in Ungarn“ az ő nagy akciójának bevezető cikkelye volt. Közölt több válaszcikket polémiáiban és nyílt leveleket, ezek között „Séta a Balaton partján“ címűt Fodor Józsefhez; számos törvényszéki orvosi felül véleményt, többrendbeli emlékiratot, így „A hazai fürdők emelésének eszközeiről“ és véleményes javaslatokat, melyek a vallás- és közoktatásügyi és a belügyminiszterhez intézettek. Közzétette rektori és elnöki beszédeit és több emlékbeszédét. Megjelent egy népszerű előadása „Az újkori kór- és gyógytannak módszereiről“, melyet a Természet-tudományi Társulat estélyen tartott és már aggkorában tartott az anyák iskolájában még egy népszerű előadást „A tüdőgümőkórságról, tekintettel a házasságkötésre“.

Utolsó munkálatai az ő terjedelmes tanulmányának eredményével foglalkoznak, melyeket „A gerincoszlop kopogtatási hangjáról ép és kórtani viszonyok között és ennek diagnostikai értékesítéséről“ végzett.

Számos dolgozata német fordításban is megjelent.

Régibb időben irodalmi működésének legnagyobb sikere az volt, hogy Pitha és Billroth őt felkérték, hogy az általuk szerkesztett Handbuch der allgemeinen und speziellen Chirurgie című munka számára a lépfene és a takonykór fejezeit írja meg. E felkérés jelentősége túlmegy a személyes megtiszteltetésen, mert az első eset volt, hogy külföldi munka társául felkértek egy magyar orvostudóst és így azt, hogy a magyar nem volt többé a néma gyerek a tudomány családjában, Korányinak köszönhetjük. Hogy a fejezetek mennyire voltak a tudomány akkori álláspontjának hű és teljes kifejezői, kitűnik abból, hogy még az újabb belgyógyászatok szerzői is hivatkoznak rájuk. Hasonló megtiszteltetés érte őt, midőn felkérték, hogy az Eulenburg-féle Realencyklopadie számára írja meg a tüdőbetegségek fejezetét, melyben különös elmélyedéssel tárgyalta a tüdőgyulladásokat és retrospektíve érdekes, ha olvassuk, milyen különös érdeklődéssel van a tüdővész fejezete megírva.

Munkatársa volt a Nothnagel-féle nagy gyűjtőmunkának, a kilencvenes évek derekán pedig Bókay Árpáddal és Kétlyvel a hatkötetes magyar belgyógyászatot adta ki, melynek számos fejezetét ő maga írta. És ha maga a mű el nem kerülhetett az ilyen gyűjtőmunkák közös sorsát — az időelőtti és egyenetlen vénülést —, mégis orvostörténelmünknek egy maradó jelzőköve marad, mely az utókornak is tanúskodhatik arról, hogy abban az időben nálunk a belgyógyászat tudományos művelése a többi nemzetekével már egy színvonalon tartott.

Aki Korányit, a klinikust és tudóst akarja helyesen értékelni, annak abból kell kiindulni, hogy ő abban a tudományban, amelyet uralt és amelyben nálunk évtizedeken át vezetett, voltaképpen auto-didakta volt. Mert amit az akkori viszonyok között a mi egyetemünkön vagy rövid bécsi tartózkodása alatt elsajátíthatott, az nem képezhette későbbi széleskörű tudásának alapját, de az sem, amit ismételt külföldi utazásain nagymohón magába vett; rendszeres klinikai iskolázottságot nem nyert és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ő az ő későbbi belorvostani nagy tudásának alapját önképzés útján, nagykállói gyakorlata közben vetette meg. Könnyű elképzelni, hogy — különösen akkoriban — mit jelentett az, egy kiterjedt vidéki praxisnak időtrabló fáradságai között alapos, komoly tanulmányozással pótolni azt, amivel az egyetem neki adós maradt.

Ez az egyik.

A második nagyon figyelemreméltó körülmény pedig az, hogy az orvostudománynak milyen epochájába esik az ő fejlődésének, érettségének és későbbi vezetőségének ideje. Ő maga egyszer tréfásan ennek az időszaknak két végpontját így jellemezte: „Tanulokorunkban a tífuszt mi még Nervenfiebernek tanultuk, én magam pedig ma a paratífusz A és B-t adom elő.“ E között a két véglet között a hosszú utat megtette, mindig lépést tartva azokkal, akik új irányt mutatva, az addig taposott országútról letértek, sőt — minthogy nem tagadható, hogy az orvostudomány története a tévelygések története — az út egy részét kétszer is megtette, ha hozzászámítjuk a tudományos kutatás útvesztőit.

De még egyet. A mi tudományunk, amely a 80. Olympiád első esztendejével, vagyis 460 évvel Krisztus születése előtt kezdődött, az egész idő alatt annyit és oly gyorsan nem haladt, olyan gyökeres és fundamentális változásokon nem ment keresztül, mint éppen a múlt század második felében.

A reformáció óta — különösen a német egyetemeken — a bölcsészeti fakultások mindinkább domináló szerephez jutottak; amikor pedig Kant a metafizikát belevitte a természettudományokba és ezeket a priorisztikus módszerrel kezdték fejtegetni, akkor különösen Schelling és Hegel naturfilozófiai iskolájáról lassan kiderült, hogy minden reális alapot nélkülöző absztrakt okoskodásaival nem képes a gondolkodásnak azt a biztosságát megadni, amelyre a természeti jelenségek kutatásában szükség van. Midőn végleg bebizonyosodott, hogy a bölcselők a természet törvényeit megfejtteni nem képesek és a természetfilozófia csődöt mondott, jött Johannes Müller, ki minden dogmát félretéve, a módszerre fektette a fősúlyt, még pedig arra a természettudományira, amely megfigyel és észlel és ennek alapján tényeket állapít meg. Terjedt ennek nyomán — bár lassan és nehezen — a fizikai módszeres gondolkodás; a párizsi bonctani iskola a bonctani kóros elváltozásokat állapítja meg, de Rokitansky már tovább megy és ezen változások fejlődését és azokat a betegségi folyamatokat kutatja, amelyek ama elváltozásokhoz vezetnek; amíg Laennec a hallgatódzás és kopogtatás tüneteit egyenesen bizonyos betegségek tüneteinek tekinti, addig Skoda e tüneteket csakis mint bizonyos fizikai állapotok jelenségeit fogja fel és a párizsival szemben már előbbre jutott a bécsi iskola. A kórbonctani iskola a fiziológikus

kórtan irányában kezdett haladni, a természetfilozófiának mind-
amellett maradt még nyoma Rokitansky humoral-pathológiájában
a crasis-tannal együtt. Bichat az életet, tehát a betegségeket is az
ő huszonegyféle szövetszerének különböző szöveteibe lokalizálta,
Virchow* pedig tovább ment, a Bichat-féle szövetek életét
és ezzel együtt a betegségeket is a sejtekbe lokalizálta; ezen épült
fel a cellular-pathológia, amellyel a humoral-pathológiát végleg
megdöntötte. A bonctani alapot úgyszólván a végletekig ismertük.

Ezen alapon indult meg az életműködéseknek és a funkcionális
zavaroknak mint betegségeknek kutatása ugyanazon természet-
tudományi módszerekkel, amit elsősorban Claude Bemard geniali-
tása szervezett — mint kísérleti orvostant — tudománnyá. Ez
képezi az átmenetet és áthidalást az eddig elfoglalt területről, a
konstatáló anatómiai területről — arra az ígértföldjére, ahol az
oknyomozó kutatás, amely nem elégszik meg annak megállapítá-
sával, ami történt, hanem azt keresi, hogy miért és miként történt,
— volt hivatva világosságot deríteni.

Griesinger mondotta: „Die Cholera war es vör Allen, die
allmählich der endlosen Stubenweisheit über Myasmen und Kon-
tagien ein Ende machte.“ Mint tudjuk, Semmelweisnek statisztika-
kára alapított empirizmusa, szabatos okfejtése és logikus érvelése
dacára eleinte nem tudott érvényre jutni. De már a weimari
kolera-értekezletnek foglalkoznia kellett Haller, Thome és Klob
mycológiai tanulmányával, bár eredmény nélkül, amíg a tapoga-
tózások és próbálgatások hosszú során keresztül végre 1877-ben
az első tudományosan bebizonyított patogén mikroorganizmus-
nak, az anthrax-bacillusnak felfedezésével az orvostudomány az
setiológiai tudás fázisába került. Nemcsak hogy Pasteur az ősnemzést
chimerának jelenthette ki, hanem ami fő, hogy teljes diadalt aratott
Du Bois Reymondnak az a tétele: „Nur mechanisches Begreifen ist
Wissenschaft.“

Koch és a többiek alapvető munkája teremtette meg azután
a bakteriológiát mint önálló új tudományt, amely természetesen
elsősorban a fertőző betegségek kórtanát teljesen átváltoztatta s
azoknak klinikai átdolgozását is szükségessé tette. De mi több, a
fertőző betegségek okának ez az objektív felismerése, az a biztos
tudat, hogy a kórokozó szervezetek élettana folyton érinti az ép
és kóros élet folyamatait, legközelebb azon okok elkerülésének és
elhárításának kutatására vezetett és így a közegészségtan meg-
szűnt tárcacikk lenni, hanem biztos alapra fektetett tudomány-
nak fejlődött, amely ezentúl mindent, amit az egyesnek tanácsol,
és amit a köztől követel, tárgyilagosan meg tud indokolni.

Igaza van Korányinak, ha azt mondja, hogy az, aki már az
új éra ezen tanaiban nevelődik és képeződik, a múlt közvetlen
ismeretének hiányában nem képes átfogni azt a distanciát, amely
az újabbkori haladás két végpontját egymástól elkülöníti s hogy
mily nehéz nekik régieknek, akiknek előbb egyet-mást magukról
le kellett fejteniök, hogy elméjükben helyet találjanak az új tanok.

És mégis, az ő bámulatos fogékonyságával, fáradhatlan éber-
ségével nemcsak hogy pályája végéig mindezen fundamentális
átalakulásokat érdeklődéssel kísérte volna, de felvett minden újat,

* *Pertik*: Pasteur és Semmelweis.

azután higgadt, önálló bírálattal határozta meg, hogy mit tegyen azokból a magáévá és sikerült neki mindvégig, hogy mindezen tudományos átalakulások szakaszain diadalmas eredménnyel küzdje át magát.

Az ő ritka szellemi asszimiláló-képességének fényes példája az ő rektori beszéde is „Az emberi akarat szabadságáról“, melyben ő ezt az ő szakmája körén kívül eső, idegenebb kérdést Wundtnak fizioiógiai pszichológiája alapján otthonos biztossággal fejtegette.

Tudtuk — mert nap-nap után láttuk — nála ezt mindannyian és mégis egyenesen bámulatba ejtett gondolkodásának az a felfogó és alkalmazkodó képessége, amelyet akkor tanúsított, amikor a nyolcvan éves tudós a Markusovszky-előadások során nekünk a „Seitenkettentheoriát“ fejtegette.

A sebészetnek újabbkori rohamos haladása sem maradhatott visszahatás nélkül a belorvostanra, nevezetesen egyes kérdésekben a belgyógyászoknak egészen új állásfoglalását vonta maga után. Azáltal, hogy számos szerv a műtéti beavatkozásnak hozzáférhetővé vált és sok olyan esetben, amelyekben a belső gyógykezelés eredményhez vezetni nem tudott, most már a sebészetre hárult — erre való képességénél fogva egyúttal — a gyógyító eljárás kötelessége, jött létre azon nagy mesgyés terület, amelyen sok ápolni, de sok gyomlálni való is akadt. Más belorvosokkal szemben, akik kicsinyes féltékenykedéssel próbálkoztak e határsértésnek ellentállani, Korányi rögtön felfogta az új helyzet fontosságát és a mesgyés eseteket az egyedül helyes szemszögből ítélte meg, tudniillik a betegek érdekéből. De ugyanezen érdekéből lelkiismerete egész szigorával vonta meg minden esetben azt a határvonalat, amelyen innen a belorvosnak még nincsen oka az esetről lemondani, így állást foglalva a felesleges vagy túlkorai indikációk ellen, de amelyen túl a beteg érdeke egyenesen megköveteli, hogy abban az elbánásban részesüljön, amely pontos javallat szerint őt a késedelem veszélyeitől megóvjá és így gyógyítását inkább lehetővé, esetleg bizonyossá teheti.

Midőn a nyolcvanas évek elején Vant' Hoff, Ostwald és mások a stereokémiának és elektrolytikus disszociációnak és ezekhez hasonló vizsgálatoknak alapján a fizika és kémia határán egy igen fontos új tudományt, a fizikai kémiát alapították, akkor köz-tudomás szerint éppen Korányi koródáján és laboratóriumában ez az új búvárlati irány a maga biológiai vonatkozásaiban olyan alapos és beható művelésre talált, hogy egyes kérdésekben, mint például a vesefunkciók és a vérkeringés kórtani fizioiológiájában végzett önálló kutatásaival és tanulmányaival vezető szerephez jutott és így az ő laboratóriumának érdeme, hogy a fizikai kémiának ezen téren felmutatott szép eredményei ma már az orvostudományos további munkálkodásnak is biztos alapot és sikerdús eredményt tettek lehetővé.

Ugyanígy volt a Röntgen-vizsgálatokkal is, amelyeket sietett klinikáján meghonosítani, melyek ott hamarosan nemcsak a diagnosztikának és therapiának nélkülözhetetlen kellékei lettek, de ott maguk is önálló külön művelésben és kiképzésben részesültek.

Mint klinikai tanár a legjobbakk közé tartozott. Eltekintve nagy tudásától és szónoki képességétől, melyek őt egyenesen a tanári pályára predesztinálták, legbecesebb tulajdonsága abban

nyilvánult, hogy mint mindig kerülte a szélsőséget, úgy a tudomány mai színvonalával egybevágott előadásában is tartózkodott a hallgatóságot fárasztani felesleges irodalmi ballaszttal és nem terhelte hallgatói figyelmét és felfogóképességét a tudomány olyan kérdéseivel, amelyek még nem bizonyultak tényeknek, még a kutatásnak, bizonyításnak stádiumában voltak, avagy túlságosan absztrakt voltuknál fogva a gyakorlati belorvostanhoz csak távolabbi vonatkozással bírtak. Innen az, hogy előadásának vonzóerején kívül a hallgató figyelt, mert ösztönszerűen is érezte, hogy figyelnie érdemes, hogy figyelnie kell, mert mindarra, amit itt hall, az életben tényleg szüksége lesz; mindamelllett klinikai tanítását nem süllyesztette az Andoyer-féle írás-tanítás módjára, — amelynél az írónnal előírt betűket a tanulónak csak tintával kell utána húznia —, sőt ellenkezőleg azon iparkodott, hogy hallgatóit arra az önálló logikai gondolatmunkára nevelje, amely helyes gondolatművelet nélkül a gyakorlati orvosi működés biztos és nélkülözhetlen alapja: a helyes diagnózis ki nem bontakozhatik. A gondolkodás iskolázottságára iparkodott hallgatóit szinte észrevétlenül rászoktatni.

Egyik klinikai megnyitóbeszédében mondja hallgatóinak: „magukévé kell tenni azon szövevényes észbeli műveleteket, amelyek a diagnózis és a gyógyítás útjának megállapítására vezetnek“.

Előadásaira a szó szoros értelmében nem készült; az egyes előadásokat nem tartotta otthon füzetekben előkészítve raktáron; minden előadása ott született meg a tanteremben és épp ezért nem esett ismétlésekbe; az előadás egész gondolatmenete ott épült fel beszéde közben és amit gondolatai ajkára hoztak, azt jól és gondosan megfogalmazva adta tovább; egy és ugyanazon tárgynak minden előadáson más-más oldalát fejtegette és azért volt előadásainak közvetlen hatása, tehát haszna is.

És a józan középúton maradt abban is, hogy amíg egyrészt polypragmasiára nem tanította hallgatóit, úgy arra is megtanította őket, amit tenniök kell, óvta őket a kényelmes nihilizmustól; klinikai feladatát abban a felfogásban gyakorolta, amelyet Petersen modern hippokratizmusnak nevez.

A szokott nyugodt és komoly modorában beszélt, mindvégig lekötve a hallgatóság figyelmét, anélkül, hogy anekdotázott volna. Szigorú volt, de igazságos. Jól ismerte a fiatalság pszichéjét és okosan számolt vele, anélkül, hogy népszerűséget keresett volna; és ha minden egyes hallgatójával nyájas tudott lenni, nem csoda, hogy a fiatalok mind szerették és nagyra tartották, ahogy egész tanári pályája alatt a fiatalsággal soha kellemetlensége vagy baja nem is volt.

Hippokrates eskümintájának egyik szakasza így szól: „Esküszöm..., hogy azt, aki az orvostudományra megtanított, úgy fogom tisztelni, mint saját szülőmet“, ebből a fiúi tiszteletből volt valami abban a nagyrabecsülésben, amellyel a fiatalság ő irányában viseltetett.

Korányi a gyakorlóorvos bizvást elmondhatta magáról, hogy az ország bizalmát bírta. Kezdve a főúrtól, aki különvonton hozatta le kastélyába, le a szegény emberig, aki a községben összekilincsel pár garason iparkodott fel hozzá a klinikára, mind az ő tanácsát kérte, mind ő tőle várták egészségük helyreállítását.

Pedig-pedig sok fiatal kollégánk türelmetlenségét vigasztalná, ha részletesen tudnák, hogy Galenus eleinte mennyire elkerülte Korányit, hogy itt a fővárosban praxisa milyen lassan és nehezen, de különösen milyen hihetetlen szerény anyagi eredménnyel indult meg. Később nagyobb híre volt, mint annak idején Balassának.

Semmi kétség benne, hogy ezt elsősorban az ő nagy orvosi tudásának, diagnosztikai biztosságának és therapiás ügyességének köszönhette, mert tagadhatatlanul igaza van a hallei poliklinika nagynevű orvosának, Kruckenberg Péternek, ha azt mondja: „Die ärztliche Behandlung ist und bleibt eine Kunst,“

De a belgyógyásznál ez önmagában még nem is elég; ha talán úgy is van, amint Jean Paul állítja, hogy a sebészet meg tud lenni szimpátia nélkül is, úgy ezt a belgyógyászatról már kevesebb biztossággal állíthatnánk, mert nem mélyebb ok nélkül való Leydennek az a mondása, „Die Bedeutung der Medizin liegt aber in unserem Objekte, dem Menschen“, aki a maga orvosában az embert is keresi és közismert az a tény, hogy a gyakorlóorvos működésének egy nagy része psychotherapia, vagyis a pszichikus befolyás, amit az orvos betegére gyakorolni képes.

Erre pedig csak az a nevelés képesíti az embert, amely annyira csiszolja alkalmazkodóképességét, hogy minden egyes betegével, ennek pszichéjével egy szintre tud helyezkedni és innen veszi be magát a beteg bizalmába; s ez volt Korányi nagy művésze. Betegei között különbséget nem ismert, natu major, natu minor mindannyian egyenlő mértékben mérte figyelmét és türelmét; ha pedig a beteg bízik, akkor hisz, és ha az orvosnak hisz, akkor ebből morális erőt merít bajának és kínjainak elviselésére. A legkétségbeejtőbb esetekben a betegnek reményt — a nyomornak ezt a mennyországát — iparkodott nyújtani. „Nem a Nouma Koumestan meghasonlott professzora volt, aki az orvosi tehetetlenséget példázza, nála a tudás nemi az elkeseredést érlelte, hanem a mentő segítség forrása lett.“ Innen az, hogy lázas türelmetlenséggel várták, hogy mikor jelenik meg ő, akinek nevéhez annyi reménynek hite csatlakozott, kinek tehetségéhez annyi bizalom fűződött. Nyugodt modorával, nyájas fölényével elérte azt, hogy a beteg mind több bizalommal tapadt hozzája. A beteggel soha nem elcelődött.

Ki nem ismeri azt a mondást, hogy „amidőn Isten a hazugságot bűnnek jelentette ki, az orvosokra kivételt tett“. Még az orvosnak e kiváltságát is oly diszkrécióval gyakorolta adott esetben, hogy vele a beteg előtt a valót leplezni tudta, anélkül, hogy bárdolatlan formájával bántotta volna a hozzátartozókat, „Wisset, dass ein Kranker Tag und Nacht seinem Arzt soll eingebildet sein und . . . all sein Sinn und Gedanken soll der Arzt in des Kranken Gesundheit stellen.“ Mintha egyenesen Paracelsus ezen előírása szerint állította volna be praxisát, hogy napközben kocsiájában állandóan a kétséges és súlyos betegek körüli gondjainak egész raja kísérte, bizonyítja például az az eset, hogy megvizsgálva ma egy beteget, kihez semmi közelebbi érdeklődés nem kötötte, másnap kora reggel egy részletes levélben újból felhívta a kezelőorvosok figyelmét mindazon körülményekre, amelyek a javasolt műtét közben döntők lehetnek. Nagy tudásának gyakorlati alkalmazásában ő megfordította azt a francia mondást, hogy a tudás leköti a

lelkiismeretet, mert abból, amit tudott, sohasem tanácsolt, sohasem alkalmazott olyant, amit lelkiismeretével megegyeztetni, vagy ennek csak rovására tudott volna használni.

A nagy emberek életét nemcsak azért érdemes taglalni, mert a nemzet tartozik fia becsét ismerni, hanem azért is, hogy okuljunk belőle. Már évtizedek óta általános a panasz, hogy sülyyed az orvosi rend tekintélye. Korányi erről nem panaszkodott, és miért nem? A boroszlói laboratórium bejárója fölé Ladenburg ezt íratta: Keresd az igazságot és ne kérdd, hogy mi hasznod belőle. A mi napjainkban, amikor a kalmárszellem uralkodik a világon és még az ideális javak is az egocentrikus körzetbe sodródnak, ez a felírás egy kirívó anakronizmus. Az az általános panasz pedig az őszinteség híján van, ha nem látja azt az orvosi merkantilizmust, amely körülöttünk folyik, amely már a kollektív produkcióig is eljutott és nem abban akarja megtalálni önmagának setiológikus momentumait. Az orvosi rend válútra került; senki sem kényszerítheti az orvosokat, hogy éppen ők legyenek az önzetlenség képviselői itt a földön, de akkor hipokrizis nélkül találjuk bele magunkat ennek abba a konzekvenciájába is, hogy a rend tekintélye mindinkább a faluvégre kerül. Korányi orvosi etikáját nem paragrafusokra, hanem saját érzékeny lelkületére alapította s éppen ezért nem volt oka panaszkodnia arról, hogy tekintélye sülyyed.

Az egyes betegnél emberi meleg érzéssel szívesen méltányolta annak jogát az egészséghez, mint öncélhoz, amint azonban az összeség egészségéről volt szó, ebben mindig a nemzeti erőt, tehát a megélhetésnek, fejlődésnek, haladásnak és gyarapodásnak eszközét értékelte. Azt a meleg érdeklődését az ország közegészségügye iránt, amelyet már Nagykállón mutatott, tanúsította tanár korában is; nemcsak hogy a közegészségi tanács rendes tagja volt annak megalakulásától kezdve, hanem élénk részt vett már azon az előértekezleten is, melyet éppen a tanács megalakítására Wenckheim akkori belügyminiszter saját elnöklété alatt tartott és amelyen a tárgyalás alapját az az emlékirat képezte, melyet e tárgyban Korányi harmadmagával szerkesztett. A tanács megalakulása után alig volt fontosabb kérdésben kiküldött bizottság, amelynek Korányi elnöke vagy tagja ne lett volna; országos kórház-tervezet, lipótmezei tébolyda szervezése, kuruzslás, lelenházak, a magyar gyógyszerkönyv, a gyógyszerészeti rend, a grammsúly rendszer, a szülésznők naplója, a bányakerületi orvosok szolgálata, hullák elégetése, az egyleti orvosok, a törvényhatósági és törvényszéki orvosi tisztí vizsgák, ásványvizek kezelése, a közvágóhíd, a kolera, a küteges hagymáz, az agy- és gerincagyhártyalob-járványok elleni védekezés mind olyan ügyek és kérdések, amelyek az ő hatóságos közreműködésével tárgyalattak. Legjelentősebb akciója azonban azzal indult meg, midőn 1869-ben az országos egészségügyi törvényjavaslatnak kidolgozását indítványozta; az erre a munkálatra kiküldött négy albizottság készített egy tervezetet, amely azután 1875-ben Tisza Kálmán belügyminiszter elnöklété alatt ankétszerűen letárgyalatván, az 1876. évi XIV. t.-c.-nek képezte alapját. 1883-ban a tanács másodelnökévé, 1892-ben pedig elnökévé nevezték ki. Elnöksége idejében az ő kezdeményezésére létesült az állandó járványbizottság és a gyógyszerkönyvi bizottság; szervezte a szünidei tanácsot és a könyvtárt, szabályoztatott

a rendkívüli tagok kinevezése, javaslatot tett a tanács a kolera elleni védekezés kérdéseiben nemzetközi értekezlet egybehívására; külön reform-bizottság- javaslatot dolgozott ki a közegészségügyi szolgálat újjászervezése tárgyában és az ő személyes elnöklete alatt a járványbizottság hónapokon keresztül tárgyalva állapította meg a közveszélyes heveny fertőző betegségek terjedésének meg-gátlására szolgáló javaslatát, mely mint járvány törvény-tervezet 1896-ban — tehát 17 évvel ezelőtt — terjesztetett föl. Nem az Ő hibája, ha Magyarországnak még mai napig sincs járványtör-vénye.

1897-ben azután az igazságügyi orvosi tanács elnökségét vette át. Öreg lábakkal ment ebbe az új országba és ismét csak az ő ritka alkalmazkodó képességét és tapintatát bizonyítja, ha ebben az új munkakörben is csakhamar otthonos volt, az ő — még a legcsekélyebb mellékkörülményre is kiterjedő — gyors felfogásával és éles ítéletével a sokszor bonyolódott és kényes ügyekben biztos alapon vezette a tárgyalásokat. De nem szorítkozott a folyó ügyek elintézésére, hanem itt is maradó emléket hagyott maga után. Hogy az évek folyamán letárgyalt orv ostor vény széki eseteknek tanulságai — mint ő maga mondja — szélesebb nyilvánosság tudomására jussanak, az ő javaslatára az életből vett eme gazdag kazuisztika szakszerűen csoportosítva és céltudatosan fel-dolgozva, három kötetben jelent meg; ezzel az efemer sikeren túl azt a maradandó eredményt kívánta biztosítani, hogy az élet-ből merített tapasztalások eme tárháza hozzájáruljon orvosaink-nak és az ország bírói személyzetének kiképzéséhez.

Tudományos működésének egy igen jelentős része a mi egye-sületünknek jutott, melynek 1865 óta tagja, 1866 óta választmányi tagja, majd elnöke, végül pedig tiszteleti tagja volt.

Az évek során negyvenhárom előadást tartott, azonkívül négy emlékbeszédet mondott, nem számítva a betegbemutatókat és hozzászólásait az egyes vitákban. Tervszerű munkája kitűnik abból, hogy már 1875-ben előadást tartott a tüdővésztan akkori álláspontjáról, majd később az ő indítványára és az ő elnöklete alatt alakult meg ezen egyesület tuberkulózis-bizottsága, amely csak akkor oszlott fel, amikor lelkének egy régi vágya beteljesedett, a magyar orvosok tuberkulózis-egylete megalakult. Jó ma-gyar érzése világlik ki abból, hogy ugyancsak az ő indítványára és az ő elnöklete alatt alakult meg ezen egyesület balneologiai bizottsága, amely feladatául tűzte ki magának, hogy a magyar fürdőügyet — országunknak ezt az egészségi és nemzetgazdasági fontos ügyét — közelebb hozza a magyar orvosok szívéhez; ebből az érdeklődéséből indult meg az ő ismeretes akciója is a Balaton vidéke emelésére; a bizottság kezdeményezésével annyira fel tudta kelteni és nem engedte közönybe fulladni a magyar orvosok érdeklődését ezen igazán magyar ügy iránt, hogy ebből a magból fejlődött ki a mai balneologiai egyesület.

Egyesületünkben igen mozgalmas tevékenységet fejtett ki akkor, amikor Koch először előállott tuberkulin-kezelésével és ő ennek tanulmányozására itt az egyletben egy ad hoc bizottságot alakított. Az idők nagyobbodó távolából is emlékezhetünk rá, hogy Koch tuberkulinja „miként támasztotta világszerte a reménységnek azt az örült lázát“, hogy most már bezárult a halál

legnagyobb kapuja és hogy ezen túlhajtott reménységek romjain nem maradt egyebünk, mint egy nagy csalódás. A bizottság tagjai — mind saját tapasztalataik alapján — kivétel nélkül e csalódásnak adtak kifejezést, egyedül csak Korányi, az ő éles judiciumával olyan véleményt adott le, amely egy részében az akkori tényállást lezárta ugyan, de más részében a jövőre vonatkozólag olyan következtetéseket mutatott, amelyeket a specifikus therápia haladása és fejlődése különösen az utóbbi időben fényesen igazolt.

Utolsó klinikai kutatásainak és tanulmányainak eredményét „a gerincoszlop kopogtatási hangjának diagnosztikai értékéről“ is itt adta elő, úgyszintén az ugyanebbe a bűvarkodási körbe tartozó előadását is „az ép és kóros vesék kikopogtatásának célszerű módjáról és eredményeiről“. Senki sem gyaníhatta akkor, hogy ezzel tőlünk búcsúzik.

Nagy sikereinek egyik fontos eszköze — úgy látszik már diákorától kezdve — az ő szónoki képessége volt, hogy a kimondott szónak hatalmát tudta gyakorolni. Nem a káprázatos szónokok közül való volt; bizonyos komoly méltóság volt előadásában, melyhez hasonlót az angol szónokoknál találunk. Halkan, de tisztán tagolva beszélt, szóvirágot nem használt, gesztusa szerény és nyugodt volt; de hatott a beszéd tartalmával, szoros logikai konstrukciójával és gondos fogalmazásával, amely minden kifejezést megválogatott, Választékos volt a beszédje, ha négy szemközött a fiatal orvostanhallgatóval volt beszélőnivalója és válogtta a szót az ő rektori beszédeiben is; ahogy semmiben, úgy beszédjében sem volt soha pongyola. A vitába nem engedte a szenvedély hangját beleszólni, az eszmék harcát jogosultnak tartva és tisztelve, azt a szenvedélytelenség higgadt szavával vívta meg. Személyes érzelmeit el tudta hallgattatni ott, ahol az igazságról volt szó.

Tanúi voltunk annak az esetnek, amidőn itt az egyesületben egyik bemutatott esete vita tárgyát képezte és élveztük, ahogy a jóval fiatalabb ellenféllel szemben diagnózisát úri előkelőséggel védte és bizonyította. Ugyanilyen előkelő módon vitatta álláspontját a mellhártyabántalmak gyógykezelésében és udvarias volt írásos vitatkozásaiban is, mert sohasem feledte, hogy ellenfele neki — kollégája is.

1894. évi szeptember hó 7-én, egy verőfényes őszi nap délutánján a műgyetem volt épületéből két férfi karonfogva, komoly beszédbe merülve tartott a Nemzeti Múzeum felé: Korányi volt és Leyden; őket látva senki sem gyaníhatta, hogy ezzel a jelenettel Magyarország közegészségügyének egy új és igen fontos fejezete kezdődik. A VIII. nemzetközi közegészségi és demográfiai kongresszus előkészítésekor az egyik díszelőadásra éppen Korányi indítványára Leydent kérték fel, hogy ismertesse a tuberkulózis elleni védekezést. A felszólításra még válasz sem érkezett, amikor Bécsből Schrötter önként jelentkezett, hogy a tuberkulózis szanatóriumi kezeléséről kíván egy nagy nyilvános előadást tartani. A végrehajtó-bizottság kényes helyzetbe jutott, de vele együtt Korányi is, aki Schrötterrel is jó barátságban volt, amíg végre is sikerült — igaz, hogy Schrötternek egy kis duzzogásával — a kérdést elintézni úgy, hogy Leyden fogja az előadást tartani. Előadása során taxatív felsorolta nemcsak a külföldi intézkedéseket, hanem azon intézményeket is, amelyeket a külföldön akkor már

létesítettek és a magyar hallgatók kezdtek feszengeni és pirulni azon, hogy abból a listából hiányzott Magyarország, mert ott addig nem történt semmi. Előadás után az ülés elnöke, Korányi Frigyes, bejelentette, hogy egy névtelen adakozótól 10.000 forint áll rendelkezésére az első szanatórium céljaira. Formailag ezt jelentette be. Lényegében pedig ez, annak bejelentése volt, hogy a múltnak mulasztásait pótlandó, Magyarország is fölveszi most már a népusztító kórság ellen a rendszeres küzdelmet. És megindította az akciót hírlapi közleményekben, a főrendiházban tartott beszédjével, amellyel a kormánynak és a nagyközönségnek figyelmét sikerült e fontos kérdésre felhívni. Titokban pedig gyűjtött pénzt is és egy kis táborkart szervezett, amellyel az első szanatórium építkezésének ügyét előkészítette; az ő meggyőződéstől áthatott szívóssága kellett hozzá, hogy a sok — részben mesterséges — nehézségeket leküzdje, de leküzdötte úgy, hogy az Erzsébet királyné szanatóriumában 1901. évi november 10-én megkezdheték a betegfölvételt. A maga részéről gondoskodott arról is, hogy a „Betegsegélyző-alap“ létesítésével a szanatórium működését minél eredményesebbé tegye. Tisztában volt ő azzal, hogy ezzel az egész nagy kérdésnek csak kezdetén vagyunk és ezért egybevetve a külföldi példák jó eredményét a mi anyagi erőnkkel, már 1906-ban kezdeményezte a tüdőbeteg gondozó-intézet létesítését; jóval kisebb intézmény, mint a szanatórium és létesítése neki mégis még több kellemetlenséget okozott; de végre ezt is átadhatta áldásos működésének. Amikor pedig az ő folytonos lelkes agitációja folytán a vidék is föleszmélt és ott is megindultak a mozgalmak, akkor az egész országos küzdelem tervszerűségének biztosítására és irányítására egy központi szervezésnek szükségességét érezte és ennek tervezetét dolgozta ki. Ott volt a magyar orvosok tuberkulózis-egyesületének megalapításánál is és nagy örömet szerzett neki, hogy annak keretében e fontos kérdésnek tudományos kutatását és művelését is biztosítva tudta. Éveken keresztül nem fáradt bele, hogy tudományos cikkelyekben, közgyűlési beszédekben és minden alkalommal újból és újból tárja fel és ismertesse azt a nagy nemzeti bajt, amely ezen ország lakosságát sújtja, így tartotta ébren a kormány és a hatóságok figyelmét, így a társadalomnak érdeklődését és áldozatkészségét.

Magyarországon a tuberkulózis elleni küzdelemnek ő volt megindítója, és leglelkesebb bajnoka maradt utolsó leheletéig. És ha ma az országban három nagy szanatórium van, ha az országban harminchét tuberkulózis ellen küzdő egyesület működik és az országon körülbelül hetven tüdőbeteg gondozó-intézet hálózata terül el, az épp úgy Korányi éleslátású kezdeményezésének és energiájának az érdeme, mint érdeme fog maradni, ha ezen a téren az ő apostolainak a jövőben sikerült majd elérni, hogy az embermentő munka eredményét a statisztika számokban is ki tudja mutatni.

E helyen mondott egyik emlékbeszédében Korányi fölemlítette a szombat esti társaságot is. Olyan időben, amikor az emberekől kezdett már kiveszni az egymáshoz tartozás és az egymásra utaltság tudata, alapította ő másodmagával ezt a társaságot. Aki a mi orvos-művelődésünk történetét fogja megírni, annak ezzel a kis körrel részletesebben kell majd foglalkoznia, mert szerény címe dacára ez a — sokat ócsárolt — társaság volt az

utolsó negyven év alatt minden orvosi közügynek csirázatója; a két nemzetközi és a magyar kongresszus, a két kiállításnak orvosi és közegészségi csoportja, a szünidei kurzusok és az orvosi továbbképzés, a balneologiai és a közegészségi egyesület mind itt készítették elő. A tanári karnak, a közegészségi tanácsnak fontosabb kérdéseit itt beszélték meg előzetesen. A régi gárdából ő maradt meg utolsónak ennél az asztalnál, amely mellett oly jól érezte magát, ahol beszédje élénkebb, a hangja melegebb lett; ahogy minden ízléstelenséget, úgy kerülte az olcsó szellemeskedést is, de élvezet volt hallgatni, ha itt, ebben a körben, régibb és újabb jóízű történeteket mondott el, olyan zamatos nyelven, amelyet csak a megyei életből hozhat magával az ember, amit itt a fővárosban megtanulni nem lehet. Az utolsó időben ritkábban járt oda, míg végre most árvának hagyta itt ezt a kis kört, melynek mindvégig lelke volt s amely azóta szombatról szombatra hiába várja kedves Frigyes bátyját.

Korányi egy komplex egyéniség volt, a közérdek szempontjából pedig ezek a legértékesebbek, mert nem egyoldalúan és sokkal több eredménnyel érvényesülnek.

Helvetius iskolája a nevelést mindenre képesnek tartotta és mindent a nevelésnek tulajdonított. Körülbelül azt hitték, hogy az ember egy carta bianca-nak születik, amelyre a nevelés mindent ráírhat, amit akar. Nagyon tévedtek; mert ahogy a közönséges agyagból semmiféle tűzben sévresi porcellánt égetni nem lehet, úgy a nevelés sem adhat képességeket és nem művelhet csodát az emberrel. A valóság az, hogy a természet egyenlőséget nem ismer, egyik teremtményének előnyt ad a másik felett, azt az előnyt, azt a fölényt, amit Renan, Spencer és mások hirdettek.

A természetnek ilyen protegáltja volt Korányi.

Az atyai háznál gondos nevelésben részesült, mely a latenter benne szunnyadó gondolat- és érzelem-világot ébresztette, fejlesztette, de fegyelmezte is, úgy, hogy ennek folytán a legszigorúbb ura és a legengedelmesebb szolgája volt saját magának. Fényes szellemi képességével párosult az a fáradhatlan ambíciója, hogy tudását folyton bővítsen, azt minél inkább terjessze s a közjó számára hasznosítsa. Nemes gondolkodású volt kicsinyben és nagyban egyaránt és ezért, amidőn a nemességet kapta, egyik tanártársa üdvözlő beszédében bizvást mondhatta, hogy ez nem a memesség adományozása, hanem csak ratifikálása volt a veleszületett nemességének.

Amidőn Balassa halála után csakhamar vezérszerephez jutott, helyesen ismervé föl és mérlegelve a külső körülményeket, arra a következtetésre kellett jutnia, hogy itt az orvosi tudományosság előbbrevitelében, az orvosi tanítás és orvosképzés fontos ügyeiben, épp így a közegészségügyben is egy fontos rendeltetés hetöltése válik kötelességévé és ennek szolgálatába állította minden képességét.

Vezetőnek született és nevelődött, mert nagyon jól tudta, hogy nem elég a célokkal és irányokkal tisztában lennünk, de meg kell válogatni a módját és eszközeit is. Fegyelmezettségével járt az ő óvatossága és tapintata, amely mindig abból indult ki, hogy hatása csak annak lehet, ami az idők lelkében visszhang-

zik; azért soha nem kockáztatott semmit, minden kezdeményezésnek, mondjuk minden lépésének higgadtan választotta meg a kellő időpontját, ami már önmagában is sikereinek nagyrészét biztosította.

Szerette az emberiséget, mint minden erős szív és szerteágazó egész munkájának közös alapját Cicerónak az a nagy emberi szempontja képezte, melynek „Caritas humani generis“ a neve. De nem a szájalomnak azzal az érzelgős felfogásával, amely Seneca szerint csak gyengeség, hanem azzal az államférfíui megértéssel, amelyben az ő helyes és egészséges szociológiai érzése is gyökeredett s amely különösen közegészségi törekvéseiben — így a tuberkulózis elleni küzdelemben is — domborodott ki leginkább és amely megértésnek gyakorlati alkalmazásával és művelésével vélte, hogy legtöbbet használhat a magyar népnek.

Mert jó magyar, jó hazafi volt. Nemcsak azért, mert diákorában a szabadságharcban részt vett, hanem mert egész valójával ennek az országnak anyagi és szellemi érdekeit iparkodott szolgálni. Strauss Dávid úgy találta, hogy az emberiség a legtöbbeknek túlmagas fogalom, semhogy arra közvetlenül tudjanak emelkedni, hanem hogy legtöbben a nemzeti érzésen keresztül jutnak az emberiség nagy eszméinek felfogásához. Érdekes, hogy Korányinál éppen az ellenkezőt észlelhettük; ő az emberiséget a maga egészében fogta fel és érezte át és ennek nagy céljait és eszközeit, gondolatvilágát és ennek irányait, a haladásnak erkölcsi és anyagi erőforrásait sohasem nézte oly elvontan, hogy mindezeket saját nemzetének szükségleteibe, erőképességébe és más vonatkozásaiba ne kapcsolta és eszerint ne cselekedett volna.

Ebben pedig messzire szóló példáját és bizonyítékát adta annak, hogy igaz, hogy csak sok tudással és egy élet hosszú munkájával — még pedig kultúrmunkával — más téren mennyivel inkább lehet szolgálni a hazát és érdekeit, — mint a politika terén.

Nem ok nélkül íratta egy híres olasz író babérkoszorújára: „Per non dormire“, mert csak a botanika tanítja azt, hogy a babérnak nincs tövise, — az élet mást tanít. Korányi okos ember volt, nem ismert olyan napot, amelynek árnyéka nincs és tudva azt, hogy az élet ingyen nem ad semmit, tudta azt is, hogy kisebb kellemetlenségekkel, nagy gondokkal, hiú reménykedéssel, csalódással, álmatlan éjjelekkel fizeti meg árát az ő ambiciózus nagy működésének és nagy eredményeinek; de férfiasan, szótlánul viselte el mindezt, büszkesége és vas akarata nem engedte, hogy panaszkodjék ezekről, amik csak az ő személyét érdekelték; állandóan úgy viselkedett, mint ama német államférfíu: „a világ csak mosolyomat lássa nappal, álmatlan éjszakáimhoz semmi köze“.

Rendesen a mások irigysége a személyes érdemnek és értéknek fokmérője; nála ez nem igen talált, mert számottevő irigye alig volt; hallgatag és szinte öntudatlanul látta nála az ember, hogy hódolnak be annak a Nietzsche-tételnek, hogy: nem egyenlő teremtmények között egyenlő jogokról szó sem lehet. Aki mennyit ér, annyi a jussa.

A nagy emberek sorsa nem egyenlő, van köztük olyan balkezettel teremtett lélek, akit csak halála után különböztetnek meg a többiektől — egy dízsírhellyel.

Erre Korányinak panasza nem lehetett. Először is ő maga különböztette meg magát a többiektől; a szellemi tőke helyes nemzetgazdasági értékelése rejlik Helmholtz ama követelésében: „Wissen allein ist nicht Zweck des Menschen... das Wissen muss sich im Leben auch betätigen“ és Korányi hazafiúi kötelességének tartotta, hogy nagy tudását és szervezőképességét minden nemescélnak rendelkezésére bocsássa, hogy azt a közéletnek minden terén hasznosítsa, amely az orvostudomány vagy a közegészségügy nagy érdekeivel kapcsolatos. De megkülönböztették őt életében mások is, a halandónak kijáró minden módon. Nemcsak hogy tudását, tapasztalatát minden alkalommal kikérték; a Magyar Tudományos Akadémia megválasztotta tagjának *őt*, aki egyike volt az elsőnek, akik annak idején az Akadémia palotájára adakoztak; viselte a rektori méltóságot, a két tanács elnökségén kívül a közegészségi egyesületnek is elnöke volt, hazai és külföldi kongresszusok és társaságok egész sora őt hol tiszteletbeli elnöknek* hol tiszteleti vagy levelező tagjának választotta. De magasabb helyről is ismételten elismerték nagy érdemeit: királyi tanácsos lett, a magyar nemességet kapta, a Szent István-rend kiskeresztese s a III. osztályú vaskorona-rend lovagja volt, a főrendiház, tagja lett, végül pedig a magyar bárói méltóságot nyerte el. És mégis, ha az ő összes címein végignézünk, azt kell mondanunk, hogy őneki is — mint a költőnek — legszebb címe: a neve. Nemcsak hogy mindenkinél nagyratartott orvosi tekintély volt, akinek mintegy ösztönszerűen mindenki megadta magát, de a legkülönbözőbb irányokban érzett nagy befolyását azzal az ellenállhatatlan szuggesztív erővel gyakorolta, amelyet személyes presztízsnak szoktak mondani és amely minden címtől, rangtól és hivatalos tekintélytől teljesen független.

A művészetben föliának nevezik azt a háttérrel, amely kontrasztjával a hatást emelni képes; az a szegény kartársunk, aki egy félszázados praxis fáradalmaitól össze gémberevedve, a távol vidék magányában elmélkedik a sors fukarságán, mely nem engedte neki, hogy második oklevelét akár csak postán is küldjék meg neki, ez a megfelelő föliája annak, hogy Korányit ragyogó pályája tetőpontján, midőn a jövődöbe vetett reményeinek egész világát valósulva látta, a sors még kivételes nagy kegyével árasztotta el azáltal, hogy az egyetemi tanácsnak egy rendkívüli nyilvános ülésén fényes és lelkes gyülekezet közepette vehette át arany oklevelét és a hivatalos és nem hivatalos testületek — elsősorban a mi egyesületünk — és tisztelőinek nagy sokasága sorjában eléje járulva, őt ez alkalomból üdvözljék, szerenese kívánataikat tolmácsolják és föltétlen tiszteletük zászlaját hajtják meg előtte.

De hálás volt ő is, és az orvoskari testület 1901. évi május 7-én tartott ülésén 5000 koronányi alapítványt bocsátott a kar rendelkezésére, a tüdővész gyógyítására vonatkozó tudományos munkálatok díjazására, mely díj ötvenként lesz kiosztandó.

Amikor pedig néhány évvel utóbb a sors megengedte neki, — amit semmi emberi erővel kiérdemelni nem lehet —, hogy testi épségben és szellemi frissességben élje meg tanárságának negyvenedik évfordulóját, ekkor igazában elmondhatta Schopenhauerrel, hogy a Nilus elérte a tengert, mert alig képzelhető már az

emberi sorsok intézőjének egy újabb kiváltsága, mely földi pályáján ezentúl még érthette volna.

Hogy életének összhangjából egy akkord se hiányozzék, ideális, boldog családi életet élt. Megadatott neki, hogy zavartalanul élvezhette a családi tűzhely költészetét, nagy műveltségű és fennkölt szellemű hitvese oldalán, aki nemcsak a fáradalmaikat enyhig leni és gondjainak még a bárányfelhőit is elűzni iparkodott, de aki hivatását bibliai értelemben gyakorolva, lelkivilágukat is olyan közösségbe tudta kapcsolni, hogy emberismerettel s pszichologice Korányinak nem egy ténykedésén finomlelkű nejének befolyása volt fölismerhető. Boldogságának betetőzése volt az, hogy családjában érvényesülni látta a fokozatos fejlődésnek azon föltételét, hogy minden letűnő nemzedék egy lépcsőfok, melyről az utána következő magasabbra emelkedik.

„A régiak vélekedése megoszlott: mi nagyobb istenek kegyelme, fiatalon elszólíttatni az életből, vagy szép öregségben kiélni az életet.“ Billroth pedig, ha kissé túl intenzív életmódjára figyelmeztették, mindig azt válaszolta: „Ein, kurzes, aber volles Lieben ist mir lieber, als ein langes und leeres.“

És nagy volt az istenek kegyelme Korányi iránt, hogy nemcsak hogy a patriarchák korát engedték megélnie, de hogy egyben menten maradt a vénhedtség szuától. Ő, akit fiatal korától kezdve egy bűvös ösztön kényszerített arra, hogy minden percnél adjon tartalmat — és élete nagy munkáját csakis így végezhetette —, ezen kényszer hatása alatt maradt mindvégig és hogy nyugalomba vonult, az nála csak a külső formának megadott konceszzió volt.

És bár ő is megérezte a haladó időt, de mint filozófus nem érezte ennek depresszióját. „Mosollyal az ajkán hallotta háta mögött a folytonos dübörgést, mint vonul fel — saját fiával az élén — egy újabb generáció.“ Az ő szép esthajnalát a nemzedékek ez a váltógazdaságai, a természetes fejlődés és haladás ez a törvényszerűsége meg nem zavarhatta. Mikor pedig bekövetkezett a kijátszhatatlan végzet, a sír szélére érkezett öreg vándor még akkor is, mikor a vállá fölé hajolt a halál, változatlan sztoikus nyugalommal nézte a homokóra fogyását és megint kegyelmesek voltak az istenek, mert szendén kívánta tőle a természet az utolsó vámot és életének ritka harmóniája csendesen zendült be a semmibe.

Hálálkodjunk a gondviselésnek, hogy őt nekünk adta, hogy őt választotta ki annyi sok közül arra, hogy az időnek egy kedvező pontján cselekedje meg azt, amire az orvosi tudományosságának, az orvosképzésnek, az orvostudomány fejlődésének és a közegészségügynek ebben az országban szüksége volt.

Olyan értéket vitt magával a sírba, amely egyelőre pótolhatatlan, mert ha elfogulatlanul körültekintünk, be kell vallanunk, hogy „Génuában nincs második“.

Még nagy nemzetek is megérik, ha életükből kisodródik a nemzeti szellemnek akkora értéke, annyival inkább mi, ebben a minden tekintetben elmaradt, tehát mindenképpen szegény országban. De az ilyen életnek hosszú sugara kihat az unokákra, tanulsága a legmesszibb időknek szól és bár az egyén porrá lesz, de az ő eszméi bekerültek az utókor köztudatába és végzik tovább mun-

kájukat a fejlődésben és haladásban irányt szabva minden időkig. Egy abszolút életnek az utókorra kiható ez a lelki és szellemi hagyatéka ez az igazi horatiusi — non omnis moriar.

Tisztelt Orvosegyesület!

Évekkel ezelőtt egy ünnepélyes alkalommal mondott üdvözlő* beszédemre Korányi azt a megjegyzést tette, hogy az ember szinte sajnálta, hogy nem de me fabula narratur; ekkor megígértem neki, hogy igaz örömökre fog szolgálni, ha legközelebb kínálkozó alkalommal őt is üdvözölhetem. Sajnos, erre azóta nem nyílt alkalom és bár az öröm gyászra fordult, mégis jól esik, hogy ígérete-met — bár ebben az alakban — legalább emlékének válthattam be és nagy megtiszteltetés reám nézve, hogy ezen tartozásomat a tisztelt Orvosegyesület kegyeletével együtt volt szabad lerónom.

Maeterlinck meghatóan egyszerű szavakban írja le, hogy az, elhunytak voltaképen tovább élnek mindaddig, amíg a hátramara-dottak reájuk visszagondolnak.

Korányi Frigyes elköltözött körünkből, — de még nagyon sokáig nem fog meghalni.

ID. BÓKAI JÁNOS

BÓKAI JÁNOS.

Írta: *Hirschler Ignác**

Az új gyermekkórház a városnak csaknem végén áll. Külsőjének egyszerűsége kell, hogy feltűnjék mindenkinek, ki az orvosi fakultás fényes épületei és sok egyéb nyilvános, s magánpalota előtt elhaladt. A pázsitos kicsi tér elé emelt egyszerű vasrács választja el a nyerstégla-épületet az úttól. Mi sem vonja magára az arra menő figyelmét, s mintha merő szerénységből esett volna, az épület homlokzata a főbejárattal a sarkán túl beforduló sikátorra néz. Ilyeneknek képzeljük mi az új világ hasonló intézeteit, fényűző hazánkban máshoz vagyunk szokva. Ámde átlépve a küszöbön, első perctől kezdve érezzük, hogy emberszeretetnek avatott szentélyben járunk. Itt díszes termék fogadják be a kicsike lakókat; játékszánt szobáik marasztják az embert; termekben, lépcsőkön, folyosókon csakúgy áramlik a világosság; jó levegő kelletlen keveréktől menten ömlik mindenfelől. Tisztaság, rend, célszerűség, kellemes luxus szólnak hozzánk a ház minden zugából. Kívül egyszerű, de belől annál fényesebb e ház, s épp ilyen volt a férfiú, aki azt emelte: Bókai János.

önöknek, uraim, e férfiúról és cselekményeiről egybefoglaló képet nyújtanom alig volna szükséges; hiszen meglett korát velünk együtt élte át, naponta láttuk őt munkánál; hiszen élén állott ezen egyletnek, s aligha van egy is önök között, ki a mindig nyájas, mindig szerény, mindig tevékeny üggyártását nem fájlalná a legmélyebben. De nem csupán a mindnyájunkban élő kegyelet, nem egyedül a régi szép szokás, még inkább az új nemzedékre való tekintet követeli, hogy a mai évi gyűlés alkalmából ünnepélyesen visszapillantsunk körünkből elköltözött barátunk életére. Ugyancsak gyorsan él az ember a mai világban, koncentrációra alig van idő és hajlam — *dum loquimur, fugerit invida aetas* — és talán szükségesebb mint valaha, ifjaink szeme elé egy oly férfiú képét állítani, ki mint ember és orvos kartársainak szeretetteljes elismerését, az utókornak pedig maradandó megemlékezését egyaránt oly véghetetlen nagy mértékben érdemelte ki.

Mi veteránusok azonban, kik a megtett utat inkább látjuk sírkövek mint sikerek által jelölve, az annyszor megszólt vénség egyik előnyének és legszebb jutalékának tekintjük azt, hogy a jelesek viselt dolgait a kartársak előtt feledésbe süllyedni nem engedjük és az emlékkincseknek mintegy hivatott őrei szolgálunk.

* A Budapesti Kir. Orvosegyesületnek 1885. október 14-iki ülésén mondott emlékezés.

Bókai szegény szülők gyermeke volt. 1822-ben május hó 27-én Iglóban, a Szepesség tizenhat városának főhelyén született egy szegényes vendégfogadóban, melyet atyja bérben bírt, s melynek jövedelme csak igen szerény háztartást engedett meg. Nagyatyja, kinek házában nevelkedett a fiú, szegény mesterember volt, de az ócska bútorzatú szobában mégis állott rokkant zongora, mely esténként felhangzott, ünnepnapokon pedig Luther dalai és choráljai szólaltak meg rajta, oly hangok, melyek a fiatalok emlékébe vagyis inkább szívébe az egész életre vésődnek be. Szakadatlan munka, szigorú becsületesség, erős hit és tisztos szegénység — ezek valának a befolyások, melyek alatt Bókai ifjú korát és iskolaéveit töltötte, s melyek a férfiú megérett jellemén is rajtahagyták félreismerhetlen nyomukat.

Bókaival először 1846-ban találkoztam a bécsi szemészeti kóroda tantermében, ahol mint újonnan kinevezett fizetéstelen másodorvos nem csekély öntudattal a tanár mögött foglaltam helyet, míg Bókai mint buzgó ötödéves, mindig a hallgatók első sorában volt látható. Ő ugyanis a Lócsén és Eperjesen töltött gimnáziumi évek után Sárospatakon fogott volt a jogi tantárgyakhoz, miáltal egy évvel elmaradt; visszariadván azonban a száraz tanulmány tói* az orvosihoz ellenben hatalmasan vonzódván, Pestre ment, hol az első négy évet hazai orvosi fakultásunkon végezte.

Rosas, ki a régi tanároknak nem éppen ritka szokása szerint előadásait mindenféle élccel és adomával szerette fűszerezni, mire többnyire a hallgatók neve, származása, sőt termete szolgáltatott anyagot; a nyúlánk, komolyarcú Bock-ban (ez volt barátunk eredeti neve) kellő tárgyat talált e célra. Rosas honfitársunk ezen tréfás modora mögött azonban az észlelőtehetség és emberismeret jó adagja rejlett, s ő nagyobb figyelemmel kísérte tanítványait, semmint ezek sejtették, minek folytán Bókainak szorgalmát, komolyságát, műveltségét és élénk felfogását csakhamar észrevette, mi azután a tanárnak nem egyszer kinyilatkoztatott elismerésében és nagybecsülésében nyilvánult.

Bókai bécsi tartózkodásának rövidre szabott idejét a saját maga által igaz hévvel választott hivatásra természetesen kellőleg használta fel. Az akkori időben ez a tanulókra nézve nem volt oly könnyű dolog, mint manapság. Még megvolt a régi és új iskola, a hivatalos katedrái bölcsesség és az új utakat nyomozó bűvárkodás dualizmusának maradványa, mely csak az elaggott tanárok 1848-ban történt nyugalmaztatása által szűnt meg.

Lippich, szintén iglói születésű, igen tiszteletreméltó férfiú volt különben, de fonák irányba jutva, hadat üzent a kórbonctannak. Lippich éppen akkor halt meg. Helyét Skoda foglalta el, kinek tanítói képességében akkor még sokan kételkedtek, úgyhogy kinevezését kockáztatásnak tartották; Rokitansky tantárgya nem volt még kötelező, s csaknem valamennyi tanszéket lehanyaglott férfiak foglaltak el. Ily körülmények között valóban nehéz volt az iskola követelményeinek, de még egyszersmind kellő ismeretek gyűjtésére irányuló vágynak is eleget tenni, s ugyancsak önálló gondolkozás és szerencsés sugallat szükségeltettek arra, hogy a kezdő a lejárt dogmatizmus és a romboló új tanok közepette a helyes utat feltalálhassa.

Bókai gondolkozásában elég független volt, ezenkívül tanulmányai iránt oly nagy volt benne a lelkesültség, hogy szerencsésen kikerülve az említett szirteket, komoly bűvárrá képezte ki magát. Ő oly éretten hagyta oda az iskolát, mint kevesen, s tántoríthatlanul járt azóta mindig azon az ösvényen, amelyen egyedül lehet a kítűzött célt elérni. Ezen az ösvényen józan észlelés, elfogulatlan kísérletezés, tárgyilagos következtetés lassankint szilárd ismereteket eredményeznek, melyeknek segédelmével az orvos azután jótévőjévé válik az emberiségnek. Az erre képesítő tulajdonságok nem szerezhetők meg a tantermekben, csirái bennünk vannak, — *medicus nascitur* — az iskola csupán irányt és módszert nyújt. Bókai pedig, valamint sok más, ki az akkori időben tanult, autodidakta volt minden tekintetben, mert az iskola, melyből kikerült, minden egyebet inkább, mint az irányt és módszert volt képes megadni. Zimmermann „A tapasztalásról az orvosi tudományban” című munkájában mondja, hogy a nagy orvos, valamint a nagy államférfiú és hadvezér, már harmincadik évében az; bátran hozzá tehetni, hogy mindnyája autodidakta, mind Isten kegyelméből való.

Midőn barátunkat 1850-ben fővárosunkban újra láttam, egyedül neve volt az, mi rajta változott. Budavár elfoglalása napján ugyanis forró hazafiúi lelkesedés bírta rá, hogy német családnévének magyarosítása végett folyamodjék, mit az autokrata kormány rendőrsége különben még évekkel azután sem akart törvényesnek elismerni. Már munka közepette találtam ott az Ösz-utcai gyermek-kórházban, hol férfi- és haladott korának legnagyobb részét töltve, oly jeles dolgokat végzett.

Az ezen térre való jutás különben nem volt oly egyszerű, minden esélytől ment. Igaz ugyan, hogy már disszertációja a dongalábbal foglalkozott, s hogy tudori oklevelének megszerzése után azonnal belépett segédorvosi minőségben Schöpf-Mérei akkor még igen jelentéktelen intézetébe, s ezen lángeszű férfiú vezetése alatt megismerkedett a szakmával, később pedig, amidőn főnöke a hadsereghez ment, a kórházi teendőkhöz a távozottat helyettesítette; de törekvése őt a sebészeti kóroda tanársegédi állása felé vonzotta, melynek elnyerését Balassának iránta tanúsított jóindulata tette remélhetővé. Szerencsés végzetnek tekinthetjük, ami Bókáit akkor oly mélyen bántotta, hogy tudniillik Balassa fel¹ függesztése és fogsága idején ő mint protestáns a versenyt meg nem állotta; mert ezáltal meg lett tartva a gyermekkórháznak és a gyermekgyógyászatnak. Nem mindig történik a hivatás-választás oly jó csillagzat alatt.

Alig van még más fontos ügy, mely annyira a véletlentől függne, mint a hivatás-választás. Egyik túlzásból a másikba estünk. A népek gyermekkorában a születés döntött a hivatás felett, most a divat, a szeszély, a gondolatlanság határozzák azt meg többnyire. Pedig milyen lenne a világ, ha mindenkor a kellő ember állna a kellő helyen! Ezt lehetővé tenni, volna tulajdonképpen a nevelésnek eszményi feladata, mivel ily módon válnék csak majd az egyén nevelése az emberi nem nevelésévé. Egy véletlen volt, mi a könyvkötőinast Humphrey Davy kísérleti termébe juttatá, ide kerülve, nem is eshetett másként, mint hogy a szegény fiúból vált a nagy Faraday, kinek az emberiség ama hatalom legnagyobb részét köszönheti, mellyel a természet erői felett ma

uralkodik. Ha hinnünk lehetne, hogy a nevelés az emberi család minden tagjára nézve majdan azt fogja megcselekedni, amit itt egyes egyénre nézve a véletlen cselekedett, szinte vakító fényben tündöklők képzelünkben a jövő nemzedékek dicső kora.

Hogy tárgyamtól kissé eltértem, Bókainak mint gyermekorvosnak magas rangjában éppúgy, mint magának a gyermekgyógyászatnak nagy jelentőségében leli igazolását. A paediatricának, mint szaktudománynak létjogát gyakran tagadták; hazánkban, hol az óriási gyermekhalandóság miatt nem egyhamar fog elnémulni a panasz, az efféle tagadás legkevésbé van helyén. Persze, a gyermekkorok nincsen oly pontos határa, mint teszem a szemnek, fülnek vagy orrnak; az is lehet, hogy a bizalmát féltő családorvost bántja, ha a szülők aggodalma konzíliumra kényszeríti; ámde ahol speciális bűvárlatok eszközölködnek, ahol csupán nagy kóranyagon végzett megfigyelés vezet a kérdések megfejtésére, ahol végre tudományos vívmányok tagadhatatlanul léteznek, ott igenis megvan adva a specialitás, akár elismertetik az az egyesektől vagy a grémiumtól, akár nem.

Egyébiránt csak hallani kellett Bókai fejtegetéseit a tanteremben, vagy látni őt a betegágyánál, hogy teljesen meggyőződjünk az illetén munkaosztás üdvös voltáról. Milyen alaposág mutatkozott itt a gyermeki szervezet megannyi sajátosságainak ismeretében, milyen meglepő a részletek sokasága, melyek az ő elemzése folytán jutottak felszínre, s milyen gyors az egész körkép áttekintése, mely mindamellett még a jelentéktelennek látszó legkisebb kórjelt sem hagyta figyelmen kívül.

A bonctani és épélettani viszonyoknak csak évek hosszú során át folytatott szabatos tanulmányozása vezet a kórbonctani vonatkozások helyes elemzésére. Oly bűvárnak, ki a legkisebbet sem kicsinyelte, ki előtt a gyermeki szervezet nyitott könyvként feküdt, valóban semmi sem kerülhetett ki mindig éber figyelmét. Vizsgálati módja mintaszerű volt, mindenre kiterjeszkedő és szilárd rendszert követve a legszerencsésebben vált be kivált mások oktatásánál. Eljárásában mi sem vallott valami lángeszűsögre, mi amíg egyrészt meglepi és kápráztatja a tanulót, addig másrészt homályban hagyja reá nézve a helyes utat; nem tetszelgett ő magának csillogó sugallatok és jósolgatások kinyilatkoztatásában, mik a hallgatókra rendszeren megteszik a kívánt hatást; — ő, aki a gyermekszervezet titkait oly folyékonyan volt képes olvasni, hozzászólt úgy szólván a sillabizáláshoz, de ha azután egyszer ott állott a meglett szó, annak i-pontját sem lehetett kihagyni.

A jellem, az ember egész morális mivolta, semmiben sem nyilvánul félreismerhetlenebb módon, mint a tudomány mezején. Elegen vannak, kiknek becsérzetéhez szó sem fér társadalmi viszonyainkban, ámde tudományos ténykedéseikben az önnönmaguk iránti szigort nem tartják mindig törhétlen kötelességüknek. Nem hogy mala fides forogna fenn; csak elhírtelenkedés, felfedeztetési viszketeg, elbizakodás, s mondjuk, a vérmérséklet okozzák a botlást. Barátunk egy- s mindenkorra meg volt óva az ilyesmitől. Ahol más megfontolt, ő ezt kétszer is tette, ahol más kételkedett, ott ő egészen megállott. Nem mintha a kételyben magában telt volna kedve, mert hiszen nem volt skeptikus, hanem mivel az igazat kiderítem törekedett mindig, hogy eltalálja a helyes utat, nem

sokallott sem fáradságot, sem lemondást. Mitsem tulajdonított úgyszólván ö magának, mint becsületességet a munkában, azért vizsgálódásainak eredménye, ernyedetlen munkálkodásának megérett gyümölcse, őt magát lepte meg leginkább és mintegy a sors kegyadományának tekinté azt.

Lelkiismeretesség és szerénység, egész jellemének ezen főoszlopai tüntetik ki azért minden dolgozatát, s maradandó becsét biztosítva munkálna ki, őt a tudományos világban azon magas rangra emelték, melyen bel- és külföldi szaktársai egyhangúlag érdemesnek nyilvánították. Csak minap találkoztam Karlsbadban egy olasz gyermekgyógyásszal, aki barátunk munkáit alaposan ismervén, azokat igaz hévvel magasztalta.

Érdemleges bírálatát munkáinak, melyek közül egynémelyik, mint teszem, a garatmögötti tályog felől írott, úttörő volt, hivatottabbnak kell átengednem. Nekem ma csak eggyel, jellemével van dolgom.

Ha visszaemlékezem sikeres pályájának első időszakára, szívesen állok meg 1853—4 telén, mert akkor fűződött összébb barátságunk. Az alkalom erre nem volt valami örvendetes. Bókai heves szemlobot kapott, s emiatt hivatott magához. Amidőn kíméletesen bár, de végre mégis tudtára adtam, hogy szeme iritisben szenved. nagy volt ijedelve, mely csak lassankint csillapodott, nem annyira biztatásom, mint inkább az atropin enyhítő hatása folytán. Teljesen azonban nem nyugodott bele állapotába. Jóllehet, hogy betegsége határozottan kedvezőleg folyt le, mégis mély lehangoltság vett rajta erőt, mi az ő szerény háztartásának élén álló nővérét nem kis mértékben aggasztotta. Egy napon azután tudatta velem kedélye levertségének okát. Éppen akkor volt ugyanis készülöben forrón szeretett nőt magának eljegyezni, midőn betegsége ezer kétellyel tölte el keblét, folyton tépelődve azon kérdéssel, vajjon nem volna-e lelkiismeretlenség a szeretett nő sorsát a maga — mint ő hitte — annyira fenyegetett jövőjéhez csatolni. A nemsokára bekövetkezett teljes gyógyulás véget vetett minden belső háborgásnak; barátom ama megbecsülhetlen szerencsében részesült, hogy házáséletbe léphetett, mely kiapadhatlan forrásává lett későbbi boldogságának.

Tehetem-e, hogy kegyeletes hálával meg ne emlékezzem ezen helyen arról, hogy Bókai nekem éppen akkor bocsátotta rendelkezésemre az előretörő gyermekkórház bőséges, kóranyagát? Ez rám nézve azon időben nem volt csekély jótétemény, reám nézve, ki elől egy- és mindenkorra becsukattak a Rókus-kórház, valamint az egyetem kapui, még pedig oly brutalitással, hogy bizonyára kívándorlók vala, ha magasabb erkölcsi indokok nem kötnek hazámnak akkoriban számomra meddő földjéhez. Sohasem felejttem el, hogyan nyújtotta felém segítő kezét Bókai, a már teljesen lemondó szemészt in partibus kórosztálynak juttatva birtokába, utat és módot nyújtva neki tudományos haladásra, nyilvános működésre, sőt még tanítványok kiképzésére is.

Az önzetlenség és szívélyes ügyféliség, mellyel Bókai az alig birtokba vett biztos állás előnyeit mással oly készségesen megosztotta, későbbi éveiben sokszor cselekedtette ugyanezt meg vele fiatalabb ügyfelekkel szemben is hasonló lojalitással, amiben meleg részvétén kívül abbeli kívánsága vezérelte, hogy munkaosztás által

intézete a lehető legtöbbet eredményezze. Ily módon lett a gyermek-kórház lassankint termékeny munkának szülőhelye, kicsiben valószínűleg magasabb tanintézet, melynek mindenfelé kiható jótékony befolyását nem lehet eléggé elismerni, amint tényleg el is járt már híre messze a haza határain túl mindenüvé, Hol a gyermekgyógyászatot tudományosan művelik.

Az elért hegycúcsról örömmel tekint az ember vissza a megtett útra, a siker érzete elfelejteti velünk félig-meddig a fáradalmakat és viszontagságokat, melyeknek közepette jutottunk célunkhoz. Az intézetről, mely Bókainak örök dicsőségére válik, az imént olyképen emlékeztem meg, mint mai nap azt látjuk és mintha csak úgy könnyű szerrel lett volna ilyené. Nemes barátunk emlékének tartozom azzal, hogy kijelentsem itt, miszerint minden kövén megvan nyoma az ő verejtékének, hogy közel négy évtizeden át tartó csak oly szakadatlan munka, páratlan odaadás, bátorság, meggyőződés és kitartás, mint amilyennel ő győzte, kellett ahhoz, hogy létrejöjjön a dicső mű. Bárki más visszariadt volna a nehézségektől és a félig végzett munkát abbahagyja, avagy félsikerrel megelégszik vala, ő azonban hűségesen és szilárdul megállotta a nehéz helyet, s hiszem, hogy kora halálának ez volt előidéző oka.

A fiatalabbak önök közül, kik a jótékony egyletek egész sorát látják működésben és napról-napra keletkezőben, alig értik, a jövő nemzedék pedig éppen hihetetlennek fogja tartani az akadályokat, melyeket még csak néhány évtized előtt kellett leküzdeni, hogy valamely közjótékony intézet — teszem kórház — magánúton létesülhessen. (Különben még ma sem bővelkedünk ilyen kórházakban, valamint egyáltalában gyógyintézetek dolgában nagyon is hátramaradtunk.)

Mérei a kórházat néhány ágy és igen csekély tőke birtokában hagyta el, midőn kénytelen volt idegen földön keresni menedéket, A viharos idők e keveset is csakhamar elseprik, ha Bókai nem örökösök. Ámde most kezdődtek még csak a gondok és fáradalmak. Mindössze néhány tucat tagja volt az egyletnek, kik édes-kevéssel járultak a kórház fenntartásához, a féltékenyen leselkedő rendőri hatóság sem nézte egyáltalában jó szemmel az egyesületi életet, a lakosság apathiaja, teljes hiánya a létező jótékony érzés szervezésének és vezénylésének, hosszú megszokása annak, hogy a hatóság végezzen mindent: ezek jellegzik az akkori állapotot.

Hogy mit teremtett Bókai ezen, eleinte oly szerfelett meddő téren, de kivált az, hogy mi módon teremtette, méltó volna egész körülményességgel feljegyezni, miből főleg azok okulhatnának, akik manapság a jótékony-egyletekben becsvágyuk kielégítését vagy akárcsak szórakozást és sportot keresnek. A reklám minden fajtáját gyűlölve, megkímélte ettől szeretett intézetét is és következetes, csendes munkával, meg hűséges kitartással pótolta, mit mások zajos dobszóval igyekeznek elérni. Egész lelkével csüggött ugyan eszménye nagy tárgyán, s percig sem szűnt meg új eszközökről, utakról gondoskodni, hogy azt a megvalósításhoz közelebb vigye; hanem azért sohasem házalta be a várost, soha senkinek terhére nem volt, sohasem élt vissza tekintélyes állásával és a bizalmat, mellyel irányában mindenütt viseltettek, sohasem használta fel kegyadományok kieroszakolására.

Ez mind igen messze esett az ő szerény lelkétől, s ha folyvást

keze ügyében volt is egész lajstroma azoknak, kiktől ajándékot várt, vagy kiket hagyományozásra figyelmeztetni óhajtott, vagy ha olykor megbeszéltük is egyik-másik milliomos megsarcolását, mindig az volt a vége, hogy abban maradt a dolog s hogy várakozni és lassan, de állhatatosan kell előre törekedni. De aztán mily hálás volt ő a legcsekélyebb adományért! Életének végéig mindig elérzékenyült, ha visszaemlékezett egyik öreg rokonomra, ki a 60-as évek elején 100 tagot gyűjtött a kórház számára.

Az évkönyv, mely a gyógyult gyermekek folyton szaporodó számával elég hangosan hirdette ugyan az intézet üdvös működését, de ez mindig csak keveseknek jutott kezébe, s még kevesebbek által olvastatott és mégis ennek kellett egyedül mindent megtenni; s így akárhányszor lehetett az új tagoknál azon sajnálatos csodálkozással találkozni, hogy az annyira jótékony, jóformán nélkülözhetlen intézetet a városban oly kevéssé ismerik, hogy hírének emelésére alig történik valami.

És mégis az ő, a munka és szerénység rendszere idővel a legdúsabb gyümölcsöt hajtá, amint ez nem is lehetett másként. Ténykedési körének tágultával egyre növekedett száma az ő tisztelőinek, kik orvosuk üdvös és hűséges működéséért az általa dédelgett intézet javára rótták le iránta táplált hálájukat; egyre szaporodott szerte az országban száma az ágyalapítóknak, amíg utoljára a tróntól kezdve a társadalom valamennyi osztálya meleg pártfogásában részleteté a jótékony-intézetek első sorába, lépett budapesti gyermekkórházat, mely a lakosságnak szinte kedvenc gyámmoltjává küzdötte fel magát.

Hogy kicsi kezdeményből hovatovább mintaintézet fejlődhesék, ahhoz az emberbarát részéről teljes odaadás és önmegtágadás, szükségeltetett. A kis kórházban, mely az Ősz-utcai ház emeletének egypár, szellérektől körülvett szobájából állott, a magánygyakorlatból maradt egész idejét, tehát csaknem naphosszat töltött. Figyelmét a legapróbb gazdasági ügy sem kerülte ki; konyha, fehérnemű, de legkivált a kisdéd betegek ápolása beható gondját képezte; és túlboldognak érezte magát, ha megtakaríthatott valamit, ha csak egy ággyal is gyarapodott az intézet, különösen pedig, midőn valami higiénikus javítást sikerült eszközölnie.

A lakókkal, kik az első években majdnem kizárólag a Nemzeti Színház tagjaiból állottak, csakhamar bizalmas viszony keletkezett; a művészek Bókai barátjaivá és mintegy kórházi kollegáivá lettek, teljes erejükből támogatva őt a szeretet ezen munkájában; oly szívreható viszony ez heterogén hivatású emberek között, minő nem egykönnyen fog másodízben is létrejönni. Bókai a Nemzeti Színház orvosa lett, a színház elsőrangú művészei pedig legbuzgóbban terjesztették a kórház hírért; ezen nemes szövetkezetnek mintegy emlékéül Bókai mindvégig ódon gyémántgyűrűt hordott ujján, melyet felejthetetlen Szentpéterinktől kapott.

Midőn a 60-as években Hegedüsne, a szeretetreméltó művésznő, oly ifjan halt el, csaknem teljesen megvakult férje pedig sírja felé tántorgott, Bókai két árvájukat egészen házába fogadta és bizonyára saját gyermekeivel együtt neveli vala fel őket, ha zsenge életüknek a diphtheritis nem vetett volna oly korai véget. Sohasem láttam Bókait oly megindult lelki állapotban, mint ama napok alatt. A diphtheritis-roham szerencsésen elmúlt, azonban beállottak

a consecutiv izomhűdések a szemtekéktől kezdve majdnem az egész iesten át és neki tétlenül, ügyefogyottan kellett néznie ezen jelenséget, melyet éppen fogadott gyermekein volt először alkalma egész borzalmasságában tapasztalnia. Megannyiszor könnyeket láttak szemeiben hallgatói, valahányszor későbbi időben az előadás alkalmával szóba jött e betegség.

Ha mind el akarnám mondani azokat az emberileg megható cselekményeket, melyeket boldogult barátunk eszményéért folytatott küzdelmében végbevitt, feladatom keretén messze túl kellene csaponganom; két ügyes-bajos dolgról azonban, mely ugyancsak megviselte őt, kell, hogy röviden megemlékezzem.

Midőn ugyanis az 50-es években a kényuralom valóságos fanatizmussal központosított és államosított mindent, a szemlátómást gyarapodó gyermekkórházat is célba vette, ismételten neki-jnenvén az egyletnek, hogy kezéből kicsavarja a kórházat. E törekvésében nem egy egyleti tagra számíthatott, kik szolgálékkal kacérkodtak vele. Ha a városi hatóságtól a kórház részére valamelyes tekintetbevétel, avagy pláne kedvezmény lett kikérve, ilyféle inszINUÁCIÓK megannyiszor ismétlődtek, mik annál veszélyesebbek voltak, mert — mint mondtam — az egylet tagjai között mindig akadtak makacs szószólói. Ez Bókáit, ki a kórház függetlenségét mindeneknél feljebb helyezte, mélyen nyugtalanította, míg az alkotmányos idő beállta ezen aggodalomnak véget nem vetett.

Egy másik forrása a nehézségeknek és küzködésnek néhány választmányi tag rosszakarata volt. Ezek feladatuknak tekintették Bókai uralmát — mint ahogy ők ezt nevezték — megtörni. Nem lehet ugyan kétségbevonni, miszerint a nagynehezen létrejött és évek hosszú során át egyes-egyedül Bókainak munkája által életben tartogatott intézetben kifejlődött egy neme a patriarchális egyeduralomnak. Ezen állapot egyik-másik választmányi tag bürokratikus vagy prókatori felfogásának nem felelt meg, vagy ambiciózus szándékának nem volt ínyére, egyszersmind azonban készkedves indokul szolgálta folyton új meg új sértegetéssel ostromolni az intézet vezetőjét. Szakadatlan összetűzés és elkeseredett torzalkodás voltak a választmány napirendjén, melyek bárki mást, mint Bókáit állásának odahagyására bírtak volna. Ő állhatatos maradt, mert sokkal fontosabbnak érezte a kórház jövőjét, mint saját nyugalma; pedig odáig mérgesedett el a dolog, hogy a nemes, békeszerető férfiú jogának erős tudatában még annak lovagias elintézése előzményéig is ragadtatta magát. De odáig még sem tudták vinni ellenségeink mesterkedései, hogy megválják saját szép művétől, a kórháztól.

E súrlódásoknak végeszakadtával a hatvanas évek közepén köszöntött be Bókai életének legboldogabb időszaka. Most már a kórház egész emelete, sőt egy pár apróbb helyiség a földszinten is rendelkezésére állott, többrendbeli szakorvos és jeles segédek osztaoztak a munkában; nagy arányokban szaporodott fel a segélykeresők száma és a lelkesedett tanár köré a tanulni vágyók szép számmal kezdtek már gyülekezni. Roppant nagy napi munkájától pihenést talált a legboldogabb családi körben, milyent csak a hűn szeretett hitvessel való tökéletes egyetértés és a gyermekeknek mindinkább nyilvánuló sikeres nevelése nyújthatnak.

Csak egyetlen óhaj töltötte meg keblét: új, helyes higienikus elveken alapuló kórházat építhetni, annyi ágy számára, hogy úgy a város, mint az egész ország folyvást szaporodó szükségletének kellőképen meg lehessen felelni. 1865-ben Helvetiában való tartózkodásom idején levelet kaptam tőle, azon sürgős kérelemmel, hogy semmi szín alatt ne mulasztanám el megtekinteni a baseli új gyermekkórházat. Mennyire fénylett szeme, belső gerjedelmében hogyan gyulladt ki arca, midőn azt a szép házat — két nagylelkű nővér ajándékát — körülményesen leírtam, élénk színekben eléje állítottam. Lelkét emelte az a gondolat, hogy ő itt nálunk, második szülővárosában, hasonló intézetet fog majd létrehozni. Közel húsz «v múltán ezen hő vágyának láthatta is beteljesedését, de csak-hogy elért céljától örök búcsút vegyen. Nemsokára az új kórház megnyitása után betegedett meg és meghalt 1884 október 20-án.

Bókai nemes szívének minden szálával csüngött a Szepességen; a kis városhoz, ahol született, mindvégig melegen vonzódott, « évente el-eljárt a földre, hol gyermekeveit tölte, s amelyet „a jó emberek földjének“ szokott volt nevezni. És jó ember volt ő maga is, túlságig jó, önzetlen, igazlelkű, szívélyes ember. Egész jelleme fény- és árnyoldalaival egyetemben szívének jóságából fakadt. „Puritanus lágy szívvel“ csaknem ellenkezésnek látszik, ő benne ez meg volt testesülve. Szigorú csak önönmaga iránt tudott lenni, mások iránt önfeledésig engedékeny és türelmes volt. Kivételt itt csupán a kórházi személyzet tett, de itt is egyedül oly dolgokban, melyek a betegkezelés és ápolás rendszabályaira vonatkoztak; ezekben drákói szigorú tartott fenn mindvégig.

Ha e tekintetben követelő volt, saját buzgalma például szolgálhatott mindenkinek. Úgy volt eleintén, hogy együtt távozzunk a kórházból a rendelés után, ámde dacára biztatásának, miszerint már mindent végzett, csakhamar rájöttem, hogy biz' én az ily ígéretésre nem sokat hajthatok, mert ha vége is volt már régen a rendelésnek, fején a kalap, szájában az égő szivar, ez mind nem azt jelenté, hogy nohát megyünk; mert hol gyermeksírás csalogatta vissza, hol meg valami hibásan alkalmazott kötés ötlött szemébe, melyet legott kellett kijavítani, hol még egy ápolónőnek kérése volt még hamarjában meghallgatandó, s ha végre-valahára szerencsésen lejutottunk a lépcsőn, s a házmesternek is meg volt mondva az utolsó szó: akkor minden bizonnal jött még egy szegény asszony nyomorult gyermekével, ki csak rövidke két órával késett el. No most azután nem volt hatalom, mely az igazgató urat képes lett volna visszatartani; gyorsan neki a lépcsőnek újból, hogy legalább a segédorvosnak ajánlja sürgősen az új klienst. A segédorvos, ki már harmadízben mosta volt meg kezét, aligha nagyon lelkesedett a dolgon.

A komolyság, a kötelességeinek egész körében tanúsított kemény szigor egybe volt kötve azzal, hogy valóságos utálat fogta el minden frivolitás ellenében és mi sem verte le annyira, mintha ilyesmire a tudomány, vagy az orvosi hivatás mezején akadt; azonban csak nagy ritkán hallottunk tőle gáncsoló szavakat, kárhóztató ítéletet pedig soha; ő egyszerűen visszavonult és hallgatott. Saját tudományos munkái — amint már említettem — búvárokodásának lelkiismeretes és óvatos voltát bizonyítják, s éppen ez az, mi értéküknek maradandóságot biztosítanak; de aligha képes

valaki elképzelni, milyen aggályossággal járt ő el azok közöltetésénél. Be hogy elégette ő a nonum prematur in annum-ot, s tapasztalásának dús kincse vele lett eltemetve, csak azért, mert nem tartotta azt teljesen biztosnak és közlésre megérettnek!

És mily kicsinyre fogta ő saját írói tehetségét! Jóllehet, hogy tizennyolc éves koráig nem tudott magyarul, a megtanult nyelvvel könnyedén bánt el, s tiszta, világos, tárgyilagos irálya volt; dacára ennek, minden mondat aggodalmát keltette föl, mely némelykor csak irodalmi szakférfiakkali tanácskozás által volt lecsendesíthető.

Ugyanezen hiánya az önbizalomnak volt oka, hogy nem szeretett nyilvános helyen beszédet mondani, s társulatunk ülésének vezetésénél nem egyszer jött némi zavarba, mert nehezen tudta elszánni magát arra, hogy saját nézetének kijelentésével tisztázza a vitát, vagy a szavazás előtt határozottan kimondja a formulázott kérdést. Hiába, a szerénység kétes becsű erény ott, ahol vezérelni kell.

Nem-e feltűnő, hogy Bókai, kinek művei külföldön talán a legnagyobb elismerésnek örvendenek valamennyi hazai közlemény közül, nem volt tagja a Magyar Tudományos Akadémiának¹? Ez is némiképen következménye annak, hogy mily komolyan vette ő a dolgokat. Hivatott férfiak felszólítása folytán magamra vállaltam annak idejében megtenni az illető javaslatot; de ezzel éppen akkortájt állottam elő, amidőn mintegy divattá vált minden jelöltet egyszer-kétszer megbuktatni. Ez már eleve megpecsételte körülményességgel kidolgozott javaslatom sorsát: Egy-két szavazat hiányzott a megkívánt kétharmad többségből. Fiatal tudósaink szépen megadva magukat, nem restéinek másodízben is kiállani, Bókait azonban nem volt mód rávenni, hogy beleegyezzenek új kísérletbe.

*

Pihenőt meghitt családi körben, néhány hű barátja között keresett és talált is; kártyázni nem tudott. Nagyon szerette a klasszikus zenét, megmaradván benne ez iránt az eleven érzék még fiatal korából, midőn maga is értett egy pár hangszerhez, kivált a gordonkához. Ezenkívül igen kedvelte a színházat, főleg nemesebb drámai előadásokat.

Életének azonban mindig csak az adott igaz zamatot, ha megint ellátogathatott kedves szülőföldjére, melynek lakói annyira szerették és büszkeséggel nevezték magukénak; s onnan fel-felrándulhatott pompás erdeibe a Tátrának, melynek magas ormai oly nagyszerűen és egyszersmind oly nyájasan tekintenek alá az ő szeretett Iglójára.

Bátran nevezhették földieit őt a magukénak, mert valóban az övék maradt utolsó lehetéig; igazi szülöttje a Szepességnek: szorgalmas, mesterkéletlen, takarékos, tevékeny, szerény, szívesen segítő és mindenek fölött esküdt ellensége külső kitüntetések hiú fitogtatásának, szóval teljes tudattal és meggyőződéssel egyszerű polgár. Hogy nem maradt szegény, mint ősei voltak, valóban nem rajta múlt, mert mert pénzszerzési érzékkel ugyancsak kicsivel bírt, s| csakis rendszeretetének, háztartása bölcs szabályozottságának köszönhetette, hogy övéinek szerény vagyont hagyhatott hátra.

Hányan nem lesznek azok közül, kik gyermek- és ifjúkorukban

koplaltak, ha egyszer a szerencse által felkapattak, vígan élökké és ínycsekké? Ő megmaradt régi hajlamai és szokásainál, asztalán egyszerű ételek járták, bor pedig csak vendégek tiszteletére; sőt az egyetlen luxus, melyet magának megengedett, a finom szivar is megtartotta némileg kispolgári jellegét, amennyiben azt csakis a napi szükséglethez mérten szokta vásárolni.

Hátra volna még, hogy tanári pályafutásáról, megtiszteltetéseiről és kitüntetéseiről szóljak, valamint az ezeket jóval felülmúló, vajmi keveseknek kijutó jutalomról, hogy ő törekvését jeles fiak által látta folytatni, hogy különösen legsajátabb művéről, a gyermekkórházról csaknem bizton tudta, miszerint az egyiknek vezetésére lesz bízva. De megállok és kérdem magamtól, vajjon a kisszerű jellemvonások és külsőségek előadásával eleget tettem-e az ünnepelt férfiú emlékének, vagyis ezen egyesület méltóságának, mely az elhunytban évek során át elnökét tiszteli?

Igaz, hogy a tudományról, mely egyébkor üléseinket oly tartalmasakká és vonzókká teszi, nem igen volt e lapokban szó. De nem helyes-e, hogy első sorban az ember álljon, azután a tudósi És társulatunk alapítói a tudomány művelése mellett nem vették-e célba a kollegialitás ápolását? És éppen a kollegialitás az, mely egykori elnökünknek a legszebb koszorút fűzte. Nem volt az reá nézve kongó szó, hanem szívének ügye, valóságos kultusza. Rendünk érdekeért nálánál senki jobban nem hevült, s síkra erélyesebben nem szállt. Ahol igazságtalanságot kellett jóvátenni, szomorú helyzetet enyhíteni, mindenkor elsőnek volt talpon.

Fiatal ügypártosaival való érintkezésében egyszerű, szíves, jóakarató volt, nem is fogják azok egyhamar elfelejteni a vele esett tanácskozásukat a betegágyánál. Ahol az eljárást helyesnek ismerte föl, nem fukarkodott helyeslő szavakban, ahol pedig tudását jobbnak tartotta, véleményét és tapasztalását oly szerényen, a tanítani akarásnak látszatától is távol eső módon adta elő, hogy még ezen úton is hathatósan hozzájárult tisztult paediatikus ismeretek terjesztéséhez. Mindenek előtt a beteg javát hordotta szívében, azután közvetlenül következett az ügyfél tekintélye és jóléte, melyet minden módon előmozdítani igyekezett.

Mi sem köti az embereket egymáshoz szorosabban, mint közös törekvés valamely magasabb cél felé. Emberszeretet és tudomány, tudomány és emberszeretet az egész föld összes orvosai köré erős köteléket fonnak. Szabadkőművesi rend ez az orvosi, titkok, szertartások és méltóságok nélkül. Ha ilyen méltóságokat osztana, Bókai nagymester lett volna.

FODOR JÓZSEF

FODOR JÓZSEF.

Írta: *Högyes Endre.**

Tekintetes Akadémia!

Népek, nemzetek kulturális fejlődését és haladását mindennütt és minden időben egyes kiváló egyének szellemi energiája indítja meg és tartja szakadatlan folyamatban. Az ő gondolatviláguk ragadja meg a haladás eszméit más népek és nemzetek gondolatvilágából, az ő agyuk dolgozza fel és idomítja azokat saját népük és nemzetük szellemi tulajdonává és az ő lelki genialitásuk teremt azokból saját szükségletükhöz mérve a továbbhaladásra önálló utakat és módokat.

A kulturális fejlődés különböző ágaiban ez úttörő szellemek úgyszólván önként támadnak a nemzet életében, midőn kedvező külső körülmények megindítják az egyetemes fejlődés folyamatát.

Hazai orvostermészettudományi kultúránk még alig néhány évtizedre visszanyúló fejlődéstörténetében szintén ez a törvényszerűség mutatkozik. Az alkotmány helyreállítása után megindult egyetemes fejlődés folyamán az orvostermészettudományok különböző ágai is megnyerték az úttörő egyéneket, kiknek együttes fáradozása és szellemi energiája nem sok idő múltán sok elmaradást pótolott és a hazai kultúra ez ágának fejlődésirányát a nyugati kultúra modern áramlatainak sodrába csakhamar beiktatta.

Ezen úttörők közé tartozik saját szakmájában elhunyt tagtársunk, Fodor József is, akinek élete folyását, különösen szakmájában kifejtett működésének történetét nagy vonásokban feleleveníteni lesz feladata az Akadémia e mai hálás és elismerést nyújtó megemlékezésének.

Fodor József szakmája a közegészségtan volt, az a tudomány, mely az után kutat és arra igyekszik, hogy az emberi szervezet benső szerkezetének és az ezekre ható külső természeti folyamatoknak ismerete alapján mikép lehessen az ember egészségét az életfolyamat természetszabta határain belül minél tovább fenntartani és megerősíteni.

Az orvosi és természettudományi ismeretek ezen ága azon időben, a múlt század hatvanas éveinek végén és a hetvenes éveknek elején, midőn Fodort élete folyása e tan műveléséhez vezette, mint tudomány még egészen fiatal korát élte. Itt nálunk azzal tudományosan és hivatásszerűleg senki sem foglalkozott. Tanszéke sem nálunk, sem a külföldön az egyetemeken nem volt. Az államorvostani tanszéken tanították az egészségügyi rendszert, mely

* A M. T. Akadémián 1903 ápril 27-én mondott emlékezésed.

a fennálló empiria útján felállított egészségügyi hivatalos rendeletek ismertetésében állott.

Markusovszky Lajos, az „Orvosi Hetilap“ megalapítója és szerkesztője, Akadémiánknak levelező, majd tiszteleti tagja volt az első, aki nálunk a közegészségtannak tudományos és gyakorlati elsőrendű fontosságát irodalmilag nyilvánosan fejtegette. Már 1857-ben, lapjának legelső számában, programként nyilatkozta ki, miszerint a lap feladatául tekinti, hogy az ország közegészségügyét szolgálja. Annyira meg volt győződve ennek fontosságáról, hogy az általa szerkesztett főlap mellé már 1865-ben egy, a törvényszéki orvostannal kapcsolatos közegészségtani mellékletet, rendezett be a közegészségtani ismeretek hazai meghonosítására és terjesztésére és a felmerülő hazai és külföldi közegészségi kérdések részletes megbeszélésére. Maga is behatóan foglalkozott a tárggyal, a legtöbb közegészségtani cikket lapjába ő maga írta. Székét itt az Akadémiában 1865-ben a közegészségügyi tudomány akkori állásának megismertetésével foglalta el, különösen előadva ez ismereteknek Angliában való állását, amelyet saját tapasztalataiból ismert és tanulmányozott, ő már akkor tisztán látott és kifejtette, hogy a közegészségtan önálló természettudomány és nem, mint sok ideig sokan gondolták és tanították, a fizikai, kémiai, fiziológiai és pathológiai tanoknak egyszerű alkalmazásaiból álló ismerethalmaz; hogy ezt a tudományt szintén, úgy mint a többi természettudományt, a fölmerülő hygieniai kérdések természete szerint saját módszerekkel kell induktíve művelni? hangsúlyozta, hogy az így nyerendő ismereteket nem kell csupán a tudományos szakkörökben elzárva meghagyni, hanem terjeszteni kell azokat a társadalom különféle rétegeiben, hogy az egészség fenntartása és megóvása fontosságának tudata mindenütt elterjedjen és folytonosan ébren maradjon és irányadója legyen a jó egészség érdekében teendő magán- és közintézkedéseknek. „Nem tudom, hogy hazánknak mikor lesz szerencséje a közegészségügy kérdéseit behatóan tanulmányozni s azokat társadalmi tevékenysége és törvényhozása tárgyául kitűzni“ — mondjál akadémiai székfoglalója végén, — „De reménylenem; s óhajtanom szabadj hogy találkozni fognak annak idején komolyan gondolkozó hazafiak, kik a magán- és közjólét egyik nagy alapját képező közegészségügyet figyelmükre méltónak találják és elővitelét eszközlik.“

Németországban ugyanez időtájt már szintén lendületbe jött a közegészségügyek kultusza, különösen Pettenkofer müncheni tanár kitartó és genialis működése folytán, aki a kémiai és fizikai vizsgálatok módszerét sikeresen honosította meg az egészségügyi kérdések önálló tanulmányozásában és azáltal e tudományt fölemelte a kísérletező természettudományok magaslatára. Pettenkofer *Hygiene* cím alatt 1865-ben kezdte tartani a müncheni egyetemen előadásait és ezáltal megalapította a hygieniai tudomány létezését hazájában.

Markusovszky ábrándja a hazai közegészségügyi kérdések jövőbeli intenzívebb kultuszáról hamarabb beteljesedett, mint ahogy akkor gondolni lehetett. A nagy politikai kiegyezés létrejöttét követő évek alatt a közélet minden terén mutatkozott szokat-

lan pezdülés szöbahoza a közegészségi kérdéseket is; az országos közegészségügy törvényhozás útján való rendezésének s a hygienia egyetemi tanítása szükségességének kérdései csakhamar napirendre kerültek. Az oktatásügyi kormányzat, melynek akkor már Markusovszky is részese volt, továbbá az orvostanár-testület egyes tagjai már a hatvanas évek végén azon voltak, hogy a közegészségi tudomány szakszerű művelésére tanszék állíttassék az egyetemen és arra szakember neveltessék, amit úgy vélték elérni, hogy ösztöndíjjal a külföldi közegészségi viszonyok tanulmányozására fiatal szakerőt küldenek ki. Ezt tették akkor más tanszék felállításánál és betöltésénél is.

A szakember, kit 1870-ben a közegészségtanra kiszemeltek, Fodor József volt. Fodor ekkor már mint egyetemi docens és az államorvostani tanszék adjunctusa működött. Somogyban született, Lakócsán, 1843-ban. Orvosi tanfolyamának első évét Bécsben, a többit Pesten végezte. 1865-ben lett orvos, majd sebészdoktor, szemész és szülésmester. 1866-ban Rupp tanár mellett az államorvostani tanszék asszisztensévé, később adjunktusává választották. Ugyanez időben lett Pest-belvárosi halottkém és 1869-ben a Szent Kókus-kórháznak boncoló főorvosa. Szintén ez évben nyerte el a magántanári képesítést „a tisztí orvosi eljárás“ tanából. Már ez időben elég élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki. Közleményei, melyek az Orvosi Hetilap „Közegészségügy“ mellékletében és a Gyógyászatban jelentek meg, részint törvényszéki orvosi, részint orvosrendészeti tárgyakkal foglalkoznak. Figyelemreméltó hygiénei tanulmányt tett már ekkor is közzé a hagymáz kóroktanáról és az árnyókszékrendszerekről tekintettel a hazai, főleg a pesti viszonyokra, magántanári próbaelőadásának tárgya is közegészségügyi volt: „Statisztikai tanulmányok a házasság felett közegészségügyi tekintetben“ címmel.

Külföldi tanulmányútját Fodor Münchenben kezdte Pettenkofer mellett, aki a hygiénet mint tudományt ekkor már teljes érvényre emelte és 1865 óta — amidőn tanszéke ezen cím alatt rendszeresítetett — tárgyát évről-évre előadta. Pettenkofer szerint — mint ezt Markusovszky fentebb említett akadémiai székfoglalójában már nálunk először megismertette — a hygiéne nem alkalmazott, hanem; önálló természettudomány, melynek feladata a betegség okait és az egészség feltételeit a speciális célokra alkalmazva, kémiai és fizikai vizsgáló módszerekkel kutatni és az így nyert ismeretek segélyével a közegészséget emelni. Nemcsak a járványos betegségek vizsgálata az útja a hygiénei tevékenységnek, hanem tanulmányozni kell az egész életet, a ruházatot, táplálkozást, a levegőt, amelyben, a talajt, amelyen élünk, a lakásmódot, és a felismert törvények alapján rendezni be lehetőleg legjobban az életnek folyását. Pettenkofernek a hygiénerre vonatkozó ez alapelvei helyességét, amiket ő már a múlt század negyvenes éveiben elméletileg tisztázva felállított és az ötvenes évek folyamán gyakorlatilag érvényre emelt és élete végéig követett, a múlt század második fele beigazolta: a hygiéne ma már nemcsak oly tudomány, amit a tanszékről prédikálunk, hanem behat az egyes ágaival a népelet minden ízébe, az egyesek és összességek kormányzatába, művelt államokban az egészségügy szabályai, jelentőségének tudata mai nap már meglehetősen bevészte magát a köz-

fogalomba. Talán elmondhatjuk, hogy így van ez ma — legalább egy bizonyos mértékig — már nálunk is, Trefort óta, ki első volt azon államférfiaink között, kik a közegészségügy állami fontosságát felismerték és érdekében közreműködtek. Habár gyéren, mégis olykor-olykor halljuk, sok más államférfiaink és a közélet terén szereplő politikusaink, egyes publicistáink és a hazai sajtó részéről is felmerülni a sürgető szót a hazai közegészségügy emelésére. Hogy csak ennyire is vagyunk, az kétségen kívül kiindulását veszi azon mozgalomból, melyet a kultúra ezen terén más tárgyakkal együtt Trefort, Markusovszky és Fodor megindítottak, melyben a speciális aktív és intenzív munkálkodás szerepe természetesen, mint szakembernek, Fodornak feladatává vált.

Ő e hivatásra előtanulmányaival nagy szorgalommal készítette elő magát. Münchenben Pettenhofer előadásainak hallgatásán kívül Liebig laboratóriumában is dolgozott. Azután tanulmányutat tett Ausztrián, Németországon, Belgiumon és Hollandián át Angliába, mindenütt látva és megszemlélve a közegészségi intézményeket. 1871-ben Angliából Észak-Franciaországon, Belgiumon át Dél-Németországba utazott vissza, Heidelbergben rövidebb, Würzburgban hosszabb ideig foglalkozott kémiai tanulmányokkal, nevezetesen Würzburgban Hilger docens mellett élelmiszervizsgálati módszerekkel. 1871-ben újlag tanulmányútra kelt Parisba s onnét Londonba, — utóbbi helyre oly célból, hogy Anglia közegészségügyéről megkezdett munkájához újabb adatokat szerezzen.

Időközben felállították itthon a második egyetemet Kolozsvárott. 1872-ben mindjárt az első tanárok közé Fodor Józsefet a törvényszéki orvostan és orvosi rendészet ny. r. tanárává nevezték ki. Ez állásban ő csak átmenetileg maradt, mert már 1873-ban sikerült az Országos Közegészségi Tanács és az Orvoskari Tanártestület útján Markusovszkynak kivinni azt, hogy a budapesti egyetem orvoskarához tartozólag egy közegészségtani tanszék felállíttassék, amelynek tanárául 1874-ben, a kar meghívására, Fodor neveztetett ki. A mai közegészségtani tanszékünk az első a kontinensen, mely Pettenhofer müncheni tanszéke után felállíttatott és orvoskarunk az első, mely e tárgyat már ez időben az orvosi szigorlatok tárgyai közé bevette. Így harmincegy éves korában eljutott Fodor élete folyásának legfontosabb étape-jához, ahonnan azután állandó mederben indulhatott tovább kulturális hivatásához kötött kötelességteljesítése.

Fodor azután, hogy külföldi tanulmányútra ment, irodalmilag csaknem kizárólag közegészségtani kérdések ismertetésével és fejtegetésével foglalkozott. Az 1871—72. és 73-ik év folyamán közzétett cikkei (16—23. szám) majdnem kivétel nélkül közegészségtani irányúak, szólnak a lakásokról, megismertetik az angol közegészségi és orvosi ügyeket: Az angol „Privy Council“ közegészségi hatóság szervezete, Útlevelek, Orvosügy Angliában, Ivóvíz-szolgáltatás Angliában, az olasz tengerparti egészségügyi intézményeket; aktuális indítványt közöl, hogy a Rókus-kórházi igazgatóságtól választassák el a tisztifőorvosi állomás, jelentést tesz az Orvosegyesületben az akkori pesti himlő járványról, utasítást dolgoz ki a himlőjárvány alatti eljárásokról, új módszert ajánl a halálózási arány kiszámítására stb. Legnagyobb munkája volt ez

időben, mely önállólag jelent meg a Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat kiadványai között, „*Az egészségügy Angliában*“, mellyel 1875-ben a Magyar Tudományos Akadémia 200 aranyas nagy jutalomdíját nyerte el és amelyért az 1890-i londoni nemzetközi higiénéi kongresszus alkalmával a cambridgei egyetem díszdoktorává avatták. E díszdoktorság mint legidősb magyarországi kiváló orvosnak, Markusovszkynak volt szánva, ki azonban betegeskedése miatt a kongresszusra el nem mehetett és így a megítéltetést Fodorra ruházták, mint akkor már elismert híró magyarországi higiénikusra, aki Anglia közegészségügyével is behatóan foglalkozott és arról írt.

Az újonnan kinevezett tanár nagy buzgalommal fogott munkájához. A minisztérium felhívására kifejtette programját a közoktatásügyi miniszterhez tett felterjesztésében a közegészség-tani jövőbeli tanítása és a higiénéi vizsgálatoknak országosan szervezendő megindítására. Az Országos Közegészségi Tanács már 1873-ban nyújtott be egy, részben ő általa kidolgozott tervezetet a belügyminisztériumhoz, melyben indítványozza, hogy a járványos betegségeknek és az ország higiénéi viszonyainak tanulmányozására egy intézmény létesíttessék, higiénéi tanszék állíttassék fel és vele kapcsolatban központi észlelő-intézet, melynek vezetése alatt tervszerűleg szétszotva folyjanak az egyes vidékeken a higiénéi vizsgálatok. Elvben a tervezetet el is fogadták. E tervezetet tette felterjesztésében magáévé mint tanár is. A felállítandó közegészség-tani tanszék és észlelő-intézet feladatát a következőkben foglalta össze: 1. első feladata legyen az orvosi pályára lépőket a közegészségtudománnyal elméletileg és gyakorlatilag megismertetni, valamint bevezetni őket a közegészségügyi szervezés elemeibe; 2. második teendője legyen az országos egészségügyi statisztika szervezése és vezetése; 3. teendője legyen a főváros területére vonatkozó föld- és légköri viszonyoknak higiénéi szempontból való tanulmányozása; 4. a vidéki észlelő-állomások szervezése és vezetése; 5. felmerülő járványok esetén a helybeli viszonyok tanulmányozása, végre önálló higiénéi bűvárlatok egyetemes tudományi szempontból. E tervezet részletesen kidolgozva került fel a minisztériumba; de csak *pium desiderium* maradt és csak a tanszék állíttatott fel szűken dotálva és még szűkebben elhelyezve. E tervezet német nyelven is napvilágot látott. Két év múlva Berlinben a birodalmi egészségügyi hivatal felállítása és berendezése nagyobb, részint ugyanilyen berendezési programmal jött létre.

De ha e nagyméretű program egészen nem is valósulhatott meg — kétségen kívül a hazai közegészségügy nagy kárára —, megmaradt annak magva, a higiénéi tanszék, melyet Fodor tekintélyre emelt és központjává tett a hazai közegészségügyi kultúra fejlődésfolyamának. Híven a még Markusovszky által kifejtett és tőle elfogadott felfogáshoz, hogy a higiénéi ismereteket nem szabad a tanszék szűk keretében hagyni, hanem terjeszteni kell azokat a társadalom minden rétegében, ő 27 évre terjedő higiéné-tanársága alatt nemcsak mint orvostanár az orvosi kar kebelében hirdette tudománya igéit és végezte laboratóriumi vizsgálatait, hanem igyekezett azoknak tért hódítani más hivatású szakkörökben és a nagy társadalomban is. A higiénéi ismeretek elterjesztésében több tanártársa mellett leghívebb és legbuzgóbb szellemi

munkarészesese és támogatója volt Markusovszky, ki megszerezte ez irány pártolójának a közoktatásügyi kormányzatot is, élén Trefort miniszterrel. A munka aktív része a hetvenes és nyolcvanas évek folyamán tetemesen és örvendetes módon lendületbe jött közegészségügyi mozgalomban természetesen, mint speciális szakemberre, őreá nehezedett, amit ő kitartó buzgalommal, széles látókörrel, lankadás nélkül, életének majdnem, legutolsó évéig szakadatlanul végzett. A higiénéi tudomány abszolút búvárlatának tőle elért tudományos eredményei, a közegészségügyi ismeretek elterjesztésére kigondolt javaslatai, tervei és tényleg elért gyakorlati eredményei írásban is megmaradtak nagyszámú irodalmi közleményeiben, amelyek önmagukban véve is egész kis magyar közegészségügyi litteraturát alkotnak. Eeá megy az általa írott könyvek, értekezések, kisebb-nagyobb közleményeknek száma a másfélszázra, melyek önállóan hozzászólónak a higiénében szóba-jöhető majdnem valamennyi kérdéshez.

Mindezeket megismertetni ez emlékbeszéd keretét túlhaladná. Itten csak főbb vonásokban érintve ismertetem meg azokat létrejöttük körülményeivel, hogy úttörő tudományos és gyakorlati munkásságának legalább vázlatos képét nyújthassam.

Fodornak mint természettudósnak nézete az volt, hogy a higiénéi ismereteknek, mint más természettudományi ismereteknek is, az igazi forrása a személyes tapasztalat. Látni, személyesen észlelni kell mindent, amit az előhaladottabb népek e téren elértek, érintkezésbe lépni annak szóvivőivel, megismerni azoknak felfogását, összehasonlítani a hazai viszonyokat a külföldiekkel és e megfigyelések alapján önállóan állapítani meg tudományos és gyakorlati igazságokat, ő azért, úgy mint pályája kezdetén, későbbben is folytatta saját és hivatalos tanulmány útjait. 1873-ban a bécsi nemzetközi kiállítás higiénéi tanulmányozására küldte ki őt a miniszter, ugyanekkor meglátogatta Németország nevezetesebb városait (Berlin, Hamburg, Boroszló), szintén a közoktatásügyi miniszter küldte őt ki 1875-ben a belügyminiszterrel egyetértőleg az Adria- és Tyrrheni-tengerpart vesztegzárainak tanulmányozására Triesztbe, Fiuméba, Velencébe, Nápolyba, Génúába, amidőn egyúttal tanulmányozta Olaszország többi nevezetesebb városainak egészségügyét is. Szintén ez évben beutazta Svájc és Dél-Németország nevezetesebb városait és részt vett a német higiénikusok müncheni gyűlésén. 1876-ban a budapesti nemzetközi statisztikai kongresszuson vett részt, előadást tartva és az orvosi statisztikai osztályban működve.

1878-ban Parisba utazott, ahol hosszabb ideig tanulmányozta a kiállítást és a közegészségügyi intézményeket és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter megbízásából leírta a kiállítás higiénikus részét. Ugyanekkor meglátogatta Frankfurtot és ismételve Berlint.

1879-ben a belügyminiszter megbízásából a Bécsben tartott internacionális pestis-konferencián vett részt, valamint az ugyané tárgyban Budapesten a belügyminisztériumban tartott értekezleten.

1881-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával Bécsbe utazott, hogy a légfűtést tanulmányozza, amiről ugyanazon évben a német higiénikusok bécsi ülésén előadást tartott. 1883-ban a berlini egészségügyi kiállításra kapott kiküldetést, ahol

hygiénikus bűvárlati és előadási apparátusokat állított ki. 1887-ben a bécsi nemzetközi egészségügyi kongresszuson, 1888-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén, 1891-ben a londoni nemzetközi egészségügyi kongresszuson vett részt és mind a három lielyen előadásokat tartott.

Fodor azon gazdag tapasztalatokat, melyeket tanulmányutazásai alatt szerzett és saját tudásán átszűrve, a hazai viszonyokkal egybevetett, bőven értékesítette itthon közszolgálatának különféle terein, melyek közegészségi ügyekben, mint szakértőtől, tőle tanácsot kértek. A különféle hivatalos és nem hivatalos tanácskozó testületekben alig fordult elő fontosabb közegészségügyi tárgy, amelyben az ő véleményét meg nem hallgatták és legtöbb esetben el ne fogadták volna. Az orvostanártestületi, az orvosgyógyászati üléseken, az országos egészségügyi tanácsban számos közegészségi kérdésben adott véleményt. Egyes minisztériumok részéről jött meghívás alapján számos szakszerű vizsgálódást végzett. Így a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízta, hogy egyes közintézetek egészségi viszonyairól megvizsgálás után jelentést tegyen (Üllői-úti klinikai telep talajvízviszonyairól, a tervezett pedagógium számára felajánlott különféle telkekről, az állami tanítónői intézetről, a pozsonyi bábaintézetről, a buziási fürdőről stb.).

A belügyi, a földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszter megbízásából vizsgálatot és véleményes jelentést tett ismételve a fiumei veszteglő intézetekről, a postaépület hygiénikus viszonyairól, a hódmezővásárhelyi kórházról, a Breyer-féle vízsűrőről. Írászt vett a belügyminisztertől egybehívott többrendbeli értekezleten: a pestis-ügyben, kolera elleni intézkedések, angyalföldi elme-kórház építése, lépfenevédőtások stb. ügyében. Az országház elnökének felhívására megvizsgálta a régi országház szellőzését és fűtését. Miskolc város felkérésére megvizsgálta a város közegészségi viszonyait és véleményt adott a város csatornázásáról. Pécs város kérésére az 1890/91-ben ott uralgott tífusz-járványt illetőleg végzett vizsgálatokat és adott véleményt.

Mindezen tapasztalatait Fodor javaslataival együtt írásba foglalva közzé is tette, irodalmi dolgozatának egy jó része tehát ilyen referáló természetű, amelyekhez azonban számos eredeti reflexiók is járulnak.

Tudományos működésének központja azonban a *tanítás*, a hygiénei ismereteknek terjesztése és az önálló tudományos kérdések megfejtésével való foglalkozás volt.

Mint *tanító*, 1874 óta haláláig, 26 éven át adta elő a közegészségtant, hivatalos alkalmaztatása értelmében elsősorban az orvostanhallgatóknak, akiknek az államorvostan volt tanárának, Eupp-nak halála után, 1876-tól kezdve az orvosi rendszert is rendszeresen tanította. Előadása egyszerű, cicomázatlan, tiszta, világos és demonstratív volt, mint amilyennek a komoly, jó természettudományi előadásnak kell lennie, elevennek, képzeletgerjesztőnek, de felesleges szellemeskedéstől mentesnek. Vizsgálataiban szigorú volt tanítványjaival szemben, de méltányos és igyekezett ismeretkörüket mindig igazságosan megállapítani. Hallgatóit az egyetemen, miután tárgya gyakorlatilag nem volt kötelező, de intézete sem volt, ismételt sürgetései dacára sem, ahhoz elegendő helyiségek-

kel ellátva, laboratóriumilag ki nem képezhette ugyan, mindazáltal számosan voltak hosszú tanársága alatt olyan hallgatói, kik hozzá bejártak az intézetbe tudományos búvárkodásra, akik később gyakornokai, majd segédjei és a magyar tudományos hygiénének is vele együtt buzgó munkatársai lettek. Tudományos szakiskolát nagyszámú tagokkal magyar egyetemi tanár csak két egyetem mellett alig alkothat. Fodor sem alkothatott. Mindazonáltal mellőle két egyetemi tanár és több magasabb egészségügyi hivatalnok került ki, kik az ő tudományos irányát elsajátítva, művelték és művelik tovább szaktudományukat.

Fodor, mint a hygiéne tanítója, nem maradt tanításaival szorosan csak az orvosi körökben. A közegészségügyi ismereteknek igyekezett tért hódítani a nagyobb tudományos képzés egyéb köreiben, sőt a középiskolai oktatásban, majd végezetre a nagy intelligens közönségben. E törekvés azonos volt a Markusovszky eszméivel, akit élete folyása, oktatási és közegészségügyi kultúránk szerencséjére, oly helyzetbe juttatott, hogy Fodort e törekvéseiben elősegíthette. Így sikerült bevinnie a közegészségtan tanítását a gyógyszerészi és a jogi karba, a műegyetemi oktatásba, amely intézetekben a társadalom jövő vezetői elsajátíthatják az; élet legkülönbözőbb viszonyai között a közjó hasznára fordítható egyetemes egészségügyi ismereteket. Eljutott a hygiéne az ő fáradozásai alapján a hadseregbe is. A honvédorvosi ismétlődő folyamattá vált tárgya lett a közegészségügyi oktatás is, melyet haláláig szintén ő vezetett.

Még tovább vitte a közegészségügyi ismeretek kiterjesztését Fodor az *iskolaorvosi és egészségügyi intézmény* eszméjének felvetésével és gyakorlati érvényre juttatásával. 1885-ben szervezte a közoktatásügyi miniszter megbízásából az első iskolaorvosi és egészségügyi tanfolyamot és azt évről-évre egész haláláig, tehát tizenhat éven keresztül vezette. Ez intézmény évről-évre számos orvost képzett ki a közegészségtan speciálisabb művelőjéül,¹ kik szanaszét az ország különböző középiskolaiban alkalmazást nyertek és lényegesen hatottak a hygiénei ismeretek elterjesztésére. Ez intézmény is olyan volt, mellyel megelőztük a művelt külföldet, s melyet több országban később szintén meghonosítottak. Fodor a középiskolai tanításhoz tankönyvet is írt, mely közkeletűvé lett és csakhamar második kiadást is megért. Ez intézményt később még inkább tökéletesítette, amennyiben a tanfolyamot több speciális hygiénei tárggyal kibővítette és tanítványai közül oktatónak többeket maga mellé hívott a tanfolyamiba.

A Markusovszky inaugurálta közegészségügyi politikai program legutolsó fázisa is megtestesült, részint magának Markusovszkynak páratlan buzgalma, de főleg Fodornak és elvtársainak szervező közreműködésével. A program ez utolsó része az volt, hogy intézmény alkottassék, mely alkalmas legyen arra, hogy a laikus nagyközönség is bevonassék a közegészségügyi eszmék kultuszába. Megalakult az *Országos Közegészségügyi Egyesület* 1886-ban, melynek elnökségét maga Trefort miniszter vállalta el, főtitkár pedig Fodor lett. Markusovszky és Fodor az egyesületet az első években mindjárt élénk lendületbe hozták, egyesítették abban a

¹ 1885-től mostanáig 360 ilyen okleveles iskolaorvos és egészségügytanár került ki ez iskolából.

társadalom különféle rétegeit, számos szaküléseket és pépszerű előadásokat rendeztek, melyeken a közegészségügy legkülönbözőbb tárgyai kerültek megbeszélésre és ismertetésre orvosok, természetvizsgálók, építészek, adminisztratív hivatalnokok stb. részéről. 1887-ben pedig az egyesület ismeretterjesztő havi folyóirat kiadását határozta el, mely „Egészség“ cím alatt ez évben meg is indult, főszerkesztője Fodor lett, aki munkatársakat gyűjtött maga köré és egész kis közegészségügyi irodalmat keltett, mely az Orvosi Hetilap szorosán szakszerűen tartott „Közegészségügy“ melléklete mellett arra volt hivatva, hogy a közegészségügyi eszméket a nagy művelt közönség felfogásához és gondolkozásköréhez alkalmas alakban tárgyalja. Ez az egyesület ma is élénken és nagy haszonnal működik.

Fodor hosszú tanársága folyamán az egyetemi oktatási adminisztrációban is nagy tevékenységet fejtett ki. 1881-ben az orvosi kar jegyzőjévé választották. 1886-ban prodékán, 1888-ban. dékán lett, mely állásban 1891-ig maradt, midőn pár évig a prodékáni hivatalt viselte, majd az 1893/4. évre egyetemi rektorul választották meg és még a következő tanévben prorektor maradt. Tehát több mint tizenkét éven át foglalkozott a kari adminisztratív teendőkkel és végezte a fent vázolt nagyszabású közegészségügyi tevékenység kapcsolatában buzgóan és pontosan jegyzői, dékáni és rektori teendőit.

Buzgó tevékenységet fejtett ki Fodor még dékánválasztatása előtt a természettudományok népszerűsítésében is. 1887-ben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat főtitkárává választották, amely tisztséget hét éven keresztül viselte. Mint titkár, szerkesztője volt ez idő folyamán a „Természettudományi Közlöny“-nek és egyik vezetője a társulat tudományos életének. Titkársága alatt a népszerű előadások igen fellendültek és változatosakká lettek azáltal, hogy ő a biológiai előadásokra előadókat toborzott a biológusok és orvosok közül is.

* * *

Fodor tanár tudományos élete folyásának és közművelődési tevékenységének maradandó emlékei vannak letéve az ő nagyszámú irodalmi dolgozataiban, melyeknek kiterjedt voltak őt a legtermékenyebb, tartalmuk pedig a legjelesebb hazai orvosi írók közé emelik. Tárgyuk sokféle a sokféle alkalom szerint, amelyben szerzőjük szavát felemelte, eszméit kifejtette és hatni igyekezett, túlnyomó részük azonban higiéniai kérdéseket fejteget, mindig könnyedén, elevenen, egyszerű, tiszta, átlátszó logikával és a rábeszélő képesség bizonyos varázsaival. Irályuk a legelvonottabb kérdések tárgyalásában is mindig világos, átlátszó, a könnyebb kérdések tárgyalásánál pedig tárcaírói könnyűségű. Fodornak tudományos és ismeretterjesztő cikkei magyarul részint önálló füzetekben és könyvalakban, részint a Magyar Tudományos Akadémia és az Orvosi Könyvkiadó Társulat kiadványaiban, különösen pedig az Orvosi Hetilapban, annak a Markusovszky által 1865-ben megindított és Fodor által 1882-től 1898-ig szerkesztett Törvényszéki és közegészségtani mellékletében, 1887 óta az Országos Közegészségi Egyesület általa megindított folyóiratában, az „Egészség“-ben, a Természettudományi Közlönyben, valamint

a napilapokban jelentek meg. Német nyelven minden fontosabb tudományos értekezése és nagyobb munkája szintén megjelent, részint önálló könyvalakban, részint egyes folyóiratokban, mint a *Vierteljahrschrift für Gesundheitspflege*, *Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege*, *Archiv für Hygiene*, *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, *Centralblatt für Bakteriologie und Parasitenkunde*, az egyes higiéniai kongresszusok évkönyveiben. E közleményei nevét a külföldi higiéniai irodalomban is ismertté és becsültté tették.

Fodor József főntebb megjelölt értekezéseinek egyik, nagy fésze különféle általános higiéniai kérdéseket fejteget, rendesen valamely felmerült hazai közegészségügyi kérdés kapcsolatában. Másik részük speciális higiéniai kérdések bővebb és tudományosabb tanulmányozásával foglalkozik. Ide tartoznak a talajról, vízről, levegőtől, lakásról, különösen pedig a fertőző betegségek kapcsolatában a vérről, annak változásairól írott nagyszámú értekezései és kísérleti vizsgálatai. Elég nagy számban fordulnak elő köztük az orvosi statisztika, az orvosi pedagógia különféle kérdéseit fejtegető értekezések.

Noha sok ezen közleményekből úgy tűnik fel első pillanatra, mintha alkalmi voltánál ephemer volna, különösen ez az első benyomás, midőn referál egyes higiéniai esetek vagy tárgyak felett, ismereteinek tág köre, a tárgyalás folyamába beszótt gondolatai érdekessé teszik iratait még e kurta jelentőségű cikkeiben is.

Nagy számban vannak azonban Fodornak ezen úgyszólván alkalmi, inkább ismeretterjesztésre szolgáló cikkein kívül egészen önálló tudományos búvárlatokat tartalmazó értekezései is, melyekben szerzőjük a higiéné egyes nagy kérdéseiben új eszméket vet fel, azoknak tudományos kutatására új módszereket gondol ki és «záltal irányt ad ezen kérdések továbbfejlesztésében. E vizsgálatai megállják helyüket az internacionális tudományban is, amit bizonyít az, hogy azok nyomán számos vizsgálat indult meg a külföldi tudományos búvárok részéről is.

A *vízről*, a *talajról*, a *levegőről*, a higiéné e három nagyjelentőségű tényezőjéről tette legelső nagyobb szabású vizsgálatait mesterének, Pettenhofernek szellemében és módszere szerint és hazai vonatkozásokkal. E vizsgálatokat még kolozvári tanár korában elkezdette és azután Budapesten folytatta 1874-től 1879 végéig, tanulmányozván a Duna balparti része talajának, vizének és levegőjének mindennemű kémiai, fizikai, biológiai viszonyait, összevetve azokat a városban ez idő alatt lefolyt fertőző betegségek megjelenéséről, elterjedéséről és lefolyásáról szerzett tapasztalataival. Vizsgálatainak eredményeit időközben több kisebb-nagyobb értekezésekben tette közzé, végre pedig három nagy részről álló, táblázatokkal illusztrált, harminc és néhány nyomtatott ívre terjedő kötetben foglalta össze, mely a Magyar Tudományos Akadémia matematikai és természettudományi közleményei köpött mint annak XVI. kötete jelent meg. Fodor e munkája végtelen szorgalom és kitartás gyümölcse és mintaképe marad mindenkor az ilyenmű vizsgálatoknak. Újabb és célszerűbb kutatási módokat talált vizsgálatai közben. Különösen előmozdították e vizsgálatok a talajban végbemenő kémiai folyamatok tüzetesebb

ismeretét, a folyói és talajvíz között fennálló összefüggés mibenlétét, a talajszennyeződés módját, a talaj légáramlási viszonyait tisztázzák a víz, talaj, levegő befolyásának mibenlétét a fertőző betegségekre, hogy azok maguk nem készítik a fertőző anyagot, hanem csak be vihetik azt a testbe, hogy azok szennyezettségüknel fogva hatnak az emberi szervezet ellenállóképességének csökkentésére, hogy mindama körülmény, mely a talaj, víz és levegő tisztaságát emeli, csökkenti a fertőző betegségek járványos erejét. Különösen fontossá vált e munka azáltal, hogy konstataulta Budapest levegőjének, talajának, vizének akkori nagymértékű szennyezettségét és hirdette annak nagy szükségességét, hogy e viszonyokon mihamarabb segíteni kell a vízvezetés tökéletesítése, helyes csatornázás és általában a köztisztaság emelése által.

E felfogás lassanként átment a köztudatba, a főváros egészségügyi kormányzata intézkedéseiben igyekezett a higiéné szellemében cselekedni, javította vízvezetékét, megindította a nagy csatornázási építkezést, minden téren igyekezett emelni a főváros köztisztaságát. És ennek fényes eredményeit elértük már egy pár évtized folyamán. Szép fővárosunk, mely a hetvenes évek végén, még a legegészségtelenebb nagyvárosok sorozatában a második helyen állott negyven, sőt több promille halálozással, ma a legegészségesebbek közé tartozik tizenhét-tizenkilenc promille halálozással.¹ A főváros közegészségügyi kormányzatának intézkedéseit ma is a Fodor által inaugurált és proponált higiénéi alapelvek szelleme vezeti, a főváros és a hazai közegészség javára és előhaldásáért.

Fodornak a talajra vonatkozó dolgozatai a világirodalomban is érvényre emelkedtek, amire mutat az, hogy tizenkét évvel később a Weyl F. híres német higiénéi tankönyvében a talaj higiénéjének megírására őt kérték fel, mely munkája 1893-ban ama tankönyv első fejezete gyanánt meg is jelent,

Fodor e nagyszabású vizsgálatának közzétételével demonstrálni akarta azt is, hogy mi teendő várna egy a higiénéi tanszék főfelügyelete mellett működő országos higiénéi központi észlelő-állomásra, melyet ő korábban javaslatba hozott s az egész ország higiénéi viszonyainak összesítő rendszeres tanulmányozására akart felhasználni. E terv beteljesülésének reménye sok ideig sarkalta őt a higiéné ilyen irányú művelésére egészen a nyolcvanas évek tizedén keresztül, álmainak — melyeket sokan utópisztikusnak tartottak — beteljesedését bizton remélte; később azonban, különösen Trefort és Markusovszky halála után, bizonyos fokú rezignációval lemondott azokról.

Több kisebb és nagyobb önálló vizsgálatától, mint például a szénnoxidra vonatkozó kutatásaitól eltekintve, fel kell említenünk az ő búvárlatait a múlt század második felének legmodernebb tudományágában, a *bakteriológiában*. Ő volt egyike azoknak, akik a búvárlat ez ágában nálunk legelőször önállóan foglalkoztak. Már a hetvenes évek végén megragadta figyelmét a búvárlat ez iránya,

¹ A székesfőváros tisztii főorvosi hivatalának szíves közlése szerint a halálozási aránynak Budapesten az utóbbi 20 év alatt következő menete volt; 1874: 44.9%, 1818: 38.6, 1882: 32.9, 1886 (kolera-év): 36.1, 1890: 27.9, 1892 (kolera-év): 25.9, 1896: 21.8; 1900: 18.9, 1901: 17.9, 1902: 17.3‰. Míg tehát 1874-ben 10000 lakos közül 449 halt meg, ma ugyanannyiból csak 192 hal meg.

különösen Hallernek azon időtájt nagy port felvert gomba-közleményei alapján, ő már a fentebb ismertetett vizsgálatai alapján arra jutott, hogy a különféle járványos és fertőző betegségek keletkezését tisztán a talaj, víz, levegő elváltozásából nem lehet megmagyarázni, hogy csak a szennyezettsége e közegeknek az a közös valami, mely kapcsolatban látszik lenni a járványos betegségek megjelenésével. Az egyes betegségeknek más okának is kell lenni, mely talán a szennyezettséggel kapcsolatban van, de nem csupán maga a szennyezettség. Haller tana, hogy a betegségek okait apró, mikroszkóp alatt látható gombák képezik, világosságot látszott előtte felderíteni e homályos kérdésben. Az a hit érlelődött meg benne, hogy ezen kicsiny gombák csakugyan tényezők a betegségek és járványok támasztásában és elterjesztésében. Haller gomba-tana, mint ismeretes, túlzásai miatt csakhamar hitelét veszítette. Bizonyos kicsinylő mosollyal kezdték tekinteni jó darabig a betegségek „gombászait“. Fodor ezen kicsinylésen nagyon sajnálkozott. És nevezetes az ő korai divinációja e tan jövőjéről, már azon időben, midőn még oly mély belátású pathológus, mint Virchow is, bizonyos kicsinyléssel nyilatkozott a mikroorganizmák specifikus betegségterjesztő hatása felől közzétett elméletekről. Fodor már 1869-ben az „Árnyékszék-rendszerekről“ külön kiadott broszúrájában írja: „A feltörekvő eszméket nincs mi úgy lesújthassa, mint neveltségessé tételük. Pedig ezen tan a valószínűség mellett a nagyszerűség csíráit hordja magában. Ezen tan hivatva látszik az orvosi tudományban forradalmat idézni elő: forradalmat, felforgatóbbat s emellett gyümölcsözőbbet, mint ezt most még csak gyaníthatjuk is! Forradalmat, amely dúsan kárpótolhatja az utolsó tizedek nagy eszmékben szegény, tudományos különcködésekben, hajszálhasogatásokban gazdag idejét! Ezen tan tehát mindenesetre védelmet, jóakaratot s mindenekelőtt szorgalmas kutatást érdemel, nem kicsinylést.“

Hogy e forradalom az orvosi tudományban a mikroorganizmusok tüzetesebb tanulmányozása folytán a múlt század nyolcvanas és kilencvenes évtizedében Pasteur és Koch és egész sereg őket követő bűvár nagyszabású felfedezései folytán csakugyan be is következett, ma már közismeretes dolog. A modern bakteriológia azzal, hogy felfedezte igen sok járványos és fertőző betegség speciális kórokozó mikrobáját és kitanulmányozta biológiai sajátosságait, valóban felforgató forradalmat idézett elő az orvosi tudományban és a fertőző betegségek ellen való védekezés tanulmányozásával, a veszettség, diftéria, koleraellenes védő- és gyógyító oltások felfedezésével, a célszerű sebkezelésnek ezen alapon öntudatosá válásával valóban gyümölcsözőbbet mint ahogy akkor, mikor a fentebbi sorokat írta, még csak gyanítani is lehetett.

Fodor az új tudomány e forradalmi eszméinek fejlesztéséhez maga is igen értékes önálló tudományos vizsgálatokkal és felfedezésekkel működött közre.

A nyolcvanas évek első éveiben folyt tudományos vizsgálatok csakhamar felderítették azt, hogy legtöbb járványos és fertőző betegségnek az oka egy-egy specifikus kis baktérium vagy mikroba. Ez hatol be az emberi szervezetbe és ha ez nem bír ellenállani káros behatásának, előidézi abban az illető betegséget. Sok (ember szervezete azonban ellene bír állani a behatoló ellenségnek.

Az ilyen aztán mentes marad a járványos bajtól: immúnis — amint mondják — az illető betegséggel szemben.

Mi lehet az oka ez immunitásnak?

Fodor e kérdés megoldását tette laboratóriumi kísérleti tanulmánya tárgyává. Már 1885-ben, rendes taggá választásának székfoglaló értekezésében tett e vizsgálatainak első csoportjáról jelentést. Azt találta, hogy élő egészséges állat vére nem tartalmaz mikrobákat, továbbá azt, hogy az élő állat vérebe mesterségesen bevitt mikrobák abból rövid idő alatt eltűnnek és mert a test egyes szöveteiben sem lehet őket feltalálni, úgy látszik, magában a vérben elpusztulnak. E kísérleti tényt egy német bűvár saját kísérleteiben igazolva találta, csak az eltűnés módját fogta fel máskép: nem a vérben pusztulnak el a baktériumok, hanem leszűrődve abból, az endothel-sejtek falják fel. Fodor 1887-ben és 1888-ban újabb vizsgálatokkal kimutatta, hogy a baktérium (*anthrax bacillus*) *in vitro* is elpusztul a vérben, még pedig a friss vérben gyorsabban, mint a már állott vérben, amii azt mutatja, hogy a vérnek a hatása biochemiai hatás. E tapasztalatot Nutall, Flügge megerősítették. Buchner, Lubarsch, Behring tovább fejlesztették és alapját vetették meg a Fodor első vizsgálatai alapján megindított dolgozataikkal a későbbi vér- és vérsavótherapiának.

Fodor tovább kutatta a vér baktériumölő képességének okait és kísérletei közben rájött, hogy ha a vérbe alkálikat fecskendezett be, baktériumölő képessége megnövekedett, ha pedig savakat fecskendezett be, megcsökkent. E kísérleti eredményeket is több bűvár, ki azokat ismerte, megerősítette, bár voltak olyanok is, kik azt — máskép kísérletezve — nem találták. Fodor e kísérleti tapasztalata therapeutikus kísérletezésre szolgált kiinduló pontul. Cantani az 1892-i nápolyi kolera alkalmával indítványba hozta, hogy kolerásoknál meg kell próbálni az alkáli-befecskendést.

A kilencvenes évek folyamán tovább fűzte vizsgálatait, előbb egyedül, később tanítványával, Biegler tanárral. Azt a kérdést vetette fel: miután az alkáli és sav oly lényeges szereppel van a vér baktériumölő tulajdonsága tekintetében, vajjon a fertőzött, immunizált stb. állat vérében nincs-e különbség alkalicitás tekinteté bel 1894-i budapesti kongresszuson kimutatta: hogy különféle állati individuumok vérének alkalicitása különböző, hogy az *anthrax*szal oltott állatok közül tovább ellenállottak azok, amelyeknek vére erősebben alkális volt; a vér alkálizálásai a fertőzött állatban szabályszerű ingadozást mutatott. Tovább folytatta e vizsgálatát tanítványával, Biegerrel és 1897-ben kimutatta, hogy az aktív immunizálás tartósán, a passzív rövidesen emeli a vér alkalicitását, hogy a toxin csökkenti, az antitoxin növeli az alkalicitást és bizonyította, hogy a vér alkalicitásának ingadozását nem a vér ásványosí, hanemi organikus anyagai feltételezik. Sokan ismételték részletekben és teljesen azonos eredményekkel Fodor e kísérleteit és ha a vér baktériumölő tulajdonságát más bűvárok mai nap Metschnikoff phagocytizmusának szemüvegén másképen is magyarázzák, Fodor azon tétele, amit még az 1891-i londoni kongresszuson enunciólt, hogy az cytochemizmuson alapszik, mai nap is és ezen újabb elmélet mai álláspontján sem változott. Mondhatjuk tehát, hogy Fodor e vizsgálatai az alapvető és iránytadó munkálatok közé tartoznak a modern kísérleti kór- és gyógytan ama

nagy küzdelmében, melyet az az emberiség érdekében, annak egyik legnagyobb csapása, a fertőző betegségek ellen, eddigelé ifi már szép sikerrel folytat.

Utolsó nagyobb szakmunkája Fodornak 1898-ban jelent meg. Ez „A tiszti-orvosi kiképzés és minősítés reformja”-ról szól, tekintettel az egészségtudomány és a közegészség igényeire. Ez egy javaslat, melyet szerzője az Országos Közegészségi Tanácsához nyújtott be, mint annak alelnöke, az egészségügyi szolgálat államosítása tárgyában tanácskozás alá bocsátott törvényjavaslati terv tárgyalása alkalmával. Ez öt nyomtatott ívnyi füzetben Fodor XXVIII fejezetben szokott világos és átlátszó előadásában klasszikusan körvonalazza az egészségi tudomány mai fejlődését, annak hasznát az egyes emberre és a társadalomra, a magán- és közszolgálatban levő orvos felelősségét az egészségüggyel szemben, szól a közhatósági orvosi kiképzésről, körülírva a kör-, járás- és tiszti-főorvosok teendőit és feladatát. Új különösen tervezetében az az eszme, hogy ő a tiszti-főorvosi hivatalokat tisztán higiéniai orvosra kívánja bízni, aki orvosgyakorlattal nem foglalkozik, hanem csak a megyéjének vagy törvényhatóságának higiéniai viszonyait tanulmányozza és ügyeli, úgy mint az történik jelenleg is már itten fő- és székvárosunkban. E higiénikus főorvosnak laboratórium és segéd álljon rendelkezésre. Az ilyen higiénikus tiszti-főorvos külön tanfolyamban képeztesék és kapjon külön képesítést. Nem élelmiszervizsgálókká akarja tenni ezeket, mint teszi azt az ausztriai és németországi új reform, hanem teljesen kiképzett higiénikusokká, kik megfigyelni és tanulmányozni tudják az egész higiénia minden tereit. E terv tehát új formája az ő fiatalkori ábrándjának, az egész ország higiéniai viszonyait összeítve tanulmányozni és felügyelni központi vezetés mellett a vidéken tervszerűen felállítandó fiók észlelőhelyek segedelmével. Ez új tervezetet is, úgy mint az elsőt, túlságos ideálisnak tartották. Amazt, midőn köztudomásra jött, lényegében véve életbe léptette a külföld, valószínű, hogy Fodor ideái megtestesülést fognak nyerni külföldön az egészségügyi szolgálat reformjaiban. Nekünk megmarad a reform kigondolásának dicsősége.

Fodor Józsefet köztevékenysége értékességének elismeréséül pályafutása alatt ismételve érte társadalmi és hivatalos kitüntetés. Már 1875-ben „Közegészségügy Angolországban” című művét a Magyar Tudományos Akadémia a 200 aranyas nagyjuttalomdíjban részesítette. 1878-ban a kir. Természettudományi Társulat jutalmazta meg a „talajlég”-ről szóló munkáját 800 forinttal. Későbbben „Egészségtani kutatás a levegőt, talajt és vizet illetőleg” című művét a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése tüntette ki 100 aranyas díjával. A Budapesti Orvosegyesület ismételve ítélte oda neki az Orvosi Hetilap 100 forintos díját, mint a bizonyos időközökben megjelent legjobb közegészségi dolgozatok írójának egy ízben a csatornázásról, más ízben a vér baktériumölő tulajdonságáról szóló cikkekért.

A Magyar Tudományos Akadémia 1878-ban levelező, 1885-ben rendes tagjává választotta. A Természettudományi Társulat főtitkárságával tisztelte meg. Az orvostanár-testület kari jegyzővé, majd dékánná, az egyetem pedig rector magnificussá választotta meg. Előbb főtitkára, majd elnöke lett az Országos Közegészségi

Egyesületnek. Alelnökévé választották az Országos Közegészségi Tanácsnak. A bécsi és londoni közegészségügyi kongresszusokon osztályelsők. 1894-ben a VIII. (budapesti) nemzetközi egészségügyi és demográfiai kongresszus másodelnöke és végrehajtó bizottságának elnöke volt. 1898-ban pedig elnöke gyanánt működött a közegészségi és orvosügyi kongresszus szervező bizottságának. Tagja volt a közoktatási tanácsnak.

1894-ben a király a III. osztályú vaskorona-renddel tüntette ki, későbbben pedig a miniszteri tanácsosi címmel ruházták fel.

Rendes tagja volt az Országos Statisztikai és az Országos Közegészségi Tanácsnak, a főváros törvényhatósági bizottságának; tiszteleti, illetőleg kültagja volt az olasz (turini) királyi orvosi akadémiáknak, a florenci „Società d'Igiene“-nak; a „Reale Società d'Igiene“-nak (Milano), a belga közegészségi egyesületnek (Association internationale pour le progrès de l'hygiène (Brüssel), a „Sanitary Institute of Great Britain“-nek, a „Royal Institute of Public Health“, a „Sociedad espanol de Higiéné“ (Madrid), a finn orvosegyesület és finn közegészségügyi egyesületnek, a belga „Société roy. de med. publique“, a „Société française d'hygiène“; a „Société des ingénieurs et architectes sanitaire de France“-nak. A londoni nemzetközi hygiénei kongresszus alkalmával — mint már említettük — a camferidgei egyetem tiszteletbeli jogtudorává választották. A szabadkai vándorgyűlés alkalmával mint a vándorgyűlés részéről a szerbiai közegészségügyi viszonyok megtekintésére kiküldött bizottság elnöke, a szerb király részéről a II. osztályú Szent Száva-renddel való kitüntetést kapta. 1883-ban a berlini egészségügyi kiállításon bemutatott bűvárlati és előadási készülékeiért, valamint munkálataiért Augusta császárné nagy érdmével lón kitüntetve.

A megemlékezés teljessége megkívánja, hogy elhunyt tagtársunk magánélete folyásáról, egyéniségéről is felelevenítsünk egyetmást.

„Kedves, víg pajtás volt ifjú korában — írja volt kartársa, Genersich tanár, a róla kiadott megemlékezésekben (1. Egészség XVI. évf. 100. f. 1902.) — és szerettük mindannyian. Bár úri nevelésben részesült volt és kedvező anyagi viszonyainál fogva úgy élhetett, hogy kivált szegény társai megirigyelhették volna, de ő nyájas volt mindenkivel szemben és pajkosságával csak vidámságot keltett, soha sérelmet nem okozott, sőt ellenkezőleg, ha bármi összekoccanás volt köztünk, egy-egy jó ötlettel minden ellenkezésnek, duzzogásnak véget vetett. Jó felfogása, szorgalma és a tudomány iránti érdeklődés folytán már tanuló korában a legjobbak közé tartozott, de nem állt előtérbe s minthogy akkori időben tanfolyam alatt egyetlen vizsga sem volt és kollokviumra csak a tandíjmentesek és stipendisták jelentkeztek, tanáraink csak mint jó nevelésű és kedves fiút ismerték őt, mint a segélyegylet hivatalnokát, bálelnököt, szellemes szónokot, de jeles szakképzettségéről csak a tanfolyam végén, a szigorlatok alkalmával vettek tudomást. Úgy élt tanuló korában, mint ahogyan egyetemi hallgatónak tulajdonképpen élnie kellene: nem robotolt, hanem tanult, okosan mindenfélét; zenét, nyelveket és emellett részt vett mulatságban és vígan élvezte élete tavaszát. Bizonyára ennek köszönhette nagyrészt azon ruganyosságot és bátorságot, amellyel majd mint férfi

szaktudományát művelte és járatlan utakon határozottsággal fel-feléfelé haladt és sok akadállyal sikeresen megküzdött. Sokat dolgozott, de el nem fáradott, sokat használt szaktudományának és hazájának, de életét is élvezte, sokat ért el külső elismerésben s kitüntetésben is részesült, de azért mindnyájunk őszinte szeretetét is megtartotta mindvégig.“

Alig kell valamit hozzátenni e találó jellemzéshez. Valóban ilyen volt kartársunk életének későbbi éveiben is, úgy akkor, midőn munkaerejének teljességében és törekvéseinek ambiciózus tetőpontján állott és valóban bámulatos (Sokoldalú tevékenységet fejtett ki, valamint életének utolsó éveiben. Szerény, kedves modorú volt^ kérdés és pöz nélkül, határozott és szókimondó a maga véleményében, türelmes az ellenvéleményekkel szemben, másoknak sikere nem bántotta, saját sikerei el nem kábították. Élénk szellemét saját szakmáján kívül is minden kulturális dolog érdekelte, szerette a művészetet, a zenét, a festészetet, buzgó látogatója volt a műtárlatoknak, figyelemmel kísérte a hazai és külföldi szépirodalmat, szeretett beszélni a politikáról, különösen a társadalmi politikáról. Bizonyos mértékben chauvin magyar volt. Hirdette, hogy a magyar ember agyveleje van olyan, mint akármely más nemzeté, amely képes arra, hogy befogadhassa vagy megteremthesse a legelvontabb és legmagasabb eszméit is az internacionális vagy egyetemes közművelődésnek. E szerény, kedves, előzékeny modoráért, mint jóbarát önzetlenségéért, tanácsadásaiban közvetten szíves készségéért mindenki előtt, ki körében megfordult, köztiszteletben és szeretetben, eleven, kedvteljes és szellemes társalgási modoráért pedig közkedveltségben állott. így élete folyása, kapcsolatban csendes és kezdetben zavartalan családi boldogsággal, valójában az ideális euphoriát tüntette fel, melyre a derűt megadta a sok küzdelemmel járó munka sikerének megnyugtató öntudata.

De az ő élete folyásának csendes és derűs menetét, mint sok másét is, különböző sorscsapások zavarták. Első nejeének évek hosszú során tartó folytonos szenvedései és végre is bekövetkezett halála, felnőtt és férjhez ment egyik kedves leányának korai elhalása és egyéb családi bajai időről-időre kemény próbára tették amúgy is folytonos feszült munkában levő idegrendszerét. Tudományos ideáljai is, miket rajongó képzelete magában tudománya és a közegészségi közjólét érdekében kiforralt, csak részben mentek teljesezésbe. Egy nagy központi egészségügyi hivatal felállításának eszméje tanszéke kapcsán az ország egészségügyi viszonyainak rendszeres tanulmányozására, az ő agyában, mint láttuk, már a hetvenes évek folyamán megérett és pozitív indítvány alakjában napvilágot is látott. Itthon az a szakkörök egyértelmű támogatása dacára nem létesülhetett. Megcsinálták azt — az ő közleményei szellemében — külföldön, Németországban. így járt részben második nagy tervével, az iskolaorvosi és egészségtanári intézmény tervével. Trefort alatt az kezdetlegesen életbe lépett, de azután későbbi kormányok alatt elegendő támogatás híján pangásnak indult és csak későbbben jött kissé újabb lendületbe, midőn azt Németországban szintén az ő tervei értelmében nagyobb méretekben érvényre emelték. A közegészségügyi szolgálat rendezésére a modern higiéné szellemében kigondolt, szintén originális és

nagyszabású terveit, ismételt napfényre hozataluk dacára, maguknak talajt nem verhettek. Túlságosan ideálisaknak tartották azokat. Hosszú tudományos működése dacára, mi eleinte ideálja volt, önálló intézetet — holott a másik egyetem azt megkapta — itten nem kaphatott. Mindezen csalódások az ő kedély- és idegéletét, bár azokról csak ritkán panaszkodott, kétségen kívül megviselték és lassan aláásták szervezetének ellenállóképességét.

Bizonyos közönyös lehangoltságot csakugyan észre lehetett venni rajta az utóbbi években. A közügyektől visszavonult. 1898-ban lemondott kedvenc lapja, az Orvosi Hetilap közegészségügyi mellékletének szerkesztéséről, odahagyta a városi képviselőtestületet. Az Országos Közegészségi Egyesület vezetésétől is visszalépett és bizonyos rezignáló hangulattal eltelve élte napjait, jószágos lelkű második neje, leánya és veje, valamint unokái körében, kis intézetében és egy pár jóbarátja között, 1891 január elején influenzába esett, mely őt pár hétre ágyban maradásra kényszerítette, melyből kikelve, több héten át fel- és kijárt, de előbbi erejét sehogy sem tudta visszanyerni. Februárius 10-ről jött a hír Budapestre, hogy Pettenkofer, a nyolcvanegy éves agg tudós, az önálló tudományos higiéné lánglelkű megalapítója, aki munkásságával milliók életét mentette és menti meg a korai haláltól, saját kezével oltotta ki életét. Ez a hír Fodort rendkívül lesújtotta. Megható nekrológot írt elhunyt mesteréről az Orvosi Hetilapban, feltűnő hévvel, szellemi látókörének úgyszólván legfelsőbb magaslátáról, nagy vonásokban papírra vetette mindazon küzdelmeket, melyeket a mester tudománya fejlesztéséért hosszú élete folyamata alatt kifejtett.

Ki hitte volna, hogy e nekrológiát öt hétre rá az ő nekrológja követi. Március elején ismét ágyba került, ahol utóírta az a katasztrófa, hogy bal alsó végtagjában emboliát és thrombosit kapott, aminek folytán combját felső harmadában amputálni kellett. Heroikus önuralommal tűrte a katasztrófát. Amputált végtagja begyógyult, de a thrombosis úgy lászik tovább folyt, a vérkeringés folytonos gyengülése folytán soporosus állapot fejlődött és hosszas agónia után 1901 március tizenkilencedikén reggel csendes kimúlás zárta be tevékeny, áldásdús életét.

Mindössze ötvenhét éves volt. Koporsója előtt megdőbbenve álltunk. Eszünkbe jutott az ő statisztikai tanulmányainak egy szomorú tapasztalati ténye, melyet itt az Akadémiában „A hosszú életről“ tartott nagy díszbeszédében adott elő, hogy a magyar tudós és tanár élete legrövidebb az európai nagy nemzetek tudósai és tanárai között, átlag, mint ő kimutatta, 11.7 évvel rövidebb az osztrákokénál, 16-tal az angolokénál, 16.5-del a németekénél, 19.3-del a franciákénál. Semmelweis, Balassa, Balogh Kálmán, Antal Géza, Schwimmer Ernő, Miháلكovics Géza, Laufenauer Károly, Kézmárszky Tivadar kora halála az orvostudósok közül, fájdalom, mind igazolja e tétele helyességét. És most igazolja azt az ő kora elköltözése is. Valamint igazolja az okokat is, melyeket ő e természettüneménynek magyarázatául felállított.

A magyar tudós, a magyar szellemi munkás nem él, vagy ritkán élhet higiénéi életet. Mostoha ifjúsága, többnyire sanyarú tanulóévei korán megakasztják teste erőteljes kifejlődését, férfi korában elnyert pozíciójának szerfelett sok oldalról feltoluló tudó-

mányos, társadalmi és morális kötelmei korán kiszorolják szellemi tőkét, teste és lelke idő előtt megöregszik és a külső káros behatásokkal szemben ellenállóképességét idejekorán elveszíti. És különösen áll ez a hazai kulturális fejlődés mai rohamos korszakában, midőn annyi hátramaradás után az internacionális színvonal gyors elérése vagy legalább megközelítése túlfeszített munkára sarkalja mindazon ambiciózus és lelkiismeretes szellemi munkásainkat, kiket életük folyása és benső hivatásuk a kultúra valamelyik ágának fejlesztésére vezetett.

De ilyen vigasztalan volna-e a magyar szellemi munkás jövője? Ő nem azt hitte. Az a magas kor — szerinte — nálunk is elérhető: csak a higiéné elvei szerint kell élni; *akarni* kell meg nem öregedni. Az erős akarat, hogy az ember ne érezze, legyőzze teste gyengülését; az az erős meggyőződés, hogy az ember életfonalja éppenséggel nincsen oly rövidre szabva, mint azt rendszeren tapasztaljuk: fenntartja az életerőt. Valamint a képzelődés, a lélek hangulata, az elcsüggedés beteggé, korán aggá tesz és sírba visz: éppen úgy a meggyőződés, a bizalom az élet tartósságában, az erős akarat a munkás élet folytatására, kellő higiénikus életmód s lelki nyugalom mellett a legbiztosabb szer a hosszú életre. Íme ezek voltak az ő higiénéi szabályai az élet lehető meghosszabbítására.

Fájdalom, e szabályok nála be nem váltak. De bizonyára nem azért, mintha azok nem volnának helyesek, hanem azért, mert csak félig tett és tehetett eleget azoknak. Sokkal többet, sokkal nagyobb erőfeszítéssel dolgozott, mintsem hogy higiénileg élhetett volna, és így ő sem menekült meg a magyar tudós és tanár általa felismert végzetétől.

Íme ez volt Fodor József társunknak tudományos, köztevékenységi és magánélete. Mintaképe egy helyét emberül betöltő magyar egyetemi tanárnak, tudósnak és férfiúnak, ki saját szakmájában sok bajtól nyugtalanított életét és fényes szellemi tehetségét a hazai közművelődés folytonos emelésében töltötte el, akinek neve testi egyéniségének természet szerint való elmúlása után megmarad mint úttörő a hazai közegészségügy és az egyetemes közegészségtudomány történetében, akinek kedves emlékét családja, rokonai, jóbarátai, tanítványai és személyes tisztelői sok ideig fogják szívükben és lelkükben őrizni.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	3
Bevezetés	7
Balassa János. Írta: <i>Jendrassik Jenő</i>	47
Markusovszky Lajos. Írta: <i>Korányi Frigyes</i>	65
Semmelweis Ignác. Írta: <i>Győry Tibor</i>	95
Semmelweis Ignác. Írta: <i>Tauffer Vilmos</i>	120
Korányi Frigyes. Írta: <i>Müller Kálmán</i>	139
Id. Bókai János. Írta: <i>Hirschler Ignác</i>	167
Fodor József. Írta: <i>Hőgyes Endre</i>	179